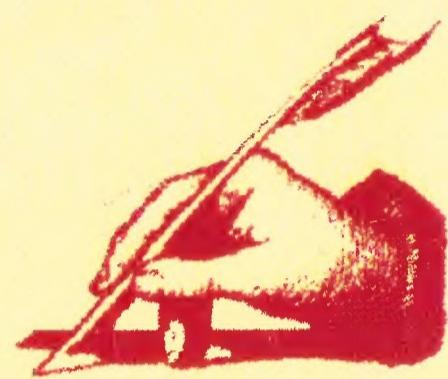
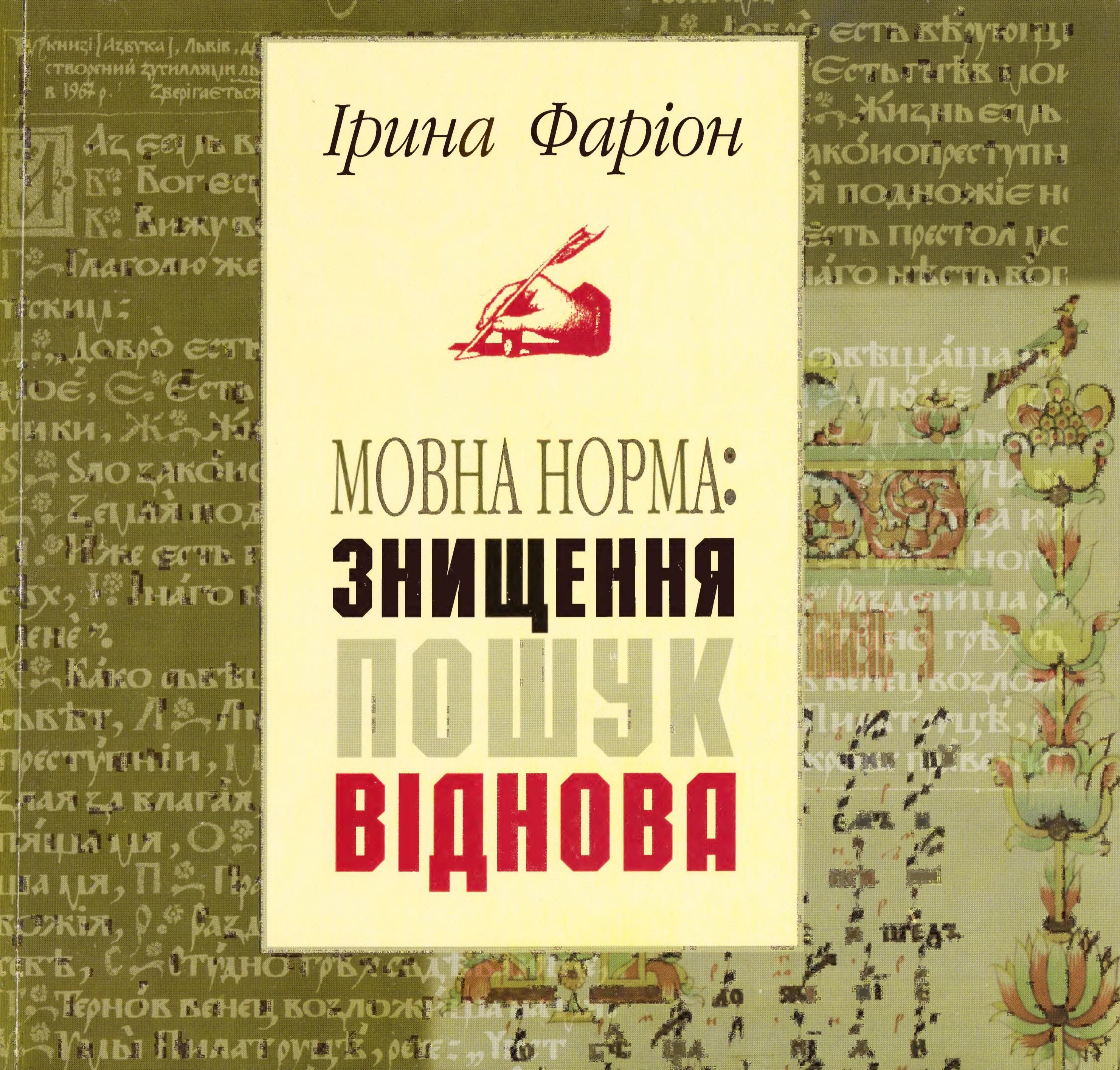

книгі [Азбука], Львів, д-
ствомний друкарський
в 1967 р. Зберігається

Ірина Фаріон

МОВНА НОРМА: **ЗНИЩЕНЯ** **ПОШУК** **ВІДНОВА**

звернені приблизно такі: як фіксувався і в пошуку може втішити: тепер не було потреби жодного з-пochіk госпіталізованих **ІМ'Я ЗМЕЧУЛИХ**, где її всін іншого потонадо, але підключати до апарату штучної вентиляції легень. На сьогодні в реанімаційних відділеннях лікарень залишаються підключеніми до таких апаратів семеро пацієнтів. А всього в цих відділеннях ще перебувають 46 дірослих, у тому числі чотири вагітні жінки, троє медпрацівників і 14 дітей. Юніль єго зо всін приготувалим, котрима

Шедо сами спарат в блуцній сені
пци лягель, то засловаму З Ценів.
у пікавих краю нби р екстаз, як що
вести мову Гро т
ких найдоско д
чч мокуте похв
перинатарыній
дак з нетерпін
висоїкісників
заріти і обірв

Дипломату
начальника УПА
курзівістя пообі-
умілдніним пі-
зах з тим гачко-
вичнях мусить
чайор витрати
речі сподіван-
ні парваття у Виг-
амети нали-
плятно Річу та
лишевро. Там
чи інші поети
сказали на це

Михайло
ВЕРЕСЬ

**Багатьох і
вимушенні канікули. Зада-
ча управління освіти**

Ще не відомо, коли
ся карантин, повідомлені
стане відомо аж у четь-
рьох днів. Якщо спідома
видно від іншої країни

Ірина ФАРІОН

СКАНУВАННЯ
Andriy DM

Ми не суета!
І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язик...
Тай де той пан, що нам закаже
І думатъ так, і говоритъ?

Tobac' Illebenko

Штраф чи мораторій — перетворюється і в політичний шантаж юкши дій, праце-

ЗАКІНЧЕННЯ Ідея на 1-й сторінці
На жаль, наш уряд досить не про-
фесійно зробив з якимось єдиною
умовою, що після обговорження говірить-
ся тільки про додаткові дії відповідно до
ко-тракту, що є горе-сумісною фразою, -
сказав він. Цей контракт претто знищено
якщо існувати однім словом. І зни-
щати це саме у росіян зявилось потужно
та як першій згадуваній співаку Цієї

Сяд-ам, вони вкліючать пісні загрозли-
вий дзвін - це інструмент — штоафіза не-
вібрації обсяг та газу. А це надзвичайно
сертифікатори - близько восьми місяці
після - і зачаровані яскраво!

Задачи методи йогої підприємства
судда, не дозводиться суперечити що
це може теж статися. Тож якщо чомусь
заручившися на інтересах історичні
видання усе гуляє, посокт, нової
з альтернативою, бажаючим, та надіє

БЫ ПОСЛТИХЪ. АБЫ СІЙ ЗА ПЫМЪ ГДА БѢГА МОЛ
А А БРОДЯЩАЯ КИДА ВИТЕЗЪ И ПОРДА ВЕЛИКАЯ ВЪ С
ТРИ КРЫТЬ КОПІСКІ А ВЕРДУНСІ ЗА РУКИ ИСУ
ПОМОГАТЬ ИРОСЛАВОВІ КОТОРЫИ ГРІШТОВИЕ ВСЮ СІ
БГОЕВЪ ПОРДАИ И ПОДВОДИЛЪ.

МОВА ВТОМИЛАСЬ

з мовою виконують некоректні операції
та прагнуть її закрити! Ви це дозволите ???

так

ні

ЧЕВО-ЧАВО

Всеукраїнське об'єднання „Свобода” представляє мовно-мистецьку акцію:

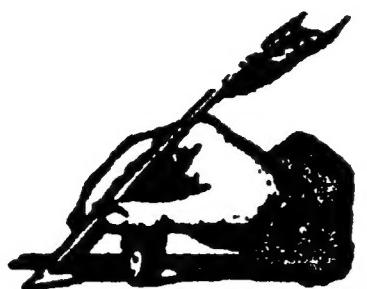
„Українська мова - краса і сила”

Автор ідеї Ірина Фаріон. Автор роботи Роман Чериба

СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM

Ірина Фаріон

**МОВНА НОРМА:
ЗНИЩЕННЯ
ПОШУК
ВІДНОВА**

*Монографія
Видання третє, доповнене*

Івано-Франківськ
Місто НВ
2013

УДК 81'27(075.8)
ББК 81.411.1-7я73
Ф24

*Рекомендувала до друку Вчена рада Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 13 від 3 червня 2008 р.)*

Рецензенти:

Г. Л. Вознюк — кандидат філологічних наук, завідувач катедри української мови Національного університету «Львівська політехніка», доцент;

I. M. Kochan — доктор філологічних наук, завідувач катедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, професор;

Н. Д. Бабич — професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Фаріон І. Д.

Ф24 Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): [монографія]. — Вид. 3-тє, доп. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. — 332 с.

ISBN 978-966-428-290-8

У монографії розкрито еволюцію основних мовних норм. З'ясовано позамовні причини спотворення української мовної норми впродовж ХХ ст. Більшість практичного матеріалу почертнуто з усного та писемного мовлення українських посадовців. Задля кращого сприйняття матеріалу в праці запропоновано афористичні думки про мовну норму, веселі бувальщини, філологічні анекdoti.

Призначено для публічних людей, студентів вищих навчальних закладів та всіх, хто цікавиться культурою українського мовлення.

УДК 81'27(075.8)
ББК 81.411.1-7я73

ISBN 978-966-428-290-8

© І. Д. Фаріон, 2013
© Видавництво «Місто НВ», 2013

ЗМІСТ

НА НОВИЙ ПУТІВЕЦЬ ШУКАЙ НОВІ НОГИ	8
Література.....	14
ПЕРЕДМОВА.....	15
Література.....	19
Розділ 1. ФОНЕТИЧНА НОРМА: ГАРМОНІЯ ЧИ ДИСОНАНС?.....	20
1.1. Звуки — національні коди.....	20
1.2. Асиміляція та інтерференція — способи зміни фонетичної норми.....	25
1.3. Процеси уподібнення приголосних як порушення норми.....	42
1.4. Наголос — душа слова.....	45
1.4.1. Нормативне наголошення різних наголосових типів різних частин мови.....	46
1.4.2. Подвійний (варіантний) наголос різних частин мови.....	50
1.4.3. Словорозрізнювальний наголос.....	51
1.4.4. Форморозрізнювальний наголос.....	52
1.4.5. Діялекстний наголос	53
1.4.6. Інтерферентний наголос.....	53
1.4.7. Складні випадки наголошення чужомовних слів.....	55
1.4.8. Наголошення власних назв.....	55
1.4.9. Наголошення власних імен.....	56
1.4.10. Наголошення прізвищ.....	56
Література.....	61
Розділ 2. СЛОВОТВІРНІ НОРМИ — ФУНДАМЕНТ СЛОВА.....	63
2.1. Афікси як згустки значень.....	63
2.2. Суфіксальна інтерференція.....	70
2.2.1. Іменникова словотвірна модель -чик, -щик у назвах діячів	70
2.2.2. Словотвірна модель процесових іменників -енн-я, -нн-я.....	74
2.2.3. Словотвірна модель процесових іменників жіночого роду -к-а	76
2.2.4. Суфіксальні моделі, що позначають назви мешканців населених пунктів (катойконіми) України та різних народів (етноніми).....	79
2.2.5. Дієслівна словотвірна модель -ирува-ти, -ірува-ти.....	82
2.2.6. Словотвірна прикметникова модель -очн-ий.....	84
2.2.7. Словотвірна прикметникова модель -ейськ-ий.....	85
2.2.8. Вилучення суфіксальних прикметниковых моделей -ов-ий та -івн-ий.....	86

2.2.9. Суфіксальна модель активних дієприкметників -уч-ий,-ач-ий на місці церковнослов'янської моделі -щ-ий.....	87
2.2.10. Найпоширеніші способи заміни активних дієприкметників.....	91
2.3. Префіксальна інтерференція.....	95
2.3.1. Дієслова з префіксом обез-.....	98
2.3.2. Префіксальна модель супер-.....	101
2.3.3. Словотвірна модель осново- і словоскладання.....	102
2.4. Стисливість як принцип словотвору.....	104
Література.....	108
Умовні скорочення лексикографічних джерел.....	111
Розділ 3. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ НОРМИ: РЕПРЕСОВАНІ СЛОВА Й УБІТІ ЗНАЧЕННЯ.....	113
3.1. Словники — лексико-семантичні кодифікатори.....	113
3.2. Інтерференція як засіб лексичного уподібнення.....	136
3.2.1. Інтерференція у контексті багатозначності слова.....	136
3.2.2. Межимовна омонімія в інтерферентному аспекті.....	147
3.2.3. Паронімія в інтерферентному аспекті.....	153
3.2.4. Синонімія в інтерферентному аспекті.....	157
3.3. Запозичення: збагачення мови чи її заміна?.....	162
3.4. Тавтологія і плеоназм як порушення норм культури мовлення і стилістичний прийом.....	179
Література.....	186
Умовні скорочення лексикографічних джерел.....	188
Розділ 4. ГРАМАТИЧНІ (МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНІ) НОРМИ ЯК ОЗМІСТОВЛЕНА ФОРМА.....	190
4.1. Граматичні норми категорій іменника.....	198
4.1.1. Нормативність категорії роду.....	198
4.1.2. Нормативність категорії числа.....	202
4.1.3. Нормативність категорії відмінка.....	203
4.2. Називання осіб в офіційно-діловому спілкуванні.....	216
4.3. Особливості правопису та відмінювання імен, імен по батькові та прізвищ.....	219
4.3.1. Нормативність імен та імен по батькові.....	219
4.3.2. Нормативність прізвищ та топонімів.....	221
4.4. Граматичні норми прикметника (нормативність у межах ступенювання прикметників).....	227

4.5. Граматичні норми числівника.....	231
4.5.1. Відмінювання числівників.....	231
4.5.2. Сполучення числівників з іменниками.....	232
4.5.3. Культура вживання окремих числівників, числівниківих слів та займенників.....	234
4.6. Граматичні та лексичні норми займенника.....	237
4.7. Граматичні особливості дієслова.....	246
4.7.1. Безособові дієслівні форми -но, -то та пасивні дієприкметники -н-ий, -т-ий.....	246
4.7.2. Уживання зворотних переходних дієслів на -ся.....	250
4.7.3. Форми наказового способу дієслова.....	253
4.7.4. Складні випадки дієслівного керування.....	255
Розділ 5. СИНТАКСИЧНІ НОРМИ – ДЗЕРКАЛО МИСЛЕННЯ.....	257
5.1. Складні випадки синтаксичного керування.....	258
5.2. Складні випадки синтаксичного узгодження.....	261
5.2.1. Узгодження підмета з присудком при виборі числа іменника.....	261
5.2.2. Узгодження підмета з присудком при виборі роду іменника.....	262
5.2.3. Узгодження означень та прикладок — власних назв.....	262
5.3. Зауваги до присудків, виражених називним, знахідним та орудним відмінками.....	263
5.4. Культура вживання прийменників.....	265
5.4.1. Уживання прийменників В, НА з назвою Україна.....	266
5.4.2. Уживання прийменника ПО.....	268
5.4.3. Уживання прийменників В (У), ПРИ, ЗА, ІЗ-ЗА.....	270
5.4.4. Проблема синонімного вживання прийменників.....	273
5.5. Культура вживання злучних зворотів (сполучників, часток, прислівників, вставних і модальних слів).....	276
5.5.1. Уживання сполучників.....	277
5.5.2. Уживання інших злучних зворотів.....	280
Література.....	283
Умовні скорочення лексикографічних джерел.....	287
ПІСЛЯМОВА.....	288
СЛОВНИЦІ.....	290
Словниця 1. Правильне наголошення.....	291
Словниця 2. Правильні відповідники до слів інтерферентної будови.....	300
Словниця 3. Типові лексичні і граматичні помилки та їхні правильні відповідники.....	313
ЗРАЗКИ ПОМИЛОК.....	329

НА НОВИЙ ПУТІВЕЦЬ ШУКАЙ НОВІ НОГИ*

СКАНУВАННЯ
Andriy DM

Політика асиміляції неросійських народів у складі імперії, розпочата за самодержавства (пригадуєте секретну інструкцію Катерини II генерал-прокуророві Сенату 1764 р., де йшлося про те, що «*Малая Россия, Лифляндия и Финляндия суть провинции... Сии провинции... надлежит легчайшими способами привести к тому, чтоб оне обрусили и перестали бы глядеть как волки к лесу?*»), у радянський період набула ще відвертіших і злочинних форм. Щодо української мови ця політика була спрямована не тільки на обмеження сфер її використання (у результаті цього мова титульного народу в УСРР стала виконувати суто декоративну функцію), а й на руйнацію її основ — лексичних, фразеологічних, граматичних.

Підступно втручаючись у внутрішні закони розвитку мови, здійснюючи її численні «чистки», вилучаючи з абетки літери на позначення питомих звуків, борючись із «архаїзмами, діялектизмами, штучними утвореннями і словами, невластивими мовленню мас», більшовицька влада, по суті, практично реалізовувала Валуєвський циркуляр 1863 р., іншими словами — здійснювала лінгвоцид українців. Цілеспрямоване, впродовж 30—80-х років минулого сторіччя, нівелювання національної специфіки перетворило українську мову як самодостатню систему на жертву тоталітарного суспільства, а її носіїв відчужило від материнської мови, а отже, й від самих себе.

Про сучасний стан української мови влучно сказала Ліна Костенко: «*Мова — це також обличчя народу, воно тяжко спотворене*». І чинний нині правопис, і словник, яким ми послуговуємося, — це та сама радянська версія української мови, лише з косметичними редакціями. Але ж аксіомою є те, що «*країна, в якій панують мова і культура колишнього колонізатора, не розвиватиметься як країна незалежна, а розвиватиметься як країна постколоніальна*» [1, с. 8].

* Вислів Г. Сковороди.

Уже давно настав час переглянути принципи нормування й кодифікації української мови, які дістались нам у спадок від радянської доби. Як і давно назріла потреба широкої наукової дискусії щодо «Проекту найновішої редакції Українського правопису» 1999 року. Те, що ми спостерігали в наступні після його оприлюднення роки, дискусією не назвеш: насправді це була спланована антиукраїнськими політичними й науковими силами кампанія дискредитації автентичних начал української мови, яку ті сили винесли на сторінки переважно російськомовних ЗМІ, що надавали слово агресивним невігласам та відвертим українофобам. До цієї «дискусії» залучили також малообізнаних або й зовсім не обізнаних з обговорюваних питань викладачів-філологів, які у відповідних анкетах, як правило, висловлювали свою незгоду з запропонованими змінами.

Зімітована тоді опонентами правописної реформи «наукова дискусія» перетворилася, по суті, на фарс із висміювання правописних змін і паплюження сумлінної праці знаних мовознавців, за яким голосу самих авторів цих змін майже ніхто не почув.

Безперечно, від колоніяльних часів нам дісталася колоніяльна зросійщена норма, що пронизує всі мовні рівні — від фонетичного до граматичного і правописного. Відродження вбитої трагічними для України політичними обставинами мовної норми — завдання чесних філологів. Саме таке завдання ставить перед собою відомий український мовознавець, громадський і політичний діяч Ірина Фаріон, з-під пера якої вийшла ця монографія *«Мовна норма: знищення, пошук, віднова»* [4]. Автор книги наголошує: від нав'язаної українцям радянсько-російської мовної норми неможливо остаточно звільнитися лише механічним способом, позаяк її зміна передбачає тривалу ментально-суспільну мотивацію; наше ж суспільство досі залишається поневоленим, адже більшість громадян України позбавлені національного самоусвідомлення (на нашу ж думку, це і є головною причиною цілковитої байдужості й відсутності внутрішньої духовно-психологічної мотивації до відновлення неспотореної правописної норми багатьма нашими співвітчизниками, серед яких і філологи).

У монографії розкрито еволюцію основних норм української мови, з'ясовано позамовні чинники їхнього спотворення впродовж ХХ століття. Тож цю книгу справедливо можна вважати відповідю на за-

клік-заохочення Лариси Масенко до пошуку ширшої інформації щодо мовної політики, яку проводив радянський режим на теренах України [2, с. 36]. Але І. Фаріон веде читача дорогою знищення, пошуку й відновлення норми не лише задля аналізу її (норми) крізь внутрішні мовні закони та політичні репресії, а передусім заради пошуку вільних і сильних українців.

На переконання автора, віднайдення знищеної лінгвоцидом автентичної мовної норми — це завдання мовознавців, а обов'язок держави — допомогти суспільству стати здоровим і самодостатнім. Саме таке суспільство може примусити себе підкорятися нормі, а це вже є безперечною запорукою досягнення цим суспільством висот державтоворення. Відповідь на риторичне авторське запитання — «Чи може спотворена радянська мова творити вільних українців?» — прозора й однозначна: ні, не може.

І. Фаріон констатує, що ідея цієї книги зародилась у стінах Львівської обласної ради, де вона як депутат опинилася в епіцентрі реального мовлення, але нереальної мовної норми. Витоки цього феномену дослідниця бачить у тому, що від 30-х років минулого сторіччя влада навально перетворювала українців у носіїв «недоукрмови», «перекособочених двомовців», суржикомовців (із гіршим-кращим незнанням обох мов). А в третьому тисячолітті, коли на зміну тоталітаризму прийшла доба лібералізму з його ідеологією вседозволености, у суспільстві запанувало нігілістичне трактування норми і сприйняття її лише як інструментального чинника, зведеного до примітивного порозуміння. Тож більшість практичного матеріялу, наведеної у книзі, авторка почерпнула з усного та писемного мовлення українських депутатів та чиновників, які фактично стали заручниками спотвореної мови.

Як теоретико-практичний порадник із культури мовлення, ця книга виконує ще одну соціально важливу функцію — вчить свідомого використання власне українських звуків, слів і виразів.

«Мовна норма...» має п'ять розділів («Фонетична норма: гармонія чи дисонанс?», «Словотвірні норми — фундамент слова», «Лексико-семантичні норми: репресовані слова й убиті значення», «Граматичні (морфолого-синтаксичні) норми як озмістовлена форма», «Синтаксичні норми — дзеркало мислення»), і читаєш їх на одному диханні. Разом з автором здійснююш цікаву подорож дорогами мовної норми, яку так наполегливо

впродовж трьохсот років намагалися повести московським шляхом.

Так, у 4-му розділі монографії (с. 184–250) автор розглядає спотворені заради головної мети царських і радянських русифікаторів граматичні норми української мови. Тут наведено такі найосновніші асиміляційні з російською мовою ознаки, як набуття іменниками ж. р. 3-ї відміни в Р. в. та IV відміни одн. у Р. в. закінчення -і замість питомого -и (*Русі* замість *Rusi*, *імені* замість *іменi*), упровадження невідмінюваності запозичених іменників із кінцевим -о (у *кіно* замість у *кіні*), вилучення фори двоїни (*три вербі*; *Мудрій голові досить дві слові*), форми *дев'ятдесят*, зведення нанівець уживання форм наказового способу дієслів 2-ї ос. мн.: *послухаймо, почнімо* і натомість культивування російських форм *послухаєм, почнемо* тощо (причому основними інструментами таких і подібних змін морфологічних норм української мови стали не лише Правописи 1933, 1946, 1960 рр., а й, хоч як дивно, 2007 року).

Окремими параграфами в цьому розділі окреслено проблеми нормативності граматичних категорій різних іменника, прикметника, числівника, займенника та дієслова, пов'язані з інтерферентним впливом російської мови на українську. Не обминає увагою вчена й питань можливої варіативності деяких граматичних форм (напр., *гандж, дрож, купіль* — ч. і ж. роду, *статус-кво, бренді* — ч. і с. роду) і різновидів словозміни (р. в. чоловічого прізвища — з *Коваліва, Ковалева*, чоловіче ім'я по батькові *Кузьмич, Кузьмич*), а також питань правопису (*Сєверодонецьк* замість *Сіверськодонецьк, Ровно* замість *Рівне, Каліта* замість *Калита*), словозміни та сполучення різних частин мови.

До чотирьох розділів і передмови подано солідні списки літератури і лексикографічних джерел, використаних автором.

I. Фаріон попереджає, що було б дивно писати цю працю за нормами досі чинного сталінського Правопису української мови 1933 року і його логічного псевдонаукового спадку — Правопису 2007 року. «Це наче прийняти вбивство мовної норми і творців цієї норми, кодифікованої у Правописі 1929 року» [4, с. 11]. Саме тому її книга написана за орфографічними правилами, рекомендованими в новій редакції «Українського правопису» 1999 року (який, за словами О. Пономарєва, «сприяє поверненню його до національних засад, до фонетико-морфоло-

гічних особливостей нашої мови, усуває зайні винятки» [3, с. 17]): інший, іншомовний, самостійності, більшості, міцності, любові, інтимності, взаємності, авдиторія, павза, Орвел, Европа, Гемінгвей, давньогебрайський, Гайдеггер, проект, спеціальний, абревіатура, диференціація, тріумфальний, варіант, постколоніальний, телевізор, катедра, ортоепічний, мітичний, швайцарський.

Мова автора книги багата на власне українські лексику, словотвірні моделі, синтаксичні конструкції, чимало з яких було «репресовано» в радянський час: *навдивовижу, позаяк, завважити, чужинство, копійованість, зудари, почасти, слово- і форморозрізнювальний, наголосувальний, наголосова (система), приросток (префікс), наросток (суфікс), приписи (правила), вислід (результат), береги (поля книги), самотворчий, вторування, дев'ятдесятый, межимовний, синонімний, до прикладу, поза тим, у слов'янських із походження словах тощо*. Читаючи, часто думаєш: такою, як в І. Фаріон, могла б сьогодні бути наша літературна мова без зовнішніх утручань.

Задля кращого сприйняття матеріялу у праці запропоновано афористичні думки про мовну норму і мовну культуру, як-от: *Нова людина має і мову нову* (Г. Сковорода), *Велика мовна культура конче веде й до великої сили політичної* (І. Огієнко), *Суржик – це правила утворення безладу* (М. Флаєр), *Граматиці підкоряються навіть імператори* (Латинське прислів'я). Тут знаходимо контекстуально доцільні крилаті вислови відомих українських і закордонних учених, письменників, культурних діячів і державників, і нас по-доброму дивує філологічна загальнокультурна обізнаність І. Фаріон, яка стільки книг перечитала, аби зібрати цей скарб!

Ці афоризми, розміщені на берегах книги, полегшують читачеві сприйняття матеріялу. Пожавлюють роботу з книгою також веселі бувальщини з мовної тематики (напр.: *Батько купив п'ятирічній дитині великого ведмедика. Дитя захоплено його розглядало і виявило під лапкою етикетку з написом: «МИША». Приголомшене відкриттям, воно побігло питатися в батька, чому великого ведмедика названо мишею...»), філологічні анекdotи (напр.: *Вірменин каже грузинові: «Руський язык багаче, чём украинский». «Чем?». «Чем украинский»*), які подані впереміж із афоризмами.*

Чимало висловлених у книзі власних думок автора теж мають яскраве образне й афористичнезвучання, і ми переконані, що їх цитуватимуть майбутні дослідники нашої мови: *Мова не просто голос суспільства — вона характер його розвитку* (с. 17), *Як говорять, так і керують* (с. 42), *Наголос — душа слова* (с. 47), *Варіант — це завжди можливість вибору і ширшого пізнання, варіант — це пошук і віднайдення* (с. 75), *Без культури мови немає жодної іншої культури* (с. 137), *Кожна мова — це окрема національна й інтелектуально-естетична картина світу, і щоб вона була і здійснювалась, мусить працювати така критична маса лексики, що відрізнятиме її від усіх інших* (с. 138), *Суржик — це неповносправність. Це брак стилю. Це брак внутрішнього вертикального начала в людині* (с. 138), *Слова зі своїми значеннями — наче люди з власними думками. Позичені і спотворені думки — як позичені речі та зіпсуті дні життя* (с. 148), *Слова — це не мідяки, якими не шкода розкидатися. Слова — це валюта, а пуста мова не варта доброго слова* (с. 187), *Якщо лексичний рівень — це відкритий зовнішній бік мови, то синтаксис — її морське дно, що є глибинами нашого мислення* (с. 259), *Політична культура без мовної культури так само неможлива, як вільне суспільство без вільних людей* (с. 290).

Додатками до «Мовної норми...» є три укладених автором книги «Словниці» («Правильне наголошення», «Правильні відповідники до слів інтерферентної будови» і «Типові лексичні помилки та їхні правильні відповідники»), а також приклади видруків різноманітних мовленнєвих помилок депутатів Львівської обласної ради, які І. Фаріон роздавала тим під час сесійних засідань. Ці додатки стануть корисними практичними порадниками для тих, хто хоче правильно говорити.

Не маємо сумнівів, що праця Ірини Фаріон «Мовна норма: знищення, пошук, віднова» стане помітним явищем в українському мовознавстві нової доби, оскільки вона впроваджує до наукового обігу новий фактичний матеріал, містить цінні висновки і пропозиції. Крім того, вона обов'язково посяде гідне місце серед науково-популярних розвідок державотворчого змісту, оскільки закликає нас бути в обороні своєї мовної автохтонності.

Радимо обов'язковоскористатися цією книгою публічним людям, студентам вищих навчальних закладів і науковцям, учням середніх шкіл, освітянам, просвітням і взагалі всім, хто дбає про своє мовне

обличчя. Віримо, що читачі гідно оцінять самовіддану й подвижницьку працю Ірини Фаріон на українській мовній ниві.

Література

1. *Масенко Л. Т. Мова і політика. — 2-ге вид., допов. — К.: Соняшник, 2004. — 120 с.*
2. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — 399 с.*
3. *Український правопис — повернення до національних зasad / Упоряд. О. Пономарів. — К.: Вид. центр «Просвіта», 2003. — 22 с.*
4. *Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання): [монографія]. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. — 328 с.*

*Ірина Магрицька,
доцент катедри української мови та літератури
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля*

**СКАНУВАННЯ
AndriyDm**

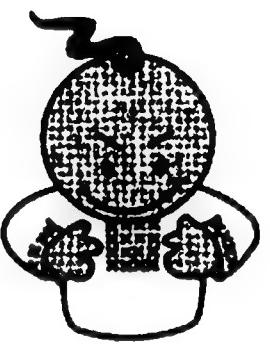
ПЕРЕДМОВА

*Нова людина має і мову нову.
Г. Сковорода*

Ідея цієї книжки зародилась у стінах Львівської обласної ради, де я як депутат із 2006 року опинилася в епіцентрі реального мовлення, але нереальної мовної норми. Депутатство у Верховній Раді від 2012 року і широке спілкування з урядовцями та політиками спонукало мене втретє перевидати цю монографію: «**Якщо для спілкування людей взагалі потрібна мова, то для культурного спілкування потрібна мова наче в квадраті, що культивується як своєрідне мистецтво – мова нормована**» (О. Пєшковський).

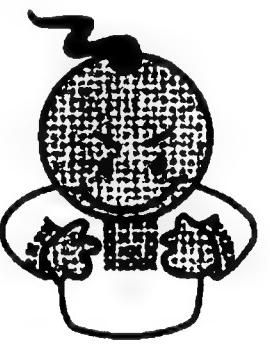
Чому мовна реальність депутатів і чиновників, владоможців тощо така далека від мовних приписів? На це запитання я вирішила дати відповідь на сторінках цієї праці. Задля того необхідно було перейтися дорогою мовної норми впродовж усього ХХ ст. Ця дорога надто складна і навіть кривава, аби зараз когось повчати. Найголовніше – відкрити Правду про характер формування і знищення мовних норм, що здебільшого зумовлено політичними чинниками. Тоді, сподіваюся, ця Правда змінюватиме нас – і мова говоритиме про цю зміну нашими устами. Зміна мови відбувається тільки разом зі зміною нашого внутрішнього світу. Система світоглядових цінностей кожної людини, громадяніна формує матрицю суспільства і держави. Мова в цьому процесі відіграє першорядну роль не тільки тому, що без неї людина немислима, але й тому, що мова – духові кордони нації. Мова не просто голос суспільства – вона характер його розвитку.

Українська мова – винятковий приклад блюзнірського втручання суспільства в її зовнішню історію (сотні заборон та обмежень з боку різної окупаційної влади – Польщі, Московії, Румунії, Угорщини, Австрії) та унікального більшовицько-московського винаходу: втручання у фонетичну та лексико-граматичну матрицю мови. Коли вже неможливо було заперечити українську мову як самодостатню систему, що автоматично породжувала націю та державу, у 30-х роках ХХ ст. виникла ідея уподобнити її до російської мови. Політичним інструментом такої зміни стали урядові постанови та рішення, а звідси – задіяні внутрішньомовні чинники: зміна мовної норми.

Ми не маємо права пояснювати сучасність, виходячи з неї самої і нехтуючи минулим.

А. Мейс

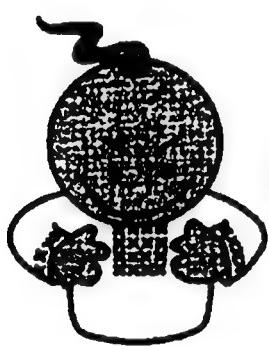
Мова – це також обличчя народу, воно тяжко спотворене.

Л. Костенко

Політична мова створена для того, щоб брехня звучала правдиво, а вбивство пристойно і щоб надати вигляд твердості цілковитому вітру.

Дж. Орвел

Життя, безумовно, добрий учитель, але дуже дорого бере за свої уроки.

Із записів
І. Долі-Попова

Норма літературної мови — це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний чинник, що відповідає мовній системі і становить єдину можливість або найкращий для конкретного випадку варіант, що відібрало суспільство на певному етапі розвитку [3, с. 94]. Норма формується на основі низки критеріїв, серед найважливіших: територіальний (синтез південно-західного, південно-східного та північного говорів); критерій авторитетних письменників (зокрема, Т. Шевченка, з якого тріумф народної мови, на противагу до книжної, став незворотнім); відповідність мовній системі — її внутрішнім законам та закономірностям; національно-ідентифікаційний — не лише збереження мовної традиції, але й центральна увага до унікальних мовних ознак, на противагу до нівеляційних процесів інтернаціоналізації чи уніфікації лексики, і навіть граматичних категорій, а звідси потреба формувати захисну вісь «своє» — «чуже». Цілком другорядним є статистичний критерій, особливо в теперішніх постколоніяльних умовах розвитку суспільства, значна частина якого, з огляду на об'єктивні історичні причини, володіє радянською «недоукрмовою», а не українською мовою своєї держави. Отож, мовна норма — це синтез внутрішньомовних та позамовних чинників, що відображають напрям розвитку суспільства. Образно кажучи, це «*прапори та емблеми, за якими можна відрізняти представників різних ідейних та культурних угруповань*» [5, с. 192].

Зазначені мовні критерії в добу терору зазнали кардинального перегляду. Мета створити єдиний радянський народ автоматично сягала створення на початковому етапі напівмови — блідої копії «братньої» російської. Задля цього на початку 60-х років у системі АН СРСР виникла наукова рада з проблем «*Закономірності розвитку національних мов у зв'язку з розвитком соціалістичних націй*». Ця програма, покладаючись на «ясновидющість» її совєцьких творителів, ділила мови на більш рівноправні та менш рівноправні, позаяк «*сфера їх подального функціонування далеко не однакова*». На цій підставі мови народів СРСР розподілили на перспективні і неперспективні. До перших, крім «великої російської мови», зарахували вірменську, грузинську, латиську, литовську, естонську. Решта мов, серед яких і українська, потрапили до неперспективних [2, с. 50]. Відправним пунктом для цієї «неперспективності» було не тільки примусове вивчення російської у школах (від 1938 року) та добровільне української (від 1958 року), а відтак навальне перетворення українців у перекособочених двомовців

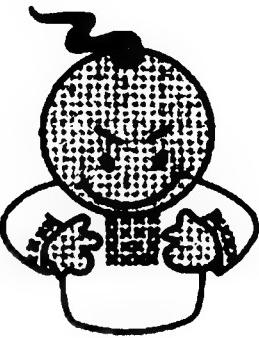
(із гіршим-кращим незнанням обох мов), але й безпрецедентне спотворення Українського правопису 1933 року як основного мовного кодексу. І це спотворення і досі чинне!!! Далі взялися до лексичної кодифікації через перекладні та тлумачні словники... Так створено радянсько-російську норму української мови.

Пропонована праця покликана зобразити нищення автентичної мовної норми крізь призму лінгвоциду. Більшість практичного матеріалу в монографії почертнуто з усного та писемного мовлення українських посадовців: депутатів та чиновників, які фактично стали закладниками спотвореної мови. У поневолених умовах вільна мова стала жертвою тоталітарного суспільства, що послідовно працювало на абсолютне відчуження лінгвоносіїв від своєї мови, а отже, і самих себе. Сьогодні таких немало-небагато: відповідно до перепису населення 2001 року 85,2 % українців назвали рідною українську мову і 14,8 % — російську. А це близько 5 мільйонів — ось він, головний чинник дестабілізації України в Україні. Поряд із цим незмірно більшою є кількість суржикомовців — ще одного «плідного» результату політики двомовності радянської доби.

У третьому тисячолітті на зміну тоталітаризму прийшла доба лібералізму — щоденного безкарного вбивання найвищих національних та духовно-моральних цінностей на додому прагматичному молохові та диявольському компромісові. Очевидно, що ідеологія вседозволеності запанувала в мові через ніглістичне трактування норми і сприйняття її лише як інструментального чинника, зведеного до примітивного порозуміння. За таких умов відродження вбитої норми — справа надскладна, але не безнадійна. Бо Правдива. І що швидше вийде мова на цю дорогу Правди, то і суспільство набуватиме ознак необхідної культури та добробуту.

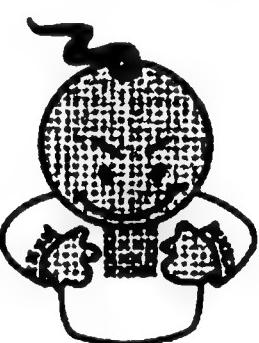
Було б дивно писати цю працю за нормами досі чинного Правопису 1933 року. Це наче прийняти вбивство і мовної норми, і творців цієї норми, кодифікованої у Правописі 1929 року. Аби полегшити сприйняття мовно-правописної Правди, головні засимільовані радянським правописом ознаки та їхні правильні відповідники, використані в цій праці, подаю в таблиці [більше див. розділи 1, 4].

Отож, бажаю всім плідної подорожі дорогами мовної норми, яку так наполегливо впродовж понад трьохсот років намагалися повести московським шляхом.

Блюзнірство говорить про те, що духовне життя залежить від економіки і добробуту, коли перед очима долі замучених, переслідуваних, репресованих українських письменників. Чомусь в історичне безсмертя ввійшли саме вони, а не ті, що процвітали за всіх режимів. Так що все це — зліденьство духу, популістські дурниці...

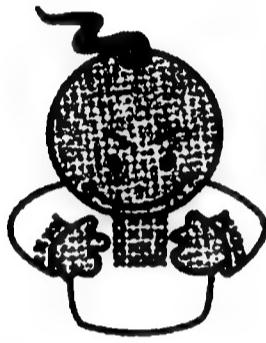
Л. Костенко

Оскільки захисники радянської мовної політики до сьогодні зберігають впливовість у колах академічного істеблішменту, їм вдалося дискредитувати під час обговорення й заблокувати затвердження того проєкту нової редакції «Українського правопису», який відповідав вимогам часу.

Л. Масенко

Правопис 1933, 1946 і 2007 років	Правопис 1929 року
I. Фонетична асиміляція іншомовних слів	I. Питоме передання іншомовних слів
1. Грецький звук <i>тета θ (th)</i> передано через ф: <i>кафедра, Афіни, скіфи</i>	1. Грецький звук <i>тета θ (th)</i> передано через т: <i>катедра</i> (грец. <i>katēdرا</i>), <i>Атени, скити</i> (бо <i>Марта</i> , а не <i>Марфа; театр</i> , а не <i>феатр</i> , <i>католик</i> , а не <i>кафолик</i>)
2. Передання збігу голосних: <i>ia — īa: соціальний, матеріальний;</i> <i>iu — īu: триумф, Іуда, юдаїзм;</i> <i>io (початкове) — īo: іон;</i> <i>oje — oe: проект;</i> <i>au — ay: аудиторія</i>	2. Передання збігу голосних: <i>ia — īя: соціальний</i> (бо <i>діяльний, Маркіян</i>); <i>iu — īю: триумф, Юда, юдаїзм;</i> <i>io (початкове) — йо: йон</i> (бо <i>йогурт, Йосип</i>); <i>oje — oe: проект</i> (бо лат. <i>projectus</i> «кинутий уперед»); <i>au — ав: аудиторія</i> (бо <i>автобус, Австрія</i>)
II. Морфологічна асиміляція	II. Питомі форми
1. Вилучення закінчення <i>-и</i> родового відмінка однини іменників третьої відміни: <i>лю보v-i, незалежност-i</i>	1. Закінчення <i>-и</i> родового відмінка однини іменників третьої відміни: <i>любоv-и, незалежност-и</i>
2. Вилучення закінчення <i>-и</i> родового відмінка однини іменників четвертої відміни: <i>імен-i, племен-i</i>	2. Закінчення <i>-и</i> родового відмінка однини іменників четвертої відміни: <i>імен-и, племен-и</i>
3. Незмінюваність чужомовних іменників середнього роду з кінцевим <i>-o</i> після приголосного: <i>на табло, в кіно</i> (бо так у російській та французькій)	3. Змінюваність чужомовних іменників середнього роду з кінцевим <i>-o</i> після приголосного: <i>на табл-i, в кін-i</i> (бо в <i>сел-i, на блюд-i</i>)

Не наслідувати інших треба, а творити себе автентичних, і не для агресії та нівелляції інших народів, як це чинять нації-хижаки, а задля відчуття власної повноцінності, не пухи, а самодостатності, щоб твердо стояти на ногах як добротворча сутність і щоб не хитали нас зусібічні вітри.

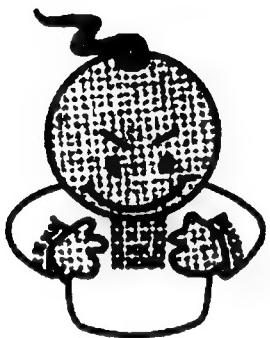
В. Шевчук

Література

1. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. — К., 1999.
2. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. — К., 2004.
3. Пилинський М. Мовна норма і стиль. — К., 1976.
4. Фаріон І. Правопис — корсет мови? (Український правопис як культурно-політичний вибір). — Л., 2006.
5. Яворська Г. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада. — К., 2000.

Розділ 1

ФОНЕТИЧНА НОРМА: ГАРМОНІЯ ЧИ ДИСОНАНС?

Дурням закон не писаний; коли писаний, то не читаний; коли читаний, то не зрозумілий; коли зрозумілий, то не так.

Народна мудрість

*Сталий правопис і стала однакова
(у межах можливого) вимова — це цемент
сусільства, бо це ж найхарактерніші
ознаки єдиної мови народу.*

O. Синявський

1.1. Звуки — національні коди

Пізнання й опанування будь-якої мови розпочинається з найнижчого і фундаментального рівня мовної будівлі — звукового. Правильна вимова звуків і наголошування слів — не тільки елементи культури мовлення. У звуках як найменших первіях відображення світу згорнена вся історія виникнення нашої мови та її сьогодення. Звукова матерія мови як стрижень її структури резонує й відлулює тим, що в ней закладає природа: який голос, такий і відголос. Існує, на думку К. Фослера, неминуча відповідність між уявленнями народу про світ, його фантазію і тим, як він вимовляє звуки. М'якість і краса нашої вимови суголосна з красою та почасти м'якістю української душі.

Попри неминучі зміни, фонетика — це найсталіший і найконсервативніший складник мовної системи. Це та звукова нитка, що сягає найдавнішої історії і нанизує на себе всю мовну систему, творячи з неї неповторність. Це та основа, яка вможливлює «відбудувати етимологію [походження. — I. Ф.] слова» [5, с. 21]. У членороздільному звукові проявляє себе його мислетворча сутність, а в нечленороздільному — почуттєва [7, с. 79].

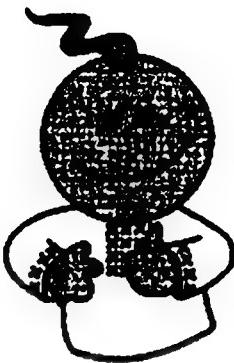
Якось на кемпінгу, неподалік Дрездена, я попросила англійською горнятко чаю, на що мені по-німецькому коректно з розумінням-нерозумінням відповіли: «*Nicht tea* [ti:] — *tee* [te:]». Лише один звук робить це слово англійським або німецьким! І саме за цим коротким звуком (фізики сказали б — мінімальним порухом повітря, а фізіологи —

роботою мовленнєвого апарату) криється відчуття своєї Батьківщини, духовим домом якої є мова, відмінна найперше від іншої своїм звуковим складом. Передусім це стосується споріднених мов, адже тільки звукове оформлення спільніх за значенням слів робить їх окремими сутностями. Білоруський філолог В. Рагойша спостеріг, що Р. Лубківський, перекладаючи вірш білоруської поетеси А. Цьоткі «Небувалі часи», змінив лише вимову, але не лексику, синтаксис і рими [28, с. 21]:

*I песні заціхлі, і смеху не відна,
I дзеці старэнькімі сталі,
I ноты весёлы музикам братъ
стыдно,
Радосны струны парвалі,
I фарбы артыстаў смутна
рысуюць,
I цені ясны вміраюць,
I верши паэты з жалем
рыфмуюць,
I сэрцы кроўю спlyваюць.*

*I пісня затихла, і втіхи не видно,
I діти старенькими стали,
I ноту веселу музикам братъ
стыдно,
Радісні струни порвали,
I фарби художників смуток
малюють,
I тіні ясні вмирають,
I вірші поети з жалем
римують,
I кров'ю серця спливають.*

Якщо головна відмінність між усіма слов'янськими мовами у звуковому оформленні слів, то ми зовсім не застраховані від лінгвокумедностей: назву програми української поп-групи «Океан Ельзи» — «Сосни» у Росії прочитали як «Сосні», а назву львівської крамниці «Едем» якийсь зайшлий росіянин інакше, як «єдем», прочитати не зумів... Натомість малорос Міна Мазайло з одноіменної п'єси М. Куліша ніяк не міг позбутися одного з фонетичних визначників нашої мови — звука [г]:

*Бог — це Бог,
а Бах — це Бах.*

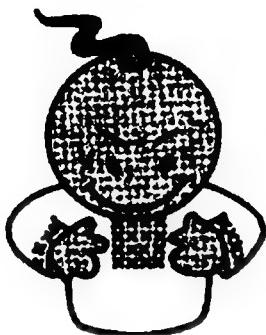
Б. Гектор

*За звуком криється
множина сенсів, відомих
тільки конкретній мові.
Отож, звукова генеза
слова вкрай національ-
на, власне така, що ся-
гає мовних тайніків.*

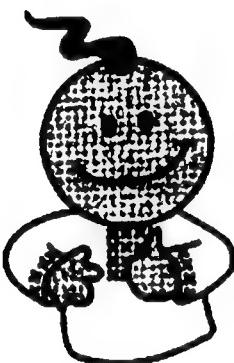
I. Фаріон

«Оце саме «ге» і є моє лихо віковічне. Прокляття, якесь каїнове тваро, що по ньому мене впізнаватимуть навіть тоді, коли я возговорю не те що чистою руською, а небесною, ангельською мовою».

Не все те народне, що живе в народі.

O. Довженко

— У нього добренний, звучний голос.

— Не дивно: його голова — чудовий резонатор.

Показовою щодо різночитання була церковнослов'янська мова, що постала з моравського діалекту болгарської мови, але, ставши мовою священих текстів, у різних куточках слов'янського світу озвучувалася відповідно до фонетичних норм корінних мов: української, російської, білоруської, сербської, для прикладу: *«Господи, помилуй!»* і *«Госпаді, памілуй»* чи *«Вірую во єдиного Бога Ісуса Христа»* і *«Верую во єдинава Бога Ісуса Криста»* тощо. Однак 1686 р. заборонено церковні відправи українською мовою і запроваджено російську вимову церковнослов'янських текстів та обов'язковість «чистого российского языка» в Київській академії. Власне на цей час припадає вислів М. Ломоносова (1746 р.) про фонетичну своєрідність нашої мови: *«Сей діалектъ съ нашимъ очень сходенъ, однако его удареніе, произношеніе и окончанія реченій отъ сосѣдства съ Поляками и отъ долговременной бытности подъ ихъ властію много отмѣнились или прямо сказать попортились»* [19, с. 62]. Не коментуватимемо, «прямо сказати», безглупості другої частини Ломоносового твердження, лише зазначимо, що власне українська вимова від найдавніших руських часів разом із поширенням християнства та церковними книгами, писаними церковнослов'янською мовою у фонетичній українській адаптації, пішла вглиб Росії і міцно затрималася там, усупереч зазначеній забороні, не тільки в мові церкви, а й інтелігенції. Про це свідчать церковнослов'янські тексти російської літературної мови старообрядців XVII–XVIII ст. До основних рис цієї системи порівняно з сучасною російською, за спостереженням професора О. Ткаченка, належать такі [40, с. 14]:

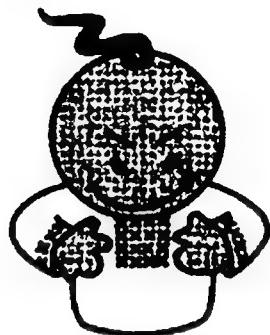
1. Твердість приголосних перед *e*: *не, Христе* (клиничний відмінок).
 2. Збереження редукованих (коротких) *ъ, ь*: *грѣхъ, днесъ*.
 3. Брак переходу *e → o* в наголошенній позиції: *идетъ, идти*.
 4. Брак переходу *o → a* або його скороченої вимови (редукції) в ненаголошенній позиції: *воставъ, своихъ*.
 5. Фрикативна вимова *r* у всіх випадках: *долгъ, Господъ, Богъ*.
 6. Відносна твердість *щ, ч* перед *a, e*: *сущая, паче*.
- Отож, київська говірка з її провідними фонетичними рисами посіла на довгий час (аж до половини XIX ст.) [12, с. 128] провідне місце

у високому стилі (літургійному) російської мови, хоч, зрозуміло, що в народнорозмовній російській мові здавна виступали питомі фонетичні риси: пом'якшеність приголосних перед *e*, *r* (*g*) проривне, акання тощо. «*Поряд з цим російська мова, формуючись як окрема мова, мусила на цьому шляху долати давньокиївський, за своєю суттю, український вплив*», що був відображенний у сакральних текстах, «де до збереження традиційної вимови зобов'язує сама повага, шанованість текстів як духовної спадщини, заповіданої від предків» [40, с. 14].

Очевидно, що саме звуковий фон творив із цієї духової спадщини надбання суто національне, позаяк фонеми (звукові типи) у своїй звуковій реалізації виконують функцію національного визначника. І хоч, до прикладу, англійською мовою розмовляють не лише в Англії, а в Ірландії, Канаді, США, Південній Африці, Австралії, Новій Зеландії, саме у фонетиці мовців усіх цих країн спостережено найпомітніші розбіжності. Кожна мова «*прив'язує етнос до його природного оточення, до ландшафту, до того кревного, предметно обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно, котрий становить неорганічне тіло народу*», через те, переселяючись на інший терен, мова «*міняється, пристосовуючись до нових природних умов*». Так по-острівному скulenе «*in*», знакове для Старої Англії (у фортецю, у сховок), на американських просторах перетворюється в «*on*» (на долоні). Образно кажучи, «*так катиться площаю більярдна куля, усе відкрито, мов на долоні — не в яйці..., американський космос владно диктував мові-емігранті свої правила поведінки*» [8, с. 107]. І хоч історичну основу американського варіанта англійської мови складає мова півдня Англії XVII—XVIII ст., сучасний її варіант — це вислід подальшого самостійного розвитку мови вже на американських теренах.

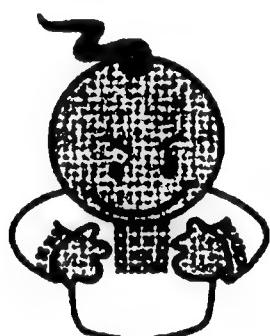
Натомість українська фонетика навіть сільських і міських мешканців своєрідна, а діялектичне розшарування нашої мови — це цілий оркестр фонем (звукотипів), найнесподіваніше озвучений місцевим мовленням, що, безперечно, зумовлено давніми фонетико-історичними процесами в діялективних групахprotoукраїнських племен.

На основі фонетичних діялектологічних досліджень зазначимо, що в галузі фонетики південно-східні та південно-західні говори мають багато спільногого і протиставлені північному наріччю [16, с. 34—44]. Отож, географічні терени якнайтісніше пов'язані зі звуковим фоном мови, і навіть так, що формують його. За повідомленням литовських уче-

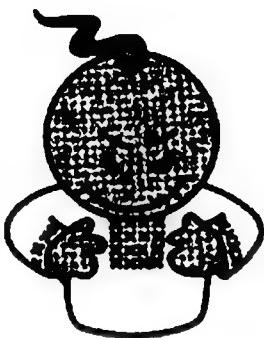
У звуках втілена об'єднана енергія народу.

В. Гумбольдт

Культура і традиція — це заповіт предків.

В. Шевчук

Кожна мова «прописана» в цілком певному земному просторі й тому, переселяючись на інший терен, міняється, пристосовуючись до нових природних умов.

O. Забужко

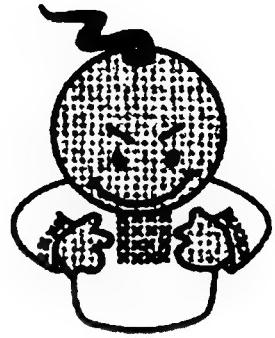
СКАНУВАННЯ AndriyDM

них-геофізиків, складена карта електромагнітних полів на території республіки збіглася з картою литовських діялектів із точністю до 1 км [8, с. 107]. Себто кожний терен, де проживає корінний, історичний етнос, має свою енергетику, яку випромінює земля. І власне ця енергетика тисячоліттями формує менталітет і мову корінного населення. Звідси, інша мова — інший менталітет [18, с. 145]. **Якнайменші фонетичні зсуви — це якнайбільші зміни у мовному стрижні.** Бо фонетика — основа будь-якої мовної системи: «*попри можливість окремих фонологічних інтервенцій, що можуть вплинути на характер артикуляційної бази, — мова йде на будь-які зміни дуже важко*» [45, с. 137]. І зрозуміло чому: за фонетичною своєрідністю криється онтологічна, себто буттєва природа самої мови. Звуки — це множина змістів, відомих тільки певній мові. За видатним лінгвістом-філософом В. Гумбольдтом, звук своєю індивідуальною якістю вказує на якість предмета [7, с. 79]. Через те звукове спотворення — це глибинні зсуви у мовній структурі.

Мову, не без огляду на її звукову форму, швейцарський мовознавець Ф. де Сосюр порівняв із симфонією, реальність якої не залежить від способу виконання. Себто помилки, які допускають музиканти (буквально — це ми, мовці), ніяк не шкодять цій реальності. Бо вона просто є. Вона самодостатня. Така метафора дуже яскрава, але, на жаль, безутішна. Симфонія — це свято. Для її виконання завжди шукають вправних музик, а то й віртуозів. А мова всюдисуща: все в ній, і вона в усьому. **Вона — це час світу: у ній минуле, теперішнє, майбутнє.** От тільки виконавці мови такі, яким є їхнє розуміння мови, і найчастіше це розуміння не відповідає мовній природі, — **бо воно всього лише комунікаційно-споживацьке, або інструментальне.** А слово «*у своїй суті є аж ніяк не звуковим, а чимось безтілесним, утвореним не матеріальною субстанцією, а виключно відмінностями, що відокремлюють його акустичний образ від усіх інших*» [36, с. 151]. Мовна відмінність передусім звукова, попри, здавалось би, універсальний акустично-фізіологічний аспект звука. Звукові відмінності роблять нас іншими серед носіїв чужих мов та іншими роблять слова в середині нашої ж мови. Отже, інакшість — це і є сутність. Саме вона закріплена у мовній нормі, яка визначає модель поведінки кожного мовця, як, до речі, модель поведінки громадянина визначає конституція чи модель поведінки людини — мораль.

1.2. Асиміляція та інтерференція — способи зміни фонетичної норми

Фонетико-ортогоепічна (або ширше фонетична) мовна норма — це той варіант вимови звуків і наголошування, який, з огляду на мовну системність як основний нормативний критерій, закріплено практикою і рекомендовано до вжитку як обов'язковий. Фонетичну норму встановлюють не статистичним шляхом чи покликанням на авторитети — вона випливає з особливостей фонологічної системи тих українських діялектів, що лягли в основу української літературної мови. Одночасно як мовне і соціокультурне явище фонетична норма переходить різні стадії свого формування: а) вибір норми; б) кодифікація; в) упровадження; г) розроблення й удосконалення [51, с. 155—156]. Наскрізною ознакою такого багатоступеневого процесу є соціоісторична зумовленість норми (попри її найстабільніший характер у мовно-системній ієрархії). Наприклад, до 1969 р. [37], відповідно до вимовних норм української літературної мови, що сформульовані у 1920-ті роки, передусім у працях О. Синявського, зубні приголосні [т], [д], [н], [л] вимовляємо м'яко або твердо перед [і], залежно від того, якого походження [і]: якщо [і] походить з [о] і чергується з ним (*ніж — ножа, ніс — носа*) та з [ы] (*густі — густий*), то приголосні вимовляємо твердо; якщо [і] походить із давнього звука ятя [ѣ] та [е], то приголосні вимовляємо м'яко (*ніжний, ніс* від *нести*). Це мало і своє закріплення на письмі: після м'яких [т], [д], [н], [л] писали ї (*лїто*), зокрема в авторитетному «*Малорусько-німецькому словарі*» Є. Желехівського (1886 р.). Однак цю графічну знаковість ї знехтував «*Словарь української мови*» (1907 р.) за редакцією Б. Грінченка. Як слушно завважив В. Сімович, «*це вплинуло в нас дуже фатально на ортоепію [вимову. — І. Ф.]...*» [34, с. 196], і подальшим сповна позамовним фатальним кроком у наступові на м'якість [т], [д], [н], [л] у зазначеній позиції став припис академічної «*Сучасної української літературної мови*» (1969 р.) за редакцією І. Білодіда — головного ідеолога українсько-російської двомовності як двох рідних мов. Відтоді вся фонетично-нормативна література базується на приписові не фонетичному, а соціоісторичному. Як висловився В. Сімович, «...*життя сильніше за науковість правопису*» [34, с. 196]. Таки слушно, хоч почасти сильніше не так життя, як слабші ми в обороні своєї мовної автохтонності.

*Спочатку було Слово.
І Слово було в Бога.
І Слово було Бог.
Вкінці теж буде Слово.*

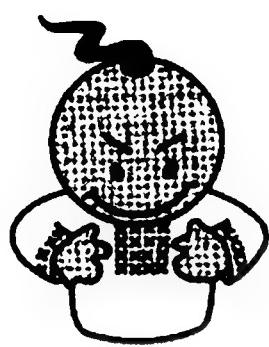
Нічого, крім Слова, не залишиться.

Але, боюсь, Слово вже буде в Сатани.

I Слово стане Дияволом.

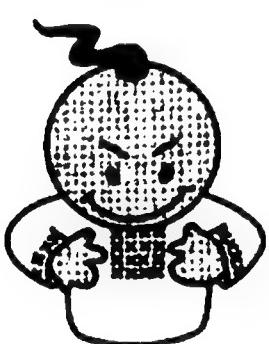
Слово в Диявола — це кінець світобудови — Звалище Цивілізацій — Звалище Слів...

Ю. Ілленко

...у того, що люди дотримуються правил, є також сильна біологічна основа: люди хочуть коритися правилам і хочуть, щоб інші люди теж корилися правилам. Вони відчувають вину, коли не роблять цього, і гнів, коли цього не роблять інші.

Ф. Фукуяма

Різниця звукового складу, зокрема, між українською і російською мовами не менш велика і тяжка для засвоєння, ніж між російською і сербською або польською і литовською.

П. Тимошенко

Вибір сучасної фонетичної норми припадає на кінець XVIII – 40-ві роки XIX ст., коли доба Романтизму утвердила незворотність потенційного суспільного статусу української народної мови, втіленого найперше через художню літературу, а відтак зорієнтованість української літературної мови на середньонадніпрянські (південно-східні) говори. Складніше було з **кодифікацією**, себто її узаконенням. За умов колоніального перебування України у складі різних держав, зокрема Росії, Польщі, Румунії, Австро-Угорщини, це було неможливо. Тим більше, що одна з імперій зробила чудо-відкриття, яке близькуче «оспівав» Євген Плужник:

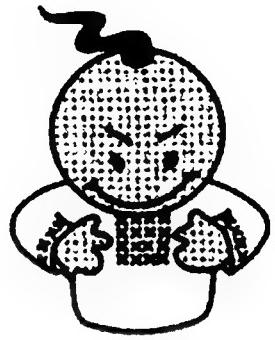
*Двух московских обалдуев
Волновал язык хохлов.
Первым был министр Валуев,
Был второй — министр Бубнов.
А сроднила пару эту
Их воинственная прыть,
Лозунг: «Не было, и нету,
И совсем не можеш быть».*

На обґрунтування останньої віршованої тези Росія спрямувала понад сотню заборон українського слова від 1686 до 1905 рр. Попри те, українські вчені та письменники активно розробляли правописні норми, що найтісніше пов'язані з фонетичними. Пік цієї роботи припадає на першу половину ХХ ст., що вивершується науково-практичною працею – «*Українським правописом*» 1929 р. Фонетична наповненість цього правопису, попри певні застереження до правил написання чужомовних слів із г/г (*гімназія* – *гімназія*), л/ль (*лампа* – *лямпа*) тощо, органічна і вмотивована.

Однак активне **впровадження** сучасної правописної і фонетичної мовної норми в життя було брутально перервано московсько-більшовицькою політикою уподібнення української мови до російської. На відміну від попереднього періоду – другої половини XVII – початку ХХ ст., який, з огляду на численні імперські укази заборони функціонання нашої мови, є **системним зовнішнім лінгвоцидом**, – період від 30-х до кінця 80-х років ХХ ст. означаючи час **внутрішнього лінгвоциду**, позаяк це була війна з внутрішньомовними законами. Мілітарність характеру нищення нашої мови яскраво засвідчена у назвах трьох резолюцій Народного Комісаріату Освіти УСРР на чолі з В. Затонським

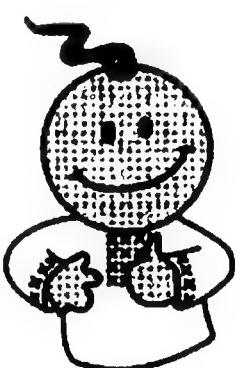
1933 р.: «Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті», «Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології», «Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній» та у виступі і книжці очільника новоствореної Правописної комісії, заввідділу агітації і пропаганди Політбюро ЦК КП (б) У А. Хвилі (справжнє прізвище — Мусульбас) «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» (26 квітня 1933 р.), «Знищти коріння українського націоналізму на мовному фронті», а також у статтях «правильних» мовознавців у журналі «Мовознавство» (1933 р., ч. 1): «Добити ворога» С. Василевського, «Націоналістичні перекручення в питаннях українського словотвору» П. Горецького, «Націоналістичне шкідництво в синтаксисі української літературної мови» П. Горецького та І. Кіриченко, «Термінологічне шкідництво і його теоретичне коріння» О. Фінкеля, «Націоналізм в етимології» Н. Ліперовської, «Трибуна українського фашизму» В. Ставнича (про журнал «Рідна школа»). До речі, всі ці твори написано у пік Великого Голодомору і ще не зросійщену українською мовою, зокрема у царині фонетичній, і саме цього року, як свідчив в одній із доповідей 1934 р. нарком освіти В. Зatonський, знищено **1649 українських науковців-«націоналістів», здебільшого фахівців з української мови та історії** [23, с. 136—137; 41, с. 140—148; 48, с. 361].

Основним здобутком цієї внутрішньомовної війни як уніфікації з російською мовою, або ж «збільшованої української мови, очищеної від неї самої» [23, с. 137] став Український правопис 1933 р., якого ніхто прилюдно не обговорював і який набрав чинності несподівано, як гроза: «Газети й інші видання перейшли на новий правопис негайно — у травні 1933 року, — ще до його публікації, і непідготовані читачі опинилися перед доконаним фактом. Вражені викладачі й студенти раптом виявили, що правила, яких вони дотримувалися, не дійсні...» [48, с. 365]. Найімовірніше, цензором-кодифікатором правопису був Н. Каганович, «єврей з походження, росіянин культурою» [48, с. 358], зачинатель наступу на автохтонні основи української мови, втілені у правописі 1929 р., про що свідчать три його статті 1930 р.: «Проти «народництва» в мовознавстві (Куди йде українська літературна мова?)», в якій наголошено на «поживності» для української мови «язичія», себто суржiku; «Кілька слів про словники», укладачам яких закинуто «наукове шкідництво» й «українське буржуазно-національне хуторянство», і «Мовна

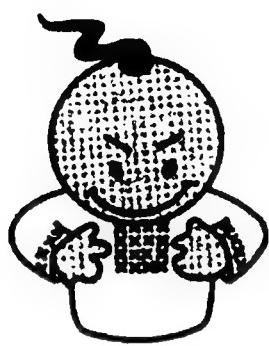
Якраз звукова мова відіграє надзвичайно важливу роль — ще не зовсім пізнану й усвідомлену — в активізації біоритмів національного інстинкту, зміцненні психофізичної структури національного типу, в мобілізації суспільства на основі етнонаціоналізму.

О. Сербенська

Дискусія... Баран висловив загальне здивування. Заєць висловив загальне побоювання. Потім підвівся Лев і висловив загальну думку.

Ф. Кривін

...газети перейшли без жодного попередження на новий, нікому, крім редакціям газет, ще не приступний правопис. Пригадую, одного ранку я прийшов до УКІЖу і сидів в учительській, і туди вбігли стривожені дві мої студентки з газетою «Комуніст» у руках.

[...]

— Що сталося? — питали вони в мене. — Тут зовсім не так надруковано, як ще вчора: не кляса, а клас, не авіяція, а авіація [...]. I я, як викладач, і вони, як студенти, мусили висновувати нові правила з практики газет і застосовувати їх самі — негайно, невідкладно, всяка інша поведінка була б загрозливою і навіть згубною.

Ю. Шевельов

теорія українського буржуазного націоналізму», в якій «буржуазний націоналізм» виявлено у:

- 1) відкиданні неологізмів революційної епохи;
- 2) відкиданні інтернаціональних слів;
- 3) відкиданні мовних складників, спільних з іншими мовами радянських республік, особливо російською;
- 4) намаганні прищепити мовні складники клясово ворожого характеру;
- 5) намаганні через мову розповсюдити феодальну й буржуазну ідеологію;
- 6) намаганні запровадити штучні новотвори;
- 7) викривленні тлумачення багатьох понять, зокрема політичних, економічних тощо [правопис Кагановича збережено. — І. Ф.] [48, с. 358—360]. Отож, фас українській мові дано персоніфіковано й обґрунтовано. Відтак подальша московсько-радянська політика творення «савецькава чєлавєка» з двома рідними мовами, серед яких «найрідніша» — це мова асиміляції всіх народів СРСР — російська, привела до фундаментальних зрушень в українській фонетичній, а почасти і фонологічній системі. З огляду на це, сучасну фонетичну норму логічно розгляднути у двох площинах:

1. **Фонетична асиміляція**, що зумовлена і досі чинною правописно-фонетичною нормативністю від кагановичів і закріплена в Українському (себто псевдоукраїнському, більшовицькому) правописі 1933 року та його логічному псевдонауковому спадкові — Українському правописі 2007 року.

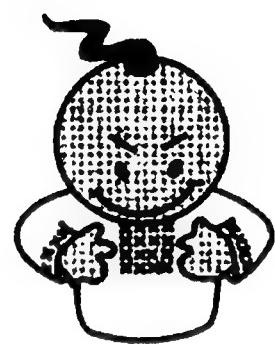
2. **Фонетична інтерференція**, що виникла у результаті лінгвоцидної імперсько-колоніяльної політики Росії. Як вислід, фонетичні норми мовців третього тисячоліття — це яскраві та промовисті фонетичні спотворення.

Основне жало Правопису 1933 року у вигляді **фонетичної асиміляції** спрямовано на правопис слів чужомовного походження (розділ 3) як найлегший уподібнювальний ланці між українською та російською мовами. Підставою до цього є шлях запозичання слів: безпосередній і опосередкований. За безпосереднього шляху запозичання слова мова пристосовує його до своїх фонетичних законів, за опосередкованого — латинське, грецьке тощо слово потрапляє в мову через польське чи то російське пристосування. Більшовицький режим у безпосередньому запозиченні добачив «штучне відмежування української мови від ро-

«гісської», а також «перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами», через те голова Правописної комісії А. Хвиля у «До видання нового українського правопису» підпунктом а) зазначив сакраментальне: «ліквідовано націоналістичні правила щодо правопису іншомовних слів» [41, с. 108–109].

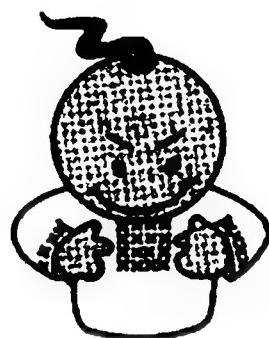
Якою була ця «ліквідація», що досі, згідно з чинним правописом, є нормою?

Перше асиміляційне вилучення — це забраний з правопису звук, фонема і буква г, що не лише порушило вимовну норму, а й спричинило плутанину в значеннях слів *грати* (решітка)/*грати* (виконувати певну дію), *гніт* (ярмо)/*гніт* (у гасовій лампі), *гулі* (гуляння)/*гулі* (знаки від забою) тощо. Натомість запозичення, серед яких і власні назви, стали передавати лише за російським зразком, де через недостатність фонемного ряду неможливо передати різні чужомовні звуки ch, h, g, як це в українській, через x, g, ґ, а лише як x або ґ: *Halloween* — укр. *геловін* — рос. хелоун; *Hegel* — укр. *Гегель* — рос. Гегель; *Coethe* — укр. *Гете* — рос. Гете. За межею народного озвучення опинилися споконвіку вживані слова зі звуком і фонемою ґ: *гедзь, гудзик, гава, дзига, гринджоли* тощо. Правопис 1990 року на хвилі національного відродження повернув мові літеру, фонему і звук ґ, однак не запропонував обґрунтованих рекомендацій щодо її вживання та вимови. Це спричинило нові порушення фонетичної системи, зокрема у запозичених словах. Проект Правопису 1999 року, спираючись на засади Правопису 1929 р., запропонував літеру ґ у чужомовних загальних і власних назвах передавати через ґ: *інтелігенція, Чикаго*; у власних назвах людей (іменах, прізвищах) відповідно до g у мові-джерелі пишемо і вимовляємо ґ, а відповідно до h — ґ: *Фридрих Гегель, Магатма Ганді*. Також літера ґ передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний у словах, що відповідно вимовляємо: *агрус, гава, газда, гандж* тощо. На жаль, «... затверджений до друку вченими радами Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України та Інституту української мови НАН України і схвалений Національною академією наук України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури і мистецтв України» Український правопис (2007 р.) [42] демонструє ніщо інше як напів норму і напів українську мову: він містить літеру ґ у давно запозичених і зукраїнізованих формах, на зразок *ганок, агрус, гвалт* тощо, однак у словах чужомовного походження у загальних і власних назвах

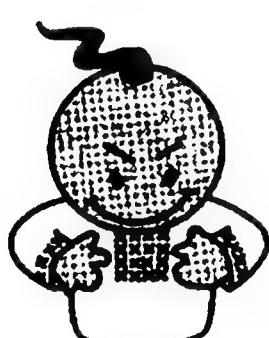
Останній Головно-командувач УПА Василь Кук пише, що він отримував від Охрімовича листи, де той говорив про необхідність зустрічі, але Кук із деяких дрібниць зрозумів, що ці листи пишуться вже під контролем КДБ. Він наводить такий приклад: ім'я американського президента було подано як ЕЙЗЕХАУЕР, тоді як у його колі було прийнято писати АЙЗЕНГАВЕР.

Г. Гордасевич

Одного весняного дня [1933 р. — І. Ф.] вчителька принесла на урок торбинку битого скла, роздала кожному: «Діставайте, діти, букварі, від першої сторінки до останньої вишрібатимемо карлючку, що над буквою г!» I ми шкребли тими скельцями, бо більше не було чим...

М. Петренко

Той, хто не вміє говорити [російського «ГЕ». — І. Ф.] — це як ідентифікація на великоруську шовіністичну належність.

Ю. Іллєнко

(антропонімах і топонімах) **g**, **h** приписує передавати через **г**: *Гюго* (*Hugo*), а в окремих словах, невідомо за якою логікою, — через **х**: *хобі* (*hobby*) замість *гобі*, *Хемінгуей* (*Hemingway*) замість *Гемінгвей* [42, с. 19, 118—119]. У стилі руйнівного мовного лібералізму, а отже, нехтуючи системний принцип як основний при визначенні норми, Правопис 2007 р. видає на-гора примітку: «*У власних назвах іншомовного походження етимологічний g згідно з усталеною традицією вимовляється як г; проте збереження g у вимові не є порушенням орфоепічної норми. Отже, правильною є вимова: Гданськ і Гданськ, Гренландія й Гренландія, Гібралтар і Гібралтар; Гарібальді й Гарібальді, Гете й Гете* [42, с. 19].

З огляду на такі невмотивовані й амбівалентні приписи, у теперішній практиці логічно застосовувати правопис і вимову **г** — **г**, що запропоновані у проєкті Правопису 1999 р. й активно вживані низкою видавництв, радіо- та телеетерів, а саме:

1. Літеру **g**, яка у відповідних мовах позначає дзвінкий проривний звук [**г**], у загальних та власних географічних назвах на письмі передаємо буквою **г**: *агент*, *Чикаго*.
2. У власних назвах людей (іменах, прізвищах), відповідно до **g** у мові-джерелі, пишемо **г**, а відповідно до **h** — **г**: *Фридрих Гегель*, *Магатма Ганді*.

3. Літеру **g** передаємо буквою **г** у незасвоєних українською мовою іншомовних словах, а також в іншомовних сполучках, що передаються засобами української графіки: лат. *альтер ero* (*alter ego*).

4. Літера **г** передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний у словах, що відповідно вимовляємо: *агрус*, *гава*, *газда* тощо.

5. Літеру **h**, грецьку літеру **γ** (гама) і початковий придиховий звук, відтворюваний надрядковим знаком, передаємо українською буквою **г**: *габілітація*, *Гельсинкі* [25; 26; 43, с. 36—42].

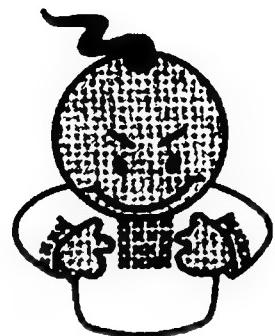
Друге асиміляційне вилучення полягало в наступові на грецьку літеру тета **Θ**, що передає міжзубний приголосний звук, подібний до середнього між нашими звуками [**т**], [**ф**], через що *етер*, *Атени*, *аритметика* за чарівною московсько-радянською паличкою перетворились у тотожні з російськими формами *ефір* (грец. *aither*), *Афіни*, *арифметика* (грец. *arhythmia*), і це тоді, коли низка слів із грецькою літерою тета **Θ** зосталася, на зразок *аритмія* (грец. *arhythmia*), *ортопед* (грец. *orthos*), терміни з префіксом *ortho*-: *ортокисень*, *ортоскопічний*, *ортографічна поверхня* тощо, позаяк так їх адаптовано у російській мові.

Особливу опірність чужій асиміляції демонструє антропонімна лексика, про що свідчить «Практичний російсько-український словник» (1923 р.): *Фадей — Тадей, Феодосій — Тодосій, Тодось, Філіп — Пилип, Фома — Тома, Феодора — Тодора, Хведора*. Поодиноким винятком у цьому є ім'я *Федір*, що як підтвердження тенденції передавати грецьку тсну через т, хв, п існує у варіанті *Хведір, Тодір*. Неприйняття у нашій мові грецьких запозичень через глухий звук ф випливає із сонорності (або звучности, дзвінкости) її фонетичної системи. Дзвінкі приголосні в українській мові не оглушують, натомість у російській у потоці мовлення вони творять свої глухі пари, серед яких і звук [ф]: [в] — [ф] (*любов — любо[ф]*), [б] — [п] (*дуб — ду[п]*), [д] — [т] (*дед — де[т]*), [г] — [х] (*пролог — проло[х]*), [ж] — [ш] (*гараж — гара[ш]*). Отож, запровадження через правопис букви і звука ф на місці грецької тети — це одночасне руйнування сонорності української звукової системи. Проект правопису 1999 року пропонував варіантну норму: *Методій і Мефодій, міф і міт*. Гадаю, наш вибір, з огляду на фонетичну системність і традиційність, має базуватися на переданні грецької тети через український звук [т]:

*I довершилася достоту
Найбільша із космічних драм:
По всі часи Господь Голготу
Поклав основою під храм.*

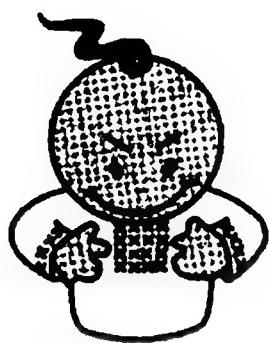
П. Карманський

Третє асиміляційне вилучення стосується знищення йотації голосних а, у, о (замість ія, ю, ъо), на зразок тепер нормативного *соціальний* замість відповідного до законів української фонетики *соціальний*, *Іуда* замість *Юда*, *іон* замість *йон*, *тріумф* замість *тріюмф*. Первісне і правильне написання передбачало усунення не характерного для української мови збігу голосних (за винятком тих, що на стикові префікса і кореня: *про/аналізувати*; префікса і префікса: *ви/o/кремити*; двох основ: *теле/етер*), що підтверджено низкою незасимільзованих запозичень (на зразок *парафіяни, василіани, маніяк, макіяж, варіят*), питомою лексикою (на зразок *діяльність, моя, йой, а не діальність, моа, іой*) і власними назвами, що навдивовижу вистояли під пресом Правопису 1933 року: *Маркіян, Андріян, Себастіян, Купріян, Іліян, Ліліяна*. Знаково, що мова, пручаючись фонетичній асиміляції, творила варіанти то через

Ніяк не міг впоратися з московською фонемою /г/. Московське «ге» цокало, як німецькі підбори по бруківці черкаської соши. А глухе черкаське ГХЕ вискачувало мені з рота, як гава з поскубаним пір’ям, перевалювалося через губу й падало на підлогу з м’якеньким хеканням. А мене за це дражнили в третьому класі [московської школи]. — І. Ф.], а в четвертому вже били. Таким способом ставили мені правильний прононс.

Ю. Ілленко

Починається лютий терор, що в тисячі разів перевищує свою звірячістю і своїми масштабами те, що було за царрату. Та цього більшевикам було замало. Вони зважили на досвід царських тюремників і перевершили його нечувано. Мало було їм того, що вони знищили цвіт, красу і гордість українського народу — кращих синів його. Мало того, що вони витруйли українську мову з державних установ, вищої школи і всіляко намагалися витруйти її навіть із щоденного вжитку. [...]. Треба було не обмежуватися на цьому, треба було не тільки ззовні переслідувати і ніщити українську культуру — треба було спалюжити її, розклести її зсередини.

**Ю. Шевельов,
В. Цеберко**

апостроф, то через знак м'якшення: *Валер'ян (Валеріан), Март'ян (Мартиніан)* і паралельні форми: *Юліян і Юліан*. На універсальному внутрішньому спротиві кожної мови до чужинства завважив видатний німецький лінгвіст і фольклорист Я. Гримм: «*Усі мови, доки вони в здоровому стані, мають природний стимул усувати від себе чуже, а коли воно вже вдерлося, витискати його знову або принаймні згладжувати місцевими елементами. Нема народу, здатного до розвитку всіх можливих звуків, і всяка мова уникає тих, які їй невластиві або супротивні. Що справедливо про звуки, то ще більше стосується слів*» [2, с. 120].

Отож, за зразком російської вимови і правопису нашій мові накинуто звуко- і буквосполучення *іа* в середині слів, на зразок *матеріальний* замість *матеріальний* (пор. у білоруській: *матэрыял*, у сербській *материјал*, у польській *material*); початкове *іу* замість *ю*, на зразок *іудаїзм* замість *юдаїзм*, як, зрештою, є у всіх слов'янських мовах, крім церковнослов'янської, що стала основою для творення російської мови; початкове *іо* замість *йо*, на зразок *Іов* замість *Йов*, *Іорданія* замість *Йорданія*; *е* у слові *проект* замість умотивованого *проект* (лат. *projectus*); звуко- і буквосполучення *іу* замість *ію*, на зразок *колегіум*, *тріумф* замість *колегіюм*, *тріюмф*.

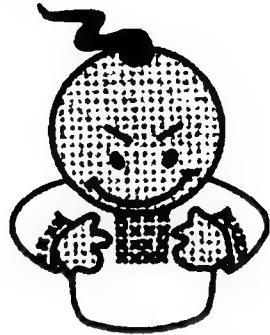
Четверте асиміляційне втручання у слова чужомовного походження полягало у переданні звукосполуки *ав* через *ау*, на зразок *аудиторія* замість *авдиторія*, що нарощувало в мові невластиву тенденцію вживати слова зі збіgom голосних. І це тоді, коли в українській мові фонема /в/ у відповідних фонетичних позиціях (на початку слова перед приголосним, у позиції після голосного наприкінці слова та перед приголосним у середині слова, на зразок [ў]зя[ў], *пра[ў]да*) реалізується як [ў] нескладотворчий. Натомість у російській мові кінцевий звук [в] та в позиції перед приголосним оглушується до [ф], на зразок *любо[ф]*, *тра[ф]ка*, а в словах чужомовного походження, з огляду на відсутність законів милозвучності, а саме збігу голосних чи приголосних, спостерігаємо цілковиту непослідовність у переданні дифтонга *аи*: *аудиторія* (лат. *audio* — «слухаю, чую»), *автомобіль* (грец. *autos* — «сам»). Відтак цю непослідовність та алогічність перенесено до нашої мови: *лавр*, але *лауреат*; *фавн*, але *фауна*; *автор*, але *аутизм*. Звідси штучна суперечність між написанням та вимовою. Зокрема, «*Орфоепічний словник*» (1984; укладач М. Погрібний) і «*Орфоепічний словник української мови: У 2 т.*» (2001, 2003; укладачі М. Пещак та ін.) як нормативні

кодекси подають вимову *a[ў]диторія, a[ў]діювання, a[ў]дит, a[ў]дієнція*, тоді як чинний правопис, коріння якого сягає 1933 року, приписує зовсім інше написання. Це свідчить про руйнування автентичної фонетичної системи української мови, а отже, і запозичень засобами спотвореного, асимільованого правопису — «...очевидно це правда, що протягом століть з окремої вимови постає й окрема мова, якщо якимись засобами не запобігти цьому» [31, с. 358]. Ту саму непослідовність, а радше копійованість із російської мови перенесено на передання власних назв (імен, прізвищ, топонімів): *Фауст замість Фавст, хоч Фавн* (мітичний бог), *Аврора, Австрія* тощо. Однак безоглядно переводити у в ѿтеж помилково, зокрема у словах *траурний, гауптвахта, раунд* [50, с. 73].

Другим визначальним способом порушення фонетичної норми є фонетична російськомовна інтерференція, що в результаті понад чотирьохсотлітнього насильницького впровадження російської мови як начебто мови міжнаціонального спілкування і навіть як другої так званої рідної мови привело до накладання фонетико-ортографічних (звукових і вимовних) ознак російської мови на українську. Через те своєрідністю теперішнього етапу функціювання фонетико-ортографічної норми є не так її перегляд, як збереження автентичності та очищення від чужого впливу.

Уперше теоретично опрацював фонетико-ортографічні норми видатний український мовознавець першої половини ХХ ст. О. Синявський. Саме він звернув особливу увагу на інтерференційні впливи подекуди польської, здебільшого російської мови, зокрема акання (вимова ненаголошеного **о** як **а**), оглушення дзвінких, пом'якшення шиплячих, м'якість губних та кінцевого **р**, назвавши їх «*каличенням мови*» [33, с. 11–12]. Базуючись на спостереженнях ученого і на сучасній тенденції розхитування фонетико-ортографічної норми, означимо її основні типи інтерференційного порушення.

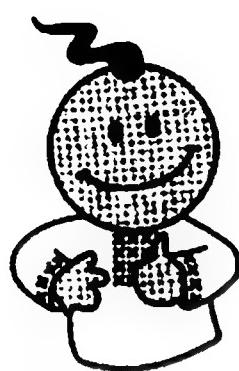
1. Оглушення дзвінких ([б], [д], [з], [ж], [г], [ѓ]) у кінці слова (*гара[ш], ду[n]*) та перед приголосним, на зразок *гара[ст]*, що не так вже й рідко призводить до лінгволяпсусів, бо через неправильну вимову слухачеві годі зрозуміти, про що йдеться: *казка* чи *каска*, *грип* чи *гриб*, *Параска* чи *параска* [*поразка*]. Згадаймо, як мучився, не вміючи оглушувати дзвінких, герой М. Куліша Міна Мазайло. Знущаючись зі свого артикуляційного апарату, він замість правильної російської форми

...виявляється, в той час [1933 р. — І. Ф.] уряд, політбюро засідало й ухвалювало рішення з мовного питання майже стільки, як і з питання хлібозаготівлі!

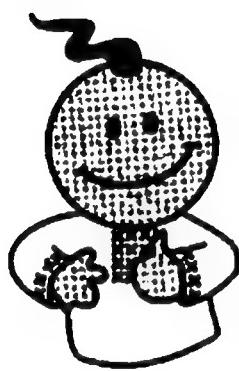
24 січня 1933 року Москва скерувала в Україну спеціального посадника П. Постишева, але не лише для «вибивання» хліба, а й для викорінення насамперед у середовищі української інтелігенції «петлюрівського духу». З ним прибув тритисячний загін інквізиторів. І вже в березні зняли з посади наркома освіти М. Скрипника, створили комісію «для перевірки роботи на мовному фронті»...

М. Петренко

*Папуга скаржився,
що спотворюють його
мову...*

В. Брюгген

*«Ко мне!» — собачі
віддає наказ моя сусідка,
мовою і зовні — типова українка. Та у нас
собаки все одно «російськомовні».*

А. Бортняк

СКАНУВАННЯ
Andriy DM

[*краплями*] (укр. *граблями*) видавав таки своє, рідне «*краплями*». Природа вступала у відчайдушний спротив із Мазайловим бажанням стати мутантом — бо природа бажала бути собою, навіть попри те, що оглушення не зовсім чуже українській вимові, позаяк воно властиве південно-західним говорам, а також сьогодні нормативне у таких фонетичних позиціях:

а) префікс з- або прийменник з оглушуємо перед дальшим глухим приголосним, зокрема префікс перед глухими [к], [п], [т], [ф], [х], що відображені навіть на письмі через асимільований префікс с-: *сфотографувати, спитися*; префікс з- і прийменник з перед глухими вимовляють тільки як с, але на письмі не змінюють: *з тобою* — [*ст*]обою, *з чого* — [*чи*]ого — [*си*]ого — [*ши*]ого;

б) кінцевий дзвінкий приголосний [з] у прийменниках і префіксах типу *без-, роз-, через-* перед дальшим глухим (залежно від темпу мовлення) має подвійну вимову: *розписка* — *ро[з]писка, ро[с]писка, бе[з]пека* — *бе[с]пека*;

в) дзвінкий приголосний [г] оглушують перед глухими [к], [т] у словах *ні[х]ти, кі[х]ти, ле[х]ко, во[х]ко* та в похідних утвореннях.

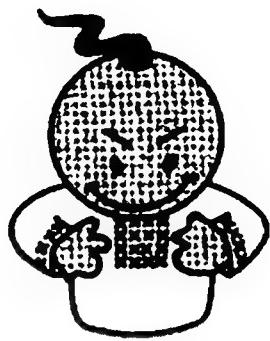
Завважимо на двох останніх позиціях (б, в), позаяк щодо них у мовознавців немає одностайної думки, зокрема відомий учений О. Пономарів зазначає, що «*приголосний [з] у кінці префіксів та прийменників не повинен оглушуватися: ро[зх]итати, бе[зп]еречний, чере[зс]илу*», а законодавець української фонетичної норми О. Синявський у класичній праці «*Норми української літературної мови*» (1941 р.) зазначає: «...зберігаються дзвінкі перед глухими, бо вони й у мові звичайно дзвінкі: *нігти, кігти, дігтяр, легкий, вогкий...*», що ж до префікса (приrostка) *роз-*, то у його вимові «*іноді можна чути «рос» (вимова «роспитати»)*» [33, с. 34, 174; 38, с. 18; 39, с. 35; 49, с. 107]. Це свідчить про тенденцію часової піддатливості кодифікаторів мови до асиміляційних процесів, а відтак і про трактування інтерферентно засимільзованих явищ як чинної фонетичної норми.

2. Вимова звука [в] у кінці слова та в середині після голосного як [ф]: любо[ф], во[ф]к, тра[ф]ка замість нескладового, вокалічного [ў], що нагадує білоруський [ў]: *хадиў* та англійський [w]: *window*. Мабуть, вивчаючи англійську, ми ретельно вправляемося у вимові парного дзвінкого [v], що протиставлений до глухого [f], на зразок *live* [liv] і *life* [laif], а понад то у вимові непарного приголосного [w]: *window*

[windou]. До речі, таким самим непарним у нашій мові є звук [в], що належить поряд із [р], [л], [м], [н], [й] до сонантів, у яких голос переважає над шумом. Це суттєво впливає на загальну дзвінкість нашої мови. Натомість у російській мові дзвінкі [б], [д], [г], [ж] у мовленнєвому потоці перетворюються на свої парні глухі [п], [т], [х], [ш] як перед глухими, так і на кінці слів: кни[ш]ка, выхо[т]. Отож, разом із перетворенням приголосних у щось інше перетворюємося і ми.

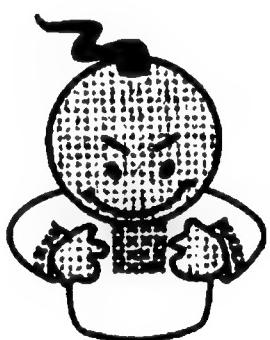
Варто наголосити, що звук [ф] цілком чужий нашій мові, і майже у всіх північних і південно-східних говорах у запозичених словах його послідовно заступали на п, х, хв, рідше в, т, к, кв: *хуртуна, хверма, охвицер, хвартух, Хведір, Хвеська, Химка* (< Євфимія), *Хівря* (< Февронія), *Халимон, Хвілимон* (< Филимон), *Хвока* (< Фока) тощо. Натомість у більшості південно-західних говорів навіть у словах *хвіст, хвалити, квасоля, хура*, вимову яких літературна мова засвоїла з південно-східних говорів, виступає на місці хв, кв, х приголосний [ф]: *фасоля, фіст, фіра* тощо. Однак у слов'янських із походження словах, що мають у південно-західних говорах у своєму складі [ф], літературна мова засвоїла вимову південно-східних і північних говорів [9, с. 73]. Отже, сучасне оглушення [в] у відповідних позиціях — це втручання чужомовного простору, що не має жодного лінгвістичного підґрунтя.

Характерно й те, що при збісові [в] із наступним приголосним [в] перетворюється в [ў]: *взяв* [ўзяв], *Вкраїна* [ўкраїна], *все* [ўсе], що, зрештою, закріплено і паралельністю правописних форм: *взаємини/узаєми-ни, вночі/уночі*. Недопустимо варіантно писати слова, де [у]/[в] розмежовані значення: *вдача/удача, вкладка/укладка, вправа/управа, вступ/ус-туп* тощо. У ці суперонімічні чинники все активніше втручається і стилістика (залежно від стилю вживання), і семантика (залежно від значення). До прикладу, не існує жодної наукової історичної праці з назвою «Історія Вкраїни», а тільки «Історія України»; ми вивчаємо курс української, а не вкраїнської мови; в офіційно-ділових документах, у юридичній літературі буде тільки *вдова*, а не *удова* [12, с. 90, 93]. Поза тим взаємне заступлення [у]/[в], а також поява приставного [в] між двома голосними, на зразок *Радивон* (*Радіон*), *тивун* (*тиун*), *легі-вон* (*легіон*), *Фавуст* або *Фавст* (*Фауст*) тощо — характерна риса нашої мови від найдавніших писемних пам'яток XI ст. З огляду на міло-звучність української мови, у завжди пишемо перед буквосполученнями **льв, хв, тв, св**, перед **в, ф**: у *Львові, у хвої, у твоєї, у воду, у фірі*.

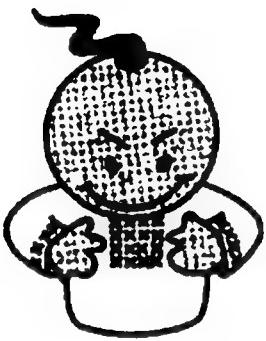
Немає людини, яка б не робила помилок, але той, хто вправляє свої помилки, — мудрець!

Китайська мудрість

У мові бачать лише звуки, а не думку, а тому задля чистої вимови розпочинають вивчення іноземної мови ледве що не з пелюшок і, як у часи «Недоросля», довіряють дітей Вральманам. Так із дітей з належними здібностями витворюються напів ідіоти, жи-ві пам'ятники безглаз-дя і душевного холоп-ства.

О. Потебня

...звук осмислюється не відразу; тільки в міру того, як він зживаеться з певним значенням слова, людина відкриває в ньому необхідність його сполучення з такою, а не іншою думкою.

О. Потебня

3. Інтерференційне м'якшення (палаталізація), а саме:

а) м'яка вимова кінцевого [р], на зразок *кобза*[*p'*], *волода*[*p'*]. Згадаймо назву Грінченкового словника: «*Словарь української мови*» — це діялектична, ненормативна вимова. Характерною рисою системи приголосних північних і більшості південно-західних говорів української мови (крім покутсько-буковинських говірок і паралельної вимови у західнополіських говірках: *косарь*, *гончарь*) є ствердіння колишнього м'якого [*p'*] незалежно від позиції, наприклад, *господа*[*p*], *бу*[*p*]ак і зумовлену цим відсутність у їхньому складі фонеми [*p'*]. З огляду на норму сучасної літературної мови кінцеве [*p*] вимовляємо твердо: *ліка*[*p*];

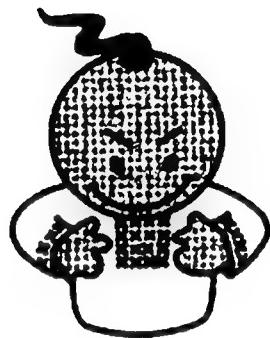
б) м'яка вимова [*ч*] перед [*a*], [*o*], [*y*], [*e*], [*i*]: [*ч'*]ому, [*ши*']астя, *шепо*[*ч'*]у. Пом'якшеним цей звук є лише в позиції перед [*i*]: *о*[*ч'*]і та за умови фонетичного подовження: *кло*[*ч':*]я. Вимовляючи цей звук, пам'ятаймо, що середня частина язика не має «лягати» на піднебіння, як це характерно для артикуляції російського м'якого звука [*ч*']. Сучасна літературна норма твердої вимови [*ч*] спирається частково на південно-східні говори (на ті, де шиплячі стверділи), а також на підільські, південноволинські, частково закарпатські, буковинські, правобережно- і лівобережнополіські говірки (хоч існує і діялектичний ареал м'якого [*ч*']): *вolo*[*ч'*]ать, *толo*[*ч'*]ать — це степові говори південно-східного наріччя, частина закарпатських і південнолемківських говірок) [9, с. 71—72];

в) м'яка вимова губних [*b*], [*p*], [*v*], [*m*], [*f*], на зразок *п'ять*, *м'асо*, *дев'ятка* замість роздільної йотованої вимови (*пийать*, *мийасо*, *дев'ятка*), що позначена на письмі апострофом (*п'ять*, *м'ясо*, *дев'ятка*). Суттєво сприяє такій ненормативній вимові чинний правопис слів іншомовного походження, на зразок *бюро*, *пюре* замість фонетично логічного *б'юро*, *п'юре*, як це закріплено правописом у новіших запозиченнях: *комп'ютер*, *ф'ючерс*, *б'юїк*, *дистриб'ютор*. Контроверсійні міркування щодо цього подає О. Синявський: «Хоч губні приголосні в українській мові і дуже мало надаються до пом'якшення, все ж у таких словах, як *свято*, *цвях*, *дзвякати*, *тьмяний тощо* губні вимовляються звичайно м'яко, себто так, як і сполучення, наприклад, *ня*, *тя тощо*. Так само м'які вони і в чужих словах, як *пюпітр*, *бюджет*, *Мюллер*, *Вюртемберг тощо*, хоч доводиться визнати в усіх цих випадках і рівнобіжну вимову з й поміж губним та наступним голосним [вид. — I. Ф.]:

свіятий, піупітр і т. ін.» [33, с. 175]. Наголошує на цьому і сучасний авторитетний мовознавець І. Ющук: «Традиційно вважається, що по-м'якшуються губні також перед [a] у словах типу свято, тъмяний... Насправді ж при помірній вимові тут між губним, який звучить твердо, і голосним [a]чується призвук [ї]: [свято]... Чи не тому учні в цих і подібних словах, буває, ставлять апостроф? Така вимова аністрохи не суперечить фонетичним законам української мови, навіть навпаки» [49, с. 73].

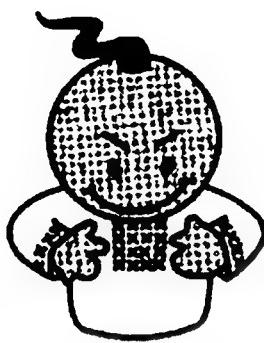
4. Відсутність м'якшення [ц] (диспалatalізація під впливом російської мови) у словах, на зразок со[ци]альний, конститу[ци]я, адміністра[ци]я. Твердість вимови кінцевого [ц] характерна лише для терену карпатських говірок, а саме: гуцульських, лемківських, буковинських і частково наддністрянських, типу жнец, хлопец, удовец; перед [e], [и] у питомій лексиці, на зразок цих, гінцем; у словах іншомовного походження: абзац, палац та у звуконаслідувальних вигуках типу бац, гуц тощо. Якщо ствердіння [ц] у частині лівобережно- і правобережнополіських, а частково берестейських говірок зумовлена білоруським ствердінням [ц] у різних позиціях (*місяц*, *[ц]а[ц]ка*), а в карпатському обширі впливом сусідніх молдовсько-румунських діалектів (*хлопец*, *палиця*) [9, с. 74], то сучасне ствердіння, типу *позиція* — це наслідок російськомовного впливу, який має, на превеликий жаль, загальнотериторіальний характер. Це явище існує попри те, що м'яке [ц'] — історична окремішна ознака нашої мови, що не властива жодній слов'янській. То чи не задалеко ми відбігли від себе? Відбігаючи і наслідуючи чуже, ми згинулися в лабетах ще однієї псевдонорми, а саме інтерференційного цекання, на зразок [*пішиц'*], [*жиціц'*а], [*робл'ац'*]. Як бачимо, відсутність м'якого [ц'] за нормою заступає його надмірне вживання в необґрунтованих позиціях.

5. Напружена вимова [и], який за своїми артикуляційними особливостями є звуком переднього ряду і високого підняття, позаяк під час його вимови яzik рухається до передньої частини піднебіння, набуваючи положення високого підняття у вертикальному напрямі. Напружена вимова цього звука змінює його артикуляційну базу, а отже, і характер самого звука, який стає для нас чужим російським звуком [ы] середнього ряду і верхнього підняття, на приблизність вимови якого можна натрапити лише в закарпатських та надсянських говірках (*сын*, *рыба*), але аж ніяк не в літературній вимові. Поряд із набуттям неукра-

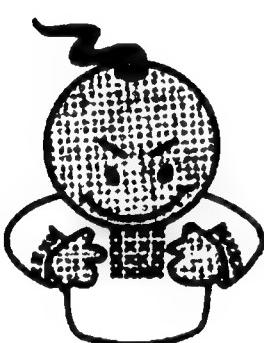
Український народ жив складним і важким життям, творячи себе в системі занепадів і воскресінь, але саме тому, що йому було що воскресати, він не загинув. Через це процес відродження загубленої культури — необхідна і вкрай важлива справа для самостановлення, самоусвідомлення, самоукріplення й самостояння.

В. Шевчук

...письмо приховує мову від наших очей: перед нами не вдягання, а трапвестія.

Ф. де Сосюр

*Все чуже приходило до нас не безпосередньо з заходу, а перецідженним крізь московський друшляк. Головно, все, що відноситься до чужих слів, назв, фраз. Москаль, перебираючи чужі слова, такі, як німецьке *Lager*, латинські *collega*, *progressus* ...переписував їх так, як чув, згідно з законами своєї фонетики...*

В. Сімович

їнської артикуляції руйнується звична м'якість, мелодійність, спонтанність нашої мови, що зумовлено «значно рівномірнішим розподілом вимовної енергії між складами українського слова внаслідок відносно слабкого наголосу в українській мові» [22, с. 20].

Прикметно, що українське [и], якому відносно відповідають російське [ы] і польське [у], може розпочинати слово; на зразок *икати*, *ич* та ще 99 слів, які фіксує високоавторитетний «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка (*инший*, *инколи*, *индик*, *искра*, *ива* тощо), які всупереч живій діалектній вимові не визнані за норму ні Правописом 1928 року, ні понад те 1933-го, та й наступними радянськими редакціями аж до 2007 року. Остання нормативна публікація, що дозволяла (але вже не вимагала) писати початкове [и] в словах *инший*, *инколи*, *иней*, *иноді* тощо, була у «*Найголовніших правилах українського правопису* АН (Київ, 1921). Попри те, природний і нормативний характер початкового [и] яскраво засвідчує давніша і сучасна поезія, що за рахунок [и] в різних позиціях зумовлює навіть внутрішнє римування:

*Ciri гуси в ирій, ирій
по чотири, по чотири
полетіли...*

* * *

*Посип индикам,
Гусям дай.*

Т. Шевченко

*Дівчина вродлива,
Що зоветься Ива,
Вербної неділі
Гілочка сяйлива.*

Д. Павличко

Щойно у проєкті Правопису 1999 року запропоновано повернути написання [и] на початку питомих, незапозичених українських слів, типу *инший*, *индик*, *ирій* тощо, позаяк [и] має незаперечний фонемний статус, що виявляється в його диференційному значенні *бий/бій*, *мий / мій*, а початкове [и] у словах — це ще одне підтвердження цього. Зрештою, «*Орфоепічний словник*» 1984 р. (укладач М. Погрібний) рекомендує вимовляти слово *інший* як [*інший*], а також у «*Сучасній українській*

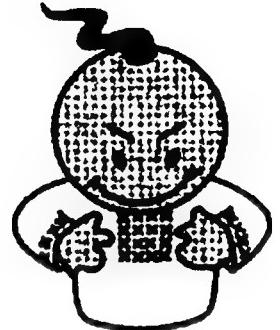
«літературній мові» за редакцією М. Плющ слушно зазначено: «...в межах літературної норми на місці початкового [i] може вживатися [i], [ii], [ī]. Однак під впливом орфографії дедалі більше закріплюється вимова звичайного початкового [i]» [38, с. 88].

Підтверджений диференційно-фонемний статус [и] викликає особливий спротив у прихильників радянської версії української мови (себто чинного Правопису, базованого на сталінському Правописі 1933 року), які пропагують думку про фонемну несамостійність /и/, надаючи їй статусу варіанта фонеми /i/ [12, с. 28, 43–45, 82]. А це означає, що нас, мовців, обмежують п'ятифонемним рядом голосних: /i/, /e/, /y/, /o/, /a/, як це є у російській та білоруській мовах.

Польське /у/ і російське /ы/ ніколи не виступають на початку слова, а в середині слова ніколи не вживаються після пом'якшених приголосних, а отже, — з фонологічного боку ці два звуки одна фонема. «Напад» на ненапружене й легке для вимови [и], видається, компенсиють неправильною його вимовою на місці літери *i* після кінцевого твердого приголосного префіксів і прийменників, наприклад: *дез[и]нформація* замість *дез[i]нформація*, *роз[и]граш* замість *роз[i]граш*, *в[и]нституті* замість *в[i]нституті*. Ця помилка — наслідок інтерференції російської мови, де після твердих приголосних може бути тільки звук [ы], а отже, і вимова: *об[ы]гратъ*, *в[ы]нститутъ*, *дез[ы]нформация* тощо.

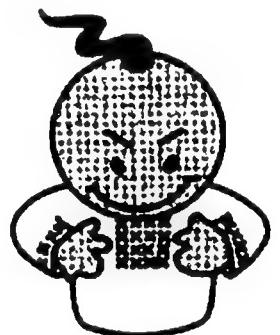
6. Нехарактерне сполучення голосний + голосний, зокрема *i* + *a*, *a* + *u*, початкове *i* + *o*, *i* + *y* (інтерференційне зяяння), яке стосується передусім слів іншомовного походження, на зразок *соціальний* замість *соціальній*, *артеріальний* замість *артеріальній*, *аудиторія* замість *авдиторія*, *іон* замість *йон*, *Іуда* замість *Юда*, що закріплено Правописом 1933 р. (і чинним також), головна мета якого — уподібнити дві мовні системи: *українську та російську*. І вподібнили: теперішня вимовна норма сповна відповідає політичному втручанню в мову, хоч в «*Орфоепічному словнику*» (1984 р.) зазначено, що слова *аудиторія*, *аукціон* слід вимовляти [*аўди́тор’іја*], [*аўкци́он*], але чомусь [*іуда*], [*соц’іал’ний*] тощо.

Хоч українська літературна мова належить до мов консонантного типу (значна кількісна перевага приголосних над голосними: 32 : 6 — 84,2 % : 15,8 %), але її своєрідність полягає у функційному співвідношенні цих голосних та приголосних. На кожних 100 голосних у нас припадає 130—140 приголосних [13, с. 26]. Така фреквентність (послідовність поєднання) забезпечує естетичне звучання (тобто фонічність)

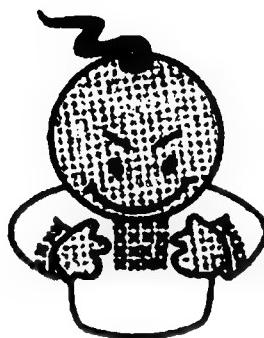
Звук, сирий матеріал слова, є один із засобів заспокоєння організму, одержаних ззовні потрясінь.

О. Потебня

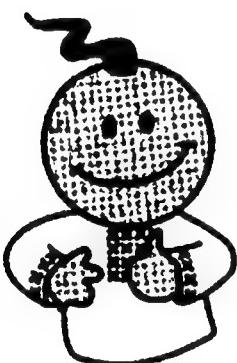
Ради всього святого не підписуйте мене Євгеном, але Евгеном (треба ж бути консеквентним, не Європа, а Європа). [...] Ворог робить то свідомо, бо в той спосіб хаотизує.

Е. Маланюк

Чим швидше ми заговоримо російською, тим швидше ми прийдемо до комунізму.

M. Хрущов

— Ви чуєте, що ви говорите?

— Ні! Я не люблю підслуховувати.

нашої мови. Зазначені вище звукосполуки абсолютно суперечать цій вокально-консонантній гармонії, позаяк поодинокий збіг двох голосних трапляється, як ми вже зазначали, зазвичай на стикові морфем, зокрема префікса і кореня: *про/аналіз/ува/ти*; префікса і префікса: *ви/o/крем/i/ти*; двох основ: *високо/авторитетний* тощо. В інших випадках мова прискіпливо допильновує небажаного розхитування її фонічності, про що свідчать лексеми з історичних пам'яток і найперше серед власних назв: *Радивон* (*Радіон*), *Іван* (*Іоаннъ*), *Фавустъ* (*Фауст*), *Йосип* (*Іосиф*), *Йов* (*Іов*), *Йона* (*Іона*); *півонія* (*піонія*), *легивонъ* (*легіон*), *тиунъ* (*тиунъ*).

7. Редукція (ослаблення і скорочення) голосних, на зразок [зольтъ] замість (золото), [мълако] замість [молоко], [гуля[€]] замість [гул'айе], [Україна] замість [Україна]. Неважко здогадатися, хто в нашому державному житті є головним «глушителем» та «редукатором» питомих ознак державної мови. Зрештою, як говорять, так і керують. Мабуть, не до шмиги творцям нашого інформаційного простору, а мова інформації — це власне та зброя, «якою можна поневолити країну, не порушуючи її державних кордонів» [30, с. 10], що, по-перше, мова має свої інтонаційні закони, відповідно до яких розподіл вимовної енергії рівномірний, а не рвучкий, напружений, зосереджений на певному складі, як це мають у російській мові. Якщо, за підрахунками Я. Радевича-Винницького, в українській і російській мовах слово *молоко* звучить 235 мілісекунд, то в українській мові ця тривалість рівномірна для кожного складу; а в російській ні: *мъ-л[^]-ко* — 45—70—120 [27, с. 53]. Отже, українська вимова розміreno повноголоса, російська — рвучка, редукована (скорочена). «Мелодичний малюнок українського слова, — зазначає О. Сербенська, — зосереджений на другому переднаголошеному й кінцевому складах» [32, с. 57]. По-друге, ненормативна вимова деформує саму артикуляційну базу, тобто типові рухи і положення органів мовлення під час творення звуків. Через це виникають слова-мутанти, і зникає не лише національний колорит іntonування, а й сама база його творення.

8. Явище акання на місці ненаголошеного [о] як наслідок інтерферентної дії фонетичних законів російської мови, на зразок *к[aa]ліц[i]я* замість *к[oa]ліц[i]я*, *Ющенк[a]* (називний відмінок однини) замість *Ющенк[o]*. Проблема не лише в порушенні української вимовної норми, а у творенні слів, що не відповідають означеним поняттям:

n[a]ra[c]ka замість *n[o]ra[z]ka*, *g[a]l[a]сuvati* замість *g[o]l[o]сuvati*. Такого типу помилки у вимові називають **фонологічними** — вони призводять до неправильного розуміння слів. Згадаймо діялог між учителькою «правильних проізношень» Бароновою-Козино і Миною Мазайло. Мазайло, читаючи текст, навчається вимови російських звуків:

Мазайло:

— Тольки Жучка...

Баронова-Козино:

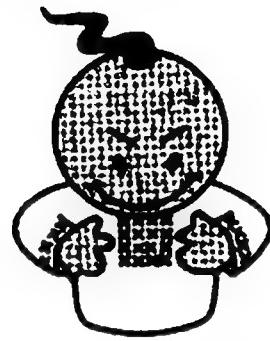
— Толька Жучка...

Мазайло про себе:

— Ага! Це значить жучку звуть Толя, Толька. Толька жучка удалая в рихлом сене, как в валнах...

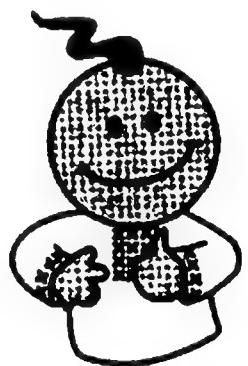
9. Звуки **[дз]**, **[дж]**, які називають **злитими приголосними**, або **африкатами**, зазвичай неправильно вимовляють у відповідних фонетико-морфологічних позиціях: **[дж]** — у дієслівних основах перед закінченням 1-ї особи однини: *xo[ж]у* замість *xo[дж]у*; перед суфіксами **-а-**, **-ува-**: *виря[ж]ати* замість *виря[дж]ати*, *прису[ж]увати* замість *прису[дж]увати*; **[дз]** — на початку слова: **[з]еркало** замість **[дз]еркало**, **[з]вінок** замість **[дз]вінок**.

Інтерференційне порушення фонетико-ортографічної норми може бути спричинене і **діялектними** ознаками. Позаяк в основі сучасних ортоепічних норм української літературної мови лежить вимова більшості звуків і звукових комплексів, що властива середньонадніпрянським говорам, то серед найтипівіших помилок — це південно-західна або північна фонетика, а саме: а) вимова на місці **[а]** голосного **[e]** після шиплячих та **[й]**, наприклад *ш[ε]пка* замість *ш[a]пка*; б) наближення **[о]** до **[у]**, а також повна заміна **[о]** голосним **[у]** в будь-якій позиції: *тубою, курова, мурудиця*; в) нечітка вимова наголошеного **[и]**: *ви^єшня, ти^єхо, столи^є*; г) надмірно м'яка (дорсальна) вимова **[с"в"]ято** замість **[с'в"]ято, львів[с"]кий** замість **львів[с']кий** (ненормативно вимовлене **[с"]** наближають у вимові до **[ш"]**) (південно-західні говори); г) на місці давнього носового вимова **[е]** в ненаголошенні позиції (у говорах північного наріччя): *пам[е]ть, колод[е]зь*.

Суржик — це правила утворення безладу.

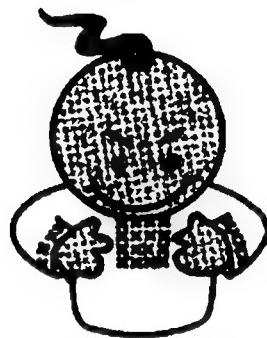
М. Флаер

Ідеологічних помилок він уже не робив. Йому вистачало ортографічних.

Е. Короткий

1.3. Процеси уподібнення приголосних як порушення норми

Наука про звуки стає цінною лише відтоді, коли два або кілька елементів опиняються у внутрішній взаємозалежності; адже варіації одного елемента означають варіації іншого.

Ф. де Сосюр

Пам'ятаймо, що існує невідповідність між буквами та звуками (33 букви, 38 звуків). Позаяк букви позначають узагальнені звуки (тобто звукотипи), то реальне звучання (вимова) слів не завжди збігається з буквеним образом цих слів, наприклад *сміється* вимовляємо як *съмієця*, *у книжці* — *у книзыці*. Отже, правопис і вимова — це одвічні опоненти, примирення між якими регулюють спеціальні правила. Звуки зреалізовують себе, сполучаючись з іншими звуками, як вислід у відповідних позиціях виникає фонетичне явище уподібнення одного звука до іншого, розподілення, вставляння і випадання, чергування і злиття звуків. Це, певною мірою, нагадує хвилювання моря, коли одна хвиля, наздогнавши попередню, покриває її, — і так твориться заспокійливо-бентежна чи громова музика моря. Який сенс фальшувати у музіці мови, якщо ми прагнемо до смислів і гармонії? Натомість не лише у розмовно-побутовому та офіційно-діловому мовленні, але і з театральної сцени чи з радіо- та телеетеру можемо почути суцільні зудари дисгармонійних приголосних, які не за законами хвиль, а через штучний дисонанс наштовхуються один на одного, на зразок: «*Ти подобаєшся мені*» замість *подобаєсся*; «*Я хочу щоп ти наяву буф мій*»... І тоді безжалісно-іронічні слова О. Ірванця цілком справедливі:

*Як ти звучиш калиново-дубово,
Рідна моя, моя матірна мово!*

Швейцарський мовознавець Ф. де Сосюр наголошує на особливій потребі вивчення звуків у мовленнєвому ланцюжку [36, с. 68], бо саме в цьому проявляється національна своєрідність мелодики слова, яка відіграє дуже важливу роль «*в активізації біоритмів національного інстинкту, зміцненні психологічної структури національного типу, в мобілізації суспільства на основі етнонаціоналізму. І тому дуже важливо дбати про звуковий образ держави*» [32, с. 38].

Серед таких дисгармонійних явищ у звуковому ланцюжку трапляються:

1. Ненормативне уподібнення за глухістю в середині слова, тобто коли наступний глухий звук впливає на попередній дзвінкий — і він оглушується, на зразок *ка[с]ка* замість *ка[з]ка*, *пора[с]ка* замість *по-*

ра[з]ка. Натомість глухі приголосні [т], [с], [ч], [к], опинившись перед дзвінкими, звучать дзвінко: *Великдень — Вели[гд]ень, отже — о[дж]е, айсберг — ай[зб]ерг.*

2. Ненормативна відсутність уподібнення за м'якістю, тобто коли наступний м'який приголосний [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [дз'], [л'], [и'] впливає на попередній приголосний того самого типу, а також коли приголосні [з], [ц], [с], [дз] можуть приймати асиміляційний вплив пом'якшених губних [б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], на зразок *жі[ни]* і (*жінці*) замість *жі[н'и]* і (*жіньці*); у *кни[жц]* і замість у *кни[з'и]* і (*книзьці*); *[св']ято* (*свято*) замість *[с'в']ято* (*свято або свято*). Уподібнення за м'якістю не відбувається в таких випадках: а) коли губний приголосний пом'якшується голосним [і], який чергується з [о], на зразок *[св']ій*; б) якщо приголосний зазначеного типу належить до префікса, на зразок *ві[dl']ік, бе[зд']ітний* (хоч *ві[д'm']яти*).

3. Відсутність уподібнення за дзвінкістю, що супроводжене ненормативним оглушенням: *boro[тьба]* замість *boro[дъба]*, *во[кз]ал* замість *во[гз]ал, як би — я[гб]и, про[сьб]а* замість *про[зьб]а*. Тим часом кількісна перевага асиміляційного подзвінчення глухих приголосних над оглушенням дзвінких унаслідок асиміляції — характерна ознака української фонетики й одна з визначальних характеристик милозвучності нашої мови [37, с. 259].

4. Ненормативність уподібнення за місцем і способом творення приголосних звуків, а саме тоді, коли опиняються поряд один з одним несвистячі зубні [д], [т], свистячі зубні [з], [ц], [с], [дз] та шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж], на зразок *б'є[шс]я* замість *б'є[с':а]*, *йде[тьс]я* замість *йде[ц':а]*, *Ві[тч]изна* замість *Ві[ч:]изна, не моро[чс]я* замість *не моро[ц':а]*. Щоб уникнути цього типу помилок, варто запам'ятати типові асиміляційні групи приголосних:

а) свистячі звуки [з], [ц], [с] + шиплячі звуки [ж], [ч], [ш]:

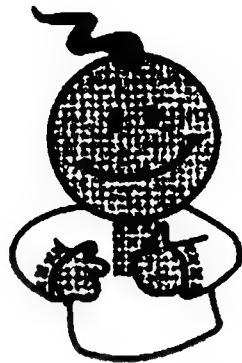
з + ш — [ш:] на початку слова: *зшити — [ш:]ити; в середині слова [жш]: вивіши — виві[жш]и;*

с + ш — [ш:]: *виріши — вирі[ш:]и;*

з + ж — [ж:]: *зжовкнути — [ж:]овкнути;*

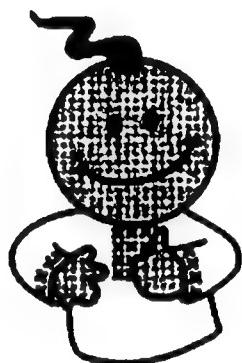
з + ч — [шч] на початку слова: *зчистити — [шч]истити; [жч]* у середині слова: *безчесний — бе[жч]есний;*

з + дж — [ждж]: *з джерела — [ждж]ерела;*

Правила завжди нудні. Цікавими бувають тільки винятки.

*Із записів
І. Долі-Попова*

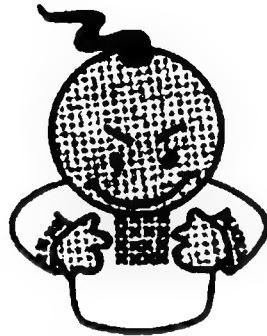

Доповідач говорив довго і нудно. Слухачі почали шуміти.

— Тихіше, ви мені важаєте, я ледве чую самого себе!

Голос із залу:

— Нічого, ви не багато втратили!

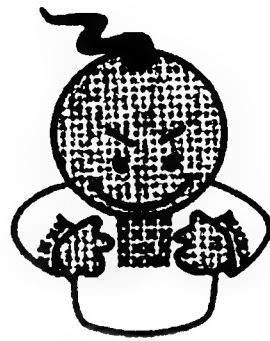
Не допускаймо манірничання, «фальшивої іншелігентності» у вимові окремих звуків. Залишайтесь у мовленні самим собою, а не копіюйте якусь знаменитість чи власного кумира.

Н. Бабич

- б) шиплячі звуки [ж], [ч], [ш] + м'які свистячі звуки [з'], [ц'], [с']:
- ж + ц — [з'ц']: *книжci* — *кни[з'ц']i*;
- ш + ц — [с'ц']: *комашci* — *кома[с'ц']i*;
- ч + ц — [ц':]: *дочci* — *до[ц':]i*;
- ж + с — [з'с']: *намажся* — *нама[з'с'a]*;
- ш + с — [с':]: *грієшся* — *гріє[с':a]*;
- ч + с — [ц'с']: *мучся* — *му[ц'с'a]*;
- в) дзвінкий [д] + свистячі [з], [ц], [с]; шиплячі [ж], [ч], [ш]:
- д + з — [дзз]: *відзвук* — *вi[дзз]вук*;
- д + ц — [дзи]: *відциратися* — *вi[дзи]уратися*;
- д + с — [дзс]: *відступ* — *вi[дзс]туп*;
- д + ж — [джж]: *адже* — *a[джж]e*;
- д + ч — [джч]: *відчути* — *вi[джч]ути*;
- д + ш — [джш]: *підшукати* — *пi[джш]укати*;
- г) глухі [т], [т'] + свистячі [ц], [ц'], [с], [с']: шиплячі [ж], [ч], [ш]:
- т + ц — [ц:]: *коритце* — *кори[ц:]e*;
- т + ц' — [ц']: *у клітci* — *у клi[ц':]i*;
- т + с — [ц:]: *бутси* — *бу[ц:]i*;
- т' + с' — [ц']: *родиться* — *роди[ц':]a*;
- т + ж — [джж]: *отже* — *o[джж]e*;
- т + ч — [ч:]: *квітчати* — *квi[ч:]ати*;
- т + ш — [чш]: *коротший* — *коro[чш]ий*.

Окремого коментаря потребує вимова звукосполучення [чи] у прикметниках та похідних від них іменниках *місячний*, *молочний*, *смачний*, *місячник*, *молочник*. Те, що це звукосполучення [чи] до погромного Правопису 1933 року вимовляли як [шн], засвідчує збережений правопис низки теперішніх слів: *мірошник*, *сердешний* (у всіх значеннях), *торішній*, а відтак і коментар у сучасному підручнику: «...звукосполучення [шн] на місці [чи] вимовляється переважно в прикметниках та похідних від них іменниках типу *пшеничний*, *соняшний* — *соняшник*, *рушиник*, *помішник*» [38, с. 98]. Однак «*Орфоепічний словник*» (1984) трактує таку норму як звужену й обмежену — і водночас паралельно вживану [чи] і [шн]: «Сполучення чи у деяких народно- побутових словах вимовляється як [шн]: *соня[шн]ий день*, *[яш]ні крупи*, *сма[шн]а яєчня*, *пшени[шн]ий хліб*, *моло[шн]а каша*» [20, с. 14]. Отож, ми є свідками зміни вимовної норми не лише під впливом правопису, а й очевидної російськомовної фонетичної інтерференції.

С'угтівим чинником милозвучної вимови є **явище спрошення** у групах приголосних, що виникає у словах унаслідок словотворення і формотворення, на зразок *проїзд* — *проїзний*, *тиждень* — *тижневий*, *перстень* — *персня*. Таке спрошення відображене правописом. Однак існує інші групи слів, де спрошення передає лише вимова, а не правопис: а) числівники *шістнадцять*, *шістдесят*, *шістсот* вимовляють правильно як *ши[сн]а[ц':а]ть*, *ши[зд]есят*, *ши[с:]от*; б) похідні від слів чужомовного походження вимовляють, спрошууючи збіг приголосних: *студентський* — *студе[нс']кий*, *контрастний* — *контра[сн]ий*, *агентство* — *аген[ст]во* (за винятком однакової вимови і написання ще не адаптованих слів: *баластний*, *компостний*).

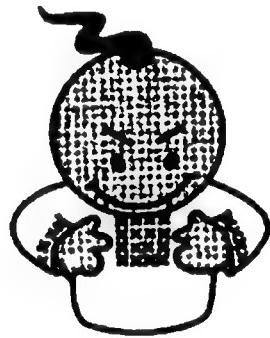

Виразність артикуляції, як і розбірливість почерку, є однією з найперших вимог культури й етикетності мовлення.

Я. Радевич-Винницький

1.4. Наголос — душа слова

Наголос входить до поняття акцентуаційної норми, яку вважаємо фонетико-ортографічною піднормою. Теперішня система наголошенння має давню історичну мотивацію, тому через неможливість пояснити сучасними фонетико-морфологічними законами справляє враження чогось «дуже примхливого» і почасти несистемного. Понад то, що деякі мови мають чітко «прописаний» наголос: французька, вірменська, турецька — на останньому складі; польська — на передостанньому; переважно на другому складі від кінця — в італійській, еспанській, румунській мовах; здебільшого перший склад наголошують в англійській, переважно кореневий наголос у німецькій. Однаке український наголос має також свою систему. Він реалізується в різних акцентних типах різних частин мови, що зумовлено їхньою морфемною будовою, змінами звуків у потоці мовлення і складоподілом [3, с. 325; 4, с. 478; 20, с. 15]. Для нас важливі функційно-практичні характеристики наголосу, що беруть участь у розрізненні лексичних або граматичних значень слова, у виразності та нормативності наголошенння. З огляду на це, пропоную виділити такі групи наголошенння слів:

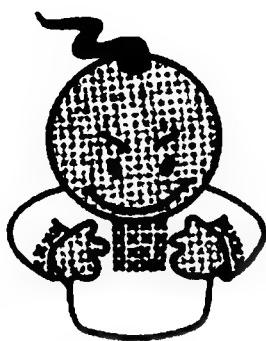

Того, хто голосно говорить, — чують; хто розумно говорить, — слухають.

Г. Авабін

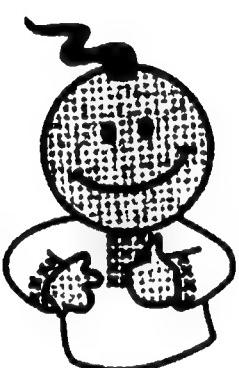
- нормативне наголошення різних наголосових типів різних частин мови;

- подвійний (варіантний) наголос;
- словорозрізнювальний наголос;
- форморозрізнювальний наголос;
- діялектичний наголос;

Павза — виразник розуму у мовленні, мелодія — виразник почуття, наголос — виразник волі, темп — виразник життя у мовленні.

Н. Бабич

Людина, що ніколи не ходила до школи, нічого не навчалася, нічого не читала, — ідіот власного виробництва.

Ю. Тувім

- інтерферентний наголос;
- складні випадки наголошення у запозичених словах.

1.4.1. Нормативне наголошення різних наголосових типів різних частин мови

а) Віддієслівні іменники середнього роду на **-анн(я)**, що мають більше як два склади, здебільшого зберігають місце наголосу тих інфінітивів, від яких вони утворені: *завдати* — *завдання, навчати* — *навчання, читати* — *читання*. Нечисленні винятки зумовлені аналогією: *выйдати* — *видання, вигнати* — *вигнання, визнати* — *визнання*, але *зобов'язати* — *зобов'язання*. Варто знати, що під західноукраїнським впливом у 30-х роках ХХ ст. поширилось наголошення *питання*, а також *візнання, завдання, навчання*. Як завважує близькучий знавець української мови С. Караванський, у такому наголошенні важко не визнати рації за мовцями, позаяк це не суперечить українським наголосовим моделям (порівняй *спання, знання, брання*) [10, с. 22—23]. Інакше кажучи, хитання наголосу в трискладових іменниках між наголошеннем серединного і кінцевого складу *візнання — візнання* пов'язане з давньою боротьбою двох наголосових тенденцій, у якій, з огляду на теперішню кодифіковану норму, набула чинності тенденція серединного (суфіксального) наголосу.

Окремо виділяв наголошення слів *запитання* і *запитання* видатний учений Л. Булаховський. Таку варіантність він пояснював виявом особливостей наголошення у південно-східних (*запитання*) і південно-західних (*запитання*) говорах. Ю. Шевельов підкреслював, що «*накореневий наголос [запитання. — І. Ф.] у цій категорії слів становить у Галичині норму*» [47, с. 132]. На думку сучасного дослідника української наголосової системи В. Винницького, попри те, що теперішні словники не визнають акцентних варіантів іменника *запитання*, практика має підстати правити за літературну норму: *запитання* — рекомендований наголос і *запитання* — прийнятний (розмовний) [3, с. 349; 4, с. 218].

б) Відприкметникові іменники з суфіксом **-ин(а)** в одинні зі значенням місця, простору, території та абстрактних понять мають наголос на закінченні: *величинá, височинá, низинá, новинá, площинá, речовинá, садовинá, чужинá* (але *горóдина*).

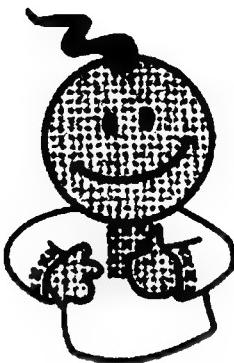
в) Іменники жіночого роду з суфіксом **-к-(-ечк-, -ечк-, -очк-)** у формах множини (сюди належать дво-, три- і чотирискладові слова) отримують наголос на закінченні: *книжки* — *книжкі*, *копійки* — *копійкі*. Уперше на цю наголошувальну опозицію між числами в іменниках аналізованого типу української мови як своєрідне, відмінне від усіх слов'янських мов явище звернув увагу Р. Брандт. Така опозиція дає можливість відрізняти родовий відмінок однини від називного множини [4, с. 172]. Проте функціювання в нашій мові такої тенденції не виключає можливості закріплювати подвійне наголошення, а в деяких випадках — і кореневе: *бочки* — *бочкі*, *кульки* — *кулькі*, але *ка нарки*.

З огляду на частоту вживання, особливого коментаря потребує наголошення іменника *помилка*. З другої половини XVII ст. це слово має подвійний наголос *пóмíлка*. З погляду сучасної норми, рекомендованим слід вважати префіksальний наголос і прийнятним — кореневий в однині. У словоформах множини це слово починають уживати з наголошенням на закінченні з другої половини XIX ст., і таке наголошення нормативне зараз [4, с. 181].

г) Іменники чоловічого і жіночого роду з префіксами (приrostками) **ви-, від-, за-, на-, над-, недо-** **об-, пере-, під-, по-, при-, про-, роз-,** утворені безафіксним способом від дієслів та суфіксальним способом (рідше префіксально-суфіксальним), здебільшого наголошували на префіксі. Це підтверджують найдавніші пам'ятки: *вýпадок*, *вýтрага*, *вýслуга*, *зáгадка*, *нáклейка*, *нáличка*, *нáліпка*, *недóгризок*, *недóгарок*, *недóбиток*, *перéпад*, *перéкупка*, *перéспів*, *перéпустка*, *перéстрах*, *пóзначка*, *прýзов*, *прýписка*, *прóшарок*, *рóзпíрка*.

У XIX—XX ст. виразно засвідчена тенденція пересунення наголосу з префікса на корінь: *похíд*, *прохíд*, *перестрíлка*, *переляк*, *напíй*, *заробíток*, а також творення подвійного наголошення: *відбýток*, *záворót*, *нáпасть*, *зáчýн*, *прóсвít*, *рóзвíй*, *рóзбíг*, *прýрист*, *зáтрýмка* [4, с. 91].

С. Караванський у такій тенденції вбачає російськомовний вплив, зокрема у слові *подúшка*, яке за чинною нормою слід наголошувати *подúшка*. Вчений зауважує, що слід пильніше придивлятися до «*переголошених*» окупантами слів і звертатися до лексикографічних праць минулого [10, с. 17]. Цікавим є спостереження Ю. Шевельова щодо наголошення іменника *уряд*. У словниках Б. Грінченка і Г. Голоскевича це слово має тільки накореневий наголос: *урýд*. Підтверджує це

*Коли ви на сесії чуєте
«читання»,
То очі заплющіть,
заткніть притьмом
вуха.
Te ж саме скажу вам
про слово «запýтання»,
Ніхто хай те слово
не чує й не слуха!*

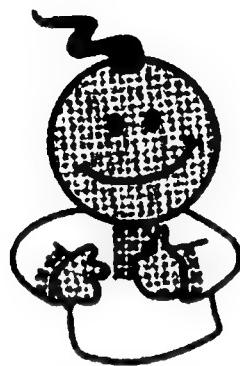
B. Маснюк

і творчість М. Старицького: «*По прихожих суддів і уряду*». Закріплення в мові цього слова з префіксальним наголосом — це очевидний вплив Галичини, де префіксальний наголос відчутно переважав: *дóвіз, прýвіз, прýхід, пóхід, прóхід, перéворот* [47, с. 133].

г) Односкладові іменники, сполучаючись із числівниками два, три, чотири, зберігають місце наголосу початкової форми: *два гóли, чотири склáди, три шля́хи, два дáхи*. Чи не найкраще це засвідчують приклади з Шевченкової поезії:

*Ой три шля́хи широкий
Докупи зійшлися.*

*Не вертаються три бráти.
Плаче стара мати...*

Випадок з мовлення

вже випав,
А вýпадок таки
зостався.
Хлопчак очицями
покліпав,
Збагнув, в чім річ,
і розсміявся.
Якщо почути таке
випало,
Запам'ятаймо про
всяк вýпадок.
B. Маснюк

д) Непохідні прикметники наголошують на закінченні: *легкий, новий, старий, тонкий*, що є беззаперечним впливом галицького наголошення, попри цілковите панування у східноукраїнських говірках наголосу на корені: *нóвий, стáрий* [47, с. 136]. Похідні суфіксальні і префіксально-суфіксальні прикметники мають наголос зрідка на префіксі, здебільшого на корені, суфіксі та закінченні:

пíдлітковий;

виráзний, визвóльний, двокóлірний, двоколісний, договíрний, дóларовий, зrúчний, зустрíчний, кáровий, камінний, католíцький, корýсний, мéблевий, ненáвисний, пéкарський, пересíчний, поміщицький, рýнковий, світоглядний, стовідсóтковий, фírmовий, цíлий;

безгрошéвий, багаторазóвий, безстрокóвий, дворазóвий, домóва (книга), жадáний, контрактóвий, кредитóвий, крицéвий, мармурóвий, податкóвий, пологóвий, профспілкóвий, тришарóвий, цукробvий, шовкóвий, ярмаркóвий;

безгрошовий, валовий, гуртовий, дозвільний (який дозволяє), житловий, істíвний, льодяний, маршовий, мовчазний, обтічний, судовий, текстовий, торф'яний, фаховий, хутровий, цегляний, центровий, цеховий, цифровий, цілодобовий, цíльовий, чарівний, черствий.

До своєрідної наголошувальної ознаки української мови, на відміну від інших слов'янських, належить рухомий наголос у присвійних прикметниках на **-ин**, що мотивовані іменниками жіночого роду I відміни. Такі присвійні прикметники і власні назви наголошують на закін-

чисні в однині та в множині: *вдовин*, *вдовинá*, *вдовинé*, *вдовинí*; *доччин*, *доччинá*, *доччинé*, *доччинí*; *кумин*, *куминá*, *куминé*, *куминí*; *Хомин*, *Хоминá*, *Хоминé*, *Хоминí* [4, с. 311].

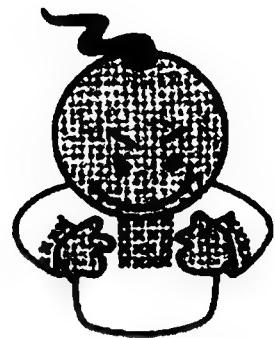
ε) Своєрідність наголошення дієслівних форм зумовлена не лише їхнім походженням та морфемною будовою з провідним тематичним суфіксом, але двома різними діалектними тенденціями: у південно-східних і північних діалектах усталено наголошення на закінченні, а в південно-західних — на корені, яке і досі повсюдне у розмовному мовленні всупереч нормі, на зразок *дали* замість *далý*, *роблю* замість *роблю*. Така диференціяція розпочинається з другої половини XVIII ст., хоч вона сягає набагато глибших часів [4, с. 361]. У межах змінюваності дієслова є три наголошувальні типи: постійний наголос на корені: *бéсідувати*, *гóти*, *жéвріти*, *ненáвидіти*, *нíвечити*, *снідати*; наголос переміщується в межах суфікса основи: *торжеству́еш* — *торжествувáла*; наголос на суфіксі інфінітива: *вживáти* — *вживáла*.

Існують такі головні приписи дієслівного наголошення:

- склади у дієслівних закінченнях — **ет-**, **ем-** не наголошують: *перéйдемó*, *перéйдете*, *смíмося*, *смíтеся*:
- двоскладові інфінітиви з нульовим суфіксом (основою на приголосний) мають кінцевий наголос: *вестý*, *нестý*, *брестý* (але *бýти*, *мýти*, *тлítи*);
- префіксальні інфінітиви на **-вісти** мають подвійний наголос: *відповістý*, *доповістý*, *розповістý*;
- двоскладові дієслівні форми першої особи однини теперішнього часу мають кінцевий, а не кореневий наголос: *ношú*, *ходжú*, *пишú*, *кажú*;
- двоскладові родові дієслівні форми минулого часу мають кінцевий, а не кореневий наголос: *булá*, *взялá*.

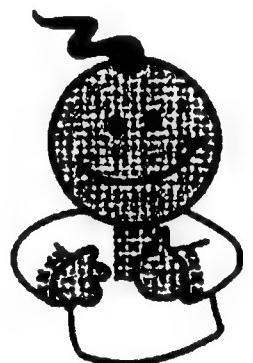
Отож, система дієслівного наголосу менше піддалася галицьким впливам, незважаючи на те, що західноукраїнський наголос у парадигмі теперішнього часу набагато простіший: без перенесень або послідовно кінцевий (*держú* — *держíши* — *держáт*, *варю* — *варíши* — *варýт*), або послідовно накореневий (*прóшу* — *прóсиши* — *прóсят*, *вóжу* — *вóзиши* — *вóзят*) [47, с. 136].

Проблемне наголошення дієприкметників і дієприслівників форм цікаве в їхньому зіставленні з прикметниками та дієприслівниками, зокрема: *варéний*, *пéчений* — дієприкметник; *варéний*, *печéний* — прикметник; *лéжачý*, *стоячý*, *сидячý* — дієприслівники, а *лéжачи*, *стóячи*,

*Ніщо так не зриває
завіси з таємниць на-
шого рівня мовної куль-
тури (і загальної та-
кож), як наголоси.*

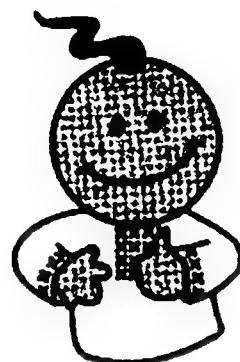
A. Коваль

*— У кого ви навчалися
ввічливості? — спита-
ли давньогрецького са-
тирика Лукіяна.*

*— У неуків, — одпо-
вів він. — Я стриму-
вався від їхньої мови
і вчинків, які були мені
в них неприємні.*

*Із записів
І. Долі-Попова*

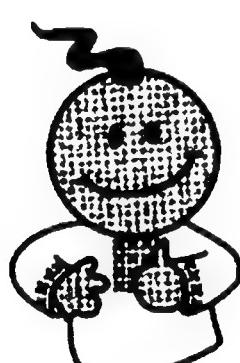
*Самотинá чи, може,
самотýна?*

*А ти, Словниче на-
голосів, — ша!*

*А то ще згине привід
(чи причина?)*

*Скомпонувати вíрша
(чи вíршá?).*

В. Іванців

*Не треба говорити
так, як усі, «щоб не ви-
ділятись», треба зви-
кнути до правильного
наголосу і скрізь, з усі-
ма говорити правильно.
Тоді й «усі» поступо-
во звикнуть і до квар-
тál, і до фенóмен, і до
експéрт.*

А. Коваль

*сýдячи — прислівники: не читай лéжачи — не читай, лежачý на канапí;
президента зустріли стóячи — стоячý біля вíкна, чекали президента.
Таке розрізnenня закріпилось у сучасних словниках, працях і поетичній
практиці XX століття [4, с. 405].*

є) Наголошення прислівника залежить від його будови.

Префіксальні прислівники мають наголос:

на префіксі: бúдь-де, вróзтіч, кáзна-як, нáвзнак, нáвіч, хтóзна-чим;
на корені: відтóді, напокáз.

Префіксально-суфіксальні прислівники наголошують на префіксі:
знáскоку, зóзла (зíзла), нáглухо, нáмертво, напóхваті, нáчисто, донéсхочу;

на корені: допíзна, завíдна, звýсока, завбíльшки, заввýшки, завдóвжки,
зсерéдини, по-мóєму, по-свóєму;

на суфіксі: заразóм, завчасý, поблизу, передусíм, по-старóму.

Прислівники суфіксальної будови мають наголос:

на корені: вýсоко, глýбоко, дéшево, перéдом, пláвом, ráзом, широко;

на суфіксі: голякá, гуртóм, урочýсто, цíлкóм.

Прислівники, утворені способом складання, мають наголос на спо-
лучному голосному: воднóраз, воднóсталь, воднóчас, насáмкíнець.

1.4.2. Подвíйний (варíянтний) наголос рíзних частин мови

З огляду на складність наголошення, різні діалектні традиції і три-
валість нормування, низка слів має подвíйний (варíянтний) наголос.

Іменники	Прикметники	Дієслова	Прислівники
бéзвýхідъ	безzáхýсний	віdpovístý	бáйdúже
відчáй	весnýй	віdznáчýти	віdtóді
дóговíр	вítchýznýй	вrázýти	вrózríz
доповídáч	вогnýй	сývíti	зáвждý
зáчýн	допомíжnyй	ýrmýtisя	нáвskíс
звýчáй	затýшnyй	ýtrýti	нávpíl
кóryсть	зимóвýй		нáдвóе
огляdáч	картóплýй		напрýkíncí
перéвíрка	капúстýй		нарívní
перéжýток	подарúнкóвий		наскрíзь
прóжýток	повítrýй		чáсóм
прóсвíт	чимáлýй		нáтрóс
	ýсníй		

1.4.3. Словорозрізнювальний наголос

Існує низка слів, що змінюють своє значення залежно від того, як їх наголосити. Незнання такої функції наголосу призводить до комедійних ситуацій, свідком однієї з яких я нещодавно була в маршрутному таксі.

— Пані, платіть за проїзд, — кинув водій навздогін добродійці, що хутко прошмигнула повз нього вглиб салону.

— Зараз заплачу, — відповіла пасажирка.

Водій, усміхнувшись, докинув: «Плакати не треба. Треба платити».

Отож, особові форми дієслів *заплачу* і *заплачу* походять від різних інфінітивів — *платити* і *плакати*, і лише їхнє правильне наголошення забезпечує адекватне спілкування. До речі, якщо *плакати* наголосити як *плакати*, то розуміння ускладнено ще більше. Пропоную кілька пар слів, де наголос розрізняє значення:

адресний — від *адрес*: вітальний *адрес/адре́сний* — від *адре́са*: нова *адре́са*;

батьківщина — спадщина від батьків: багата *батьківщина/батьківщи́на* — вітчизна: рідна *батьківщи́на*;

брóня — закріплення, документ про закріплення: *брóня на квиток / бróня*: захисна обшивка: *брóня танка**;

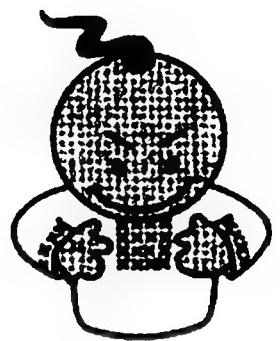
вýгода — користь: спільна *вýгода*, економічна *вýгода/вигóда* — зручність: квартира з усіма *вигóдами*;

господарський — від *господар*: *господарський* син, себто власницький/*господáрський* — від *господáрство*: *господárський* розрахунок, себто виробничий;

засідання — зібрання людей: *засідання сесії/засідáння* — чатування, підстерігання когось: *засідáння на злодія*;

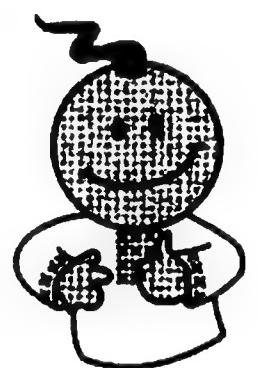
лікарський — від лікар: *лікарська діяльність/ліка́рський* — від ліки: *ліка́рські* рослини, препарати;

людський — від люди, людяний: *людське ставлення/людський* — властивий людині або пов'язаний з людиною: *людський* слід;

Ученість — це солодкий плід гіркого кореня.

Народна мудрість

Мова розвивається — змінюється. Усвідомлені зміни є здобутком культури, неусвідомлені — хаотизацією її.

В. Задорожний

* Кореневе наголошення іменника *брóня* в українській мові первісне. Переміщення наголосу на закінчення відбулося в першій половині ХХ ст., очевидно, під впливом російської мови. Нині кореневе наголошення слід вважати рекомендованим, а флексійний наголос — прийнятним [4, с. 130].

прошу — звертатися з проханням, клопотати: *прошу* допомоги/*прошу* — закликати, запрошувати (формула ввічливості): *прошу* сісти*;

шкόда — жаль: *шкόда* праці/*шкода* — марно, даремно: *шкода* мене вмовляти;

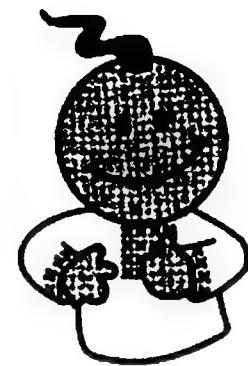
я́кось — прислівник, якимсь чином, як-небудь: треба *я́кось* допомогти/*я́кось* — одного разу, колись: *я́кось* я поїхав.

1.4.4. Форморозрізнювальний наголос

Зазначена функція наголосу розрізняє граматичні форми слів, зокрема, число і відмінок іменника: *книжки* — називний відмінок множини, *книжки* — родовий відмінок однини; *хáти* — родовий відмінок однини, *хатí* — називний відмінок множини. У цьому спостерігають безперечні південно-західні впливи: *знакý*, *порохý*, *рокý*, *макý*, *тисячí* [47, с. 135].

Окремого коментаря потребує наголошення іменника *свята* у множині. В українських пам'ятках цей іменник у відмінкових формах множини послідовно наголошують на корені. Підтверджують це і лексикографічні праці наприкінці XIX — початку XX ст. Однак останнім часом по радіо й телебаченні, а під їхнім впливом і в усному мовленні послідовно чуємо наголошення на закінченні — *святá*. Якщо таке наголошення і можна було б прийняти, то, як завважує В. Винницький [4, с. 192—193], спрацьовує внутрішньомовний чинник протидії: в українській мові існує прикметник *святíй*, у жіночому роді *святá*, що зумовлює небажаний збіг іменникової і прикметникової форми. Через те не варто захоплюватися кінцевим наголосом. За «*Орфоепічним словником*» М. Погрібного, рекомендованим слід вважати кореневий наголос *свята* і прийнятним — *святá*.

Односкладові іменники II відміни в родовому відмінку однини, змінюючи закінчення, змінюють і наголос: *двóру* — *дворá*, *мóсту* — *мостá*, *стóлу* — *столá*. Варіантні форми наголошення в орудному та місцевому відмінках мають такі іменники: *гóстями*, *гістымí*; *на гóс-*

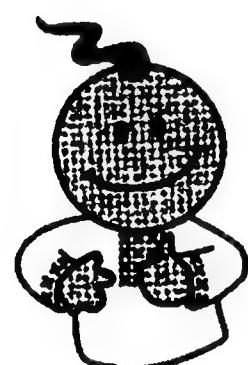
Усе минає. Ось і я постарів.

(Чи таки, можливо, постарів?)

Мабуть (чи мáбуть)
з горесеріялів.

Аж очманів (чи, може, очамрів?).

В. Іванців

Якщо глузд у нас
 здоровий,

Якщо в школі
 вчились ми,

Не кажімо більше
 «нóвий»,

Бо насправді слід
 «новýй».

В. Маснюк

* Наголос у слові *прошу* в другому значенні має дуже широкий діалектний ареал і виходить за межі південно-західних теренів. Він постійний у народно-розмовному мовленні, чим невпинно пробиває собі дорогу до літературного вжитку і навіть заступає собою перше значення [4, с. 130; 47, с. 136—137].

тýх; чобітьмý, чóботами, чобóтями; у чóботах, у чобóтях; грíши, гроши́ма; двермý, дверýма; слíзьмý, слíзыми, сльозáми; на дахý, на дáсі.

Чи не найактивніше форморозрізнювальна функція наголосу проявляється у видових парах дієслів, що передають доконану чи недоконану дію: *відклíкати — відклика́ти, нарізати — наріза́ти, відмíряти — відмíряти, вслухáтися — вслухáтися, вýсипати — висипáти*.

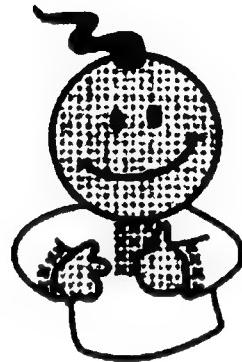
1.4.5. Діялекстний наголос

Діялекстний наголос зумовлений двома основними територіальними тенденціями в наголошенні: південно-західній і південно-східній. Із XIX ст. нормативною стає південно-східна тенденція наголошення слів. З огляду на це, варто звернути увагу на такі по-діялекстному наголошенні типи слів, аби уникнути цього в офіційно-діловому спілкуванні:

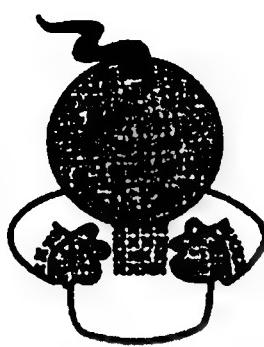
- наголошення дієслівних форм: *рóблю* треба *роблю*, *пíшу* треба *пишú*, *закíнчу* треба *закінчú*; *плéсти* треба *плестý*, *вéсти* треба *вестý*; *перейдéмо* треба *перéйдемó*, *смíєтseся* треба *смієтéся*, *живéмо* треба *жи-
вemó*;
- наголошення присвійних, означальних і вказівних займенників: *свóго* треба *свогó*, *всъóго* треба *всьогó*, *тóго* треба *тогó*, *цьóго* треба *циого* (але *до свóго, до всъóго, до тóго, до цьóго*).

1.4.6. Інтерферентний наголос

Наголошення низки споріднених слів у рідній і чужій мовах за чужою моделлю спричинює інтерферентний наголос. Українська наголосова система у часи радянської імперії під російськомовним тиском зазнала значного спотворення, вислідом чого не лише в усному мовленні, а й у нормативних словниках зафіксовано спотворений наголос, як, наприклад, у словах *подúшка* (було *póдушка*), *повéстка* (було *póвіст-
ка*) тощо. Наголос був однією з найбільших перепон у процесі «злиття мов», позаяк, за метафоричним висловом С. Караванського, він є «становим хребтом» кожної мови. Заберімо у французів чи поляків наголосовий стандарт їхніх мов — і зникнуть неповторні французька та польська мови [10]. Щоб під впливом російської мови не зникала наголосова неповторність нашої мови, виділю низку споріднених слів в обох мовах, що мають відмінний наголос.

Словники всю ніч
горта́в —
Скрíзь квартáл,
квартáл, квартáл.
Всім скажу, хто б
не питав,
Що найкращий
мíй квартáл.
В. Маснюк

*Обрусіння зверху, че-
рез школи та адмініст-
рацію, не піде в народ,
не зовсім переробило
воно й українську інте-
лігенцію, коли появилась
у нас ідея національно-
сти і твердий пересвід
у потребі мати свою
літературу, хоч би над
нами висіла не одна
Москва, а цілих десять.
А коли в нас є ідея, то
її не можна вбити, бо
ідея, як пара: запри її в
залізо, а вона й залізо
розірве, а таки виле-
тить на волю. Приказ-
ка каже: «Гони природу
в двері, а вона ввійде
через вікно». Чи не ду-
мають у Москві пере-
робити саму природу?*

I. Нечуй-Левицький

СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM

Українські слова

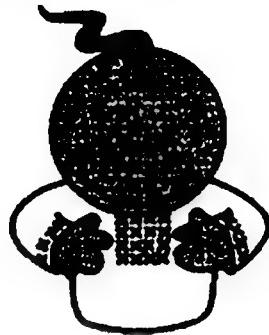
бéсіда
відстоїти (відстою)
вýсіти (вýшу)
вітчýм
дрóва
живóпис
зáгадка
закінчýти (закінчý)
звýсока
злéгка
ім'я
кóлесо
крóйти (крóю)
легkýй
літóпис
напили́ся
ненáвисть
низъкýй
новýй
одинáдцять
оздоровýти (оздоровлю)
отáман
óлень
перевóдити (перевóджу)
перéпис
перéкис
пересýдти (пересýджу)
петля
підтвéрдити (підтвéрджу)
пóдруга
полéжати (полéжжу)
помóвчати (помóвчу)
постóяти (постóю)
п'янýця
руслó
серéдина

Російські слова

бесéда
отстоя́ть (отстою)
висéть (вишú)
óтчим
дрóвá
живопись
загáдка
закónчить (закónчу)
свысокá
слéгка
íмя
колесó
кроítъ (крою)
лéгкий
лéтопись
напýлись
нéнависть
нýзкий
нóвый
одýнадцать
оздорóвить (оздорóвлю)
отамáн
олéнь
переводýть (перевожú)
перепись
перекись
пересидéть (пересижú)
пéтля
подтверди́ть (подтверждú)
подруга
полежáть (полежжу)
помолчáть (помолчу)
постоять (постояю)
пьяница
ру́сло
середи́на

слі́на
спі́на
сестрі́н
стéрпіти (стéрплю)
тóвпітися (тóвпляться)
чотирнáдцять

слюна́
спинá
сéстрин
стерпéть (стерплю́)
толпýться (толпя́ться)
четы́рнадцать.

1.4.7. Складні випадки наголошення чужомовних слів

Чужомовні слова здебільшого зберігають місце наголосу власної мови: *булете́нь* (*булете́ні*), *дóгмат*, *диспансéр* (*диспансéрний*), *експéрт*, *жалюзí*, *квартáл*, *компромíс*, *кредитóрський*, *магістéрський*, *мárкетинг*, *медикамéнт*, *менíск*, *некролóг*, *партéр*, *псевдонíм*, *рéгент*, *тиранíя*, *факсíміле*, *фанатíчка*, *фарфóр* (*фарфóровий*), *фенóмен*, *фíлістер* (*фíлістерство*), *фóльга*, *фóрзац*, *цéнтинер*, *шофér*.

Зауважмо на типовому наголосі у групах спільної словотвірної моделі:

<i>аристокráтія</i>	<i>кіломéтр</i>	<i>барóметр</i>	<i>діялóг</i>
<i>демокráтія</i>	<i>сантимéтр</i>	<i>спідóметр</i>	<i>некролóг</i>
<i>бюрокráтія</i>	<i>мілімéтр</i>	<i>манóметр</i>	<i>монолóг</i>
<i>фармація</i>		<i>індóстрія</i>	
<i>мімікрія</i>	<i>але</i>	<i>кулінáрія</i>	
<i>поліграфія</i>		<i>ортопéдія.</i>	

1.4.8. Наголошення власних назв

Чи не найсолодшою музикою для кожного з нас є власні імена, правильне наголошення яких — незамінна нота у впізнаваній мелодії. Більшість теперішніх власних імен чужомовного походження, однак упродовж віків вони зазнали такого фонетичного опрацювання у кожній мові, що годі в них впізнати первісних чужинців, наприклад *Іван* — це давньогебрайське *Йоханан*, що означає буквально «Божа благодать, дар богів», у німецькій отримало форму *Йоган*, в англійській *Джон*, у французькій *Жуан*, в італійській *Джованні*, в еспанській *Хуан*, у польській, чеській, білоруській *Ян*, у грузинській *Вано*, у молдовській *Іво*, в угорській *Йончі* тощо. Тому коли вживаемо імена у невла-

може, ми здуріли
трохи —
Є така здогадка, —
Бо Олекса зветься
Льоха,
ніби свиноматка.

Та й Павла всі кличуть
Паша.
То якщо він січка —
З їстю його корова
Маша,
Колишня Марічка.

Вліз Іван, як та свиня,
В чужу калабаню.
І змінив своє ім'я так,
Що тепер він Ваня.

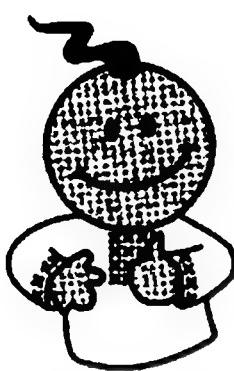
Стюона, Гріша, Міша,
Вова, Даша, Лена,
Шура...

В голові у нас полові
І темінь похмура.

Та задумайтесь
на хвильку
де та гордість ваша?
Чому Вася не Василько
І хто ж та Наташа?

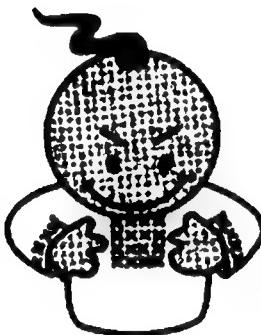
Скільки можна
плазувати,
Бути на колінах.
Чи нарешті будувати
В собі Україну.

Анонім

Зустрілися дві жінки-галичанки, та й одна радіє, що матиме невістку на ім'я СВЄТА.

— Правда, не знаю — Великодні чи Різдвяні, — додає з гіркотою.

*Слово *й*, зокрема, ім'я є необхідний результат думки, *й* лише в ньому думка досягає своєї найвищої напруги та значення.*

О. Лосєв

стивій їм національній формі, на зразок *Федя, Стюпа, Діма, Ваня, Наташа, Катя*, виникає запитання: хто ми? Можливо, віршик, розміщений на берегах попередньої та цієї сторінки, декого підштовхне до пошуків себе. Приблизно щось таке крутиться з дивоглядом *СЕРЬОЖА: Се рожа чи не се?*

Кожне з імен має свій наголос — без нього слово втрачає самостійність, без правильного наголосу — культуру побутування.

1.4.9. Наголошення власних імен

Серед імен із неправильним наголосом натрапляємо на такі:

Бóгдан треба Богдáн, Бóрис треба Борýс, Гарáсим (Герáсим) треба Гарасýм (Герасýм), Конóн треба Кóнон, Мýрон треба Мирóн, Мокíй треба Мóкій, Ничипíр треба Ничýпíр, Олег треба Олéг, Олесь треба Оле́сь, Орест треба Оре́ст, Осýп треба О́сип (Йóсип), Прокíп треба Прóкіп, але (Прокóпій), Рóман треба Ромáн, Станіслав треба Станіслáв; Веронíка треба Веронíка, Євпраксія треба Євпráксія.

Відмінюючи ім'я *Тарáса*, пам'ятаймо про нерухомий наголос: *Тарáса, Тарáсом*. Із відповідним наголосом уживатимуть імена по батькові: *Богданович, Борисович, Ге(а)расýмович, Коннович, Мирнович, Мокійович, Ничипорович, Олегович, Орестович, Осипович, Прокопович, Романович, Станіславович, Тарасович*.

Наголошений перший склад в іменах *Бóгдан, Бóрис, Олег, Орест, Олесь, Мýрон, Рóман* — типова західноукраїнська ознака. Цю саму діялектичну рису спостерігаємо у двоскладових похідних іменах із суфіксом — **к-о**: *Славко, Лéвко, Юрко* (літературна норма *Славкó, Левкó, Юркó*, але *Мáркó*), натомість у трискладових похідних іменах правильний наголос на другому складі: *Василько, Данýлко, Івáнко*.

1.4.10. Наголошення прізвищ

Наголошення прізвищ зумовлене їхнім походженням, будовою та територією побутування. До першого наголошувального типу належать прізвища, що походять від первісно загальнозвживаних назв (апелітивів), на зразок *Барáн, Гарбúз, Гонтár, Ковáль, Комár, Спіvák*,

і також від імен, що стали прізвищами, на зразок *Тарас*, *Степан*, *Богдан*. Вони зберігають місце наголосу своїх мотиваційно-твірних слів. Наголошення на зразок *Баран*, *Ківаль*, *Кімар*, *Гонтар*, *Співак*; *Тарас*, *Степан*, *Богдан* — це алогічне намагання затемнити джерело виникнення прізвища і віддалитися від першопричини. Однак правда від цього не зникає — і *Баран* чи *Барани* однаково *Баранами* залишаються. Мова ж бо, за німецьким поетом Гельдерліном, найнебезпечніше благо: вона завжди свідчить, хто ми насправді. Жодному з німців, очевидно, не спадає на думку міняти наголос у слові *Bauer* (селянин), коли його вживають як прізвище [24, с. 112—113]. Відома мовознавець Н. Бабич такі наголосові відбігання від мотиваційних основ слушно називає снобізмом [1, с. 41].

Другий наголошувальний тип прізвищ має суфіксальну будову.

1. На суфіксах наголошують:

- прізвища патронімного і матронімного значення (похідні від названня за батьком або матір'ю) на -ак (-як), -чак, -ук (-юк), -чук: *Любак*, *Савчак*, *Стояк*, *Гринюк*, *Яремчук*, *Катеринчук*;
- прізвища, суфікси в яких передають здебільшого згрубілі або здріблілі значення (себто суфікси суб'єктивної оцінки з опорним суфіксальним приголосним):

-г- (-уг-а, -иг-а, -г-а) — *Малюга*, *Мишуга*, *Сабрига*;

-д- (-инд-а, -ейд-а, -уд-а (-юд-а)) — *Берінда*, *Грінда*, *Малюда*, *Брезе́йда*;

-й (-ай, -ей, -ій) — *Ничай*, *Бородей*, *Дроботій*;

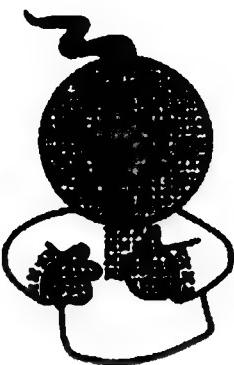
-н (-ан, -ин-а, -ун, -унь) — *Волан*, *Іваніна*, *Бакун*, *Андрунь*;

-р- (-ур-а (-юр-а), -ир-а) — *Яцура*, *Стецира*, *Костіра*;

-т- (-ат (-ят), -ут-а (-ют-а)) — *Процев'ят*, *Вахута*, *Малюта*;

-х- (-ах, -ух (-юх), -ох, -ох-а, -их-а, -ех) — *Петрах* (але *Кінах*, *Кінаш*), *Зенюх*, *Пазьох*, *Христопіха*, *Мацьоха*, але *Велех*.

Тенденцію суфіксального наголошення мають прізвища із суфіксом **-аш**, очевидно, з огляду на його автохтонне походження порівняно з моделями **-уш**, **-ош**, **-иш**, **-іш**, **-еш**, що підсилені польським та угорським впливом, — *Дмитраш*, *Григораш*, *Лукаш*, *Матіяш*, *Осташ*, *Федаш*, але *Кінаш*, *Худаш*, *Білаш*, *Малаш* [29, с. 115]. Прізвище *Сабадош* залежно від території побутування (Ужанщина, південь і схід Закарпаття) має трояке наголошення *Сабадош* [46, с. XV, XVIII].

Забув

Прийшов якось у крамницю панок. Купив що треба і пішов, а портфеля забув на прилавку. Крамар знав цього панка, лише забув його прізвище — пам'ятає тільки, що походить воно від якоїсь тварини. Ось він біжить і кричить:

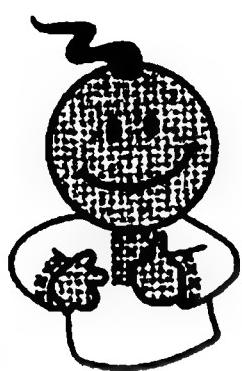
— Пане Цап, підождіть!

А цей іде собі і не звертає ніякої уваги на крик.

— Цап, Цап, Цап! — знову надривається крамар. Нарешті не витримав панок, обернувся і каже:

— Я не Цап, а Баран!

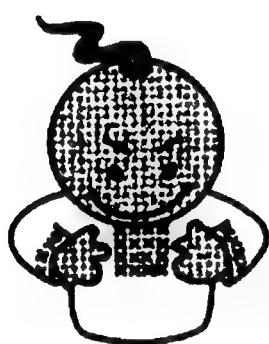
— Та я знаю, що пан — скотина, та тільки забув яка.

— Пе-пе-пе-пет-ренко.

— Ви що, зайка?

— Ні, тато був зайка... а паспортист був сволота.

Власні назви іншомовного походження зберігають (зебільшого) наголос, який вони мають у мові, з якої запозичені.

Н. Бабич

2. На корені наголошують прізвища з суфіксами суб'єктивної оцінки **-с-** (-ус, -ас, -ис (-ись)) — *Лéвus, Кlýmas, Фórisь, Máтись* (але зрідка *Курилáс, Матвія́с, Юрáс, Хáнас*) [29, с. 14, 112–113];

-ш (-уш, -ош, -иш, -іш, -еш) — *Лáдуш, Ярош, Прýши, Пákish, Kéreš;*

-а-л-о (-к-а-л-о) — *Гúпало, Бúхало, Бéкало.*

Натомість прізвища з суфіксами **-ул-а**, **-ул'-а**, **-ил-о** мають наголос на суфіксі: *Кагúла, Fíсуля, Бедрýlo; -а:* Стрóма, Нетréба, Бéra.

3. Тенденцію наголошувати на закінченні мають двоскладові прізвища на **-к-о**: *Сніжкó, Ціпкó, Kийкó; -о:* Дуньó, Федъó, Гальó.

Трискладові — зазвичай наголошують на середньому складі: *Андрúшко, Лазóрко, Fедíрко; Захáрьо, Галáнсьо, Терéсьо.*

4. Наголос у суфіксальних прізвищах на **-енк-о** залежить від наголосу твірного слова, від кількості складів, фонетичного передсуфісального складу:

a) наголос на третьому від кінця складі мають прізвища на:

— **-щенко**: *Андрúщенко, Онýщенко, Ю́щенко;*

— **-ченко**, що мають приголосний звук перед ч: *Бáбченко, Васíльченко, Márченко;*

— утворені від іменниківих прізвиськ на **-а** (-я): *Зайка — Зайченко, Семенюка — Семенюченко, Fедорýка — Fедоряченко;*

— утворені від іменників — власних назв чоловічого роду на приголосний та **-о** з нерухомим наголосом в однині на другому або третьому складі: *Адáм, Адáма — Адáменко, Антíн, Антóна — Антóненко;*

— утворені від прикметникових прізвиськ із наголошеним другим чи третім складом: *Гаркáвий — Гаркáвенко, Чereváтий — Чereváтенко;*

b) наголос на другому від кінця складі мають зебільшого прізвища на:

— **-ченко**, в яких перед ч виступає голосний звук: *Бабичéнко, Ка-ленічéнко, Mірошничéнко;*

— утворені від іменників-прізвиськ — особових та загальних назв чоловічого роду з нерухомим наголосом в однині на першому складі: *Дíд, Díда — Díдéнко, Бóндар — Бóндаря — Bonдарéнко, Гnáт — Гnáта — Гнатéнко;*

— утворені від прикметників-прізвиськ із наголошеним першим складом: *Бíлий — Бíленко, Дóвгий — Dovжéнко, Xítрий — Xитréнко;*

— утворені від іменників-прізвиськ, у яких наголос у непрямих відмінках перетягується з основи на закінчення: *Гончáр — Гончаря —*

Гончарéнко, Склáр — Склáра — Склáренко, Тимíш — Тимóша — Тимошéнко;

— утворені від іменників-прізвиськ із наголосом на закінченні: *Колядá — Колядéнко, Павлó — Павлéнко, Шульгá — Шульжéнко.*

Деякі прізвища мають подвійний наголос *Сергíєнко, Гордíєнко, Денисéнко*, однак із тенденцією наголошувати другий від кінця склад, себто суфікс **-енк-о** [26, с. 37—39].

5. Окрему групу наголошення становлять прізвища, де наголос виконує роль розрізнення між власною та загальною назвами. Прізвища присвійно-прикметникової моделі на **-ів (-їв), -ин**, на відміну від присвійних прикметників (*Степанíв, Хомýн*), мають наголос на корені: *Степáнів, Хóмин, Лéсів, Грицьків, Кýрчів, Смо́лин, Вéрбін, Лéсин*; у присвійно-патронімній моделі на **-ович, -евич** наголос із кореня переміщується на суфікс: *Івáнович — Іванóвич, Григорóвич — Григорóвич*. Так само перемістився наголос із закінчення на суфікс у прізвищах, що походять від іменників IV відміни: *Гайдучéня (гайдученá), Зубéня (зубенá)*.

6. Складні прізвища здебільшого мають наголос на другій основі: *Чорновíл, Рябоштáн*; у прізвищах, до складу яких входить форма наказового способу, простежено тенденцію наголошувати саме цю форму: *Тягнýрядно, Свербýгуз, Тягнýбік, Непýйвода, Гуляйвíтер*.

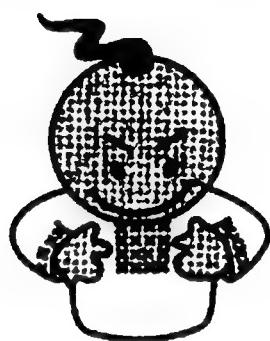
7. Чужомовні власні назви здебільшого наголошують так, як у мові-джерелі: у французькій прізвища мають наголос на останньому складі: *Дюмá, Дерида*, англійські — на першому складі: *Гáмлет, Мákбет* (але під впливом частоти вживання *Шекспíр, Ньютон*), польські — на передостанньому складі — *Тúвім* [15, с. 106].

* * *

Запам'ятаймо правильне наголошення деяких назв територій із суфіксом **-щин-а**, що зберігають місце наголосу твірних слів: *Бóйківщина (бóйки), Васильківщина (Василькíв), Лéмківщина (лéмки), Полтáвщина (Полтáва), Коростýшівщина (Коростýшів), Пустомýтівщина (Пустомýти), Сúмщина (Сúми), Яворівщина (Яворíв).*

* * *

На особливу увагу заслуговує наголос назви нашої країни *Україна*, що пов'язано з походженням цього слова та його значенням. Існує дві найпоширеніші версії: «самобутнього» і «прикордонного» походження

Слово — це сама людина. Нас зіткано зі слів. Вони єдина наша реальність, принаймні єдине свідчення того, що ми існуємо. Без мови немає ні думки, ні того, про що мислити; і перше, що робить людина, стикаючись з чимось незнайомим, — присвоює йому ім'я, називає його.

О. Пас

цієї назви. Згідно з першою версією, хоронім *Україна* походить від слова *край* «відрізок, шматок землі» [21, с. 117–118; 35, с. 20, 39]. На означення простору в праслов'янській мові вживали спеціальний суфікс **-ин-а** (*дол* + **-ин-а** = *долина*, *низ* + **-ин-а** = *низина*). За цим самим зразком утворилося слово *країна* (*край* + **-ін-а**) у первісному значенні «територія, яка належить племені». Поряд з іменником *край* існував іменник *украї* «відрізок від шматка; відділений шматок землі; відділена частина території племени; крайня межа відділеної частини території племени».

Відповідно до другої версії, так званого прикордонного походження, слово *україна* утворено від прийменникової словосполучки *у краї* з додаванням цього самого суфікса **-ін-а** зі значенням «*крайня прикордонна частина території країни*», зрозуміло, що про окраїну якоїсь іншої країни не йдеться [44, с. 680]. Протягом XV–XVI ст. у слові *україна* відбувався процес зміни первісного наголошення: у словах на **-ин-а** (-ін-а, -їн-а) суфікс почав перетягувати наголос на себе (пор. *бáтько* — *бáтькíвщина* — *батькíвщíна*, *горóх* — *горóшина* — *горошíна*, *рýба* — *рýбина* — *рибíна*, *хуртóвина* — *хуртовíна*; так само *Україна* — *Україна*) [21, с. 119]. Творчість Т. Шевченка свідчить, що ще у XIX ст. цей наголос був варіантний:

*Свою Україну любіть.
Любіть ї... Во время лютे
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Навіть у тому самому вірші маємо варіантний наголос:

*Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні...*

* * *

*Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
«Мені однаково...»*

*Mi — не Україна,
ми Україна
Mi не окраїна,
ми є країна.
Mi — не українці,
ми українці.
В рідній країні ми —
не чужинці.*
B. Маснюк

Література

1. *Бабич Н. Д.* Основи культури мовлення. — Л., 1990.
2. *Булаховський Л. А.* Наголос: Вибрані праці в 5 т.: Т. 2: Українська мова. — К., 1977.
3. *Булаховський Л. А.* Нариси з загального мовознавства. — К., 1956.
4. *Винницький В.* Українська акцентна система: становлення, розвиток. — Л., 2002.
5. *Возняк Т.* Спроба формального підходу до опису семантичного простору мови // Возняк Т. Тексти та переклади. — Х., 1998.
6. *Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О. та ін.* Словник-довідник з культури української мови. — Л., 1996.
7. *Гумбольдт В.* О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода: Хрестоматия по истории языкознания XIX—XX веков / Сост. В. А. Звягинцев. — М., 1956.
8. *Забужко О.* Мова і влада // Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х. — К., 1999.
9. *Залеський А. М.* Діалектна основа фонологічної системи сучасної української літературної мови// Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. — К., 1977.
10. *Караванський С.* Про «становий хребет» мови // Літературна Україна. — 2004. — 16 вересня.
11. *Караванський С.* Секрети української мови. — К., 1994.
12. *Карпенко Ю. О.* Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. — О., 1996.
13. *Качуровський І.* Мова і фоніка // Урок української. — 2002. — № 6.
14. *Коломієць В. Т.* Питання слов'янського етногенезу в світлі даних порівняльно-історичної фонетики // Мовознавство. — 1983. — № 2.
15. *Кочан І. М., Токарська А. С.* Культура рідної мови. — Л., 1996.
16. *Матвіяс І. Г.* Українська мова і її говори. — К., 1990.
17. *Мовчун Л.* Стереотипний образ української мови //Дивослово. — 2004. — № 2.
18. *Московченко В., Поправко А.* Мова і енергетика // Карма України. — К., 1997.
19. *Огієнко І.* Українська культура. — К., 1992.
20. *Орфоепічний словник / Укл. М. І. Погрібний.* — К., 1984.
21. *Півторак Г.* Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. — К., 2001.
22. *Плющ Н.* Мова — солов'їна. То чому ж цвірінькаємо? (Про вимовні норми в умовах українсько-російської двомовності) // Урок української. — 2001. — № 4.
23. *Погрібний А.* Раз ми є, то де? — К., 2003.
24. *Пономарів О.* Культура слова: Мовностилістичні поради. — К., 1999.

25. Пономарів О. Фонеми Г та Г: Словник і коментар. — К., 1997.
26. *Промова, або Де ми помиляємося...* — К., 2006.
27. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. — Л., 2001.
28. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Українська мова і держава. — К., 2001.
29. Ред'ко Ю. К. Сучасні українські прізвища. — К., 1966.
30. Рой Ю. На які яйця злітаються мухи, або Монолог російськомовних ЗМІ в Україні // Урок української. — 2002. — № 1.
31. Романенко Я. Правопис і мова // Рідна мова. — 1936. — № 1. — Січень.
32. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем. — К., 2001.
33. Синявський О. Норми української літературної мови. — Л., 1941.
34. Сімович В. Літери і політика // Українське мовознавство. Розвідки й статті, 2 / Упор. Ю. Шевельов. — University of Ottawa Press, 1984.
35. Скляренко В. Звідки походить назва Україна? // Україна. — 1991. — № 1.
36. Сосюр де Фердинан. Курс загальної лінгвістики. — К., 1998.
37. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. — К., 1969.
38. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. — К., 2001.
39. Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарєва. — К., 1997.
40. Ткаченко О. Б. Російська та церковнослов'янська мова (російської редакції) як джерело реконструкції найдавнішого періоду історії української мови // Мовознавство. — 1993. — № 2.
41. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. — К., 2005.
42. Український правопис. — К., 2007.
43. Фаріон І. Правопис — корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. — Л., 2004.
44. Худаш М. Л. Як, чому і відколи Русь стала Україною, а русини українцями?: (до питання генези хороніма Україна та етноніма українці) // Народознавчі зошити. — 2005. — № 5—6.
45. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. — Дніпропетровськ, 1998.
46. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. — Л., 2005.
47. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. — Л.; Нью-Йорк, 1996.
48. Шерех Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941) // Поза книжками і з книжок. — К., 1998.
49. Ющук І. Орфоепія, фонетичні закони і правопис: Рецензія на: Орфоепічний словник української мови: У 2 т. / Уклад. М. Пещак та ін. — К.: Довіра, 2003 // Дивослово. — 2004. — № 3.
50. Ющук І. П. Українська мова. — К., 2003.
51. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада. — К., 2000.

Розділ 2

СЛОВОТВІРНІ НОРМИ – ФУНДАМЕНТ СЛОВА

Як далеко не кожне сполучення звуків піяніна дає акорд, так далеко не механічно творяться нові слова з відомих елементів.

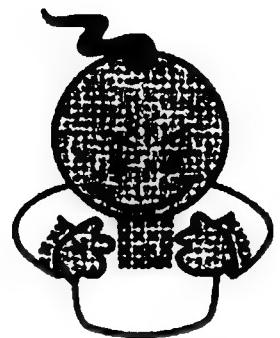
O. Синявський

2.1. Афікси як згустки значень

Словотвірні норми – це утворення слів за наявними в мові словотвірними моделями з допомогою словотворчих засобів (афіксів: суфіксів (наростків), префіксів (приrostків), основоскладання тощо).

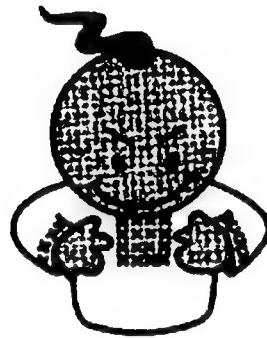
Треба мати неабияке вміння, аби знати, як сполучити у слові значущі елементи, щоб слово засвітилося неповторним значенням. На думку видатного українського мовознавця, голови правописної комісії 1929 р., через що розстріляного сталінським режимом, О. Синявського, «усі вони [себто суфікси, префікси. – I. Ф.] на своєму місці будуть добри, а не на своєму шкодитимуть силі виразу або порушуватимуть естетичний бік мови, як невдало підібране й припасоване до себе вбрання чи хоч тільки кольори, бо хоч які вони гарні й чисті нарізно, вони тільки в певній гармонії справляють належне приємне враження» [54, с. 114].

З огляду на це словотворчі засоби, а відтак і словотвірні норми стають показником і виразником напряму культурного розвитку суспільства: самодостатнього, наслідуванального, гіbridного, засимільованого тощо. Творення нового слова – це не лише знання чи пошук суфіксів, префіксів, це відчуття матриці власної мови, втіленої в корені. Чи не найяскравіше цей творчий пошук «кування» нових слів з допомогою приrostків і наростків зоставили нам українські письменники XIX ст., що найрізноманітнішими непротореними словотвірними дорогами ліпили словоназву для власного фаху, а саме – звичне і незамінне тепер слово *писменник*. П. Куліш пропонував для нього такі утворення: *писатель*, *письмак* (у народній мові *грамотій*), відтак

Різниця між консерваторами і лібералами: у перших слова гірші за думки, у других думки гірші за слова, тобто перші не хочуть гарненько сказати, що думають, а другі не можуть зрозуміти, що говорять.

B. Ключевський

Насправді ж «реальний світ» значною мірою несвідомо складається на підставі мовних норм якоїсь групи... Ми бачимо, чуємо і сприймаємо так або інакше ті чи ті явища головним чином завдяки тому, що мовні норми нашого суспільства подають таку форму вираження.

E. Сепір

письменник, В. Мова — **письмар**, І. Нечуй-Левицький — **писальник**, М. Старицький — **письменець**, Олена Пчілка — **письмовець**, **писака** (без негативної оцінки), М. Драгоманов — **писач**. Були пошуки словотвірних похідних і для звичного тепер **читач**: М. Старицький пропонував **читатель**, **читальник**, **читаць**, В. Мова — **читака**. Щодо назви літературного твору (себто **твір**) — пропонували **утворок**, **писання**, **твора**, **утвір**. З легкої руки українських письменників, митців, науковців і громадських діячів — духових атлантів нашої мови — у теперішню лексику і словотвірні моделі ввійшли слова **прихильність**, **нахил** (В. Білозерський); **часопис** (І. Карпенко-Карий); **півріччя** (О. Русов); **громадянин** (І. Рудченко); **злочинець** (Марко Вовчок); **незвичайність**, **ласкавість**, **необачність**, **свідомість** (М. Лисенко); **завстрашки** (А. Кримський); **читанка** (М. Шашкевич); **умова**, **книгарня**, **правопис**, **рукопис** (І. Нечуй-Левицький); **байдужість**, **мрія**, **приємність**, **млявий**; **допит**, **нелад**, **помах**, **загин**, **ощада** (М. Старицький, останні вживали також П. Куліш, Олена Пчілка); **вітальня**, **буремний**, **водограй**, **водойма**, **дієвий**, **обіг**, **небосхил**, **сторіччя**, **сяйво** (Ф. Піскунов — автор «Словници української (або югово-русської) мови», 1873 р.) [35, с. 21—22; 70, с. 166—167]. Відомі мовознавці С. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер уперше вжили термін **відмінок**, а А. Кримський створив для відмінків назви: **називний**, **родовий**, **давальний**, **зناхідний**, **орудний**, **місцевий**, **клиничний** [9, с. 68].

Неповторним творцем нових слів був Т. Шевченко. Це зазвичай слова, утворені способом словоскладання, чи синтаксичні сполучки, що нагадують стиснені пружини розгорнутих у поетовій свідомості розлогих, як Дніпро ревучий, міркувань: **білохатий**, **блудолизи**, **богобязливий**, **вбогодухі**, **великолітній**, **великомудрий**, **високочолий**, **віршомази**, **гарномолодий**, **давнеколишній**, **добреворячий**, **довготерпеливий**, **золототканий**, **медоточивий**, **худосильний**; відтак слова-синоніми: **шлях-дорога**, **берег-луг**, **степи-ліси**, **дебр-пустиня**, **туга-неволя**, **тьма-неволя**, **лихозидні**, **густи-ревти**, **ходити-гуляти**, **снитися-говоритися**, **витися-гнитися** [52, с. 212, 219].

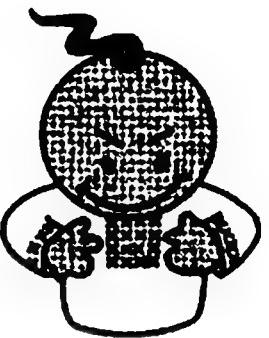
Отож, словотворчі засоби закодовують культуру, втілену в мові, — в її коренях та афіксах. Афікси — це ті семантичні (значеннєві), структурні, структурно-семантичні та інші первні похідного слова (суфікси, префікси, закінчення, наголос, інтерфікси (сполучні голосні), усічення основи, складання основ — і все те, чим похідне слово відрізняється від твірного), за допомогою яких воно утворене і якими

відрізняється від твірного [19, с. 88]: *літун* від *літати* (суфікс *-ун*) (а не *льотчик*), *належність* від *належати* (а не *приналежність*, бо не *приналежати*): Аналіз цих афіксів та їхньої сполучуваності у контексті національно-культурної норми є об'єктом нашого пізнання. Не оминути і начала всіх начал — кореня — «*прасенсу із сенсу різних слів одного кореневого куща*» (Л. Плющ), того русла мовної ріки, по якому тече могутній потік людської думки, того «*значеннєвого господаря*», якого обслуговують інші морфеми (І. Вихованець).

Корінь — це, власне, та первісна звукосполука, яка, як уважали ще давні греки, а зокрема Геракліт Ефеський (VI—V ст.), стойки, і най-перше Августин (християнський письменник IV—V ст.), відповідає природі речі. Себто звучання — це ніби фотографія речі: наприклад, за звуконаслідувальним принципом виникла в більшості знаних мов назва нашої зозулі: чес. *кукачка*, франц. *куку*, есп. *куко*, рум. *кук*, болг. *къкавіца*, пол. *кукулка*, рос. *кукушка*, укр. діял. *кукул* «зозуля-самець». Принцип єдності кореня з природою самої речі вичерпно сформульовано в найдавнішій пам'ятці індійської ведичної культури — «*Ригведі*»: імена постали з самої природи речей і, з огляду на їхню суть, набувають відповідної форми.

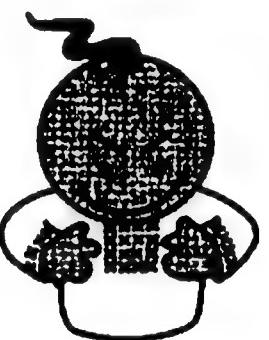
А. Шляйхер — яскравий представник натуралістичного напряму тлумачення мови — зазначає (стаття «*Дарвінівська теорія і мовознавство*»): позаяк живі організми походять із простої клітини, то і перші мови складалися лише з простих форм — коренів. Ці корені стали значущими через звуконаслідування (*дзюрчати, шепіт, шелест, шушукати, кукати, м'явкати тощо*). Звук, який видавав предмет, викликав те саме почуття, що і предмет. Це спільне для образу звука й образу предмета почуття стало основою, на якій поєдналися звук і предмет. Позаяк такі переходи відбувалися у різних людей у різних місцях, то прамов було безліч, але всі вони мали однакову кореневу праформу [73, с. 101—102].

Отож, на першому доісторичному, дописемному етапі мова складалася лише з коренів, тобто не було ні префіксів, ні суфіксів, ні закінчень. Ця мова була багата на слова і була здатна описати будь-яку ситуацію. Однак із часом окремі слова почали приєднуватися до най-суттєвіших коренів, втрачаючи своє «поняттєве» значення, що пов'язано з розвитком мислення [76, с. 18—19]. За Я. Гриммом, первісна мова розпадається і переходить до флексивної (себто зі зміною закінчень) тоді, коли « *дух мови*» починає розрізняти основне і побічне,

Мене цікавить коріння кожного слова, саме його ядро; як дерево, слово має крону і коріння, що сягає вглибину, і що первинніше слово, то глибше коріння.

Е. Андієвська

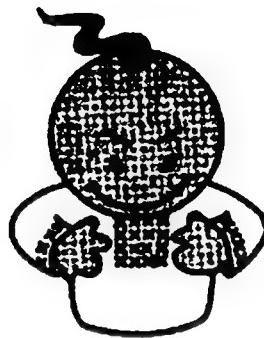
*А дівуля, дівчинина,
дівувальниця
До кожуха, кожушечка*

*так і горнеться,
А бабуся, бабулиння,
бабусенція*

*До дівчиська, дівчиниська так і тулиться —
Сиротина ж, сиротуля,*

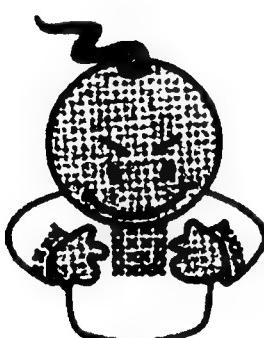
*сиропташечка,
Бабумамія, бабутатко,
бабусонечко...*

І. Драч

Слово можна вважати живим організмом, у якому фонема є кістяком, морфема — тілесною тканиною, а семена — душою.

П. Флоренський

Морфеми — це русло, по якому тече могутній потік людської думки.

Г. Брутен

коли нема нічого в граматиці, чого спершу не було в лексиці, а лексика — це передусім корінь. Короткі архаїчні форми слів (укр. *ходе, робе*) дають можливість простежити процеси збільшення лексичного фонду української мови через поступове довготривале ускладнення тих слів шляхом додавання до них нових словотворчих суфіксів, префіксів. Те, зрозуміло, відбувалося в руслі розширення потреб розрізняти явища, людські дії тощо [21, с. 222—223]. Пропоную один з прикладів пракореня-praslova, що лежить в основі назви нашої держави. Цей пракорінь започаткував розлоге кореневе гніздо похідних «родичів», що принесли в мову нові значення.

Край	край-єць краєч-ок с-краєчк(у) край-к(а) краєч-к(а) край-ник (прикордонний мешканець) край-ниц(я) (кордон) край-нюк
край-ок	край-чик крайн-ість крайн-ош(i) крайн-як (прикордонний мешканець) крайн-янин
без-край	
без-край-(ій)	без-край-ість
без-край-н(ій)	без-крайн-ість
в-край	
за-край-ін(а)	
за-край-ок	
на-край	
о-край не-окрай-(ій)	
о-край-єць окрайч-ик	
о-край-ін(а) окрайн-н(ий)	
о-край-к(а)	
о-край-ок	
по-край	
по-край-ниц(і)	
по-край-ц(i) (кутні зуби)	
по-край-н(ій)	
с-краю	

с-край-н(ій)
су-край-ок
у-край
край-небо [30, с. 361–362].

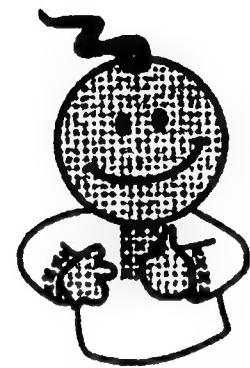
Існує також інший погляд на виникнення слів-коренів, слів-морфем, себто довільна мотивація, не зумовлена природою предмета чи суб'єкта. З цих протилежних філософій творення *слова-мови* на сьогодні доцільно зробити практичний висновок: немає жодної потреби вживати в мові афіксів, що нагадують штучно або насильно прищеплені гілки до мовного дерева. Це не лише обтяжує його, але спотворює корінну, первісну природу. Тоді мова прострілена похідними мутантами від «кровозмісного дитяти-суржику»:

Неправильно

вклад-иш
велік-ан
відділ-енн-я
довжин-ою
крас-от-а
київл-ян-и
кур-ин-ий
лік-ар-ств-о
крас-ав-иц-я
морож-ен-е
манікюр-ш-а
напиль-ник
напит-ок
печ-ен-я
продав-щ-иц-я
огур-чик
перехрест-ок
пал-к-а
пол-к-а
про-хожі
подар-ок
управл-інн-я
шопот-ом
тиши-ин-а

Правильно

вклад-к-а
вел-е-тень
відділ
зав-довж-ки
краса
ки-ян-и
кур-яч-ий
ліки
крас-ун-я
мороз-ив-о (морожене м'ясо)
манікюр-н-иц-я
напил-ок
напій
печ-ив-о (страва печеня)
продаж-ин-я
огір-оч-ок
перехрест-я
пал-иц-я
пол-иц-я
пере-хожі
подар-унок
управ-а
по-шеп-ки
тиша

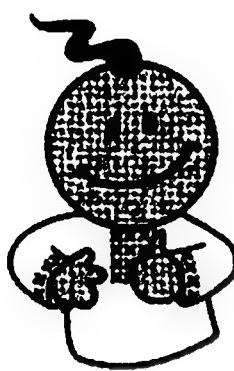
— Абраме, де ти дістав такий костюм?

— У Парижі.

— А це далеко від Бердичева?

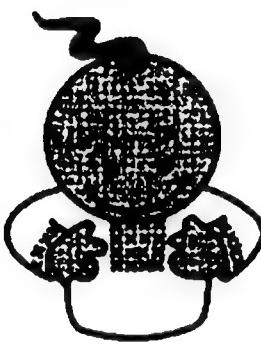
— Приблизно дві тисячі кілометрів.

— Це ж треба, така глухина (треба глухомань) і так добре шиють!

Колись друг моого молодшого брата грек Ламбринос прочитав вивіску «Палацу культури «Більшовик» на грецький манер: у греків немає звука і, він прочитав у голос так: «Палач культури більшовик». Добре, що ніхто не почув.

Ю. Ілленко

Нешадимо гукали «добий», але землячки ніколи не «добивали», ані не «добивалися». Все було «етапами», з повтореннями...

Е. Маланюк

Неправильно поєднані афікси з коренями (як, наприклад, у слові *крас-от-а*, хоч правильно вжито цей суфікс у слові — *добр-от-а*; *кіївл-ян-и*, хоч правильно *-ян-* у *древл-ян-и*; *напит-ок*, хоч правильно — *-ок*: *молот-ок*) увиразнюють наскрізну природу будь-якого мовного явища: щоб бути — треба творити опозицію, щоб зреалізуватися — треба стати первнем системи. Позаяк система — це впорядковані структурні елементи, зумовлені внутрішньою природою кожної мови як самодостатньої, неповторної і самозахисної, то наведені приклади — це зразки позасистемних явищ, що заперечують закони сполучення кореневих та афіксальних морфем. Вони, зрештою, стали наслідком відсутності з позамовних причин українсько-російської опозиції, про що великий учений О. Потебня у дещо ширшому контексті зазначав: для існування одного народу обов'язково потрібен інший народ, і якщо взаємний вплив народів — це взаємне збудження до розвитку, то найдосконалішим є збудження від власної внутрішньої природи [48, с. 190]. Дуже часто для збудження несподіваного смислу (часом комічного) потрібна лише зміна одного звука:

*прибалтійка Лайма Вайкуле — прибалдійка Лайма,
Назар — назад,
каска — казка,
ніч —нич,
бив — пив,
гніт — гніт,
пів — пив,
грати — грати,
гриб — грин,
отримує — утримує.*

Не менш знакова наявність чи відсутність одного звука: *бранці* — *обранці* (ми бранці долі чи обранці?); *божество* — *убожество* (ти мое божество чи убожество?), *осли* — *посли* (наши послы чи не чисті осли?), *дається* — *вдається*.

* * *

Життя дається лише раз, а вдається ще рідше.

* * *

Відсутність чи наявність афіксів здатні творити філософські сенченції.

* * *

Сміється той, хто сміє.

* * *

Одних жінок хочеться добитися — інших добити.

* * *

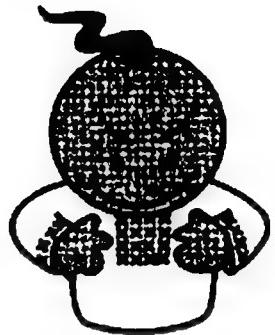
Діти навіть не ростуть, а, власне, наростиаютъ.

Уся філософська наповненість вірша юної поетки з Рівного Наталки Левчун уміщена у суфікові-визначниківі української мови **-ен** [68, с. 67]. Цей суфікс — наче атом, з якого кільчиться все наше життя і водночас граматичне значення іменників IV відміни:

*Я не Кульбаба, я Кульбабеня.
Я не гублю, я мовчки не втрачаю.
Лишіть мене в безвітрі цього дня.
Я не пройму Вас дикою печаллю.
Я — ще не Сонце, тільки Сонценя.
Мене для Вас — хіба що на пів літа...
Лишіть мене в тумані цього дня. Лишіть.
Я хочу вдруге народитись.
Я ще не Серце. Тільки Серценя.
Я не світання.
Тільки Передсвіття.
Лишіть мене печалям цього дня.
Лишіть мене шаленству цього світу.*

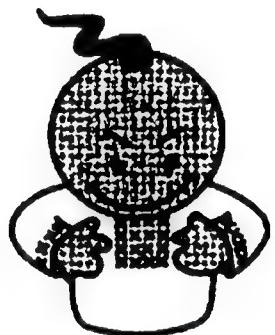
За метафоричним визначенням І. Вихованця, суфікси — це великі трудівники, які, обслуговуючи корінь, щоразу видозмінюють його значення [8, с. 19]. З огляду на очевидну значущість і знаковість афіксів, словотвірна ненормативність культури мовлення — це не тільки тризложний сигнал про порушення міцності цеглин-афіксів у будові мови, а й свідчення зміни самого стилю мовної архітектури. Бо ж, обростаючи прибраними чужими або невідповідними суфіксами і префіксами, будова мови втрачає свою неповторність та окремість. Яскравим прикладом суфіксально-префіксальних можливостей нашої мови як самобутньої, і зокрема політичної, картини світу є вірш В. Якубівського [75]:

*Ми завжди будемо петлюритись,
Ми завжди будемо бандеритись.*

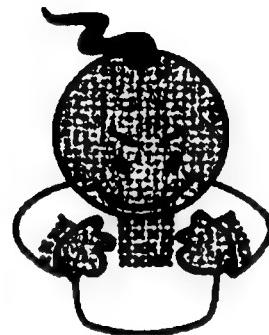
Проте деякі слова краще не привчати до української мови, хай собі залишаються по-московському і в імперському дискурсі.

Ю. Ілленко

Ми ніколи не вільні від мережі славетних символів, якими позначаємо свій досвід: ми можемо лише замінити одну мережу іншою або вдосконалити наявну.

В. Гумбольдт

А втім, я більший ворог позичанню, ніж куванню. Знаю-бо, що без новороблених слів не перебувалася ні одна літературна мова. Але думаю, що робити слова нові можна тільки на такі розуміння, що в них справді нема слова в нашій мові... Гарно зроблене слово — дороге придбання...

Б. Грінченко

*Аж поки ви не розбамбуриетесь,
Аж поки ви не розімпєритеся.*

*Щоби в неволю не вщербичитись
І в ній криваво не багровітись,
Потрібно всім розбільшовичитись,
Потрібно всім нам розмосковитись.*

*Ні! Ми не будем есесеритись,
В ЄЕПі новому танцюритись.
Ми будемо завжди бандеритись,
Ми будемо завжди петлюритись.*

*По-малороськи не злукавитись
І по-хохляцьки не безволитись.
Ми будем Хмаритись, Лук'янитись,
Ми будем завжди Чорноволитись!*

2.2. Суфіксальна інтерференція

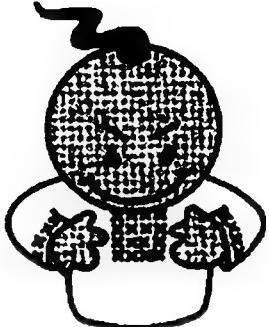
2.2.1. Іменникова словотвірна модель -чик, -щик у назвах діячів

Словотвірна норма передбачає побудову слова за активними в мові словотвірними моделями. Модель, як зазначає В. Горпинич, «це еталон структури слова, який імітує граматичну (дериваційну) правильність відповідно до певної теорії. Словотворення за моделлю — це утворення за правилами [вид. — І. Ф.]» [19, с. 144—145]. Словотвірне правило, своєю чергою, пов’язане з виявленням причиново-наслідкової залежності афікса від твірного слова та закономірностей у виборі твірних афіксов. До прикладу, візьмімо поширену сьогодні словотвірну модель на -щик, -чик зі значенням назви діяча: достав-щик, загруж-чик, здир-щик тощо. В «Інверсійному словникові української мови» (1985 р.) таких утворень — 150, аналізують їх як нормативні і в теоретичних працях [55]. «Закономірність» вибору цього суфікса, який проник в українську мову не раніше від XVI ст. разом із російськими словами, цілком умотивована, — однак аж ніяк не нагальною потребою української мови (бо ж натомість маємо: достав-ець, вантаж-ник, здир-ник), а позамовним політичним чинником уподібнення словотвірної системи української мови до російської. Проблема в тім, що ця політична «вмотивованість» спричинила явище словотвірної інтерференції (пе-

ренесення чужих ознак) з її злоякісним поширенням на різні словотворчі засоби: суфіксальні, префіксальні і навіть спосіб осново- чи словоскладання. У Хроніках Науково-дослідчого інституту мовознавства (НДІМ) за 1933—1934 рр. із відділу української літературної мови окремий документ присвячений проблемам словотвору, позаяк «*при перегляді словникової продукції виявилось велике націоналістичне шкідництво в питаннях словотвору української мови*» [39, с. 159—160]. Щоб зупинити це «шкідництво», «*протягом другої половини 1933 року відділ розглянув понад 15 питань українського словотвору, з приводу яких були прочитані доповіді робітниками інституту*» [39, с. 159—160].

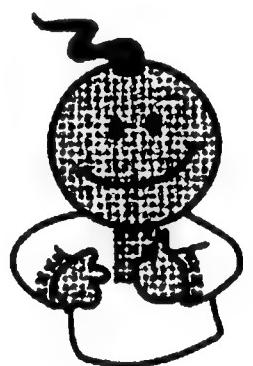
Серед них — активне заохочення вживати **словотвірний тип іменників — назв діяча** з суфіксом **-чик, -щик** і натомість таврування інших типів із такою аргументацією: «*заперечення і заборона слів із суфіксами -чик, -щик (коли такі слова існують у мові) було продиктоване націоналістичним відмежуванням української мови від російської і становить перекручення існуючих фактів української мови*» [39, с. 160]. Як дослідив В. Токар, цей суфікс виник, сполучившись із двома суфіксами: прикметниковим **-ск-** та іменниковим **-ик-** (*ямской → ям-щик* пор. *плескати → плещу, віск → вощаний*) у північно-східних говорах Київської Русі [64, с. 81—83]. Із них згодом, сплавившись із фіно-угорською і татарською основами, виростала російська мова. Через те свою продуктивність суфікс **-щик** зосередив на цих віддалених від Києва теренах, і порівняно із пам'ятками XIV і XVII ст. кількість похідних із ним зросла від 12 до 296 — і власне в епоху розквіту Московської держави у XVII ст. В українські пам'ятки цей суфікс потрапив у XVI ст. під безпосереднім впливом московської мови, перші з яких — це: *доставщик, бунтовщик, справщик* (порівняй *достав-ець, до-став-ник, постачальник* (сталий) — [К РУССЛ, с. 121]). А далі його тріумфальну ходу посилив імперсько-колоніальний 350-літній політичний розвиток і панівна шовіністична московська ідеологія, що пустила коріння у словотвірну будову нашої мови, і аж так, що лексикографічні джерела поволі, але послідовно наповнюються неорганічними **щиками-чиками**.

Якщо в «*Історичному словникові української мови*» [ІСУЯ] їх заледве 7: *ответ-чик, донощик, справ-щик, изво-щик, досмотр-щик, бунтовщик, челомбит-чик*, то у «*Словарі російсько-українському*» М. Уманця і Спілки — 70, а вже в найбільшому засимільованому лексикографічно-

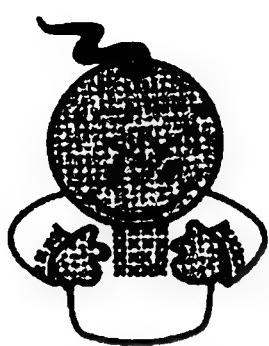
Слова — закон, що формує людину своїм образом і подобою.

Ж. Лакан

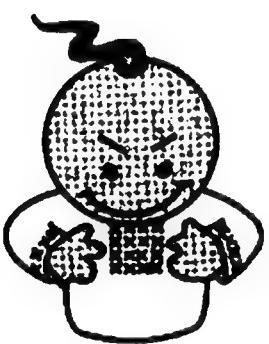
Навіть у його мовчанині були ортографічні помилки.

С. Лец

У словотворчості передусім треба шанувати традицію. Коли нові терміни утворено з урахуванням традиції, таким термінам гарантовано довголіття. Це одна з наріжних вимог словотворчості.

С. Караванський

За будь-якої доби, — хоч як далеко ми заглибимося в минуле, — мова завжди виступає як спадщина попередньої епохи.

Ф. де Сосюр

му радянському надбанні — у «Російсько-українському словнику» (1948 р.) таких утворень — 97: від *апарат-чик-а* до *холодиль-щик-а*. З огляду на мовно-культурні орієнтації нашого суспільства, проблема полягає в тім, що сучасні академічні праці, підручники і посібники тощо йдуть добре второваним чужомовним шляхом, пропонуючи меншою мірою запозичений, а радше *накинутий* суфікс, і то на місці пітомих українських моделей, наприклад: *прапорщик*, *наладчик* [19, с. 144—145] (замість *підхорунжий*; *ладн-ач*, *налад-овець*, *припас-овець*, *упорядник* [К РУССЛ, с. 94, 446]), *льотчик*, *гонщик*, *набор-щик* [55] (замість *літун*; *перегон-ець* (*скорогон*, *гончак*); *набирач*).

Сконцентрований радянський намул *-щиків* і *-чиків* маємо в «Інверсійному словникові української мови» (ІС) — понад 60. За ними годі додушкатися своїх моделей, однак мова приберегла їх у власних надрах. Найперше — як лексико-словотворчі синонімні варіянти, що прорвались до СУМу зазвичай у непримітній описовій функції, на зразок *пай-щик* «те саме, що *пайовик*» [СУМ VI, с. 17], *паром-щик* — *паромник* [СУМ VI, с. 74], *пильщик* «те саме, що *пилляр*, *тр-ач*» [СУМ VI, с. 355], *псаломщик* «служитель православної церкви, що допомагає священикові під час богослужіння; дяк, причетник» [СУМ VIII, с. 372], *бакенищик* «те саме, що *бакенник* — робітник, що обслуговує бакени-поплавці для позначення фарватеру і небезпечних місць» [СУМ I, с. 92—93], *доменищик* «те саме, що *домен-ник* — фахівець із будування або обслуговування доменної печі» [СУМ II, с. 362], *зво-щик* — розм. заст. «*візник*» [СУМ III, с. 498], *обман-щик* «те саме, що *обман-ник*» [СУМ V, с. 534], *натур-щик* «те саме, що *натур-ник*» [СУМ V, с. 220], *ям-щик* «кучер, візник на ямських конях» [СУМ XI, с. 646].

Більшість похідних цього словотвірного типу, перейшовши репресії, поневіряння, споторення, вилучення, віднайшли своє пристаніще не в академічному словникові, а в живому пам'ятникові нашої мови — у «Російсько-українському словнику складної лексики» С. Караванського [К РУССЛ]: *гон-щик* — *перегон-ець*, рк. *гончак*, *скорогон* (с. 94); *ден-щик* — *джура* (с. 108); *обман-щик* — *махл-яр*, *дурисвіт* (с. 311); *прапор-щик* — *підхорунжий* (с. 446); *доно-щик* — *стук-ач*, *клявза* (с. 118); *паяль-щик* — *лютів-ник* (с. 375); *рознощик* — *розноси-тель* (с. 521); *траль-щик* — *трап-ер* (с. 632); *бан-щик* — *лазеб-ник* (с. 16); *пай-щик* — *спіль-ник* (у ділі), *пайов-ик* (на паях) (с. 372); *перебіж-чик* — *перебіж-ець*, *перекин-чик* — *перекидь-ко* (с. 376); *датчик* — *видав-ець*

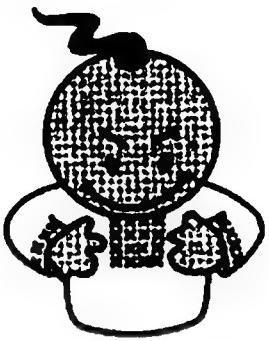
(даних), *банк даних, давач* (с. 14); *розміт-чик — розмітник* (с. 519); *нальот-чик — напасник* (с. 264); *лазут-чик — пластун* (с. 224); *поставщик — доставець, доставник* (с. 440); *сищик — слідець, шпиг* (с. 621).

Щодо інших форм, то тут легко діє закон власної словотвірної моделі, на зразок *вантажник* (не загруж-чик); *об'їзник* (не обкат-чик); *газет-яр* (не газет-чик); *велогон-ець* (не велогон-щик); *зломник* (не зломщик); *грозовідмітник* (не грозовідміт-чик); *попутник* (не попут-чик); *валютник, міняйло* (не валют-чик); *сплавник* (не сплав-щик); *заготовельник, заготовник* (не заготов-щик); *страйк-ар* (не забастов-щик); *катеринник* (не шарман-щик чи катерин-щик). Отож, прийняти як чужих гостей без зазіхань на права господарів можна хіба що *прикажчик-а* та *поміщик-а* в уже відіграній ролі історичних архаїзмів.

Попри те, що в пострадянських працях з морфеміки та словотвору заклинило на «зразково-навчальних» формах, типу *льотчик, барабанщик, гонщик* (від шкільного підручника до академічних досліджень), таки натрапляємо на поняття словотвірних варіантів: *відгадчик/відгадник, відгадувач, відгадько; загружчик/завантажник, завантажувач; канатчик/канатник, лінв-ар, кодільник; крановщик/кранівник, кран-овий* [55, с. 111]. Варіант — це завжди можливість вибору і ширшого пізнання, варіант — це пошук і віднайдення. Але варіантність за умови виростання її з внутрішніх законів самодостатньої і самотворчої мови — це не є розбалансованість системи. Тому в наведених прикладах перші з варіантних похідних, типу *відгадчик, крановщик* — це напрям розвитку мови не в середину її законів, а взорування на чужі та непотрібні моделі, в полоні яких і донині більшість, філологічна зокрема.

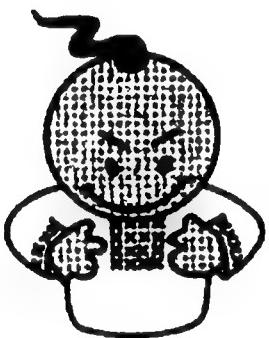
Недарма ще 1936 р. Є. Грицак зазначав: «*Поширилися в нас, неначе справжня пошесть, слова з російськими наростиами -щик, -чик, що їх варто б обминати. В українській мові є наросток -чик-, але його вживають головно при здріблілих іменниках: хлопчик, горобчик, а при творенні слів, що означають зайняття або працю людей, треба вживати наростків -ик-, -ець-, -ар-, -ач- й інших. Через те постають хибно складені слова, яких у нас наскрізь повно: показчик (показ-ник), рознощик (роз-нос-ець), накладчик (наклад-ець)*» [43, с. 300].

Якщо в таких авторитетних і репресованих донедавна джерелах, як «Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови»

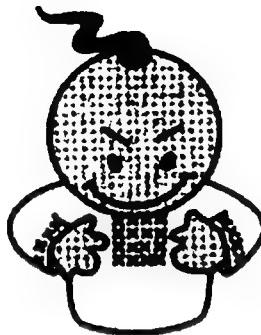
Російська мова є засобом досягнення ворожих для українства політичних завдань.

I. Нечуй-Левицький

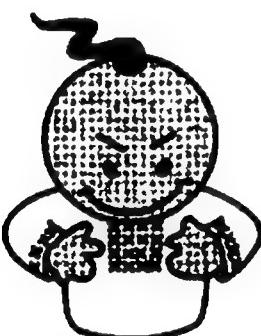
Традиції є дуже важливими для розуміння норм, тому що люди часто діють на основі звички, а не чогось, що нагадує раціональний вибір.

Ф. Фукуяма

Великоруський язик не сам дійшов до границі імперії, а його допхали туди сотні тисяч російського війська, тюроми та Сибір.

I. Нечуй-Левицький

*Гойдали нас пестливі дзеньки-бреньки.
Не тільки «ненько» —
мовили до мами,
Ми й ворогам казали:
«воріженьки»...*

*I з козаків зробились
козачками.
A. Бортняк*

[ФДМ] В. Підмогильного та Є. Плужника (1927 р.) та «Правописний словник» Г. Голоскевича (1929 р.) форми на -чик, -щик відсутні, то в типово радянських СУМі та «Інверсійному словнику» вони, наче радианські набої, начинили тіло мови. Відтак не лише мовлення пересічних українців, а й підручники і тексти науковців прострілені похідними, на зразок *комп'ютер-щик* (треба *комп'ютер-ник*); *ліміт-чик* (треба *ліміт-ник*); *льот-чик* (треба *літ-ун*); *піяр-щик* (треба *піяр-ник*) тощо.

2.2.2. Словотвірна модель процесових іменників -енн-я, -нн-я

На особливу увагу заслуговують віддієслівні іменники словотвірного типу -енн-я, -нн-я, що утворені від дієслів недоконаного (*висел-ення* < *висел[яти]*) і доконаного виду (*вихова-нн-я* < *вихова[ти]*) та їхнє співвідношення з однокореневими іменниками, але без процесового відтінку, на зразок:

словосполуч-ення (від *сполучувати слова* — відображення незавершеної дії)/*словосполука* (наслідок дії);

розгляда-нн-я (від *розглядати* — незавершена дія)/*розгляд* (наслідок дії), *розв'язува-нн-я* (від *розв'язувати* — незавершена дія)/*розв'яза-нн-я* (від *розв'язати* — завершена дія)/*розв'язок* (наслідок);

слововжива-нн-я (від *вживати слова* — незавершена дія)/*слововжит-ок* (наслідок).

Останнім часом спостерігаємо стирання межі між обома видами словотворення на користь віддієслівних іменників незавершеної дії, яким надають значення процесу завершеного. Причина в тому, що від двох російських дієслів, що утворюють видову пару завершеної і незавершеної дії, можна утворити лише один віддієслівний іменник для позначення процесу, тоді як від їхніх українських відповідників — два віддієслівні іменники [14, с. 30—43]:

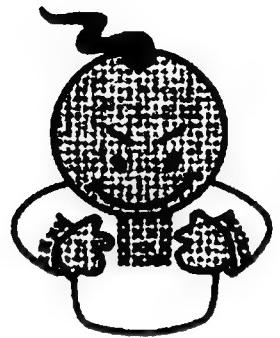
Вид	Російська мова	Українська мова
<i>Недоконаний</i>	<i>изменять</i> — <i>изменение</i>	<i>змінювати</i> — <i>змінюва-нн-я</i>
<i>Доконаний</i>	<i>изменить</i> — <i>изменение</i>	<i>змінити</i> — <i>змін-енн-я</i>

Упродовж останніх років значення тривалої (недоконаної) і завершеної (доконаної) дії стали об'єктом пильної уваги термінологів. Укладено навіть словник назв процесових понять у різних терміносистемах, де таке розрізнення, як і виділення назв наслідків дій, має принципове значення для характеристики дій [11; 14, с. 36; 33, с. 30—31].

Незавершена дія	Завершена дія	Наслідок
згина-нн-я	з-і-гн-енн-я	згин
zmінюва-нн-я	zmін-енн-я	zmіна
нарізува-нн-я	наріза-нн-я	нарізь
поверта-нн-я	поверн-енн-я	поворот
розтягува-нн-я	розтягн-енн-я	розтяг
випарюва-нн-я	випар-енн-я	випар
випалюва-нн-я	випал-енн-я	випал
відклада-нн-я	відклад-енн-я	відклад

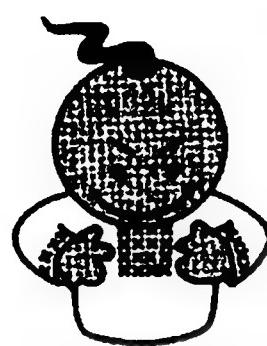
Однак таке розрізнювання з допомогою суфіксів не завжди можливе. Зокрема, вторинні **наслідкові значення** в українській науково-технічній термінології здатні розвивати іменники на **-енн-я**, утворені від дієслів з відприкметниковими та відіменниковими коренями: *видовження, заземлення, прискорення, сповільнення, укорочення*. Їхнє процесове чи предметне значення виявляється в контексті [47, с. 464]. Доречні такого типу іменники з суфіксом **-нн-я** в наукових визначеннях, офіційно-ділових документах і заголовках наукових праць, на зразок *розпорядження, проведення, повноваження*.

Попри це, слушно зазначає видатний український мовознавець, знищений сталінським режимом, О. Курило: «Рясні форми на **-ння, -ття** у літературній мові надто обважнують вислів, вносять однomanітність і мало волі дають у словотворі дієслівним речівникам [іменникам. — I. Ф.] іншого творення, а цим стираються потрібні для багатства літературної мови семасіологічні відтінки» [41, с. 45], наприклад: *при дослідж-енн-i* — досліжу-ючи, без змалюва-нн-я — не змалюва-ши, для дослідж-ення — щоб дослідити; рос. *преступление — переступ, осужде-ние — осуд, дыхание — подих, отражение — одсвіт*. В. Сімович активне нанизування у тексті іменників на **-анн-я** називає «московофільством» і звертає увагу на характерну ознаку нашої мови — використання натомість інфінітивів: «Здається, це теж буде вплив московської

Держава, економіка, система освіти та і які завгодно інші системи залежать від лінгвістичних споруд — класифікацій, понять, імперативів для дій індивідів, — тобто вони залежать від світу значень, сконструйованого засобами мови, і можуть існувати лише за допомогою мови.

П. і Б. Бербе

Російська імперія весь час колеться і розси- пається, як розсохла бочка, не тому, що вона різномовна, а тому, що вона вперто хоче бути одноМовною.

O. Теліга

Мова — особлива су- спільна інституція, відмінна від інших. Вона найліпше переконує у тому, що суспільство нас пронизує.

П. і Б. Бербер

(на заході України — польської, а то й німецької) мови, що ми так радо вживаємо віддієслівних іменників, де б нам, як це любить наша мова, уживати дієслівних форм, а власне дієіменників (*infinitivus*). Перегляньте тільки який-небудь статут, що його укладають наши організатори, та киньте оком на перші два параграфи. Якої тільки мети не ставить собі товариство: *і досліджування, й організування, й поширювання, й улаштування, й відбування* [вид. — I. Ф.] *й т. д., й т. д.*, та ще *«для досягнення цієї мети»* служать такі засоби, як *«вивчення», «розбирання»* *і т. д.* — а отже, все це неорганічні, чужі фрази, що їх у нашій мові треба передавати просто дієіменником...» [56, с. 20—26]. Пропоную типові приклади неправильних і правильних словосполучок:

інститут має завдання дослідження — має завдання досліджувати;
установа має завдання вивчення — має завдання вивчати;
завдання у складанні проспекту — завдання складати проспект;
для студіювання музики — щоб студіювати музику;
для поширення досвіду — щоб поширювати досвід;
місця для сидіння — місця сидіти.

Подібно до цього документи, навчальні та наукові праці пересичені словосполучками дієслово + віддієслівний іменник, на зразок здійснювати контроль замість контролювати.

дієслово + віддієслівний іменник	дієслівний відповідник
здійснювати вимірювання	вимірювати
здійснювати гармонізацію	гармонізувати
забезпечувати безпеку	убезпечувати
займатися досліджуванням	досліджувати

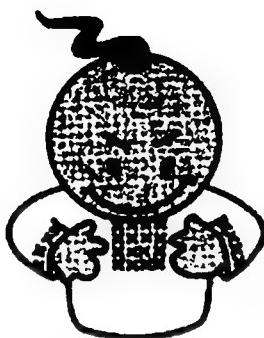
2.2.3. Словотвірна модель процесових іменників жіночого роду -к-а

Віддієслівні іменники з суфіксом **-к-а**, як зауважують сучасні науковці, можна вживати лише на позначення наслідків подій (об'єктів, суб'єктів), але їх неправильно вживати на позначення дії (незавершеного процесу) чи події (завершеного процесу). Наприклад, див. таблицю процесових іменників жіночого роду (с. 71).

Таблиця процесових іменників хіночого роду

Неправильно		Правильно	
Дія	Дія (недоконана)	Подія (доконана)	Наслідок події
<i>асигнов-к-а</i>	<i>асигнува-нн-я</i>	<i>з-асигнува-нн-я</i>	<i>асигн-óва-нн-я, асигнов-к-а</i>
<i>викрут-к-а</i>	<i>викручува-нн-я</i>	<i>в'їкруч-енн-я</i>	<i>викрут-к-а</i>
<i>відправ-к-а</i>	<i>відтраєля-нн-я</i>	<i>відправл-енн-я</i>	<i>відправ-к-а</i>
<i>достав-к-а</i>	<i>доставля-нн-я</i>	<i>доставл-енн-я</i>	<i>достав-а</i>
<i>оброб-к-а</i>	<i>обробля-нн-я</i>	<i>обробл-енн-я</i>	<i>оброб-к-а, обріб</i>
<i>озвуч-к-а</i>	<i>озвучува-нн-я</i>	<i>озвуച-енн-я</i>	<i>озвуч-к-а</i>
<i>оцін-к-а</i>	<i>оцінюва-нн-я</i>	<i>оцін-енн-я</i>	<i>оцін-к-а</i>
<i>парков-к-а</i>	<i>паркува-нн-я</i>	<i>при-паркування</i>	<i>парк-óва-нн-я, парков-к-а</i>
<i>перевоз-к-а</i>	<i>перевоз-інн-я</i>	<i>перевез-енн-я</i>	<i>перевіз</i>
<i>підготов-к-а</i>	<i>готува-нн-я</i>	<i>підгот-ува-нн-я</i>	<i>підгот-óва-нн-я, підготов-к-а</i>
<i>роздруков-к-а</i>	<i>ви-друк-ов-ува-нн-я</i>	<i>видрук-ува-нн-я</i>	<i>видрук, видрук-ова-нн-я</i>
<i>розвроб-к-а</i>	<i>розвробля-нн-я</i>	<i>розробл-енн-я</i>	<i>розвроб-к-а</i>
<i>роздил-к-а</i>	<i>роздила-нн-я</i>	<i>роз-i-сла-нн-я</i>	<i>роздил-к-а</i>
<i>розшифров-к-а</i>	<i>розшифр-ов-ува-нн-я</i>	<i>розшифр-ува-нн-я</i>	<i>розшифр-óва-нн-я, розшифров-к-а</i>
<i>штампов-к-а</i>	<i>штампувва-нн-я</i>	—	<i>штамп-óва-нн-я, штампов-к-а</i>

СКАНУВАННЯ ANDRIY DM

Мотивованість похідного слова дозволяє поєднати новий досвід зі старим, визначити невідоме через відоме, запроваджувати у відсторону картину світу все нові штрихи.

Г. Брутен

Лише ті іменники на **-анк-а**, **-янк-а**, що утворені від пасивних дієприкметників, на зразок *копаний* — *копанка*, *рубаний* — *рубанка* можуть означати і дію: *гúлянка*, *збýранка*, *віянка*, *кóванка*, *полýванка*, *заколýсуванка*, *гнíванка* — означають дію; *рúбанка*, *кóпанка* (процес копання і «колодязь»), *сíканка* (процес і «капуста»), *вишýванка*, *мáзанка*, *сподíванка*, *стоянка* («відстояне молоко»), *стоянка* («місце стояння»), *брáнка* (дія і наслідок «полонянка») — означають дію і наслідок [54, с. 124—125]. Такі слова, як *оранка*, *сіянка* вживають у значенні часу, коли орють, сіють.

Джерело проблеми вживання іменників зазначеної моделі криється у правописі Кагановича — Постишева 1933 р., що вилучив з української мови продуктивну словотвірну модель **-бва-нн-я** (з наголосом на б), що передавала наслідок дії на противагу до моделі **-ува-ння** (*асигнування*), яка передавала процес, і водночас на противагу до моделі **-к-а**, яка передавала наслідок:

<i>асигнов-к-а</i>	замість	<i>асигн-óва-нн-я</i>
<i>грунтов-к-а</i>		<i>грунт-óва-нн-я</i>
<i>татуїров-к-а</i>		<i>татуй-óва-нн-я</i>
<i>упаков-к-а</i>		<i>пак-óва-нн-я</i>
<i>шифров-к-а</i>		<i>шифр-óва-нн-я</i>
<i>штрихов-к-а</i>		<i>штрих-óва-нн-я</i> .

На цю тему на початку 30-х років ХХ ст. тривала чи не найгарячіша суперечка науковців, що завершилась політично упередженою резолюцією: «*Вважати основними формами літературної мови дієслівні іменники (від дієслів на -ува-ти) на означення дії і наслідку на -уван-ня. З іменників на -ова-ння із значенням наслідку залишаються тільки ті, які в теперішній практиці набули широкого вжитку (наприклад, *риштовання*, *угруповання*, *спростовання*)*» [29, с. 48—49; 39, с. 162]. Отож, ці колись продуктивні моделі залишилися здебільшого теоретичним спогадом посвячених у цю проблему мовознавців, а в побутовому мовленні, в офіційно-діловому та науковому стилях переміг політичний припис уживати іменники з суфіксом **-к-а** зі значенням процесу і наслідку дії водночас (*озвучка*, *розсылка*, *розшифровка*, *зарядка*, *виручка* замість *віторг* тощо). Практику політичного припису сталінсько-постишевських часів успадкували і сучасні лексикографічні джерела: «*Великий тлумачний словник сучасної української мови*» (ВТС СУМ),

«Словники України — інтегрована лексикографічна система...» (СУ). В останній праці зафіксовано лише 10 похідників на **-ова-нн-я**. Попри те, відрядно, що в новому «Російсько-українському словнику» (РУС-2003) зазначено: «*Не менш продуктивними є українські віддієслівні іменники-відповідники на -ованн-я від російських іменних лексем на -к-а зі значенням «результат, наслідок, спосіб дії»* [13, с. 100]. Рекомендують вживати **-ова-нн-я** національні термінологічні стандарти та державні класифікатори [ДК 004-2003; ДСТУ 1.5: 2003; ДСТУ 3321: 2002; ДСТУ 3966-200], а також у найновіших наукових публікаціях звучить умотивований та обґрунтований заклик відродити творення термінів на позначення наслідків процесу з суфіксом **-ова-нн-я**, наприклад **маркува-нн-я** (незавершена дія) — **по-марку-вання** (завершена дія) — **марк-ова-ння** (наслідок: нанесені на виріб знаки, які характеризують виріб) [13, с. 96—101]. Можливо, тоді зможемо сказати, що у нас не остаточно [36]

*Знекозачили думи.
Відселяли землю.
Розукраїнили душу.*

2.2.4. Суфіксальні моделі, що позначають назви мешканців населених пунктів України (катойконіми) та різних народів (етноніми)

Назви мешканців населених пунктів і назви народів містять у собі важливу історико-етнографічну інформацію, тому їхня будова потребує чіткої вмотивованості через визначальні мовні засоби. До них належить найпродуктивніша словотвірна модель із суфіксом **-ець** (у формі чоловічого роду), **-к-а** (у формі жіночого роду) та **-ц-і** у формі множини, на зразок:

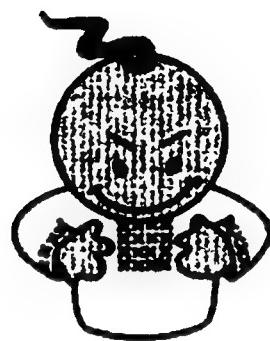
*полтав-ець — полтав-к-а — полтав-ц-і;
тернопол-ець — тернопіль-к-а — тернополь-ц-і;
луган-ець — луган-к-а — луган-ц-і.*

Зазначені суфікси безпосередньо приєднуються до топонімів на:

-ан-и: *Бережани — бережан-ець — бережан-к-а — бере-жан-ц-і;*
-ин: *Гусятин — гусятин-ець — гусятин-к-а — гуся-тин-ц-і;*
-ев-е: *Єнакієве — єнакієве-ець — єнакіїв-к-а — єнакіїв-ц-і,*

а також до основ на:

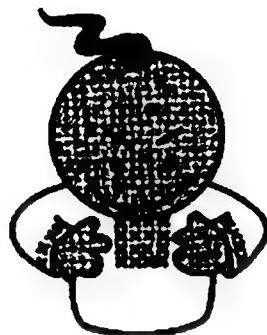
-город: *Вишгород — вишгород-ець — вишгород-к-а — вишгород-ц-і;*

*Новітня русифікація
України набагато стра-
шніша...*

*Вона не накинута нам
ззовні, вона є виплодом
хахла, манкурта, яни-
чара, одержимого нена-
вистю до свого націо-
нального походження.*

Д. Павличко

Зв'язки народу з національним ім'ям не формальні, а перш за все внутрішні, моральні, духовні, матеріальні, повні любові, інтимності і взаємності.

С. Шелухин

-град: *Кіровоград* — *кіровоград-е́ць* — *кіровоград-к-а* — *кіровоград-ц-и*;
 -піль: *Бориспіль* — *бориспол-е́ць* — *бориспіль-к-а* — *бориспіль-ц-и*;
 -пілля: *Білопілля* — *білопол-е́ць* — *білопіль-к-а* — *білопіль-ц-и* — із супровідним чергуванням лише в чоловічому роді голосного [i] в закритому складі з [o] у відкритому складі.

Приєднуючись до основ з кінцевими *-ів/-їв*, чергування [i] з [o] не відбувається через потребу зберегти звуковий склад вихідного топоніма:

Харків — *харків-е́ць* — *харків-к-а* — *харків-ц-и*;

Жашків — *жашків-е́ць* — *жашків-к-а* — *жашків-ц-и*;

Бердичів — *бердичів-е́ць* — *бердичів-к-а* — *бердичів-ц-и*.

Якщо основа топоніма закічується на *-ськ*, *-к*, то, з огляду на закони милозвучності, вони усікаються:

Бердянськ — *бердян-е́ць* — *бердян-к-а* — *бердян-ц-и*;

Каховка — *кахов-е́ць* — *кахов-к-а* — *кахов-ц-и*.

До топонімів на *-а*, *-е*, перед якими виступає здебільшого два приголосних, суфікси *-е́ць*, *-ц-и*, *-к-а* приєднуються з допомогою звукосполучок *-ів-*, *-ан-*, *-ян-*, *-ин-*:

Біла Церква — *білоцерк-іве́ць* — *білоцерк-івк-а* — *білоцерк-івц-и*;

Тараща — *таращ-ане́ць* — *таращ-анк-а* — *таращ-анц-и*;

Алушта — *алушт-ине́ць* — *алушт-инк-а* — *алушт-инц-и*;

Шостка — *шостк-ине́ць* — *шостк-инк-а* — *шостк-инц-и*;

Рокитне — *рокитн-іве́ць* — *рокитн-івк-а* — *рокитн-івц-и*.

Очевидно, що за цією продуктивною моделлю утворено чужомовні етноніми, на зразок:

Данія — *дан-е́ць*, *дані-е́ць* (не *дан-чан-ин*) — *дан-к-а*, *даній-к-а* — *дан-ц-и*, *даній-ц-и*;

Англія — *англі-е́ць* (не *англі-чан-ин*) — *англій-к-а* — *англій-ц-и*;

Канада — *канад-е́ць*, *канад-іє́ць* — *канад-к-а*, *канад-ійк-а* — *канад-ц-и*, *канад-ійц-и*;

Азія — *азі-е́ць* (не *азіат*) — *азій-к-а* — *азій-ц-и*.

Пропоную низку катойконімів, що викликають труднощі в процесі словотворення:

Броди — *брод-іве́ць* — *брод-івк-а* — *брод-івц-и*;

Горлівка — *горлів-е́ць* — *горлів-к-а* — *горлів-ц-и*;

Долина — *долин-е́ць* — *долин-к-а* — *долин-ц-и*;

Дубно — *дубн-іве́ць* — *дубн-івк-а* — *дубн-івц-и*;

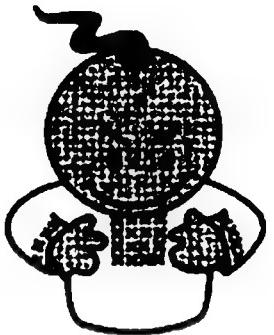
Запоріжжя — запоріж-е́ць — запоріж-к-а — запоріж-ц-і;
 Золотоноша — золотонош-е́ць — золотоніш-к-а — золотоніш-ц-і;
 Ічня — ічн-іве́ць — ічн-івк-а — ічн-івц-і;
 Кам'янець-Подільський — кам'янець-подол-е́ць — кам'янець-поділь-к-а — кам'янець-поділь-ц-і;
 Коломия — коломи-е́ць — коломий-к-а — коломий-ц-і;
 Кривий Ріг — криворіж-е́ць — криворіж-к-а — криворіж-ц-і;
 Лубни — лубен-е́ць — лубен-к-а — лубен-ц-і;
 Острог — острож-е́ць — острож-к-а — острож-ц-і;
 Полтава — полтав-е́ць — полтав-к-а — полтав-ц-і;
 Рівне — рівен-е́ць — рівен-к-а — рівен-ц-і;
 Ромни — ромен-е́ць — ромен-к-а — ромен-ц-і;
 Харцизьк — харциз-е́ць — харциз-к-а — харциз-ц-і;
 Черкаси — черкас-е́ць — черкас-к-а — черкас-ц-і.

Другою за продуктивністю є словотвірна модель із суфіксами **-анин**, **-янин**, **-чанин**. Їхня синонімна повноправність із **-е́ць** не викликає сумнівів, однак їм властиве поєднання з твірними основами на:

-иц-я: Вижни́ця — вижнич-ан-ин — вижнич-ан-к-а — вижнич-ан-и;
 Вінни́ця — віннич-ан-ин — віннич-ан-к-а — віннич-ан-и;
-е́ць: Кремене́ць — кременч-ан-ин — кременч-ан-к-а — кременч-ан-и;
 Кролеве́ць — кролевч-ан-ин — кролевч-ан-к-а — кролевч-ан-и;
-ц-і: Черні́вці — чернівч-ан-ин — чернівч-ан-к-а — чернівч-ан-и;
 Ярмолинці — ярмолинч-ан-ин — ярмолинч-ан-к-а — ярмолинч-ан-и;
-щьк: Доне́цьк — донеч-чан-ин — донеч-чан-к-а — донеч-чан-и;
 Луцьк — луч-ан-ин — луч-ан-к-а — луч-ан-и;
-ак: Судак — судач-ан-ин — судач-ан-к-а — судач-ан-и;
 Токмак — токмач-ан-ин — токмач-ан-к-а — токмач-ан-и;
-ч: Галич — галич-ан-ин — галич-ан-ка — галич-ан-и;
 Дрогобич — дрогобич-чан-ин — дрогобич-чан-к-а — дрогобич-чан-и;
(-к)и: Прилуки — прилуч-ан-ин — прилуч-ан-к-а — прилуч-ан-и;
 Суми — сум'-ян-ин, сум-е́ць — сум'-ян-к-а — сум'-ян-и, сум-ц-і.

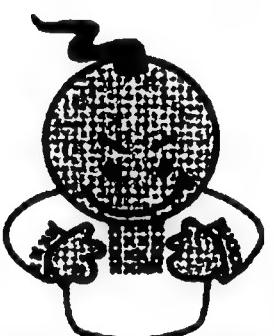
Вибірково суфікси **-анин**, **-янин**, **-чанин** поєднуються з деякими основами топонімів, що мають у своєму складі суфікс присвійності **-ів/-їв**, зокрема

Київ — ки-ян-ин (не києвлянин) — ки-ян-к-а — ки-ян-и або паралельна форма до харків-ц-і — харків'-ян-и — харків'-ян-к-а — харків'-ян-и.

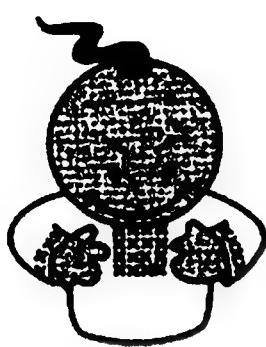
Природне ім'я народу є для нього основою моралі і школою її. Самий патріотизм, як одна з найвищих категорій моралі, зв'язаний з народністю і її іменем.

С. Шелухин

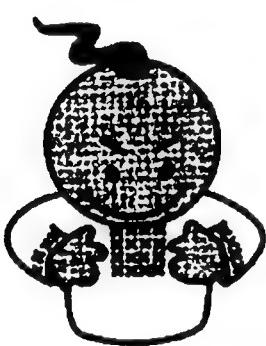
Назвати річ, дати їй ім'я, подолати хаотичну плинність життя — означає зробити світ осмисленим.

Л. Лосев

...проблема нашого мовлення [...] має бути не тільки проблемою етнopsихолінгвістики, але й питанням загальної деколонізації української культури.

P. Кісів

Назви — це образотворчі слова. [...] Завдяки своїй зображеній силі назви за свідчують свою однозначну владу над речами.

M. Гайдетер

Переважне вживання в усному мовленні назв жителів на -анин, -янин, -чанин замість усталених назв із суфіксом -ець — не лише небажане [23, с. 102, 105], а й шкідливе. Суфікс -ець (перші свідчення XIV—XV ст.) із етнонімним та катойконімним значенням здобув перемогу над -анин, -янин щоближче до ХХ ст., однак радянська доба асиміляційно призупинила цей процес. Позаяк теперішня культура по-згубному двомовна, то відстояти питому позицію -ц-і (-ець) у наступі продуктивної в російській мові моделі -chan-i — це, образно кажучи, елементарне бажання не дати чужинцеві (себто англічанам, датчанам, кримчанам, розумій — московитам) збити себе з ніг. Суфікси -анин, -янин, -чанин треба залишити хіба у тих позиціях, де не можна вжити суфікса -ець: *Вінниця — вінничанин — вінничанка — вінничани* [50, с. 189]. Слушно дивувався із засилля «анинів-чанинів» Б. Антоненко-Давидович: «Хтозна-чим не сподобались нашим сучасникам давні українські іменники полтавець і полтавка на визначення мешканця й мешканки Полтави, як і лубенець, лубенка — на позначення жителів Лубень чи канівець, канівка — на позначення жителів Канева. Появу дивовиж полтавчанин, лубенчанин, канівчанин можна пояснити лише втратою мовного чуття, забуттям законів словотворення й чергування звуків (для появи звука ч треба, щоб у назві був звук к: порівняйте: м. Гребінка — гребінчанин, хоча природним є також гребінківець) [1, с. 240]. Так само був би здивований М. Бажан, якби побачив, що його «краплі данського короля» у сучасних виданнях перетворилися у «краплі датського короля» [63, с. 22].

На цій самій асиміляційній дорозі прикметникові похідні: *данськ-ий, даній-ськ-ий* (не *дат-ськ-ий*, як у СУМі II, с. 214), *азій-ськ-ий* (не *азіат-ськ-ий*, що тлумачений у СУМі як «те саме, що азій-ськ-ий» — I, с. 24); *рівен-ськ-ий, рівн-ян-ський, Рівенщина, Рівенська область* (не *ровен-ськ-ий*).

2.2.5. Дієслівна словотвірна модель -ирува-ти, -ірува-ти

Не меншу активність на словотвірних полях нашої мови проявляє німецький чужинець, підсилиний російським впливом, — дієслівний словотвірний тип (і його похідні) *-ирува-* замість власне українського суфікса *-ува-* зі значенням постійної дії, на зразок: *дезерт-ирува-ти* замість *дезерт-ува-ти*. Якщо в «Українському правописі» 1929 р. читає-

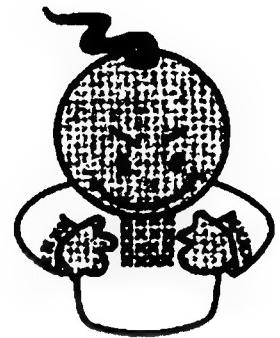
мо: «У дієсловах чужомовного походження, зокрема з німецької мови на *-iren*, перед наростком *-ува-*, *-юва-* (*-ова-*) майже ніколи не буває чужомовного наростка *-ip-* (*-ир-*)», то сталінсько-радянський правопис 1946 р. дає іншу настанову: «...у ряді слів, особливо таких, які без *-ip-* (*-ир-*), звучали б як омоніми до дієслів з іншим значенням, суфікс *-ip-* (*-ир-*) залишається: *лавірувати*, *командувати*, *котиравати*, *буксувати*, *репетиувати*, *марширувати*, *масиувати*, *полірувати*, *гравірувати*, *парирувати та ін.*» [65, с. 25; 66, с. 28—29].

Як наслідок, у чинному «Інверсійному словникові» утворень на *-ирува*, *-ірува* — понад 50.

У монографії про структуру дієслова Т. Возний зазначає, що використання дієслів на *-ірува-* в українській та білоруській мовах підтримане продуктивністю аналогічних дієслів у сучасній російській мові, де зазначений тип, що зумовлений впливом німецьких дієслів на *-іеген-* (франц. *-іг-* < лат. *-ігі-*), удвічі перевищує деривати [похідні. — І. Ф.] на *-ова* [10, с. 42]. Натомість в українській мові його обмежене вживання, а доречніше б — уникання (попри форми, що функціють з метою усунути омонімію: *пар-ирува-ти* — *пар-ува-ти*, *репет-ирува-ти* — *репет-ува-ти*), зумовлене й тим, що він не вносить у дієслівне значення чогось відмінного від суфікса *-ува-* (*-юва-*). Отож, грунт для проростання *-ирува-* безсумнівно один — використання російсько-німецького *second hand*.

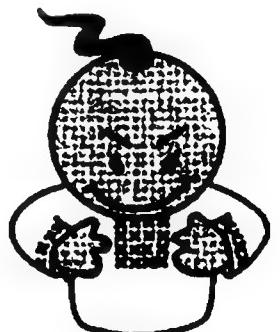
Таблиця правильних похідників до калькованих утворень
із суфіксом *-ирува-*, *-ірува-*

Із суфіксом <i>-ува-</i>	Описова форма	Лексичний відповідник
<i>компост-ирува-ти</i> —	<i>лід-ирува-ти</i> —	<i>команд-ирува-ти</i> —
<i>компост-ува-ти</i>	<i>вести перед</i> (лідерувати);	<i>виряджати</i> , <i>висилати</i> ;
<i>форм-ірува-ти</i> — <i>форм-ува-ти</i>	<i>репет-ирува-ти</i> —	<i>париувати</i> — <i>відбити</i>
<i>марш-ірува-ти</i> — <i>марш-ува-ти</i>	<i>проводити</i> <i>репетицію</i> ,	<i>(дати здачі)</i> ;
<i>дезерт-ірува-ти</i> — <i>дезерт-ува-ти</i>	<i>робити пробу</i> ;	<i>утр-ірува-ти</i> —
<i>кот-ірува-ти</i> — <i>кот-ува-ти</i>	<i>котир-ува-ти</i> —	<i>переборщ-ува-ти</i> ,
<i>букс-ірува-ти</i> — <i>букс-ува-ти</i>	<i>мати</i> <i>цінність</i> ,	<i>пересол-юва-ти</i> ,
<i>бомбард-ірува-ти</i> — <i>бомб-ува-ти</i>	<i>вартість</i>	<i>переперч-ува-ти</i> ,
<i>драп-ірува-ти</i> — <i>драп-ува-ти</i>		<i>перебільш-ува-ти</i> ;
<i>серв-ірува-ти</i> — <i>серв-ува-ти</i>		<i>дрес-ірува-ти</i> —
		<i>муштр-ува-ти</i> , <i>шкодити</i> , <i>вишколювати</i>

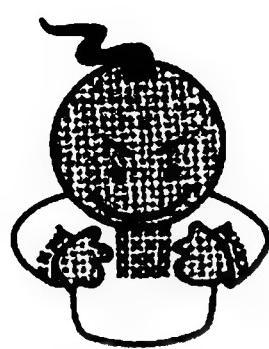
Коли мова покірливо переймає вироблене іншою мовою, буквально загружаючи в позичках, вона втрачає здатність до саморозвитку. Запозичення, хоч і збагачують мову, хоч і розширяють її словник, але водночас притуплюють її внутрішні сили та можливості. І тоді збагачення парадоксальним чином обертається на збіднення.

П. Селігей

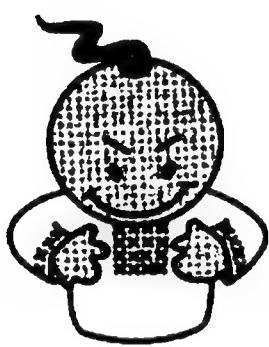
Постійне калькування запозичених слів не активізує свідомості.

П. Мовчан

*На все впливає мови чистота:
Зір глибшає,
і кращають уста,
Стає точнішим слух,
а думка гнеться,
Як вітром розколихані жита.*

Д. Павличко

*Мова — не просто інструмент, а простір,
у якому живемо.*

Д. Данеш

2.2.6. Словотвірна прикметникова модель **-очн-ий**

Словотвірна прикметникова модель **-очн-**, що походить від іменників жіночого роду на **-к-а**, на зразок: *виставка* — *вистав-очн-ий* замість *виставк-ов-ий*, *посадка* — *посад-очн-ий* замість *посадк-ов-ий*, *перевірка* — *перевір-очн-ий* замість *перевірк-ов-ий* тощо, тріумфально ввійшла до нашої мови після приписів Хроніки Науково-дослідчого інституту мовознавства 1933—1934 рр., де зазначено, що «обминання прикметників із суфіксом **-очний** становлять по суті націоналістичне перекручення української мови» [39, с. 163]. Відтоді цій моделі дано зелене світло — в «Інверсійному словникові» (1985) похідників на **-очн-** близько 120.

Їх можна згрупувати у три класи, перший з яких — це нормативні похідники, на зразок *очний*, *заочний*, *урочний*, *пісочний*, *поточний* (але не *порочний*, а *гріховний*, *хібний*, *многогрішний*), твірна основа яких закінчується на **-к-** і через приєднання суфікса відносної ознаки **-н-** виникає гадано омонімний суфікс **-очн-**, хоч насправді це похідники з допомогою суфікса **-н-**.

Другий, найчисельніший, клас — це наслідок боротьби з «націоналістичним перекрученням» — суфіксом **-ов-** і натомість упроваджені суржиково-суфіксальні похідники з чужим наростком **-очн-**, які насправді мають такі відповідники з суфіксом **-ов-**:

ар-очн-ий — *арк-ов-ий*, *бар-очн-ий* — *барок-ов-ий*, *огір-очн-ий* — *огірк-ов-ий*, *закус-очний* — *закуск-ов-ий*, *мат-очн-ий* — *матк-ов-ий*, *посад-очн-ий* — *посад-ов-ий* (*приземний*, *саджальний* — [К РУССЛ, с. 437]), *посадк-ов-ий* (про злетну смугу), *бал-очн-ий* — *балк-ов-ий*, *вил-очн-ий* — *вилк-ов-ий*, *посил-очн-ий* — *висилк-ов-ий* (пункт) (с. 441), *кревет-очн-ий* — *креветк-ов-ий*, *рам-очн-ий* — *рамк-ов-ий*, *труб-очн-ий* — *трубк-ов-ий*, *припад-очн-ий* — *припадк-ов-ий*.

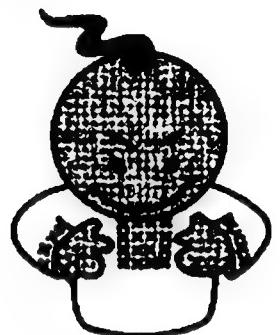
Характерно, що в праці В. Грешука «Український відприкметниковий словотвір» ужито лише два похідники на **-очн-**: *святочний* (*передсвяточний*, *святочно*), *невжиточний* [22, с. 92, 97, 107].

Серед поширеніших відповідники з суфіксами **-н-**, **-льн-(-ельн-)**, **-вч-**: *закуп-очн-ий* — *закуп-н-ий*, *купів-ельн-ий* ([К РУССЛ, с. 148]), *обріз-очн-ий* — *обріз-н-ий*, *обрізува-льн-ий* (с. 317), *перев'яз-очн-ий* — *перев'яз-н-ий* (бінтувальний, бинтовий матеріал) (с. 378), *перевал-очн-ий* — *переваль-н-ий* (*перевантажний*) (с. 377), *стріл-очн-ий* — *стріль-н-ий*,

передат-очн-ий — переда-вч-ий, передав-н-ий (с. 379), *оцін-очн-ий — оцін-н-ий, цінува-льн-ий* (с. 370), *розлив-очн-ий — розлив-н-ий, розпив-очн-ий — розпив-н-ий, заготов-очн-ий — заготів-ельн-ий*.

Останню групу суржикових похідних на **-очн-** заступають питомі лексичні відповідники, деякі з них, як *посадочний, перев'язочний і перевалочний*, — уже зазначено у двох попередніх групах: *луб-очн-ий — дешевий* (с. 232), *гон-очн-ий — перегінний, протизачат-очн-ий — протизаплідний, пережит-очн-ий — перебутий* (с. 380), *оскол-очн-ий — шрапнельний, скалчастий, сколковий* (с. 342), *правом-очн-ий — правоможний, правосильний, правочинний* (с. 446), *один-очн-ий — одинарний, поодинчий* (с. 326), *надбав-очн-ий — надвишковий, надвишній, надбавковий* (с. 257), *постав-очн-ий — доставний* (с. 440), *булав-очн-ий — як макове зерня* (с. 31), *яв-очн-ий — як доконаний факт, без дозволу, на власну руку* (с. 708), *командиров-очн-ий — відрядний* (с. 208,), *худос-очн-ий — сухорлявий, сухоребрий* (с. 686), *нар-очн-ий — як на зло, як на те* (с. 270).

Складний процес звільнення нашої мови від накинутих суфіксів розпочався. Сподіваймося, що він стане незворотним: «*В одинадцятитомному «Словнику української мови» витлумачено слова **виставочний, посадковий і посадочний**. Паралельного прикметника **виставковий** до **виставочний** тут не подано. У найновішому «Великому тлумачному словникові сучасної української мови» (2001 р.) наявний тільки прикметник **виставковий**, але вміщено обидва прикметники-варіанти **посадковий і посадочний**. Ніби поступово звільняємося від деяких запозичених форм. Але надто повільно. З цих пар відбивають літературну норму прикметники **виставковий і посадковий***» [6, с. 77].

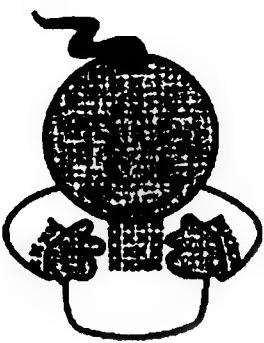

Врешті-решт мене приваблює лише мальовнича, майже етнографічна сторона мови, що відрізняє її від усіх інших мов як таку, що властива певному народові певного походження.

Ф. де Сосюр

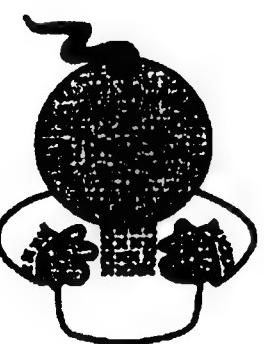
2.2.7. Словотвірна прикметникова модель **-ейськ-ий**

З огляду на сплановану структурну асиміляцію української мови, ми «збагачені» на ще один інтерферентний прикметниковий суфікс **-ейськ-ий**, на зразок *міліц-ейськ-ий, бібл-ейськ-ий, судд-ейськ-ий*. Ці форми активно поповнили перелік понад тридцятьох похідних зазначеної моделі в «*Інверсійному словникові*» (с. 301), більшість із яких, однак, лише структурно омонімна до суржикових утворень типу *міліцейський* (пор. нім. *Polizei* — «поліція»), позаяк суфікс **-ськ-** у них додано до твірної основи з кінцевим кореневим **-ей**, на зразок: *фарисейський, юдей-ськ-ий, плебей-ськ-ий, гвіней-ськ-ий*. Функцію розши-

...невмотивовані примусові зміни української лексики, моделей творення слів та словосполучок, граматичних конструкцій були цілеспрямованими, послідовними, глибокими та всебічними. Тут ідеться не про вплив чи переважання спорідненої мови, а про добре продуману діяльність чималої когорти фахівців (у передмовах до термінологічних бюлєтенів їх названо «бригадами»), що мали на меті розхитати саму структуру мови, змінити її будову, допасувати її до законів іншої мови.

O. Кочерга

Вада, мовний гандж раніше чи пізніше відб'ється на суспільній свідомості.

P. Мовчан

рювача основи, чи суфіксальної зв'язки [31, с. 240], складник **-ей** виконує в таких похідниках, як *адміралт-ей-ський, жит-ей-ський, епікур-ей-ський, европ-ей-ський*. Однак нема потреби в такому розширювачі в похідних від *міліція, біблія*, позаяк їхня основа закінчується на **-й-**, відтак діє закон аналогії: *концепці-й-ний* (від *концепція*), *міліці-й-ний* (від *міліція*), *біблі-й-ний* (від *біблія*), *emoці-й-ний* (від *емоція*), *традиці-й-ний* (від *традиція*), *релігі-й-ний* (від *релігія*), *тенденці-й-ний* (від *тенденція*), *фракці-й-ний* (від *фракція*), *сесі-й-ний* (від *сесія*), *утопі-й-ний* (від *утопія*), *ностальгі-й-ний* (від *ностальгія*) тощо. Щодо судд-івськ-ий, а не судд-ейськ-ий, то аналогія не менш промовиста: *учнівський, батьківський, синівський, кумівський* тощо.

Окремого коментаря потребує етнонім *конго-лез-ець* та прикметниковий похідник *конго-лезь-к-ий*, що виник за аналогією до *сілез-ець* < Сілезія, хоч, мабуть, більше аналогійних підстав має форма *конг-ій-ськ-ий* (пор. *чил-ій-ськ-ий, англ-ій-ськ-ий, бельг-ій-ськ-ий, evenk-ій-ськ-ий*), де зв'язку **-ій (-й)** використано як пристосування чужомовного кореня до словотворення на українському ґрунті.

2.2.8. Вилучення суфіксальних прикметників моделей **-ов-ий та **-івн-ий****

Суфікс **-ов-ий**, що характерний для відносних прикметників, на зразок *кілометрівий, літрівий, податковий, ярмарковий, фаховий, цеховий, цільовий* (із наголошеним або ненаголошеним суфіксом) у радянських «реформаторів» 30-х років ХХ ст. викликав політичну підозру, а передусім у тих прикметниках, що паралельно існують із суфіксом **-н-ий**: *предмет-н-ий — предмет-ов-ий, мільйон-н-ий — мільйон-ов-ий, спорт-івн-ий — спорт-ов-ий, багатотом-н-ий — багатотом-ов-ий*. Природна синонімність суфіксів, на думку радянських «мовознавців», приховувала в собі фатальне: «*Таким штучним протаскуванням прикметників на -ов-ий (при наявності прикметників на -н-ий) і наголосом на о, -ов-ий, націоналістичні елементи намагалися в словниковій роботі провести шкідливу тенденцію — відривати українську літературну мову від мови працюючих, орієнтувати її в напрямку до полонізації*» [39, с. 160]. Хоч, зрозуміло, що українську мову насправді вірвали від неї самої, зближуючи з російською, яка не має цієї моделі у спільно-кореневих із українською мовою словах.

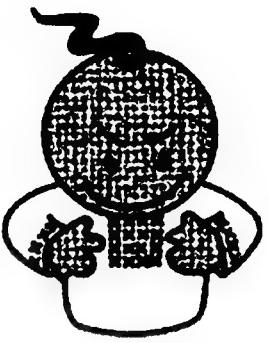
Прикметники, на зразок *рятівний*, *фільтрівний* передають значення активної здатності, натомість прикметники, на зразок *рятувальний*, *фільтрувальний* мають функцію призначення [38, с. 101]. Тепер ці дві моделі часто заступають активними дієприкметниками: *рятуючий*, *фільтруючий*. У 1933—1934 рр. суфікові *-івн-ий* оголошено війну як основній перешкоді для проникнення в українську мову лавини активних дієприкметників із російської мови на *-ущ-ий*, *-ющ-ий*, *-ащ-ий*, *-ящ-ий* (у нашому калькованому варіанті *-уч-ий*, *-юч-ий*, *-ач-ий*, *-яч-ий*), що запозичені з церковнослов'янської: «...прикметники на *-івн-ий* у багатьох словниках стали штучно вживатися для обмеження дієприкметникових форм на *-уч-ий*, *-ач-ий*, (відповідно до російських прикметників активних теперішнього часу). Треба боротися з обома явищами — штучним культивуванням іменників із суфіксом *-івник* супроти існуючих іменників з іншими суфіксами (*-альник*, *-ик тощо*), а так само зі штучним утворенням прикметників з суфіксом *-івн-ий* (замість *-увальн-ий* та ін.). Зокрема, прикметники на *-івн-ий* ні в якому разі не можуть бути відповідниками до російських дієприкметників активних теперішнього часу на *-щий*» [38, с. 164], на зразок *пануючий* — *панівний*, *галмуючий* — *гальмівний*.

Патологічна перейнятість уподібнюванальною єдністю з російською мовою, а точніше, із запозиченнями в ній, привела до нашого теперішнього невміння відрізняти прикметники активної здатності на *-івн-ий* (*рятівний*) від прикметників призначення на *-увальн-ий* (*рятувальний*), а відтак і до зливи активних дієприкметників, на зразок *руйнующий* замість *руйнівний* чи *руйнувальний*. Слушною буде порада від О. Синявського: «Багатющі засоби на словотвір української мови, зокрема наростики й приrostки, повинні стати слухняним і гнучким знаряддям у руках тих, хто слово має за знаряддя своєї діяльності» [54, с. 114].

2.2.9. Суфіксальна модель активних дієприкметників

-уч-ий*, *-ач-ий* на місці церковнослов'янської моделі *-щ-ий

Кожна мова має власні можливості, аби відображати різні картини світу. Копіювання моделей з інших мов свідчить не так про нестачу власних, як про згубне перенесення чужого способу мислення і сприйняття. Слушно кажуть, що непорозуміння між людьми виникають передусім не через незнання чужих мов, а через невміння думати рідною

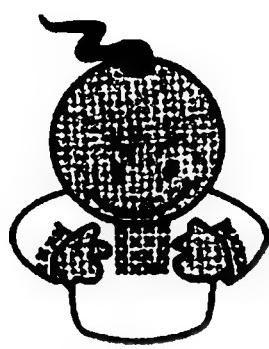
*Спасіння нашого краю
в нашему слові.*

П. Куліш

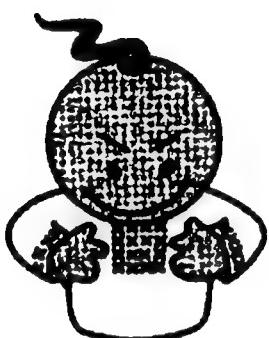
*Переклад має бути
позвавлений заіржавіло-
го каркасу мови-джере-
ла та її риторики.*

Г. Гадамер

Суто лінгвістичне дослідження є невід'ємною частиною глибокого вивчення психології народів світу.

Ф. Боас

Якщо переклади з іноземних мов були б нівелляційним засобом, то були б неможливі ні перекладачі, сильні у своїй мові, ні переклади, сильніші за образністю і художністю мови. Поміж тим відомі переклади, що перевершують оригінальні твори.

О. Потебня

мовою. Зазвичай такі процеси зумовлені не внутрішньомовними причинами, а позамовними. Переконливо свідчать про це активні дієприкметники на -уч-ий, -ач-ий (*працюючий, стоячий*), що скальковані з церковнослов'янських утворень російської мови, на зразок *работающий, стоящий*. Характерна ознака цих запозичень у російській мові — акцент на переважній дієслівності, себто процесуальності. Натомість український контекст далеко не завжди потребує цієї дієслівності, а якщо потребує, то тоді такі форми передають підрядним реченням: *працюючі на заводі робітники — робітники завodu; робітників, перевиконуючих план, премійовано — робітників, що перевиконують план, премійовано*. Власне україномовну картину світу найкраще спостерігати через добрий переклад, що стверджує право кожної мови не копіювати мови перекладу, а задіювати своє лексико-синтаксичне багатство. Як приклад, пропоную уривок із твору «*Війна і мир*» Л. Толстого в перекладі талановитого перекладача, глибокого знавця української мови О. Кундзіча: «*Войска, шедшие ночью, не торопились и двигались медленно и степенно; но на рассвете двигавшиеся войска, подходя к Дорогомиловскому мосту, увидели впереди себя, на другой стороне, толпящиеся, спешащие по мосту и на той стороне поднимающиеся и запружающие улицы и переулки, и позади себя — напирающие, бесконечные массы войск.*».

Порівняймо з двома українськими перекладами:

а) «*Війська, які йшли вночі, не квапились і рухалися поволі і статечно; але на світанку війська, що рухалися, підходячи до Дорогомиловського мосту, побачили перед собою, на тому боці, нескінченні маси військ, які товпилися, поспішали по мосту і на тому боці піднімалися і заповнювали вулиці та провулки, і позаду себе — маси військ, що напирали.*»

б) «...вони побачили перед собою інші маси військ, що товпилися, поспішали перейти міст і на тому боці піднімали й заповняли вулиці та провулки — спереду, і такі ж маси ззаду — навальні, безконечні» [40, с. 63—64].

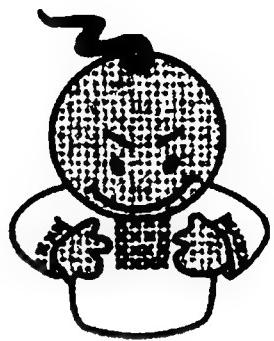
О. Кундзіч, аналізуючи першу спробу свого перекладу — уривок а), має до нього низку зауваг, позаяк російські дієприкметники *шедшие, двигающиеся, теснящиеся, спешащие, поднимающиеся, запружающие, напирающие* — передано українською мовою підрядними реченнями «який...», «що...» — «і вони гирями повисаютъ на кінці фраз...» [40, с. 64], обтяжуючи сприйняття тексту. Через те автор пропонує другий варі-

янт перекладу зі спресованим синтаксисом, не лише вільним від чужих лексико-синтаксичних засобів, але з використанням дієслів на місці невластивих мові активних дієприкметників.

Переконливі зразки перекладу активних дієприкметників подає І. Світличний. Газетний заголовок «*Сраждающийся Вьетнам*» слід перекласти «*В'єтнам бореться*», а речення «*Народ, сражающийся за свою независимость, непобедим*» доцільно перекласти: «*Народ, что борется за свою независимость, — непереможный*». Речення «*Вьетнамский народ, сражающийся за свою независимость, одерживает все новые и новые победы*» можна перекласти ще інакше: «*В'єтнамский народ, борючись за свою незалежность, добывает все нові й нові перемоги*» [53, с. 468].

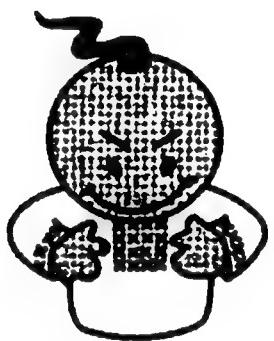
Такий стан мовного буття дає підстави мовознавцям стверджувати, що «лексико-граматичною особливістю сучасної української мови є **майже повна відсутність** [вид. — І. Ф.] у ній активних дієприкметників **теперішнього часу**» [14, с. 39]. О. Курило висловлюється ще категоричніше, без нелогічного в попередній цитаті «**майже повна відсутність**»: «Українська мова не знає активних дієприкметників на **-чий, -(в)ший, ані пасивних на -мий** у тому творенні та в тій функції, як їх уживає сучасна українська літературна мова, як ото: — Тварини, жуючі й живі на землі. Факт, спостерігаємий... Не задовольняючі наслідки. Чоловік, намагаючийся стати... Враждаючий випадок. Далекосягаюча спеціалізація та ін. За активні дієприкметники каже П. Житецький: «Щодо активних дієприкметників, то їх зовсім нема в народній мові» [41, с. 18]. Радянський мовознавець М. Пилинський навіть у своїй ідеологічно заангажованій праці «Мовна норма і стиль» (1976 р.) зауважує: «**Спорадичне вживання форм на -чий як дієприкметників слід віднести до явищ норми (традиції), що зв'язана з колишньою, а не сучасною системою: біжучий — поточний, ведучий — провідний**» [46, с. 151]. Те саме читаємо у провідного українського вченого І. Вихованця, який трактує ці утворення як суржик і неприродні явища в нашій мові [5, с. 112; 7, с. 102].

Натомість українська мова багата на прикметники дієслівного походження на **-чий, -щий**, що втратили дієслівні ознаки (час і вид) і означають уже не дію, як дієприкметники, а стала властивість когось чи чогось, на зразок: *загребущі* руки, *кусучий* характер, *лежачий* камінь, *люблений* батько, *мовчуше* божество, *невспища* господиня, *неми-*

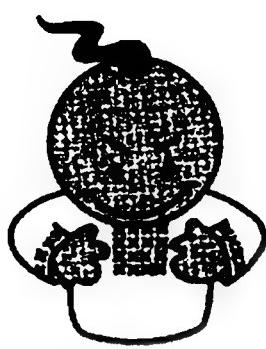
Ще ніхто не написав історії перекладу як історії втрат.

У. Еко

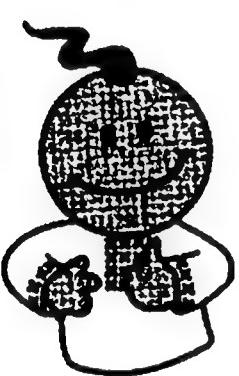
Словник однієї мови ніколи не покривається цілковито словником іншої — і не треба.

М. Рильський

Якщо слово однієї мови не покриває слова іншої, то тим менше можуть покривати одне одного комбінації слів, картини, почуття, що збуджують мовлення; суть їх зникає при перекладі: дотепи неперекладні.

О. Потебня

«У кожного з нас свій стиль!» — стилету нагадав «костиль».

Ф. Бондар

*нучі наслідки, роботячи руки, нетерпляча людина, співоча пташка, тямуний і тямущий чоловік, цілющий напій тощо. Переконливі приклади щодо цього наводить Б. Антоненко-Давидович: «Під лежачий камінь вода не тече/Лежачий на дорозі камінь заважав людям іти» — у першому реченні слово *лежачий* виконує функцію прикметника, отже, воно вжито правильно, у другому — дієприкметника, отже — неправильно [1, с. 208]. Крім того, зазначені вище слова мають наголос на суфікові й утворені безпосередньо від інфінітивних коренів із усіканням передінфінітивних суфіксів: *кусочий* від *кус[ати]*, *дряпучий* від *дряп[ати]*, *співучий* від *спів[ати]*, а не зі збереженням передінфінітивного суфікса *й* опосередковано через суфікс *-й-*: *кусаючий* від *куса[ти]*, *дряпаючий* від *дряпа[ти]*, *співаючий* від *співа[ти]*. Однак, як свідчить сучасна мовленнєва практика, саме форми, на зразок *кусаючий*, *а не кусочий* — переважають.*

* * *

Є люди, які знають, — і знають, що вони знають.

Це знаючі (треба тямущи) люди. Їх треба триматися. Горнись до них.

Є люди, які знають, але не знають, що вони знають.

Це сплячі (треба приспані) люди. Їх треба розбудити. Розбуди їх.

Є люди, які не знають, але знають, що вони не знають.

Це люди шукаючі (треба у пошуку). Навчи їх.

Є люди, які не знають і не знають, що вони не знають.

Це невігласи. Обминай їх.

* * *

Причина цього не в законах мової будови, а в політичному прописові — у «Резолюції Комісії народного комісаріату освіти для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній» (1933 р.). Ця Резолюція викликана так званою «шкідницькою націоналістичною роботою в галузі граматики, фразеології й стилістики». Один із пунктів цього «шкідництва» полягав в очевидному невживанні активних дієприкметників. Резолюція трактувала це як «націоналістичний рецепт»: «Безоглядні рецептурні перепони найменшим можливостям творення прикметникових форм типу дієприкметників активних, неминучих в деяких випадках стилістично-перекладацької практики (напр. існуючий, пануючий)» [39, с. 156]. До слова, зазначені приклади чи не найлегше можна передати українською: *існуючий* — це чинний, теперішній, дієвий, дійовий; *пануючий* — панівний.

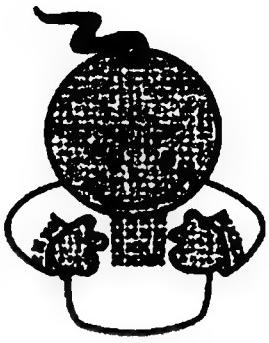
Причини вживання активних дієприкметників намагався з'ясувати і Б. Антоненко-Давидович. Спонукою до цього стало домашнє завдання сина, яке той ретельно виконав зі шкільного підручника (автор Б. Кулик), а саме, склав речення з активними дієприкметниками: «*Заходив швидко синіючий зимовий вечір. Заходяче сонце сковалося за горизонтом. Непрацюючий в неділю тато згодився піти зі мною подивитись на замерзаючий Дніпро*». Від таких речень тата спершу заціпило, а потім, пояснивши, він запропонував синові правильні форми: «*Заходив, швидко синіючи, зимовий вечір. Призахідне сонце сковалося за обрієм. Тато, що не працює в неділю, згодився піти зі мною подивитись, як замерзає Дніпро*». Маestro української мови Б. Антоненко-Давидович зауважує, що у церковнослов'янській мові активні дієприкметники були поширені, але пізніше — в українській мові — вони «поступились перед часто вживаними дієприслівниками, наприклад: «Прощу тебе, не заморозь мене, не так же мене, як мужа моого, з походу йдучи (идущего), коня ведучи (ведущего), коня ведучи і зброю несучи (несущего). Чи не ближче буде до істини сказати: активні дієприкметники теперішнього й минулого часу не є властивістю сучасної української мови» [1, с. 205—208].

Аби сьогодні не бути закладниками резолюцій зі сталінських часів і не виконувати їхніх антинаукових приписів, варто скористатися численними способами заміни активних дієприкметників. Найповніше і найсистемніше їх опрацював видатний мовознавець С. Караванський — багатолітній в'язень сталінських концтаборів (від 1945 до 1969, від 1965 до 1979 рр.). Він уклав «*Словничок-рятівничок від мавпування*» [27, с. 161—167, 177—196].

2.2.10. Найпоширеніші способи заміни активних дієприкметників

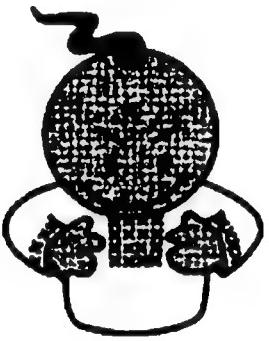
1. Віддієслівні прикметники на *-льн-ий*:

вимірю-юч-ий прилад — *вимірюва-льн-ий прилад*;
випереджа-юч-і темпи — *випереджа-льн-і темпи*;
вичіку-юч-а тактика — *вичікува-льн-а тактика*;
обмежу-юч-ий кредит — *обмежува-льн-ий кредит*;
освіжу-юч-ий напій — *освіжува-льн-ий напій*;
поясню-юч-а записка — *пояснюва-льн-а записка*;

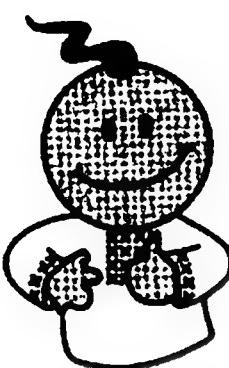
Русифікуючись, ми втрачаємо з поля зору і наш український світ — світ, окреслений власною мовою картиною, мовленнєвими моделями інтерпретації.

P. Кіс

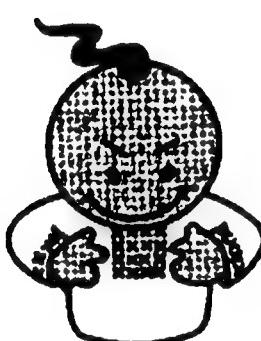

Буденна мова втратила щось україн важливе, стала теревенями, набором порожніх фраз і спустошених слів. Мова неначе «зносилася», стала засобом спілкування, знаряддям, яке мало чим відрізняється від, скажімо, трамвая.

M. Гайдеттер

*Друже! Тобі мій
вишневий привіт!
Благаю: врятуй
від отруйного зілля!
Нащо мені оточуючий
світ,
Як маю своє
(і не гірше!) — довкілля?
B. Маснюк*

*Історія мови та істо-
рія раси або цивілізації
взаємопов'язані й пере-
плетені — це нагадує
відповідності [...] між
явищами власне мови.
Звичаї народу познача-
ються на його мові, а з
іншого боку, значною
мірою саме мова формує
народ.*

Ф. де Сосюр

2. Віддієслівні прикметники на **-івн-ий, -лив-ий, -ч-ий, -ист-ий, -н-ий**:
гальму-юч-ий прилад — **гальм-івн-ий** прилад; **вібру-юч-ий пристрій** — **вібратор-н-ий пристрій**; **захоплю-юч-і враження** — **захоп-лив-і враження**; **обтяжу-юч-і обставини** — **обтяж-лив-і обставини**; **виснажу-юч-і сесії** — **виснаж-лив-і сесії**; **пану-юч-а верства** — **пан-івн-а верства**; **підбадьорю-юч-ий настрій** — **бадьор-ист-ий настрій**; **протиборству-юч-і табори** — **протибор-ч-і, супротивні, ворожі табори**;
- правовстановлю-юч-і документи — **правовстанов-ч-і** документи; **супроводжу-юч-і документи** — **супровід-н-і** документи.
3. Віддієслівні прикметники на **-уч-ий, -ач-ий**:
говор-ящ-а людина — **бала-к-уч-а, говор-ющ-а людина**; **засліпло-юч-е проміння** — **сліп-уч-е проміння**; **плава-юч-ий бак** — **плав-уч-ий бак**; **прославля-юч-а промова** — **славл-яч-а, величальна промова**; **сія-юч-і очі** — **ся-юч-і очі**.
4. Відіменникові прикметники на **-(ци)н-ий**:
інтегру-юч-ий чинник — **об'єднавчий, інтеграцій-н-ий** чинник; **інформу-юч-і показники** — **інформацій-н-і** показники; **консоліду-юч-а практика** — **гуртівна, об'єднавча, консолідацій-н-а практика**;
- конfrontу-юч-і табори — **протиборчі, конфронтаций-н-і** табори; **координу-юч-а група** — **узгоджувальна, координацій-н-а** група; **провоку-юч-ий приклад** — **провокацій-н-ий** приклад; **регулю-юч-а система** — **регуляцій-н-а** система.
5. Прикметники або інші частини мови від інших коренів:
багатообіця-юч-і слова — **слова, повні надії; обнадійливі, багатонадійні** слова;
- бажа-юч-і їхати — **охочі їхати**;
- біж-уч-ий рік — **поточний рік**;
- біж-уч-ий рядок — **плинний, рухомий рядок**;
- вед-уч-і університети — **проводні університети**;
- визнати вою-юч-ою стороною — **визнати учасниками (визвольної) боротьби**;
- взаємовиключа-юч-ий приклад — **взаємозаперечний** приклад;

*вою-юч-а сторона — противоречна сторона;
 вража-юч-ий ефект — приголомшливий, могутній ефект;
 ді-юч-ий регламент — чинний регламент;
 енергозберіга-юч-і технології — енергоощадні технології;
 існ-ую-ча система — теперішня, сучасна, наявна система;
 існу-юч-а редакція — ця (така) редакція;
 зна-юч-ий керівник — тямущий, компетентний, обізнаний керівник;
 лідиру-юч-а партія — перша, переможна, провідна партія;
 наступа-юч-ий новий рік — прийдешній новий рік;
 правл-яч-а еліта — керівна еліта;
 процвіта-юч-а країна — успішна, квітуча країна;
 розуміємо сліду-юч-е — розуміємо таке;
 слід-ую-чий раз — наступного разу.*

6. Прикметники зі словами щораз, чимраз, дедалі:

*зроста-юч-ий тиск — щораз більший тиск;
 зроста-юч-і ціни — щораз більші ціни;
 слабн-уч-і пацієнти — дедалі слабші пацієнти.*

7. Дієприкметники минулого часу з суфіксом -л-ий:

*відста-юч-а країна — відста-л-а країна;
 приляга-юч-а споруда — прилег-л-а споруда;
 скиса-юч-ий сир — недокис-л-ий сир.*

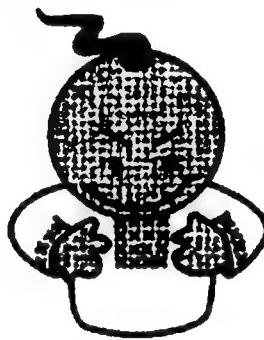
8. Іменники:

*багато мітингу-юч-их — багато мітингувальників;
 викону-юч-ий обов'язки — виконавець обов'язків;
 відпочива-юч-і присутні — відпочивальники присутні;
 віру-юч-і люди — віряни, вірники, вірні;
 голову-юч-ий сесії — голова сесії;
 доповіда-юч-ий, виступа-юч-ий — доповідач;
 завіду-юч-ий відділом — завідувач відділу;
 запам'ятову-юч-ий пристрій — пристрій пам'яти;
 керу-юч-ий справами — керівник справ;
 працю-юч-их досить — працівників досить;
 оточу-юч-е середовище — довкілля, навколошнє середовище;
 обслугову-юч-ий персонал — обслуга;
 партійні агіту-юч-і — партійні агіатори;
 перевіря-юч-і прийшли — перевіряльники, перевірники, контролери
 прийшли;*

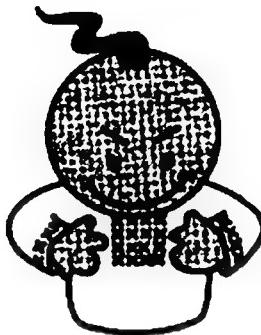
На кожного завідувача є свій завидчий.

E. Короткий

Ми зовсім позбавляємося права говорити про якийсь деспотизм мови (нібито її внутрішня сторона не є наша ж думка), про її шкідливий тиск на думку мовця. Такі пусті розмови подібні до тих, як коли б кульгавий став думати, що якби не милиці, то він ходив би, мов здоровий.

O. Потебня

Якщо б у людства була лише одна мова, то її суб'єктивність визначала б назавжди шлях людського пізнання навколошнього світу. Цю небезпеку відвертає, проте, багатоманіття мов... На противагу неминучій однобічності однієї єдиної мови, множиність мов сприяє збагаченню знань шляхом множинності способів бачення і надає можливості переоцінки часткового знання як єдино можливого.

Л. Вайсгербер

**СКАНУВАННЯ
Andriy DM**

протесту-юч-і вимагали — протестанти вимагали; стимулю-юч-ий фактор — чинник (фактор) заохочення, стимулювання.

9. Безприйменникові іменникові перефразування:
знеболю-юч-ий засіб — засіб знеболення, знечулення; контролю-юч-і органи — органи контролю; підтверджу-юч-і документи — документи підтвердження.

10. Прийменникове іменникове перефразування:
ми-юч-і засоби — засоби для миття; поклада-юч-ий надії — з надіями на.

11. Іменники-прикладки:
нес-уч-е крило — крило-носій; початку-юч-ий будівельник — будівельник-початківець; страйку-юч-і робітники — робітники-страйкари.

12. Дієприслівникові звороти:
виступа-юч-і депутати зазначили — виступаючи, депутати зазначили.

Українська мова не знає активних дієприкметників і прикметників на -(в)ший:

Неправильно

*бу-вш-ий
бу-вш-ий у користуванні (беушний)
випа-вш-ий сніг
випи-вш-ий
замерз-ш-ий
зів'я-вш-ий
промок-ш-ий
трісну-вш-ий*

Правильно

*колишній
уживаний
сніг, що випав
напідпитку, підпилий
замерз-л-ий
зів'я-л-ий
змок-л-ий; мокрий як хлющ
трісну-т-ий*

Поліглот, перекладач і близькучий знавець української мови М. Лукаш двома саркастично-іронічними рядками, можливо, мимоволі висміяв усіх тих, хто ніяк не обійтеться без активних дієприкметників [42, с. 122]:

*Я не начинающий,
Но еще кончающий.*

2.3. Префіксальна інтерференція

Основна функція префіксів (приrostків) — творити нові слова*. Ця роль для них сповна відповідна, адже префікси, на відміну від суфіксів, — це колишні самостійні слова: прийменники, частки, повнозначні слова. Отож, якщо суфікс обслуговує корінь, переводячи слова з однієї частини мови в іншу: *малювати* → *малювання*, то префікс, живучи лише в межах однієї частини мови (хоч той самий префікс може утворювати слова різних частин мови: *співіснувати*, *співбесіда*), творить нове слово: *малювати* → *замалювати*. Свідчить про це і дотепна шпигачка М. Лукаша [42, с. 85]:

ВВІЧЛИВИЙ БЮРОКРАТ

Усмішка — відписка

Усмішка — розписка

Ніколи не сходить у нього із писка.

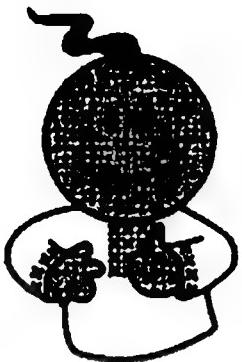
Або міркування-фразеологізм від Д. Донцова:

Активна верства, що об'єднає націю, вийде не з вибору, а з добору [24, с. 9].

Функція префікса нагадує дбайливе і самочинне порядкування на обмеженому просторі зі щоразу глибшим вростанням у нього. До прикладу, словотвірні основи *любити* і *гуляти* з їхніми розлогими префіксальними «кронами»:

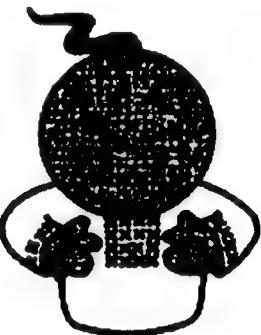
Любити	→	за-любити в-любити пере-любити з-любити роз-любити при-любити по-любити у-любити за-ш-любити ([с’’] → [ш]) по-ш-любити [ІС, с. 199]
--------	---	--

гуляти	→	за-гуляти не-гуляти від-гуляти під-гуляти пере-гуляти з-гуляти роз-гуляти ви-гуляти при-гуляти до-гуляти по-гуляти попо-гуляти про-гуляти [ІС, с. 259]
--------	---	---

— Скажіть, професоре, яким способом ви розбагатіли?

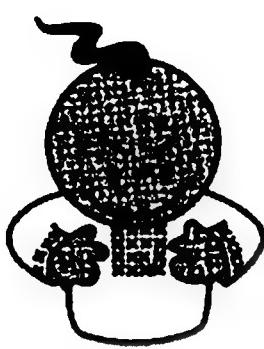
— Бідних я виліковував, а багатих лікував.

Стиль може бути визначеній так: власні слова на власному місці.

Д. Свіфт

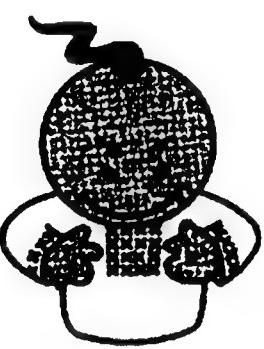
* Існує думка і про формотворчу функцію префіксів на тій підставі, що з допомогою них творяться видові форми дієслова (брати — забрати) і найвищого ступеня порівняння прикметників (добрий — найдобріший).

Насправді стан мови є не математичною точкою, а більш-менш тривалим проміжком часу, протягом якого сума змін залишається дуже малою. Він може дорівнювати десятком рокам, життю одного покоління, одному стопріччю і навіть більше.

Протягом довгого часу мова може майже не змінюватися, а потім за якихось кілька років зазнати значних змін.

Ф. де Сосюр

Вичерпна характеристика найрізноманітніших відтінків, створюваних префіксами у значенні дієслова, навряд чи можлива...

В. Ільїн

Це наче дерево, що, не покидаючи точки свого кільцювання, викидує щоразу нове гілля. Суфікс, навпаки, — його буття експансивне: він потребує щоразу нової частиномовної території:

хитрий	→ хитр-ість → хитр-ощ-і → хитр-ува-ти → хитр-ун → хитр-ющий → хитр-як	→ хитрува-нн-я → пере-хитрувати → хитрува-т-ий → хитруват-ість
--------	--	---

Позаяк префікси володіють глибинною здатністю творити нові слова (до прикладу: кілька активних префіксальних жаргонізмів: *за-світитися* «виявити себе», *за-гнутися* «зазнати поразки», *за-виснути* на чомусь «звернути увагу», *на-варювати* «одержувати швидко прибутки», *на-їжджати* «мати претензії», *про-кручувати* «одержувати прибутки» [44, с. 17–18] тощо), то це важливе мотивування, щоб уникати засилля *«по-кручів, ви-кручів, без-ручів»* [62, с. 16]. На жаль, їхня присутність відчутна — і це виявлено у таких типах помилок: *порушення префіксальної сполучуваності (валентності), вживання ненормативних чужомовних, а зокрема, російських префіксів, надмірна інтернаціоналізація українських префіксальних слів*. Усе це разом — заглушення української думки. Префікси, як зазначив відомий мовознавець Л. Булаховський, *«безперервно діяли в потребі створювати нові знаки мислі — слова, які зумовили великою мірою специфічно український за зовнішнім виглядом склад лексики»* [4, с. 2, 146].

* * *

Розумний розсудить — а дурень осудить.

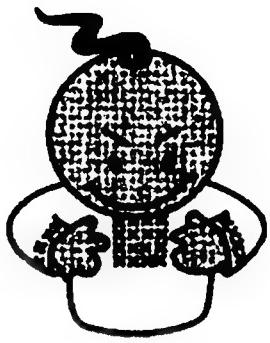
Народна мудрість

* * *

Як зі своєрідно української лексика стає радянською, яскраво свідчить група похідних дієслів із порушенням префіксальної сполучуваності. Слова у словнику нагадують квіти в гербарії. Вони, як і квіти, оживають у ґрунті. Ґрунтом для слів є інші слова — себто тексти. Ґрунтом для префіксів є слова, сполучені з іншими словами. Префікс, попри всю морфемну значущість, поза словами — викинута на берег риба. Отож, сполучуваність префікса — це полівалентність, яка передбачає не тільки нормативне поєднання префікса з твірним словом, але і подальшу синтагматичну (поєднувальну) діяльність пре-

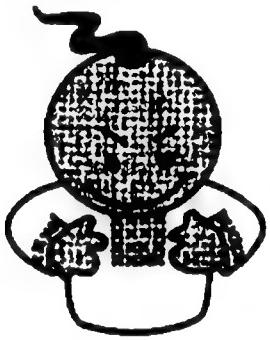
фіксального слова з сусіднім. Пропоную кілька найтипівіших порушень префіксальної сполучуваності у виявлених моделях:

- ви-** *ви-переджувати хворобу* треба *по-переджати хворобу*,
але *ви-словити думку*;
- ви-бирати депутатів* треба *о-бирати депутатів*,
але *ви-бирати річ*;
- від-** *від-стоювати думку* треба *об-стоювати думку*,
але *від-бути додому*;
- від-рікся від неї* треба *з-рікся її*, але *від-різав хліба*;
- від-регулювати пульт* треба *з-регулювати пульт*, але *від-хилити пропозицію*;
- від-редагувати текст* треба *з-редагувати текст*,
але *від-бити удар*;
- від-шлифувати поверхню* треба *по-шлифувати поверхню*,
але *віді-йти швидко*;
- на-** *на-значений на посаду* треба *при-значений на посаду*,
але *на-їхати машиною*;
- о-** *о-смілитися казати* треба *на-смілитися казати*,
але *зовсім о-глухнути*;
- о-правдати людину* треба *ви-правдати людину*,
але *о-бридло слухати*;
- о-судили злочинця* треба *за-судили злочинця*, але *він о-злобився*;
- під-** *під-забуті черги* треба *при-забуті черги*, але *під'-їхати швидко*;
- по-** *по-слати за тобою* треба *ви-слати по тебе*, але *по-ходити містом*;
- по-стригся вчора* треба *під-стригся вчора*,
але *по-стригся в монахи*;
- по-зволити сказати* треба *до-зволити сказати*,
але *по-їсти смачно*;
- по-правити текст* треба *ви-правити текст*,
але *по-боротися знову*;
- проти-по-ставити факти* треба *проти-ставити факти*;
- по-сміхнутися радісно* треба *у-сміхнутися радісно*,
але *по-сміхнутися глузливо*;
- при-** *при-тримуватися думки* треба *до-тримуватися думки*,
але *при-тримуватися ногою*;
- при-водити приклад* треба *на-водити приклад*,
але *при-вести кота*;

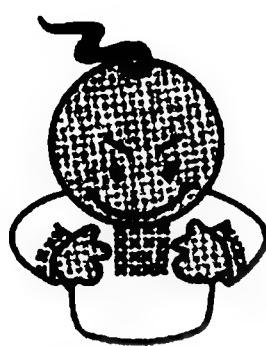
Мова — це засіб не виражати вже готову думку, а створювати її, [...] вона не відображення готового світосприйняття, а діяльність, що його формує.

В. Гумбольдт

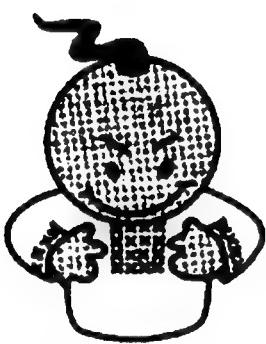
Вилущую рідне слово —
квасолі стручок.
Квасолини падають
на асфальт,
щілини шукають —
де б закотитись,
де б закотитись...

М. Литвин

На стежці розчавлене
Слово
Обризкало кров'ю
траву...
І слід личака...
і ратово
Почуте: «А я оживу».

П. Харченко

Отечество собі ґрун-
туймо в ріднім слові.
Воно, воно одно від
пагуби втече,
Піддержить націю
на предківській основі...
Хитатимуть її
політики вотще*!
Переживе воно дурні
вбивання мови;
Народам і вікам всю
правду прорече.
П. Куліш

* Вотще — з цсл. даремно.

*при-належність до партії треба на-лежність до партії,
але при-сутність у групі;
при-знався у гріхові треба зі-знався у гріхові,
але при-був учора;
при-класти зусиль треба до-класти зусиль, але при-пізнилися знов;
при-мудрився прийти треба у-мудрився прийти,
але при-класти рук;
роз-при-діляють кошти треба роз-по-діляють кошти.*

про- *про-йшовся зі мною треба пере-йшовся зі мною,
але про-йшов дощ;*
про-голодався дуже треба з-голоднів дуже, але про-бачив мені;
*про-вірити показники треба пере-вірити показники,
але про-жити день;*

роз- *роз-друкувати текст треба ви-друкувати текст,
але роз-бити посуд;*
роз-пружити м'язи треба від-пружити м'язи, але роз-лити воду;
*роз-ділити радість треба по-ділити радість,
але роз-ділити землю;*

спів- *спів-ставити факти треба зі-ставити факти,
але спів-працювали довго;*
спів-падали думки треба з-бігалися думки, але спів-жили творчо;

с- *с-повнюється 36 років треба ви-повнюється 36 років,
але с-хопити за руку.*

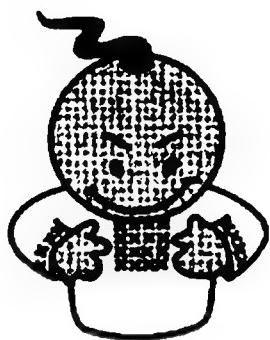
2.3.1. Дієслова з префіксом обез-

Дієслова з префіксом **обез-** — яскравий приклад асиміляційного накидання українській мові невластивої префіксальної моделі в 30-ті роки ХХ ст.: *обез-барвити, обез-болити, обез-владніти, обез-воднити, обез-волити, обез-главити, обез-глуздити, обез-глуздіти, обез-долити, обез-душити, обез-жирити, обез-заражувати, обез-збройти, обез-звучити, обез-земелити, обез-крилити, обез-кровити, обез-людити, обез-людніти, обез-надіяти, обез-плодити, обез-правити, обез-рибити, обез-силити, обез-славити, обез-смертити, обез-таланити, обез-уміти, обез-хмарити, обез-честити* — на слові *обеленіти* [СУМ V, с. 485—488], себто «здуріти», закінчується цей «обезний» подарунок від однадцятитомового «Словника української мови» (СУМ), що виходив упродовж

«розквітлого» радянського десятиліття у 1970—1980 рр. Разом із віддієслівними похідними «Словник» містить 130 слів цієї моделі. Джерело такого поповнення — твердження Хронік Науково-дослідчого інституту мовознавства 1933—1934 рр., де зазначено: «обминання в українській мові слів із префіксом обез- [відповідно до рос. обез- (обес-)], коли такі слова існують у мові, є націоналістичне шкідництво» [39, с. 161].

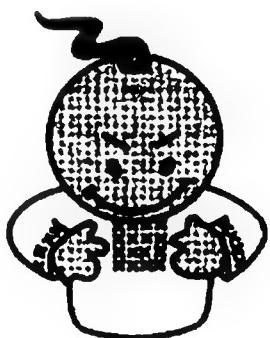
Відтак це радянське надбання, наче перехідний червоний прапор, перемістилося і до недавнього «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [ВТС СУМ, 2001 р., с. 632], засвідчивши офіційно вторований радянський шлях нашого словотвору чи, як висловилася О. Курило, «набігло чужої собі тропи». Отож, «комуністичний лінгвогіпноз» [67, с. 78], інструментом якого була російська мова, триває і в третьому тисячолітті. До слова, цей «новояз» (новий язик) зачепив навіть поезію: відомий український поет-футурист М. Семенко, перебуваючи у ранній творчості під сильним впливом словотворчості російських футуристів, сконструював (воістину мовна інженерія) такі слова: *обез-женищна* пустеля, *обез-п'єдесталені* музи. Натомість у «Словарі російсько-українському» М. Уманця і Спілки лише одне таке слово, і то в синонімному варіанті: *обез-долити, зне-долити* [УС РУС, с. 207, 208], а вже у пізнішому «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка їх назбиралося вісім, однаке без похідних: *обез-вічити, обез-глуздити, обез-глуздіти, обез-головити, обез-зубіти, обез-людити, обез-людіти, обез-честити* [Гр. III, с. 7].

Якщо перший радянський «Практичний російсько-український словник» (1923 р.) [49, с. 58] не подає жодного похідника на **обез-**, на зразок: *обез-главить* «зітнути голову, стяти», *обез-людить* «вилюднити, спустошити», то у «Російсько-українському словнику» (1937 р.) за редакцією Н. Кагановича — їх уже шість: *обез-головлювати, обез-жирювати, обез-земелити, обез-людіти, обез-зброювати, обез-зубіти* [51, с. 429—430], та ще й уперше вжито, як емоційно зазначають В. Козирський і В. Шендеровський, «штучну й анічим не виправдану префіксальну потвору *збез-*» [34, с. 10]. Це, мабуть, щоб і Богові свічка, і чортові кочерга: мутант українського префікса-уламка *зне-* + збережений у своїй валентності російський **без-**: *збез-воднити, збез-ліснити*. Логічно, що в «Русско-украинском словаре» за ред. М. Калиновича (1956 р.) поряд із префіксом *збез-* тріумф **обез-** забезпечено [РУС, 1956, с. 319—320], а відтак похідники з цим префіксом посіли місце

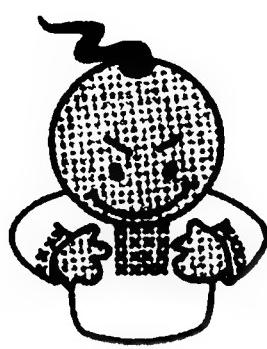
Намагання уподобити — це значить зневажити, уярмити, відмовити людині чи народові у праві на своє бачення, на своє розуміння, на свої тлумачення. Уподоблення, уніфікація — це рабство. А раб не має права на себе.

П. Мовчан

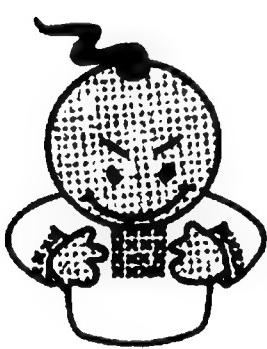
Підросте народ, житиме ширше — поширшає й мова.

П. Куліш

Буттєвості мови протистоїть «техніка», специфічне нищівне ставлення до світу, що розкриває сутність речей у дошкульному вимірі їх корисності для людини.

М. Гайдетер

У мові все зводиться до відмінностей, але так само все зводиться до угруповань.

Ф. де Сосюр

й у вузькотермінологічних словниках (звичайно, у такому авторитетному джерелі, як «*Словник технічної термінології*» І. Шелудька, Т. Садовського (1928 р.) їх не дошукаєшся — там місце для похідних на зне-чи *у-*: *зне-залізнювати, у-безпечувати*) [72, с. 167].

А от до СУМу вдалося прорватися лише трьом вихідним дієслівним похідникам на *зне-*: *зне-барвити, зне-болити, зне-бутися* [СУМ III, с. 651]. Натомість словник С. Караванського пропонує, крім типового *зне-, обез-*, ще українські префікси *ви-, роз-*, наприклад: *обез-боливати — зне-чуювати, обез-ветривати — зне-вітрювати, обез-воживати — зне-воднити тощо; обез-людеть — ви-люднюювати, обез-оруживати — розброювати*, правда, мабуть, віддавши дань *обез-*, подано як паралельні до *зне-* утворення: *обез-воднюювати, обез-головлювати, обез-збройти, обез-глаздити* [К РУССЛ, с. 305—307]. Поміж тим варто пам'ятати: префікс *зне-* — не лише визначник українських слів, це той префікс, яким українська та західнослов'янські мови протистоять іншим слов'янським мовам, що використовують *обес-* (*обез-*) [69, с. 226].

Не засвідчують префікса *обез-* і монографії зі словотвору, зокрема, префіксального [26; 60, с. 194—243], хоч у найновіших підручниках префіксальні похідники на *обез-* полюбляють: біль → *обез-болити*, люди → *обез-люднити* [61, с. 191], або в ліпшому випадкові — паралельні варіянти *зне-*: *зnedолений/обез-*: *обездолений* чи ж трактування префіксів *зне-, недо-, обез-* як новітніх [19, с. 43].

Типовим є вживання помилкових складних префіксів у похідниках *нео-правданість* замість *неви-правданість, перео-дягатися* замість *перевдягатися, об-звестися* замість *звести*, попри те, що багатопрефіксність — це явище, яке, сягаючи праслов'янської доби, в українській мові набуло самобутнього значення — підсилення дії: *попо-їсти, поподряпти, спо-діватися, запо-діяти* тощо. Ця ознака об'єднує українську з білоруською та чеською — у російській спостерігаємо інші префікси — *попо-різати* (рос. *поиз-резать*), *попо-дряпти* (рос. *поис-царапать*). До неповторних словотворчих ознак нашої мови належать префіксальні форми вияву ознаки у прикметниках, на зразок: *за-великий, за-малий, за-добрий* — це та риса, яка стала внеском Галичини у формування української літературної мови [71, с. 47], а також віддієслівні іменники чоловічого роду на приголосний, що утворені способом усічення (безафіксним) від префікованих основ, на зразок: *ви-раз, здо-*

гад, на-гляд, на-пій, с-пів, у-сміх, по-ступ, на-мір тощо, які зародились у надрах народнорозмовної мови [3, с. 22—23].

2.3.2. Префіксальна модель супер-

Якщо у суфіксальній асиміляції основним суфікском-«окупантом» можна вважати **-щик**, то у префіксальній, крім **обез-** (**обес-**), — це латинський префікс **супер-** (< з лат. *super*- 1) головний; 2) високий ступінь ознаки, якості або підвищеної, посиленої дії; 3) розташований зверху, над чим-небудь) [58, с. 868]. Частотність його вживання стрімко зросла в останнє десятиліття, з огляду на розчахнугу відкритість нашого суспільства до масової американської культури в її англомовному втіленні, а відтак і у спрямуванні нашого поступу до найгірших чи посередніх її здобутків. Це справедливо спонукає наш народ на різні способи протесту, поміж яких — і мовний трагікомізм, що спрексований у цих віршових рядках [25, с. 26]:

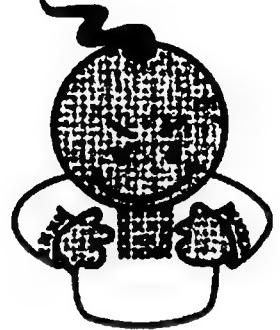
*Си на втіху і на зазdroщі сусідам
Ся побрали супердівка з супердідом,
Тож удвох напевне мають поробити
Супердіти.*

(останнє слово рекомендують
повторити хоч би двічі...).

Крім бездумного приєднання **супер-** до наших твірних основ, на зразок **супердійство**, **суперобкладинка** тощо, цей префікс віднедавна набув у нашій мові статусу вигука на вияв найрадісніших почуттів замість питомих вигуків-слів: *Сила! Прекрасно! Надзвичайно! Дивовижно!* Як бачимо, чи то пак, чуємо — від рускоязичія до інтер'язичія лише один крок. Працює психологія відчуженого і з'яничареного homo sovieticus-a:

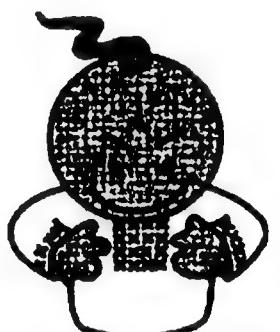
*Що чуже — то наше.
А що наше — нам же й чуже.
Наша доля вража —
Нас доріже нашим ножем.*

В. Стус

Але «модне», на щастя, не є синонімом до «вічного», радше — антонімом.

A. Содомора

Баланс «свого» і «чужого» — як режим вдихання і видиху є ознакою здоров'я суспільного організму.

T. Компаніченко

2.3.3. Словотвірна модель осново- і словоскладання

Словотвірне уподібнення захопило також спосіб осново- та словоскладання. Це виявлено у таких формах:

- а) надуживання сполучним голосним (інтерфіксом) **-о-**:
загальн-о-громадянський (порівняй із рос. *общегражданский*) замість **всегромадянський**;
- багат-о-численний** (порівняй із рос. *многочисленный*) замість **численний**, **багатолюдний** (порівняй із рос. *многолюдный*) замість **велелюдний**;
- слаб-о-характерний** (порівняй із рос. *слабохарактерный*) замість **безхарактерний**;
- піш-о-хідний** (порівняй із рос. *пешоходный*) замість **піший**;
- б) заміна сполучного голосного **-о-** на **-а-** у словах із початковим **аві-а** замість **аві-о-**: *авіовокзал*, *авіопошта*, *авіорейс*, *авіотехніка*, *авіоносець* [29, с. 60], позаяк, по-перше, в українській мові відсутній інтерфікс **-а-** та префіксоїди* з кінцевим **-а-**, щоб це уможливило аналогію (згадаймо: *авто-*, *агро-*, *бі-*, *біо-*, *максі-* тощо); по-друге, будова цього слова у латинській мові (< лат. *avis* — «птах») не вмотивовує накинутого в українську мову **-а-** (порівняй у російській: *авиалиния*, *авиапочта*);

- в) невмотивоване вживання суфіксоїда**:

буряко-вод — *буряк-івник*;

садо-вод — *сад-івник*;

хмелє-вод — *хмел-яр*;

рибо-вод — *риб-ак*, *риболов*;

однак *екскурсо-вод*, *вагоно-вод*, де справді водять;

- г) уживання штучних форм із складниками **-подібний**, **-видний**, на зразок:

клино-подібний — *клин-уват-ий*;

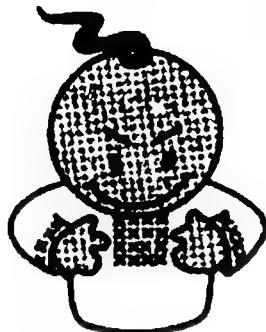
куле-подібний — *кул-яст-ий*;

лапо-видний — *лап-ат-ий*;

хресто-подібний — *хрест-ат-ий*, *хрець-ат-ий* [29, с. 82].

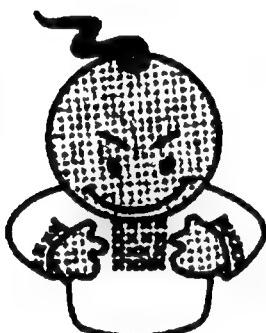
* Префіксоїди — це початкові кореневі елементи складного слова, що виконують роль словотворчого префікса, на зразок *авто-*, *гідро-*, *віце-*, *пів-*.

** Суфіксоїди — це кінцеві кореневі елементи складних слів, що виконують роль словотворчих суфіксів, на зразок: *-вар*, *-воз*, *-лов*.

Чужина нас займає,
чому ж би нашина не
прилягла до серця, не
промовила до душ наших
сильним словом?!

М. Шашкевич

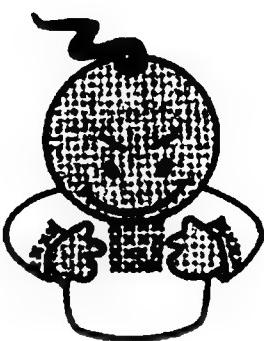

В якій мові вродився
і виховався, тої без ока-
лічення своєї душі не мо-
жеш покинути, так як
не можеш замінитися
з ким іншим своєю шкі-
рою.

І. Франко

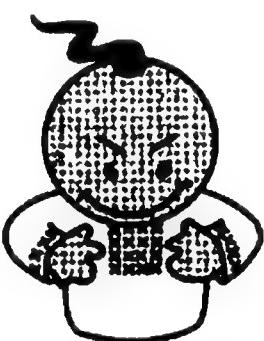
Похідники на *-видний*, *-подібний* заполонили нашу мову невідкладково. Причина цього — зумисне творення у 30-х роках ХХ ст. однакових словотвірних моделей в українській та російській мовах, зокрема у термінологічній лексиці, що закріплено рішенням відділу української літературної мови Науково-дослідчого інституту мовознавства 1933—1934 рр.: «*Відділ ухвалив не обминати в українській мові слів із складником -подібний, дослідивши глибше питання про слова з -подібний і -видний в новій українській літературній мові, ліквідувати надмірне поширення суфікса -уватий, залишивши його як основний відповідник до російського суфікса -оватий» [38, с. 162]. До цього «науковоподібного» рішення українці керувалися іншим приписом, який сформулювала О. Курило: «Українська мова має на означення подібності свої наростики *-уватий*, *-истий*, *-астий (-ястий)*» [41, с. 148]. Там, де неможливо від іменника утворити прикметники із зазначеними суфіксами, «можна дати описовий зворот: *на взір чого, взором чого, нагадуючи собою що*» [41, с. 148] або у формі клина, схожий на клин, як клин. Служним щодо цього є міркування відомого літератора і лексикографа І. Світличного, який наголошує, що не до всіх російських слів цього типу є такі природні українські відповідники. Тому, крім них, виникла низка термінів, на зразок *конусоподібний*, *людиноподібний*, *наукоподібний*. Однак учений застерігає від творення слів зі складником *-видний*, на зразок *колесовидний*, *голковидний*, що є кальками російських відповідників, позаяк «російське вид по-українськи перекладається *вигляд*, а українське вид має зовсім інше значення» [53, с. 481].*

Своєрідністю українського словоскладання, що єднає нас із чехами, на зразок *Vydřiduch*, *Lapiduch* [69, с. 247], є творення складних слів із дієсловом у формі наказового способу як у загальнозвживаній лексиці, так і у власних назвах (із наголосом на дієслівній частині): *вернигора*, *паливода*, *дурисвіт*, *вертихвіст*, *пройдисвіт*, *скализуб*; *Покиньборода* (можливо, «перукар»), *Підкуймуха* («поганий коваль»), *Куйбіда* («коваль, що не вмів підкувати коня»), *Давимука* («поганий мірошник»), *Кадигріб* («священик, що відспівує на гробах»), *Заплюйсвічка* («паламар»), *Трясимука* («мірошник»), *Палисвіт* («зірвиголова»), *Крутиторох* («хто виготовляв порох, який добували, крутичи жорна»), *Морикишка* («хто голодував») і т. д. Прізвища цієї моделі є виявом національного менталітету, тому не дивно, що первісно, як прізвиська, вони мали глузливо-гумористичне забарвлення і тепер свідчать про невми-

Це суперечки
не про мову,
Це дискутиують
в наші дні,
Чи треба всім
обов'язково
Любити матір, а чи ні...

Л. Талалаї

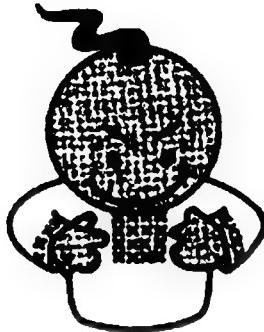

Бунтуйте люди, хмари
і птахи, пісні,
дерева, мови, діяlectи!
Хіба на ці однакові дахи
дорогу
знаайдуть з вирію
лелеки?

О. Пахльовська

рущу життєствердну сміхову культуру наших предків. Зокрема, М. Лукаш пропонує цікаве оголошення [42, с. 85]:

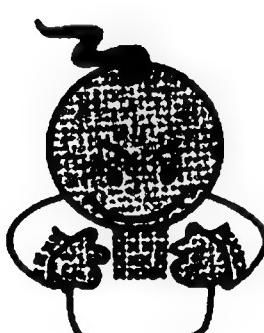
Міняю прізвище Щепанський на Вжехлопський.

*Сказати влучно —
сказати коротко.*

Б. Грасіян

СКАНУВАННЯ Andriy DM

Багатослів'я не залишає простору для думки.

В. Федоров

2.4. Стислість як принцип словотвору

Стислі вислови залишають глибокі сліди в розумі й серці: «У довгій мові є недовгий зміст» (М. Рильський). Так і в словотворі: що місткіший словотворчий засіб, то наповненіше слово. Себто словотвір — це засіб пружності, стисlosti і місткостi слова. А позаяк «могутня машина словотвору працує, немов вічний двигун» [8, с. 17], то наше завдання, злагнувшись принципом роботи цієї машини, професійно її використовувати. Пропоную кільканадцять похідників як спружинених відповідників до зужитих чи калькованих словосполучень:

*більш ніж достатньо — аж задосить;
в подальшому — надалі;
високопоставлена особа — достой-ник;
вороже ставлення — ворож-не-ча;
впадати в дитинство — дитин-i-ти;
вступні внески — вступне;
добитися толку — допитатися;
досягати взаєморозуміння, прийти до згоди — по-розум-i-ти-ся;
з тих пір — відтоді;
займати вичікуване положення — ви-чікува-ти;
займатися торгівлею — торг-ува-ти;
зі всіх сил — що-си-ли;
легковажно ставитися — легковаж-и-ти;
найкращим чином — як-найкращ-e;
не заслуговуючий на довіру — непевний;
обзавестися господарством — за-господар-юва-ти;
підбити підсумки — під-сум-ува-ти;
прийняти рішення — ви-рішити, на-думати;
рішуче нічого не чув — анічогісінько не чув;
у більшості випадків — зде-більш-ого;
укласти шлюб — по-брали-ся, о-друж-и-ти-ся;
цікавий у всіх відношеннях — цікавий всебічно, зусібіч.*

Протилежне явище, а точніше тавтологічне згromадження спільнокореневих слів, спостерігаємо в самому серці мови — фразеологізмах і фольклорі. Власне у створених спільнокореневих похідних і їхніх синтагматичних відношеннях полягає вся сутність фраземи чи фольклорного тексту [12]:

* * *

верзи, верзи, поки верзеться;

* * *

бував я у буваличах і видав видаличі;

* * *

і не страши мене, бо я страшків син;

* * *

бодай тебе луп облупив;

* * *

а щоб тебе в держалнах держало;

* * *

щоб тебе правцем виправило;

* * *

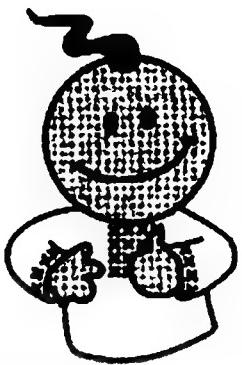
щоб тебе різачка попорізала;

* * *

щоб тебе хапун ухопив.

Поширені звороти у народних піснях, на зразок «старі люди судочку судять, радочку радять первовічну», «коня сідлає, гадку гадає» — великий фольклорист Ф. Колесса називає «тавтологічним відтінюванням», що прийшло до нас ще з багатих язичницьких часів.

Таким способом словотворчі засоби стають художнім прийомом, що, згущуючи ознаку, промовляє до людської підсвідомості: *пойдом істи; пропади воно пропадом*, «ти на дурну дурному мовчки плюй» (П. Куліш «Піонер»). Так само унікальним художнім засобом є так звані безпредметні слова, де лексичне значення цілком застулено граматичним — себто поєднанням морфем чи фонем, наприклад, у вірші В. Барки «Безмовна жертва» слово «хворісна» сприймається за інерцією до слів «хворий» і «болісний», слово «стерзній» — за інерцією слів «стерзаний» і «темній», у словообразі «гульбезні» є відгук слів «гulyati» і «grubezni» [15, с. 8] — словотвірна контамінація творить Барчи-

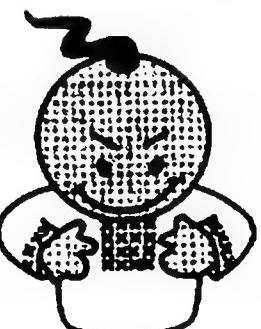
Василь Стефаник підходить у кав'ярні до письменника Гната Хоткевича, який сидить за столом і завзято пише сторінку за сторінкою.

— Я не розумію, як ви можете так багато і так легко писати?

Хоткевич на це відповідає:

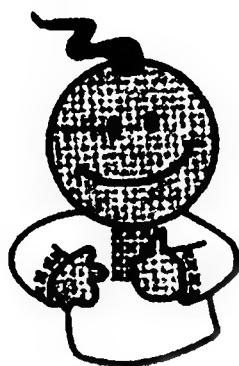
— Бачите, така вже несправедливість на цьому світі. Вам досить написати кілька сторінок, щоб сказали, що ви маєте талант, а мені треба — цілу книжку.

Із записів
І. Долі-Попова

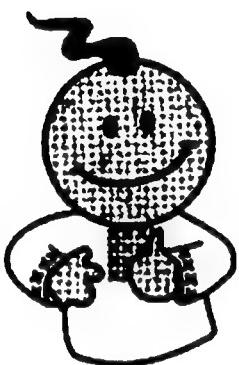

Пролити світло на мову — означає не так її, як нас самих розглянути у світлі її сутності...

М. Гайдеттер

*Оратор був знамени-
тий: щойно він з'являв-
ся на трибуні, з залу
кричали: «Регламент!»*

*А Юлина руса коса
Всіх скосила немов коса
А Юля усіх переюлила
Всі джерела замулила
А тепер дістатись
джерел*

*Зможе справді
справжній орел
Чи якийсь високий чин
Чи ще якийсь сукин син
А скільки треба крові
й труда
Аби знов із джерел вода
Била пружно живою*

*була
Знов згорай сучий сину
до тла
Чисть джерела
джерела чисть*

*I нехай обмине тебе
злість.*

I. Драч

18.10.2007 р.

ну мистецьку безпредметність — той вічний непізнаний етер, який не кожен здатний усвідомити:

*Смолені соти, бджільня майстровита,
Визволений берег — цвях святися.
Вар: маризнами аж на жарок — звірокруг
Стрільця! задимів з казанів.*

Не менш цікавою від поетичної є і «політична» словотворчість. Хоч як швидко змінюється світ, могутня машина словотвору обов'язково виробить нове слово або додасть до звичного нове значення. Завдяки невичерпним валентним можливостям афіксів як носіям прасенсу маємо похідники, що виказують те, що слова із затертим змістом приходять. До прикладу, відшумілій політичний блок із лозунгово-розмитою назвою «За єдину Україну» мудрий народ охрестив:

*за-єд-ист-и, за-єд-уп-и, за-єд-уп-ц-и, єд-ун-и, за-єд-ин-ц-и, харч-о-
блок, єд-а, за-хавч-ик-и;*

*«Нашу Україну»: наш-о-україн-ц-и, наш-ист-и, наши, ющенк-івц-и;
СДПУ (о): обрізані, есдеки, СДП (у. о. — умовні одиниці), СДПУ
(нуль), з-дупи-о;*

*блок Юлії Тимошенко: бюті, б'юти, юль-к-и, тимошенк-івц-и, б'ю-
т-ист-и, б'юсти, біле братство, білосердешні;*

*блок Наталії Вітренко: Наташа Ветрова, конотопська відьма, віт-
ренк-івц-и, вітр-юч-к-а, вітр-янк-а;*

*«Яблуко»: яблуч-ник-и, фруктові, ананаси, гнилі, зігнилі;
команду озимого покоління: копи, відморожені, відморозки;*

«Жінки за майбутнє»: баби;

комуністів: комуняки;

соціялістів: відморожені (за прізвищем їхнього лідера Мороза).

Тих, хто дістався парламенту, наречено абревіятурою *нар-деп-ук (и)*, себто народний депутат України. Отож, у зазначених похідниках не лише відомі способи словотвору від суфіксального (на зразок, *ющенк-івц-и*), префіксально-суфіксального (на зразок, *за-єд-ис-и*), основоскладання, ускладненого суфіксацією (на зразок, *наш-о-україн-ц-и*), абревіяційного (*копи, б'юти*), але і яскраві метонімійні та метафорично-іронічно-саркастичні означення лексико-семантичного способу, на зразок *відморожені, конотопська відьма, ананаси* тощо, і навіть використано знакову межимовну омонімість між українською абре-

віятурою *б'ют* (*б'юти*) та англійською лексемою *веаiу* [’bju:ti] «*кра-са*», «*красуня*».

Видатний поет Б.-І. Антонич створив поетичні рядки, наче написав програму для історичного словотвору:

*Углиб, до дна співуче лезо
Встромляю в корінь слова.
У дно, у суть, у корінь речі, в лоно.
У надро слова і у надро сонця.*

Тим «співучим лезом» є власне афікси, де зосереджено самобутній, національно-індивідуальний потік людської думки; тим «співучим лезом» є глибинні підсвідомо-асоціативні процеси, що викинуті на поверхню через викривальні метафорично-метонімійні словознаки; тим «співучим лезом» є характерна саме для нашої мови модель сполучуваності між коренем — «значеннєвим господарем» і афіксами — «великими трудівниками». Ці «великі трудівники» здатні засвітити банальну та ще й спільну для багатьох мов кореневу морфему неповторним смыслом і утворити оказіональні (незагальнозвживані, рідкісні) слова: *голуб-ин-к-а* «волошка», *люб-ен-ят-а* «хлопчики і дівчата», *лопот-ул-я* «ласкова тополя», *люб-ус-я* «любляча бабуся» (А. Костецький); «Як хочеш/бути поетом, — /не спи у-ліж-н-о,/не їж у-їж-н-о»; «О Господи, як ти всього мене наповнив/щедро, щедрот-н-о!» (П. Тичина); «...рвійність, нетерпимість, дратівлівість, нервовість — все те, що заважає людині спокійно і безсторонньо дивитися на світ Божий. І розумію, що це погано, та не вмію інакш-и-ти-ся» (Х. Алчевська); «Андрухович — змаг-ун проти застою і рутини» (Ю. Шерех); «роз-тичин-ен-ий Тичина», «м'яко-гнучкий ніж-ник Сосюра» [20, с. 79; 37, с. 200] тощо.

* * *

*Лучший размисл, як замисл.
Народна мудрість*

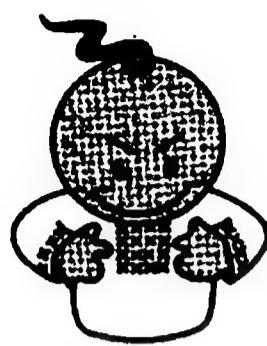
* * *

Аналіз словотвірних норм у контексті національно-культурних орієнтацій має передусім знаковий характер, себто є сукупністю всіх культурних значень: суспільних, естетичних, політичних, ідеологічних. Отож, словотвірна норма — це «*норма мовної свідомості певного колективу*» (Д. Брозович) [74, с. 159], який у нашому випадкові легко

Свого часу академік Л. Булаховський порівнював мови з валютою, оскільки оцінка мов за критерієм поширеності скидається на курс валюти на світовому ринку. Зважаючи на це порівняння, можна сказати, що мовна стійкість народу, який випробовується на міцність, є начебто квінтесенцією мовної стабільності, її запорукою. Це той скарб, той золотий фонд, який врешті-решт гарантує стабільність валюти.

О. Ткаченко

*Ти мені люб, і я твоя
люба.
Є в нас Любимівка,
маємо Люблін,
Там до любові збудуємо
хату,
Щоб підростали
діти-люб'ята.
Гейби пісні, наші
любитки, —
Хай проростають
любжа і любисток,
А заквітують любидра
й любижник —
Любощам нашим
віддаймося ніжно.
Наче зелена гінка
любистина,
Наша любов,
наша дитина,
Хай любомудро зростає
в роботі,
В згідній любовності,
в світлій люботі
Любості нашій складаю
співаночку:
Любенько, любо,
любовцю, любляночку...
Л. Голота*

діягностувати як пост тоталітарний із зіткненням двох мовно-культурних тенденцій: питомо національної та зросійщено-радянської. Якщо перша тенденція, набувши розмаху на початку дев'яностих, у принципі досягла лише початкової мети: себто розкрила правду чи точніше викрила брехню псевдоукраїнського словотвору через видані донедавна заборонені чи щойно напрацьовані лексикографічні джерела, то друга тенденція — це добре запущений понад сімдесят років тому асиміляційний маховик, що не вгаває і нині, позаяк для його роботи створено як найкращі суспільно-політичні умови. Перша тенденція, з огляду на проаналізований матеріал, уже давно ствердила вибір норми, проблема полягає лише в системі її кодифікованого впровадження у мовну практику, яка передбачає насамперед підтримку з боку державних інституцій і загального усвідомлення словотвору як основної і визначальної лабораторії мови. Недарма зазначав Л. Булаховський, що саме словотворові слід подякувати за «цілком натуразальну індивідуалізацію українського словника» [4, с. 152], хоч би на прикладі «гнізда» слова любити: *любий, любас, любість, любота, любка, любуня, любощи, любенята, любісінький, улюбленець, полюбляти, люб'ята* та ін.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. — К., 1991.
2. Аргумент. — 2003. — 27 березня.
3. Білоусенко П. І. Нульсуфіксація у формуванні словотвірної системи українського іменника // Методичні читання «Словотвірна та семантична структура української лексики». — Л., 1991.
4. Булаховський Л. А. Українська мова // Вибрані праці у п'яти томах. — К., 1977. — Т. II.
5. Вихованець І. Мовна мозаїка. Бажаючий, керуючий, початкуючий, працюючий, співаючий... // Українська мова. — 2006. — № 1.
6. Вихованець І. Мовна мозаїка. Виставочний і виставковий, посадочний і посадковий // Українська мова. — 2002. — № 1.
7. Вихованець І. Мовна мозаїка. Хай буде панівне, а не пануюче // Українська мова. — 2005. — № 2.
8. Вихованець І. У світі граматики. — К., 1987.
9. Вихованець І. Хто їх відмінками нарік // Українська мова. — 2001. — № 1.
10. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською. — Л., 1981.

11. *Войналович О., Моргунюк В.* Російсько-український словник наукової і технічної мови. Термінологія процесових понять. — К., 1997.
12. *Вусик О. С.* Словник українських синонімів. — Дніпропетровськ, 2000.
13. *Гінзбург М., Левіна С.* Відродити творення термінів на позначення насліду процесу // Українська мова. — 2007. — № 4.
14. *Гінзбург М.* Система правил українського ділового та наукового стилю // Українська мова. — 2006. — № 2.
15. *Головань Т.* Словотворчість Василя Барки // Дивослово. — 2002. — № 9.
16. *Горпинич В. О.* Будова слова і словотвір. — К., 1977.
17. *Горпинич В. О.* Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України (оїконіми, ад'єктоніми, катойконіми). — Дніпропетровськ, 2000.
18. *Горпинич В. О.* Словник географічних назв України. — К., 2001.
19. *Горпинич В. О.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. — К., 1999.
20. *Грешко В.* Серце «другого Володьки» і заборонена любов // Усе для школи. Павло Тичина, Максим Рильський, Володимир Сосюра. — К., 2001. — Вип. 7.
21. *Губерначук С.* Крізь гул віків, крізь шум століть. — К., 2002.
22. *Грещук В.* Український відприкметниковий словотвір. — Івано-Франківськ, 1995.
23. *Дітківська Л. П., Родніна Л. О.* Словотвір, синонімія, стилістика. — К., 1982.
24. *Донцов Д.* Дух нашої давнини. — Дрогобич, 1991.
25. *Жолдак Я.* Реквієм по Голохвастову, або Супердякую за супердійство // Урок української. — 2002. — № 3.
26. *Ільїн В. С.* Префікси в сучасній українській мові. — К., 1953.
27. *Караванський С.* Пошук українського слова, або Боротьба за національне «я». — К., 2001.
28. *Караванський С.* Російсько-український словник складної лексики. — К., 1998.
29. *Караванський С.* Секрети української мови. — К., 1994.
30. *Карпіловська Є. А.* Кореневий гніздовий словник української мови. — К., 2002.
31. *Карпіловська Є. А.* Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація. — К., 1999.
32. *Клименко Н.* Взаємозв'язок співвідносних різnorівневих одиниць як критерій зіставлення мов (на матеріалі української та новогрецької) // Актуальні проблеми українського словотвору. — Івано-Франківськ, 2002.
33. *Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А.* Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. — К., 1998.
34. *Козирський Б., Шендеровський В.* Корчі радянського словникарства. — К., 2001.

35. Колоїз Ж. Б. «Кування» слів: данина моді чи традиція? // Український смисл. — 2007. — № 1—2.
36. Коломієць В. В ентропії всеядності... // Вітчизна. — 1990. — № 8.
37. Костецький А. Слова й процес // Вітчизна. — 1990. — № 11.
38. Кочерга О. Мовознавчі репресії 1933 року — джерело теперішніх мовних проблем // Мова німої країни // Журнал «Ї». — 2004. — Число 35.
39. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови). — К., 2004.
40. Кундзіч О. Деякі питання перекладу творів Л. Толстого // Дивослово. — 2004. — № 4.
41. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. — Київ, 2004.
42. Лукаш М. Шпигачки. — К., 2003.
43. Мазурик Д. Продуктивність суфіксального творення неологізмів — іменників у сучасній українській мові // Актуальні проблеми українського словотвору. — Івано-Франківськ, 2002.
44. Мацько Л. З якою лексикою вступаємо у ХХІ ст.? // Урок української. — 2002. — № 8.
45. Перхач В. Пропозиції щодо вдосконалення української науково-технічної термінології // Науково-технічне слово. — 1993. — № 1.
46. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. — К., 1976.
47. Пілецький В. Назви процесових понять у науково-технічній термінології // Актуальні проблеми українського словотвору. — Івано-Франківськ, 2002.
48. Потебня А. Язык и народность // Мысль и язык. — Харківъ, 1913.
49. Практичний російсько-український словник. — К., 1923.
50. Рромова, або Де ми помиляємося... — К., 2006.
51. Російсько-український словник / Відп. ред. Н. А. Каганович. — К., 1937.
52. Русанівський В. М. У слові — вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка). — К., 2002.
53. Світличний І. Новий словник. Який він? // Серце для куль і для рим. — К., 1990.
54. Синявський О. Норми української літературної мови. — Л., 1941.
55. Сікорська З. С. Словотвір української мови. — К., 1997.
56. Сімович В. Про «московофільство» в українській мові // Урок української. — 2001. — № 8.
57. Слабошицький М. Алчевські // Дивослово. — 2003. — № 3.
58. Словник іншомовних слів / За ред. Л. Пустовіт. — К., 2000.
59. Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979.
60. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. — К., 2003.
61. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. — К., 2001.

62. *Тищенко К.* Поки живі українські діалекти — живе Україна // Дивослово. — 2002. — № 6.
63. *Ткаченко О.* До концепції нового «Словника української мови» // Українська мова. — 2002. — № 1.
64. *Токар В. П.* Із історії суфікса -щик (-чик) в українській мові. Наукові записки // Дніпропетровський університет. Збірник праць історико-філологічного факультету. — 1958. — Т. 64. — Вип. 15.
65. *Український правопис.* — К., 1946.
66. *Український правопис (проект).* — К., 1926.
67. *Федик О.* Мова як духовний адекват світу (дійсності). — Л., 2000.
68. *Хом'як І.* У пошуках таєни слова // Дивослово. — 2003. — № 5.
69. *Царук О.* Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. — Дніпропетровськ, 1998.
70. *Чапленко В.* Українська літературна мова, її виникнення та розвиток (XVII ст. — 1917). — Нью-Йорк, 1956.
71. *Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови. — Л.; Нью-Йорк, 1996.
72. *Шелудько І., Садовський Т.* Словник технічної термінології. — К., 1928.
73. *Шляйхер А.* Теория Дарвина в применении к науке о языке // Хрестоматия по истории языкознания XIX—XX веков. — М., 1956.
74. *Яворська Г. М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада. — К., 2000.
75. *Якубівський В.* Ми завжди будемо петлюритись // Слово Просвіти. — 2005. — Ч. 22 (295). — 2—8 червня.
76. *Якушин Б. В.* Гипотезы о происхождении языка. — М., 1987.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

Гр. — Словарь української мови // Упоряд. з додатком влас. матеріалу
Б. Грінченко. — К., 1907—1909. — Т. 1—4.

ВТС СУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2007.

ІС — Інверсійний словник української мови. — К., 1985.

ІСУЯ — Історичний словник українського язика / Уложили проф. Є. Тимченко, Е. Волошин, Л. Лазаревська, Г. Петренко; Зредагував проф. Є. Тимченко. — К.; Х., 1930. — Т. 1.

ДСТУ ДК 004-2003. Державний класифікатор України. Український класифікатор нормативних документів (ІС8: 2001, ГОТ).

ДСТУ 1.5: 2003. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ).

ДСТУ 3321: 2003. Система конструкторської документації. Терміни та визначення основних понять.

ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.

РУС-1956 — Русско-украинский словарь / Глав. ред. М. Калинович. — К., 1956.

РУС-2003 — Російсько-український словник / За ред. В. В. Жайворонка. — К., 2003.

К РУССЛ — Караванський Святослав. Російсько-український словник складної лексики. — К., 1998.

СУ — Словники України — інтегрована лексикографічна система: парадигма, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія // Український мовно-інформаційний фонд, 2001 (на CD-носії).

СУМ — Словник української мови: В 11 т. — К., 1970—1980.

УС РУС — Уманець М. і Спілка. Словарь росийсько-українский: В 4 т. — Львів, 1893—1898.

ФДМ — Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови / Уложили В. Підмогильний, Є. Плужник. — К., 1927.

СКАНУВАННЯ
Andriy DM

Розділ 3

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ НОРМИ: РЕПРЕСОВАНІ СЛОВА Й УБІТІ ЗНАЧЕННЯ

Будь-яке слово основного словникового фонду будь-якої мови безконечно цінніше за бронзовий меч чи золоте намисто бронзового віку.

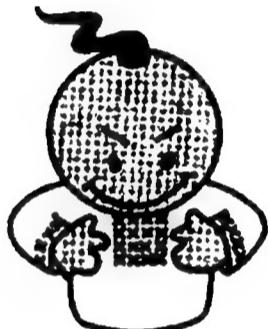
A. Чикобава

3.1. Словники — лексико-семантичні кодифікатори

Лексико-семантичні норми — це вживання слів у властивому значенні та впровадження їх до узаконених (кодифікованих*) парадигматично-сингматичних відношень (себто нормативних відношень багатозначності слова, синонімії, омонімії, паронімії, антонімії та закономірностей сполучуваності слів).

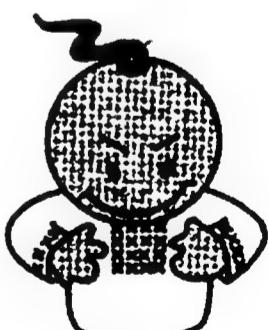
Порушення цих норм — зовнішній вияв глибоких суспільно-культурних і психологічних зсувів у підсвідомості, свідомості та діяльності людини: зсувів у відповідності між явищем і способом його називання, між засобами власної мови і чужої, між усвідомленням слова як витвору культури і банальним засобом порозуміння, між духовим естетичним піднесенням і прагматичним приземленням — аби зрозуміли! Отож, значною мірою значення слів не в них самих, а в середині нас:

«То лише здається, що мова може бути будь-якою, аби тільки люди розуміли одне одного. Бо не все одно, дівчині-українці, назвуть її бабою чи дівчиною. Не все одно старому чоловікові, звернуться до нього на вулиці «Ей, ти дед» чи «Чоловіче добрий». У мові закладено характер народу. І хоч би як гарно ми навчилися передавати свої думки, а рости є куди» [22, с. 18–20].

Це правда, що важко зміряти слів глибочінь.

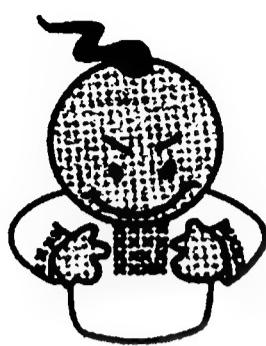
Папа Іван-Павло II

Холодним словом серце не запалиш.

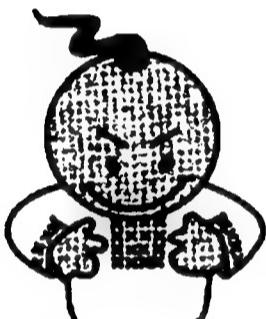
Народна мудрість

* Лінгвістична кодифікація — це суспільні дії щодо збереження норми, цілеспрямоване опрацювання правил і приписів, покликаних сприяти збереженню і науковому оновленню норми. Кодифікація — це прийняття норми [20, с. 175; 40, с. 29].

*Лише слово надає речі
буття.*

M. Гайдетер

*Життя — сонце, пись-
менник — дзеркало, сло-
ва — сонячні зайчики.*

V. Жемчужников

*Життя стане лише
тоді повноцінним, ко-
ли до нас повернеться
у повноті своїй наш
історично визначений
словник.*

P. Мовчан

«*Рости є куди*» не лише з огляду на психічно-національну і нормативну мотивованість кожного слова (як зауважив папа-лінгвіст Іван-Павло II: «*Це правда, що важко зміряти слів глибочінь*»), а й з огляду на велетенську кількість слів. Середній запас слів у добре освіченої людини становить 6—9 тис. Тлумачний словник української мови в одинадцятьох томах [СУМ, 1970—1980] містить понад 130 тис. слів, а в народній скарбниці, себто з діалектизмами — 200 тис. слів. У найновішому тлумачному словникові української мови їх — 250 тис. [ВТС СУМ, 2007], а електронна картотека видавництва «Перун» цього словника нараховує понад 1 млн. слів. Порівняймо, що Т. Шевченко у своїй творчості використав 18 401 слово, яке має 83 731 уживання. Отож, кількість слів збільшується, бо розширюється палітра сприйняття світу, горизонти наших знань щоразу віддаляються. Слово — це те, що ми про цей світ знаємо.

Головними лексичними кодифікаторами [20, с. 175; 40, с. 29] є тлумачні, перекладні і термінологічні словники: образно кажучи, вони — лексична конституція мови. Це своєрідні путівники в океані мовних лексичних скарбів і рятівні маяки лінгвістичної інформації [17, с. 173]. Історія їхнього створення нагадує кардіограму життя мови як нації і нації як мови. Її кульмінаційний злет у ХХ ст. (після численних указів заборон самої мови) спостерігаємо у «*Словарі української мови*» за впорядкування Б. Грінченка (1907—1909) [Гр.]. Цей словник відображає розвиток мови наприкінці XVIII і в XIX ст.

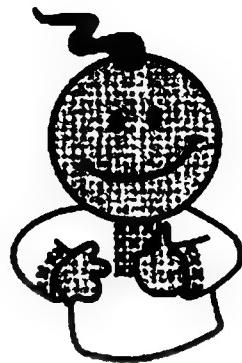
Нова доба у словникарстві пов'язана з проголошенням незалежності України 22 січня 1918 р. — і першою словникарською ластівкою став «*Російсько-український словник*» С. Іваницького та Ф. Шумлянського (перевидано щойно 2006 р.) [РУС-1918]. У листопаді в Українській академії наук створено Постійну комісію для складання словника живої української мови під керівництвом академіка А. Кримського і Постійну комісію для складання історичного словника української мови, яку очолив професор Є. Тимченко [33, с. 21]. Але через перетворення України в більшовицьку колонію імперії зла СРСР жодному з тих знакових словників — кодифікаторів минулого і сучасного — не судилося вчасно й у завершенному обсягові вийти у світ.

Вислідом роботи Постійної комісії для складання словника живої української мови став «*Російсько-український словник*» (1924—1933: 1924, т. 1; 1929—1933, вип. 1—3, т. 2 за редакцією А. Кримського, 1927—

1928, вип. 1—2, т. 3 за редакцією С. Єфремова) [РУС-1924—1933]. Четвертий том (літери Р — Я), який редагував С. Єфремов, — знищено. Керівником Комісії, що укладала словник, був В. Ганцов. Саме цьому словникові ми завдячуємо упровадженням до реєстру звичних тепер в офіційно-діловому стилі слів: *доповідь, голова* (зборів — замість кальки *предсідатель*), *гурток, листівка, ставитися, уряд* (замість кальки *правительство*), *установа, здібний* [69, с. 361]. Унікальність словника й у тому, що він був не лише перекладний, але й фразеологічний і синонімний: проти російського слова подано український відповідник, а далі синонімний ряд до цього відповідника і фразеологізми. Про цю функцію словника висловився Ю. Шевельов: «*Не можна-бо перецинити ролю нормативного синонімічного словника в закріпленні кожної літературної мови. Такий словник — це рамки літературної мови даного часу і старт її дальнього розвитку*» [66, с. 34]. Однак новітні «нормалізатори» мали інший погляд на це джерело української норми: «...видані шість випусків цього словника непридатні для користування, бо в них проявлені відверті буржуазно-націоналістичні тенденції. Укладачі і редактори цього словника, здебільшого буржуазно-націоналістичні мовознавці, вороги українського народу, всіляко ігнорували спорідненість і взаємозв'язок російської та української мов. З української частини словника вони витравляли слова, тотожні з російськими, вводячи замість них спотворені терміни, архаїзми і вигадані, ніким не вживані слова, чужі живій мові українського народу, мові радянської преси і художньої літератури». Все це, виявляється, «буржуазно-націоналістичні мовознавці» робили для того, «щоб загальмувати розвиток соціалістичного будівництва СРСР, підірвати кровний [вид. — І. Ф.] братерський зв'язок радянських народів, освячений багатовіковою боротьбою із спільними ворогами...» [РУС-1962, с. XII].

Комісія зі складання історичного словника за редакцією Є. Тимченка видала «Історичний словник українського язика» [ІСУЯ-1930—1932]. Третій випуск не надруковано. З перекладних словників цього часу найважливішим стало видання переглянутого й доповненого Грінченкового «Словаря української мови», над яким працювали С. Єфремов та А. Ніковський. Встигло вийти з чотирьох лише три томи (1927—1928). На щастя, сьогодні його повністю перевидано (1997).

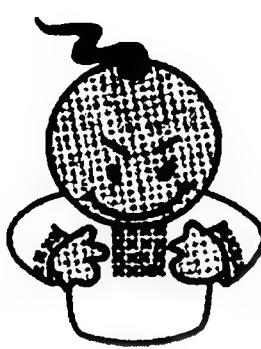
Першим кодифікатором норм у контексті культури мовлення став «Український стилістичний словник» І. Огієнка, виданий у Львові 1924

Відомий автор французького тлумачного словника П. Буаст, людина суверих звичаїв, виключив зі свого словника всі слова непристойного змісту. Одна знатна дама, бажаючи улестити упорядника, заходилася вихваляти його за те, що він очистив словник від нецензурних слів. Буаст здивувався:

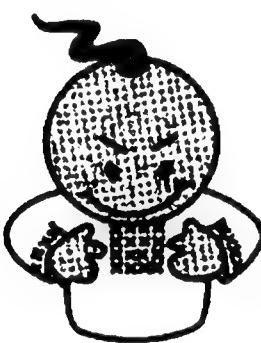
— А звідки ж ви, мадам, довідалися, що у словнику немає таких слів? Адже для цього треба було їх шукати.

*Із записів
І. Долі-Попова*

Слово — перше дзеркало духу, а дух — не останній водій слова.

Петрарка

*Слова — половина,
Але огонь в одежі
слов —
Безсмертна,
чудотворна фея,
Правдива іскра
Прометея.
І. Франко*

року, а також журнал «*Рідна мова*», який видавав учений у Варшаві впродовж 1933—1939 років. Ці новаторські джерела перебували поза межами Радянської України, тому, на жаль, не могли суттєво впливати на формування літературної норми, ба, більше, згодом їм приписано статус «націоналістичних». Натомість непромінальну роль у нормалізації української мови у діловій царині відіграв *«Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови»* (1926, перевидання 1927 року) [ФДМ], який уклали видатні українські письменники В. Підмогильний і Є. Плужник. Це була єдина й унікальна праця такого спрямування на всю українську лексикографію аж до початку 90-х років ХХ ст. У передмові «*Від складачів*» знамениті автори так мотивували потребу цього словника: *«Відбувши курси українізації, за своїми елементами морфології української мови та її синтакси, радянський службовець, проте, безсилій проти «мовних штампів» звиклої російської мови, не маючи під рукою не тільки остаточно фіксованої української ділової фразеології, а навіть того матеріялу, що давав би йому хоч навід, коли не нормативну відповідь»* [ФДМ]. Саме цьому словникові завдячуємо усталенню таких ділових зворотів, як:

*бюджет міський; бюджет місцевий;
відкрити (розпочати) збори; вписати до протоколу;
виплата грошей; звертатися у справі;
згідно з оригіналом; заохочення;
засади; значне становище;
з огляду на зазначене; касаційна скарга;
надійшли гроші; накласти кару;
платити готовкою; подавати скаргу;
подавати аргументи; не на ту адресу;
справу з'ясовано; скласти лист (листя);
складати (віддавати) подяку; скрутне становище;
сплачувати (виплачувати) борги; ставити за провину;
увічнювати пам'ять; ухвала;
у разі потреби; чиїм коштом виконано.*

На жаль, поза поширеним офіційно-діловим ужитком зстаються і нині такі слушні пропозиції близкучих знавців української мови:
а) українські дієслівні відповідники до російських словосполучень дієслова з іменником:

пережить беду — перебідувати;
 быть секретарем — секретарювати;
 брати взятки — хабарювати (поряд із брати хабарі);
 делать вывод — висновувати (поряд із робити висновки);
 влезать в долги — заборгуватися;
 воспрянуть духом — збадьорішати;

б) українські дієслівні відповідники до російських словосполучок іменника з іменником:

место для сидения — місце сидіти;
 место для лежания — місце лежати;
 срок для сдачи — термін здавати;
 для избежания огласки — щоб не було розголосу;

в) дієслівне керування:

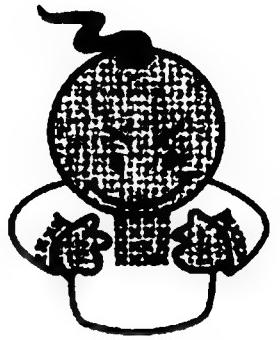
болеть чем — нездужати на що;
 жить на чужой счет — чужим коштом жити;
 состоять в должности — бути, перебувати на посаді;
 предотвратить беду — запобігти лихові;
 снискивать чье-либо благоволение — запобігати ласки в кого;
 вступить в борьбу — стати до боротьби;
 ехать по железной дороге — їхати залізницею;
 избирать кого кем — вибирати кого на кого;
 овладевать кем, чем — опановувати кого, що;
 просить об одолжении — просити послуги;
 являться причиной чего — спричинятися до чого;

г) українські фразеологічні відповідники:

безстыдно врать в глаза — у живі очі брехати;
 пожить в богатстве — розкошів зазнати;
 бросить на произвол судьбы — кидати напризволяще;
 как ни в чем не бывало — наче й не було нічого;
 быть на виду, на глазах — бути перед очима;
 для видимости — про людське око;
 остаться в дураках — пошитися в дурні;

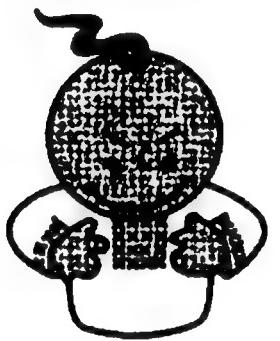
г) стислі українські відповідники до російського багатослів'я:

более чем достаточно — (аж) задосить;
 брошенный без внимания — занехаяний;
 в недалеком будущем — незабаром, невдовзі;
 как можно быстрее — як найшвидше;

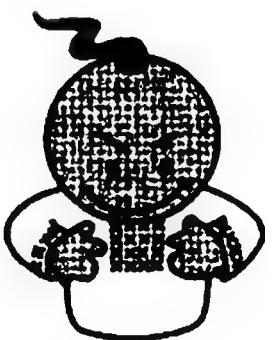
Мова реагує на всі соціальні, національні деформації. Мова мстива: будь-яка наруга над нею призводить до душевної ущербності.

П. Мовчан

Значення слів завжди пристосовуються до певного ступеня розвитку культури.

Г. Пауль

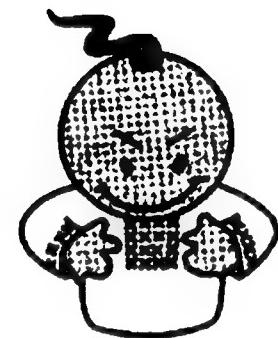

Мова росте елементарно, разом з душою народу і мало дбає на граматичні правила.

І. Франко

*род занятий — праця, професія;
идти напрямик — простувати;
остаток еды — недоїдки; до сих пор — досі;
имущество после отца — бáтьківщина;
один и тот же — той самий;
сделать однообразным — водноманітнити.*

Аналізовані словники, на жаль, не змогли сповна виконати своєї місії утвердити і поширити українську лексичну норму та очистити мову від російського намулу. Авторів репресовано: С. Єфремова та А. Ніковського засуджено у «справі СВУ» 1929 року на 10 років ув'язнення, В. Ганцова — на 8 років, відтак у 1949—1956 роках відбував заслання у Сибіру і до наукової творчості вже не повернувся; Є. Тимченка заарештовано 1938 року і відправлено у заслання на 6 років, А. Кримського репресували 1941 року і за пів року він помер на засланні. В. Підмогильного заарештували 1934 року і розстріляли 3 листопада 1937 року у концтаборі Соловецького монастиря; Є. Плужник, заарештований 1934 року і засуджений до розстрілу зі зміною вироку на 10 літ ув'язнення в Соловецькому концтаборі, помер 2 лютого 1936 року.

*На хресті слова
розіп'ятый
Цвяхами літер.
Один, —
Яким же криком ще
маю кричати
Крізь історії чорний
вітер,
Страшної епохи син?
Яких ще віршів
вирізувати
З кривавого м'яса днів?
Які породити слова?*

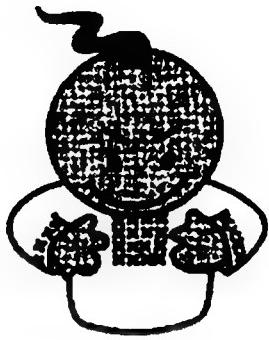
E. Маланюк

Такою була ціна словникарської праці як матеріалізованого знаку життя і розвитку мови, без чого немислима самодостатня українська держава. Служно зауважив один із провідних словникарів ХХ ст. М. Рильський: «...словник — це не тільки механічне зібрання слів, розташованих за алфавітним порядком. Це — явище ідеологічне, явище політичне» [47, т. 16, с. 356]. Позаяк політико-ідеологічне тло ХХ ст. — це терор як форма керівництва державою та ідеологія поглинання націй «великим магучим язиком», — то словники стали відображенням такого способу деградації людини, держави і мовознавчої науки. Це були роки трагедії нашого мовознавства, яка не минула і сьогодні: «...тодішнє мовне лихо є джерелом теперішніх мовних негараздів. Не вивчивши їхнього походження, не дослідивши їхньої еволюції, нам годі сподіватися їх подолати» [28, с. 104].

На жаль, підтверджують цю слушну тезу О. Кочерги нещодавно видані «Російсько-український словник (сфера ділового спілкування)» та «Українсько-російський словник (сфера ділового спілкування)» [ТБ РУС-1996, ТБ УРС-2000], що «збагачує» нашу мову (начебто у навмисному супротиві до ФДМ), такими кальками, як *діючий* (треба чинний, дієвий,

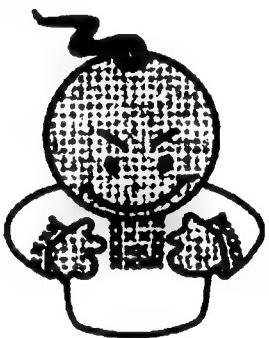
дійовий), існуючий (треба теперішній, такий), регулюючий (поряд із правильним регулювальним), знаходиться (поряд із правильними бути, перебувати, міститися, розташовуватися), явка із позначкою «менее реком.» (поряд із з'явлення, прибуття, присутність); а також узаконює хворобливе мовне роздвоєння через правильність двох словоформ: завідуючий і завідувач, керуючий і керівник, завіряти і засвідчувати (у значеннях «підтверджувати правильність і скріплювати печаткою»); впроваджує до мови кальки погашати/погасити (марку, вексель, судимість, заборгованість, платежі, позику — [ТБ РУС-1996, с. 195, 104, 270; ТБ УРС-2000, с. 106, 115, 119, 267] замість сплачувати, виплачувати; перекреслити, пошкодити гербові марки — [ФДМ, с. 161]. Ці видання, очевидно, вправно втілюють у життя основну тенденцію радянізації і суржикізації нашої мови, про що так схвально висловлено у колективній монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія» у задушливий брежневський 1983 рік: «Серед продуктивних явищ у розвитку словникового складу української літературної мови поживного періоду не можна не згадати й активізацію закладених у ній можливостей до словотворення за моделями, притаманними сучасній російській мові [вид. — І. Ф.]: так, у радянський час словник української мови інтенсивно поповнюється за рахунок зрослої продуктивності віддієслівних іменників на означення процесів дій: виводка, закупка, заточка, поставка, обкатка, обрубка, приписка, прописка, прополка, розсадка, розкладка, флюсовка, обрізка тощо, а також іменників жіночого роду типу анатомка, багатотиражка, вечірка (газета), врубівка, електричка, літучка, оперативка, підсобка, рисувалка, технічка та ін., активних дієприкметників теперішнього часу й відповідних іменників та прикметників на -чий, рідше на -щий: ведучий, живучий, немеркнучий, організуючий, обслуговуючий, прогресуючий, правлячий, перемагаючий, ростучий, швидкоріжучий, грядущий, звучащий, невмирущий, сущий тощо» [23, с. 573].

Жорстока розправа з ученими-мовознавцями випливала зі зміни політичного курсу керівництва УРСР: секретарем ЦК КП (б) України від 1933 до 1937 року став росіянин П. Постишев, відвертий противник українізації у 1923—1930 роках. Він, як зауважує Ю. Шевельов (Шерех), «тріумфально повернувся, щоб виконати те, що, мабуть, було його власним бажанням, а тепер і офіційним дорученням — розгромити своїх ідеологічних (і особистих) противників: приборкати українців і в пар-

Кожен постійно потребує в розмові зі своїми пращурами, а можливо, ще більше й потаємніше — зі своїми нащадками.

М. Гайдеггер

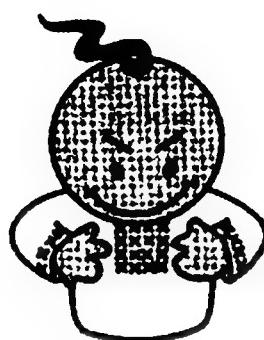

... і землячки
Де-де проглядають.
По-московській так
і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх,

що з малечку

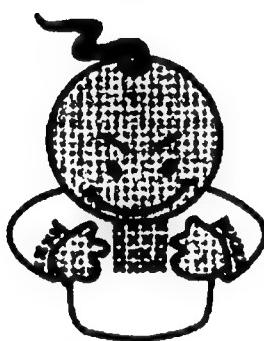
Цвенькать не навчили
По-німецькій [...]
[...] Може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки
вивчив
Московської мови.

Т. Шевченко

*Мову поновлювати —
муть великі писате-
лі, а не лексикографи:
себо тільки підсусідки
і підпомошники великих
писателів, і без їх пера
нічогісінько не вдіють
цілими академіями.*

П. Куліш

*Слово — нам голова!
Слово наше рідне
міллю не трачене
і цвіллю не бите
Слово — нам судія!*

Л. Голота

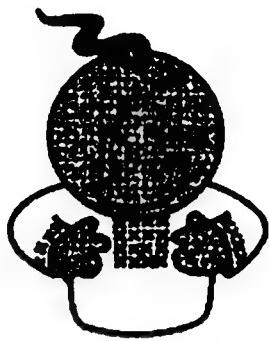
тії, і як націю. З ним [...] прибуло близько трьох тисяч працівників з Росії, що мали завдання викоренити будь-які вияви спротиву на Україні» [70, с. 321—322]. Як результат їхньої мовної антиукраїнської діяльності стала «Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології» (1934 р.), де низка пунктів присвячена названим словникам, а також усім термінологічним словникам: «У цілому вся дотеперішня словникова продукція ... свідчить про несумісне з поглядами пролетаріату методологічне настановлення деяких наукових робітників, в основі своїй буржуазно-націоналістичне, що виявляється в штучному вигадуванні спеціально для словників нацдемівського типу, тенденційному підбиранні українських слів та цитатного матеріалу, де відбувається ідеологія ворожих радянській країні класів, а також у тлумаченні слів. Наслідки такого методологічного настановлення часто позначаються яскравим націоналізмом, назадництвом і тенденцією штучно відмежувати українську мову від російської, отже, таким спрямованням, що йде різко проти інтересів пролетарської революції й соціялістичного будівництва в країні Рад і переходить у шкідництво» [61, с. 145]. Відтоді і аж до 80-х років ХХ ст. (!) словники стають «войовничим знаряддям боротьби» з самою мовою. Це був, порівняно з попередніми зовнішніми заборонами й обмеженнями української мови, небачений досі спосіб зруйнувати мовну систему через начебто внутрішньомовні приписи: «саму структуру, основу безборонної літературної мови відкрито російським впливам і позикам, а її діялектну основу зрушено на схід» [70, с. 353].

Це засвідчив наступний «Російсько-український словник» (уклали С. Василевський і Є. Рудницький) [РУС-1937], методологічна основа якого (себто послідовне калькування російської лексики) прямо протилежна зasadам творення Словника 1924—1933 років. У нормативному плані його важливим завданням було «очистити українську літературну мову від націоналістичних перекручень і вигадок» [40, с. 228]. Це «очищення» виявилося у впровадженні до нашої мови таких російських слів, як *грузовик*, *чужак*, *пригород*, *рисистий*; униканням багатьох українських синонімів, аби «боронь Боже, не творилося враження, що українська мова може бути багатшою на слова й семантичні відтінки, ніж російська», зокрема, слово двір перекладено лише як двір без синонімічних відповідників *подвір'я*, *обійстя* [69, с. 205]. Однаке і цей словник, як і його, очевидно, замовні автори, стали об'єктом розтерзання, позаяк здіймалася нова хвиля терору 1937 року і, як наслідок, у газеті «Прав-

да» якийсь Д. Вадімов писав: «По указке фашистских агентов Любченко и Хвили буржуазные националисты вытравливали из словаря всякое слово, мало-мальски похоже на русское, интернациональные термины, наполнив словарь вражеской галиматьей» [69, с. 207]. Характерно, що об'єктом нападу став український переклад таких російських слів: *управлять — керувати, верховный — найвищий, батрак — наймит, торгаш — крамар, благодущие — безжурність, безтурботність, злонравный — непутяний, гонка — гонитва, старейшина — найстаріший, лом — брухт, глиба — брила, сюртук — сурдун, служебные часы — урядові години*. Працівники Інституту мовознавства визнали лише те, що слово *верховний* слід було ввести до української частини словника [69, с. 206—207]. Таким способом ми отримали усталену кальку в словосполученнях *Верховний Суд, Верховна Рада* (Конституція 1936—1937 років запровадила новий урядовий орган, рос. *Верховний Совет*, укр. *Верховна Рада*). Наступив час, коли мовознавчу науку допущено лише «на обслуговування політичних кампаній» [67, с. 25].

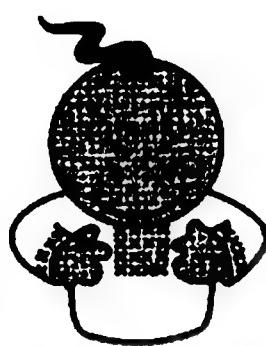
Наступним етапом лексичного уподібнення української мови до російської став «Русско-украинский словарь» за редакційної колегії Л. Булаховського, М. Калиновича, М. Рильського [РУС-1948], який справедливо назвали *російсько-російським*. Основні принципи його укладання — зовнішня подібність слів, калькування, убогість або відсутність синонімних рядів, відсунення на другу позицію питомих слів, часто з ремарками *заст., діял., обл.*, значна частина вилученої лексики, поданої у словниківі 1924—1933 років. Натомість серед кричущих прикладів «збагачення» нашої мови *бариш, блокіровка, бравий, дерзкий, добро пожалувати, знобити, зівати, із-за* (у значенні *через*), *етаж, керосин, кирпич, комиш, кофе, лапша, лишній, лопнути, материй, мнимий, надругатися, обломок, озноб, резина, радіючий, салфетка, сахар, свекла, спеціаліст, тріумфуючий, хникати тощо*. Характерно, що в передмові до перевидання цього джерела 1962 року зазначено, що редакційна колегія «ставила собі за мету відобразити в ньому багатства мови українського народу в їх справжньому, неспотореному вигляді» [РУС-1962, с. XII].

Чи не чуємо ми тих слів у сучасному мовленні? Запитання риторичне, а відповідне мовлення закономірне, позаяк норма — це матеріальна форма, що її визначає певна соціальна реальність (Л. Єльмслев). «Словник, — як зауважив І. Світличний, — це мовний кодекс, мовний

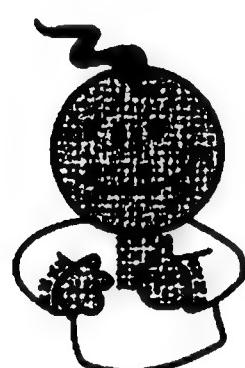
Дійсно, з мовами відбулося те саме, що з людьми: вихолощення духовного, вимив золотоносних покладів, історичне зубожіння. Ще вчора цербери адміністративної мови перегрізали горло кожному ненормативному слову і в прозі, і в поезії, посилаючись на нормативний тритомний російсько-український словник за редакцією М. Рильського.

П. Мовчан

Лунав вирок: такого слова в словнику нема! Отже, йому не жити! Регламентація мови відповідала загальнодержавній регламентації життя. Разом з гнобленням духовного життя людини відбувалося і гноблення мови.

П. Мовчан

Восени всі думки лєтять на південь, і в голові стає тихо, порожньо й неприбрано.

закон, обов'язковий для всіх [вид. — I. Ф.], хто користується мовою в суспільно-державних сферах, і всі його вартості, і всі його вади довгі роки будуть для широкого загалу нормою і законом, що формуватимуть мовну культуру народу...» [50, с. 462]. Словник 1948 року (із перевиданням 1955 і 1962 роках) видано небачено великим накладом — 50 тис. примірників — протягом тривалого часу був настільною книжкою кожного літературного працівника в редакціях районних, обласних і республіканських газет, журналів і видавництв. Саме він забезпечував так званий високий рівень нормалізації наукового, публіцистичного, офіційно-ділового стилів, а також газетно-інформативного та інших різновидів стилю масової інформації. «Період розвитку української мови — від кінця 30-х до початку 50-х років, відбитий у цьому словнику, характеризується настановами на сувору, однозначну нормативність, на встановлення у багатьох випадках єдино можливої норми» [40, с. 20]. Отож, цей Словник остаточно завершив роботу, започатковану Словником 1937 року з «очищення лексичного складу української мови від різного роду перекручень і взагалі вигадок окремих осіб» [40, с. 228].

Який був механізм цього «очищення», показує зіставний аналіз лексики РУС-1924—1933 та РУС-1948 як патологічну «відразу до будь-якої лексичної відмінності» [50, с. 472]:

РУС-1924—1933

Благополучие — добра воля, щастя, добробут, гаразд.

Заживать — гойтися, загоюватися, загоїтися, безл. затягати, затягнути (о мног.), позагоюватися, позатягати.

Корзина — кошик, (побільше) кіш, (узкая с двумя ручками) кошіль, кошелина, кошар, кошівка, (из лозы) лозя(а)ник, сапет, сапета, (из лыка) козуб.

Охрана — 1) охорона, оборона; 2) сторожа, варта, чата.

РУС-1948

Благополучие — благополучия, благополучность; (счастье, удача) — щастя.

Заживать — заживати, зажити, загоюватися, гойтися, загоїтися.

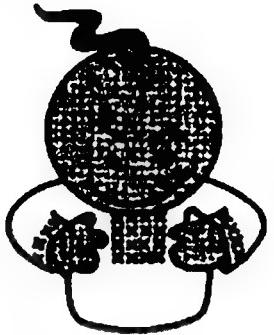
Корзина — корзина; (ручная — обычно) кошик.

Охрана — охорона [33, с. 39—41].

Від 20-х років основними центрами вироблення літературної, зокрема лексико-семантичної, норми стали видавництва і відповідна

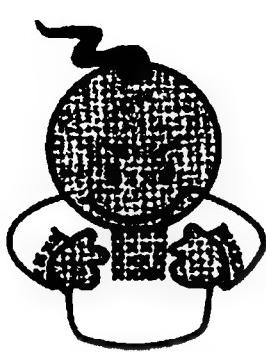
у них практика «мовних нарад» — це «Партвидав України», «Політвидав України», видавництво «Радянська школа», видавництво Держплану УРСР, «Наукова думка», «Мистецтво», а також редакції газет і журналів, при яких утворилися «свого роду лексикологічні школи» зі своїм головним продуктом — «видавничою нормою». При виборі суспільно-політичних термінів або основних термінів шкільних дисциплін по-кликання на «видавничу норму» та довголітню практику «Політвидаву» і «Радянської школи» стало визначальним [40, с. 123—124, 129, 131].

Закономірно, що черговим політично керованим здобутком став шеститомовий «Українсько-російський словник» [УРС-1953—1963], про який 1976 р. мовознавець М. Пилинський писав, «що його безперечною заслугою було широке включення до реєстру багатьох пасивних і ряду активних дієприкметників» [40, с. 233]. За такою логікою радянського мовознавця «заслугою» стали, зокрема, такі слова-перли: *танцюючий, тащили, теплушка, теряти, торгуючий, тоскувати, требувати, трепло, тряпка, тусклій, уборщиця, уронити, услуга, утюг, флаг, худо, цвітний, чердак, чаяння, челюсті, четвереньки, чреватий, чревовіщатель, шпіон, юбка, ябеда, яд, язва* — і це лише з самого шостого тому... Проблема в тім, що цей здобуток радянського мовознавства «*тривалий час був нормативним довідником з різних питань українського слововживання, семантичного навантаження лексичних одиниць та їхнього граматичного оформлення...*» [17, с. 147—148]. На обкладинці цього словника зазначено, що головним редактором є І. Кириченко, однак на останній сторінці надруковані прізвища справжніх редакторів — «*очей и ух государевых*» — Н. Шарапов, Н. Васильєв, Л. Лукашкін. На них натякає один із «редакторів» цього словника М. Рильський: «*Деякі редактори викреслюють з авторських рукописів слова, яких не знаходять у «зелено-му» словнику. З таких слів вони складають свої словники заборонених слів*» [71, с. 245]. Натхнений мовознавець і поет М. Рильський розкриває таємницю про «*спеціальні списки заборонених слів у редакторів*» або «*лексичні реєстри заборонених слів*», які, очевидно, виникали на основі порівняльного аналізу словників 1924 р. і 1948 років: «*Наші надто ретельні законодавці мови, наші літредактори, які мають спеціальні списки «заборонених» слів (не думайте, що йдеться про якісь непристойні слова) бояться як чорт ладану, синонімики (кожній речі, кожному явищу, на їх гадку, може відповісти тільки однo слово), бояться відтінків,*

Безконечні зміни правопису, гласні і негласні, виття, зчинене навколо «націоналістичного шкідництва» в мові, боротьба з «полонізмами», якими нібито засмічена українська мова [...] — ніякими засобами і заходами не гребувано. Без довгих розмірковувань викидалося те чи те слово, пітоме українській мові, тільки через те, що воно не схоже було на російське. Дійшло до того, що недотепний редактор мови газети «Комуніст» розіслав циркуляр, яких слів не можна вживати. Так, пропонувалося замість прapor вживати флаг, замість галузь — область і т. д.

**Ю. Шевельов,
В. Цебенко**

Для того щоб виключити найменшу ймовірність виникнення спротиву чи альтернативної думки, влада застосовує військо, таємні служби, тортури, але найбільшого значення надає саме новомові. Її впровадження партія пояснює необхідністю спрошення та максимальної функціоналізації мови, хоч насправді новомова призначена для того, щоб обмежити розуміння реального світу...

С. Шумлянський

шукань і дерзань, сміливого розсування мовних меж, — недобру роблять справу... Багате життя повинна відбивати багата мова» [48, с. 119—128].

Сьогодні частково відтворено список заборонених слів від редакторів — політичних цензорів, серед яких Богові душу невинні слова: *аби, аналіза, бавитись, багацько, бігун (полюс), визиск (експлуатація), виробничі сили (продуктивні сили), витинок (сектор), відтак (потім), відсоток, водоспад, второпати, годен, горішній, громада (община), гуртовий дохід (валовий доход), достеменно, добродій, долішній, завше, заказати (заборонити), залюблений, картами, краватка, мана, лад (уклад), мати рацію, набутки, мірило (масштаб), обстановка (обстановка), осоння (на сонці, під сонцем), південник (меридіян), позирк (погляд), попри (дарма що), потурати, причандаля, робітня (майстерня), себто, філіжанка, цигарки, часопис, шпиталь (госпіталь) та ін.* [3, с. 16—19; 61, с. 356—399]. Сподіваюся, що нове покоління українських словникарів незабаром видасть унікальний у світі «*Словник репресованої української лексики*» — і ці слова оживуть, бо

Не люблять кайданів ні слово, ні ідея.

М. Рильський

На основі «Українсько-російського словника» (1953—1963), крім низки інших, укладено академічний тритомовий «Російсько-український словник» (1968) (голова І. Білодід — ідеолог двох рідних мов) [РУС-1968], який порівняно зі Словником 1948 року мав розширеніший реєстр слів — 120 тис. супроти 80. Збільшуючи лексичний реєстр, він, по-перше, засвідчив тенденцію уникати таких яскравих, зазначених вище словесних покручів, хоч натомість упровадив свої «перли»: *обідняти (збідновати), обездолений (знедолений), обіденний (обідній), улучати (вибирати), самодовліючий (самодостатній)* тощо; по-друге, у багатьох випадках змінено місцями відповідники, перший з яких автоматично стає основним словом: *салфетка, кофе, спеціаліст, комиш* поступилися місцем *серветці, каві, фахівцеві, очерету*, однак *надругатися, благоглупість* залишилися на першому місці. Такі дивогляди, яким узагалі не місце в нормативному словникові, як *озноб, мнимий, кирпич, сахар, хникати, знобити, обломок, зівати, із-за* (у значенні *через*), — залишилися на другому плані. По-третє, словник не всеохопно і не послідовно передавав спосіб перекладу активних дієприкметників (описово чи словами інших категорій), допускаючи до свого реєстру

(хоч і не в першій позиції) такі форми, як: *радіючий, тріумфуючий*. Отож, практика уподібнення лексичних систем української та російської мов так глибоко ввійшла у свідомість, що в добу непослідовної і суперечливої хрущовської відлиги (на ХХІІ партійному з'їзді 1961 року М. Хрущов оголосив російську «*другою рідною мовою*») на кожній сторінці словника «*бачимо сліди битви, що іноді увінчувалися почесною перемогою, а іноді — лише дипломатичним компромісом чи й зовсім невиправданою здачею позицій*» [50, с. 472]. Попри немалі досягнення таки відродженого, але зрадянізованого українського мовознавства після доби терору, ідеологічно незмінними зосталися три його постулати — «благотворний» вплив російської мови на українську; її визначальна роль у процесах формування спільногоЛексичного фонду «братніх» мов народів СРСР; широке впровадження інтернаціоналізмів [33, с. 53].

Ці постулати лягли в основу творення «*Словника української мови*» в 11 томах (1970—1980) [СУМ] — першого в історії української лексикографії словника тлумачного типу, безперечного поступу в українському словникарстві та «*радше даниною часові з його умовами, ніж наслідком злії волі його укладачів*» [59, с. 23] (хоч, гадаю, «*злії волі*» тут також вистачало). І в лексичному, і в граматичному планах «*Словник*» позначений тоталітарною марксистсько-ленінською ідеологією та в багатьох параметрах антинауковим підходом. Про це свідчить передусім список його джерел порівняно з відомими прізвищами українських політиків, письменників, учених, засвідчених в «*Енциклопедії українознавства*» (1955—1984, Торонто). Серед джерел «*Словника*» немає знакових праць М. Міхновського, С. Петлюри, Олени Пчілки, В. Липинського, С. Бандери, Д. Донцова, М. Грушевського, Д. Дорошенка, Д. Чижевського, І. Огієнка, С. Єфремова; грона знаменитих українських письменників XIX і XX ст., найперше доби Розстріляного Відродження та діаспорних письменників, творчість яких не вписувалася у прокрустове ложе тодішньої ідеології та псевдонормативних приписів. Закономірно, що серед лексичних кальок:

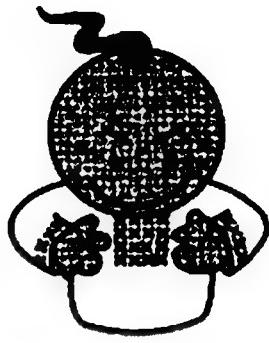
баловство — те саме, що *балощи*;

балуватися — пустувати, гратися; «*займатися чим-небудь для розваги*»;

башмак — техн. пристрій (правильно *черевик*);

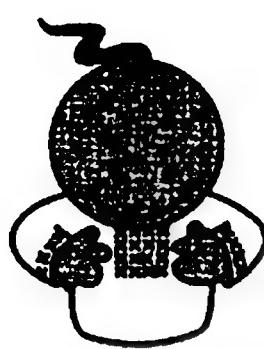
бувший — з позначкою *рідко* (правильно *колишній*);

відкритка (правильно *листівка, поштівка*);

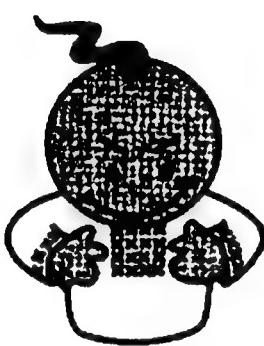
Скарби народного слова, вживані в народних устах і великою мірою використані в творах [...] Шевченка, Куліша, Лесі Українки, Коцюбинського, Франка та інших, повизбирувані в наших найкращих словниках — Грінченка й Академічному 1924—1933 років, приречені було на забуття. Кожний недолугий газетний борзописець мав право черпати повними жмежнями російські слова і вирази і, переписавши їх через «і з крапкою», видавати їх за українські.

**Ю. Шевельов,
В. Цебенко**

Потрібно повернути словам їхнє значення, а це можливо лише тоді, коли згори донизу відречуться від брехні як засобу політичної боротьби.

П. Мовчан

Особливо люто нищено українські військові терміни — в армії більше, ніж будь-де загрозливий був для більшовиків хоч би натяк на щось українське. Тут російські слова запроваджувано поспіль. Чота перетворилася на взвід, багнет став штиком, шикуватися замінено на строїтися і т. д. ...

Ю. Шевельов,
В. Цебенко

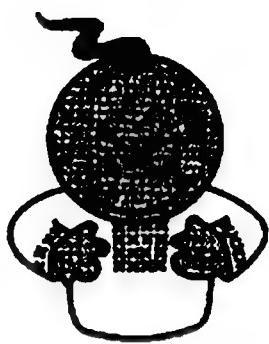
відношення — у значенні «*стосунки, причетність до кого-, чого-небудь*» (правильно **відносини, взаємини, стосунки, контакти, зв'язки**);
ведучий (правильно **проводний**);
всеперемагаючий — поряд із правильним **всепереможний**;
в'язучий (правильно **в'язкий**);
діючий (правильно **чинний, дієвий, дійовий**);
добавити — у значенні **додавати**;
відзначати — у значенні «*здійснювати певні заходи з приводу свята, події тощо*» (правильно **святкувати**);
заключний (правильно **останній, завершальний, фінальний**);
знаходиться — у другому і третьому значенні «*бути в наявності; виявлятися*», «*бути, перебувати, міститися де-небудь*» (правильно **бути, перебувати, розміщуватися, розташовуватися**);
значимість (правильно **значущість**);
клястися — «*те саме, що присягатися; присягти*»;
клятва — «*те саме, що присяга; присягання, заприсягання*»;
обмовитися — у значенні «*проговоритися*»;
підключати — «*за допомогою яких-небудь пристройів приєднувати до джерела енергії, до чинної електричної, газової, телефонної і т. ін. мережі для введення в дію*» (правильно **під'єднати/від'єднати**);
стакан (правильно **склянка**);
явка — у значенні «*прихід, прибуття куди-небудь*» (правильно **прихід, присутність**);
являтися — у значенні «*як зв'язка в складеному присудкові*» (правильно **становити, правити за, бути, є**);
яд — з позначкою *рідко* (правильно **отрута**);
язичество (правильно **язичництво**);
язва — з позначкою *рідко*, поряд із правильним **виразка** і безліч інших...
«Словник» уперше в історії словникарства засвідчує вкрай небезпечне явище, назване «*девальвацією слова*»: подвійна мораль, ідеологічна зашореність, рабське пристосуванство, втрата духово-національних цінностей, абсолютизація псевдоінтернаціональних ідеалів та методичне убивання індивідуалізму призвели до виникнення слів із вихолощеним сенсом. Слова перетворилися не лише в тонкі оболонки втрачених значень — вони стали засобом брехливого переназивання світу. Зокрема, «*терміни державна соціалістична власність, колективна власність,*

загальнонародна власність відтворювали наче дійсні та насправді фети-шизовані явища, натомість у житті суспільства спостерігалися нега-тивні процеси — відвернення, відособлення, відчуження працівника від за-собів виробництва, і, зрештою, втрата, поступове відмирання почуття господаря своєї землі, власного виробництва, в результаті чого спостері-галися занепад, криза, культ дефіциту, усереднення особистості» [17, с. 155]. Власне, прийом «девальвації слова» став основою для виник-нення так званого новоязу, або *newspeak* — визначальною мовною ха-рактеристикою радянської доби, — де мова перетворилася у беззмістовне говоріння-забалакування.

Реєстр СУМу асимільований і в граматичному плані, що виявлено у визначальних для мови розрядах слів. Передусім — це дієслова пасив-ного стану на **-ся**, що вільно утворюються від переходних дієслів. Вони означають дію, яка відбувається над предметом, «причому при цих дієсло-вах об'єкт дії виступає на першому плані, тобто як підмет, а діяч або джерело дії взагалі — ніби як знаряддя здійснення» [40, с. 273], на зразок «*завдання опрацьовується студентами; промисловість відбудовується тру-дящими*» замість правильного ***завдання опрацьовують студенти, про-мисловість відбудовують робітники***.

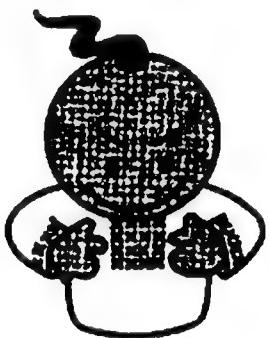
Серед поширених радянських новацій словник подає віддієслівні утворення з суфіксом **-к-а** — переважно технічні терміни, що означа-ють і знаряддя, і результат дії або і саму дію: *добавка, напайка, наклад-ка, постановка, приписка, розробка*. Натомість поодинока присутність у словникові віддієслівних іменників на позначення наслідків проце-су, що утворені з допомогою продуктивного суфікса **-ова-нн-я** від інфінітивів на **-ува-ти** (їх усього 16): *зачудовання, зденервовання, риш-товання*; а також відсутність розрізнення віддієслівних іменників на **-енн-я, -анн-я**, що в українській мові утворюються від дієслів недоко-наного й доконаного виду: *змінювання* (недовершена дія) — *змінення* (довершена дія), *зміна* (наслідок дії); *розв'язування* (недовершена дія) — *розв'язання* (звершена дія), *розв'язок* (наслідок дії). Хибою словника є відсутність напрацьованих способів заміни активних дієприкметників, про що свідчать реєстрові слова *відпочиваючий* (*відпочивальник*), *існую-чий* (*наявний, теперішній, сучасний, сьогоднішній*), *керуючий* (*керівник, керівний*) тощо.

Розвиток мови незалежної держави, очевидно, потребує створення нового академічного тлумачного словника, який би усунув із лексико-

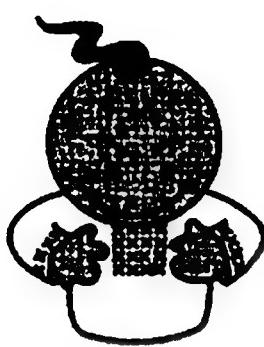
... вміти правильно говорити... ще не заслу-га, а не вміти — вже га-ньба, тому що правиль-не мовлення, по-моєму, не стільки достойнство вправного оратора, скіль-ки властивість кожно-го громадянина.

Цицерон

Слава Бога в таїн-стві слова, а царів сла-ва — досліджувати Сло-во.

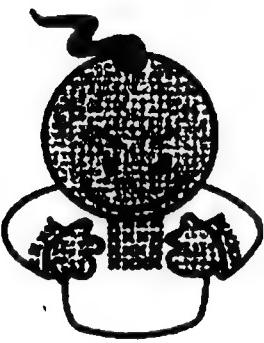
Соломон

Політичне мовлення легко впізнати за красивими («гладенькими») фразами, великою кількістю «розумних слів» та численними штампами.

Політична мова [...] з'являється через занепад мови, яка стає «потворною та неточною через те, що наші думки дурні». А вже такий стан мови «допомагає людині мати дурні думки».

С. Шумлянський

Повний словник будь-якої мови — це ідеал, до якого можна лише прагнути і якого ніколи не можна досягнути, бо кожен день і кожна година приносять людям нові поняття і нові для них слова.

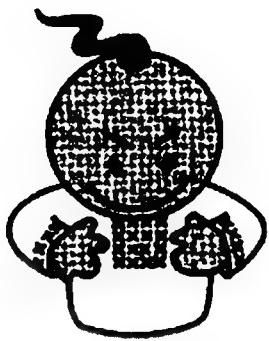
М. Рильський

семантичного кодексу не лише всі ідеологічно-політичні нашарування, але й запропонував би норму, мотивовану внутрішньомовними законами. Робота над таким словником триває — заплановано видати двадцятитомовик. Натомість сьогодні серед нових видань — ВТС СУМ (2007), який, попри подвоєння кількости слів (250 тис. супроти 130 тис.), не запропонував необхідної суспільству нової методології та методики укладення матеріалу, а лише в переважних випадках повторив суцільно зрадянізовану мову СУМу: *відношення* (у значенні *взаємини, стосунки*), *ведучий, башмак, башмачний, всеперемагаючий, всесторонній* (у першій позиції подано *всебічний*), *в'язучий* (із позначкою *те саме, що в'язкий*), *діючий, відзначати* (у значенні *святкувати*), *заключний* (із тлумаченням *завершальний, останній*), *значимість, значимий, підключати* (у значенні *технічного приєднання до джерела енергії*), *правлячий, стакан, явка, язичество тощо...* На щастя, поза цим словником зосталися *бувший, яд, язва*. Але два останні слова реанімує «Новий тлумачний словник української мови» у трьох томах (42 тис. слів, 2001), як і повторює невитравніsovетизми *стакан, явка, являтися, язичество...* Поряд із тим у передмові автори слушно зазначають, що реєстр СУМу збільшився через численні кальки з російської мови: *«Більшу половину томів складає газетний ілюстративний матеріал, просякнутий більшовицькою ідеологією. Просвічується ідеологія прагнення звести фонд лексики українського народу до лексичного фонду партійних періодичних видань та російської термінологічної лексики»* [НТСУМ, с. 5].

Поступом сучасної двомовної лексикографії вже став академічний «Російсько-український словник» (160 тис. слів, 2003 рік) за редакцією В. Жайворонка [РУС-2003], що концепційно переглянув лексико-семантичні, словотвірні і граматичні норми, в яких дихає вивільнена від радянського і російськомовного пресу питома українська мова. Йдеться найперше про українську частину словника, що зорієнтована «на актуалізацію традиційних (часто призабутих) українських відповідників, винесення їх на перше місце та уточнення при них ремаркування, наприклад *гонщик — перегінник, перегонець -нця; гоночний — перегоновий*». Зваживши на поради знаних перекладачів та майстрів слова — М. Рильського, М. Лукаша, С. Караванського, Г. Голоскевича, О. Ізюмова та ін., — поряд із широковживаними відповідниками-запозиченнями наведено питомі еквіваленти, на зразок: *армия — армія, військо; ате-*

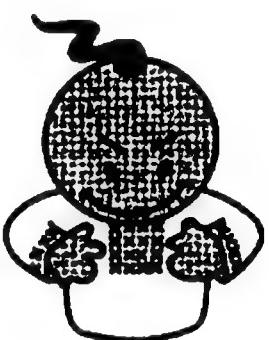
ист — атеїст, безбожник, безвірник; наличка, налітка (до ярлык), відсебеньки, відсебешник (до отсебятина), самовразливий (до мнимательный), роздягальня (до гардеробная), вочевидь (до явь), народовбивство (до геноцид). Повернення до питомої норми засвідчено у словотвірній царині: до російських складних слів зі складниками -видний, -образный, -подобный запропоновано відповідники з суфіксами -уват- (-оват-): гроздевидний — гронуватий; яйцевидний (яйцеобразный) — яйцоватий тощо. До російських відповідників із суфіксом -к-а зі значенням «результат, наслідок, спосіб дії» запропоновано диференційні відповідники: ассигновка (действие) — асигнування; (средство) асигнóвання; штамповка (действие) — штампування; (изделие) штампóвання; шифровка (действие) — шифрування; (текст) шифрóвання. Внормовано передання українською мовою дієприкметників активного стану: адаптирующий прич. який (що) адаптує (пристосовує); прил. адаптаційний, адаптуальный; гасящий прич. який (що) гасить (тушить); прил. гасильний; лающий прич. який (що) гавкає; прил. гавкітивий, разг. брехливий и гавкучий. Категоричне несприйняття викликає синонімний відповідник у дужках до гасити — тушисти. Не подає словник слів, що не рекомендовані чинними нормами, на зразок офіціальний (і похідні), принципіальний (і похідні), вищестоящий, нижчестоящий і слова зі складником внутрі-у численних складних словах, на зразок внутрімовний (правильно внутрішньомовний). Ілюстративний матеріал також наповнено знаковими прикладами: перерезать пополам — переполовинювати; перестать сердиться — пересердитися; переполнить чашу терпения — передати через край, урвати терпець, передати куті меду; ни пава ни ворона — ні пава ні гава, ні пес ні баран, ні рак ні риба тощо [РУС-2003, с. 143—145]. Цей словник має нормативний характер у системі всіх мовних норм: лексико-семантичних, словотвірних, граматичних, наголошувальних та стилістичних.

Пропоную в табл. 1, 2 порівняльну вибірку лексики зі знакових російсько-українських перекладних словників ХХ ст., що яскраво свідчить про складну синусоїду розвитку питомої української лексики і політичне витіснення її російськими відповідниками.

...літературну мову творить письменство — перш за все. А у нас «мовники» нищать мову письменника.

Е. Маланюк

Мова — це цвіт уст. Тим цвітом розквітає земля квітці неба назустріч.

М. Гайдеттер

Таблиця 1

Російське слово	РУС-1924	РУС-1948 (фотографічно перевиданий 1962 року)
баловать	1 пестити (-шú, -стиш) кого, пестувати кого, мázати кого, пánькati кого; пелінгувáти кого (иронич.)	2 балувати, пестити
банкет	бен(ъ)кéт, у́чта, -ный -бен(ъ)кéтний	3 банкет
благообразный	гáрний на вýгляд, лóбий [мíтний] на врóду, миловíдий, (с изяществом) гóжий	благообразний, гожий, вродливий
благополучие	добра воля, щастя, добробут, гаразд	благополуччя, благополучність
блокировка	блокувáння (процесс), блокование (результат)	1. блокування; 2. Ж.-Д., воен, блокировка
кирпич	(соб.) щéгла. Один -пíч — щеглина, (ув.-презр.) щеглóка. -пíч невыжeнnyй — недóпал (-лу), сирéвка, сирéвъ (-рцю); (обожжённый) вýпалена щéгла; (обожжённый до расплаки песку) залізняк (-кý); битый -пíч — щегéлля, груз (-зу) -пíч из глины с мякиной или соломой не обжигаемый, а высушиваемый на солнце — лимпáч (-чú), турлúк (-ká) -пíч из навоза для топлива — кíзяк (-кý)	щегла, кирпич
корзина	кóшик, (побольше) кíш (р. кошá), (узкая, с двумя ручками) кошíль (-шеля), кошельна, кошár (-ра), кошáник, (из лозы) лозя[á]ник, сапéт (-та), сапéта (-ти), (из лыка, ремня) кóзуб (-ба); (только неподвижная, премущ. для хранения зерна, фруктов и т. п.) кошíвница; специальное: (соломенная) солом'янник, (из лозы, обмазанная глиной) стúга, стúжка, (для ссыпки зерна) зáйпа	корзина (ручная обыично), кошник
кофе	кава	кофе, кава

Продовження таблиці 1

1	2	3
маркировать маркирований	<p>1) (в карт., бильярдн. играх) рахувати, нотувати, відзначати (взятки, виграш, удаřи), сов. порахувати, позанотувати, повідзначати;</p> <p>2) (помечать) маркувати, значити, сов. замаркувати, (о мног.) помаркувати, позначити;</p> <p>3) агрон. — значити значником, писати рядкій, сов. позначити, пописати, -вáтъ поле вдолъ и поперек — карбувати, сов. покарбувати поле.</p>	<p>маркирувати; маркировка; (неоконч. дейст. ствие — обычно)</p> <p>маркирування</p> <p>1) рахуваний, нотованний, відзначений, оконч. порахованний, занотований, відзначений;</p> <p>2) маркований, значений, оконч. за [по]маркований, позначений;</p> <p>3) значений, писаний, сов. позначений, -ться —</p> <p>1) рахуватися, нотуватися, відзначатися, бути порахованним, занотованним, відзначеним;</p> <p>2) маркуватися, значитися, бути за [по]маркованим, позначеним;</p> <p>3) значитися, писатися, бути позначеним, позначаним;</p>
маркировка	<p>1) (действие) см. Маркирование 1—3; оконч. порахування, відзначення; замаркування; позначення;</p> <p>2) (знак) зáзначка.</p>	
мнимий		<p>нáчебто (якийсь), нíби(-то) (якийсь), (архаич.) мниманий, (ненастоящий) неправдивий, несправжній, нещирій, псевдо-, (воображеній) уявний, (предполагаемий) гáданний, (придуманий) надуманий, примислений, (притворний) удаваний, уда́ний, (фiktivный) фiktivníй; срв.</p>
обломок		<p>улáмок (-мка), відлáмок, злóмок, влóмок, недlóмок, окружáшина. -мок палки, сухой ветки, стебля — цурúпалок, цурpáлок (-лка)</p>
озноб	<p>1) (состояние) хóлод, морóз, остуда;</p> <p>2) (ознобл. место) остуда, заморозень. У него -нбб — його морбзитъ (холодить). Лихорадочный -нбб — дриготá (від пропасницї), трясця, трясавиця.</p>	<p>озноб; хворого морозить, у хворого озноб</p>
салфетка	сервéтка	

Завершення таблиці 1

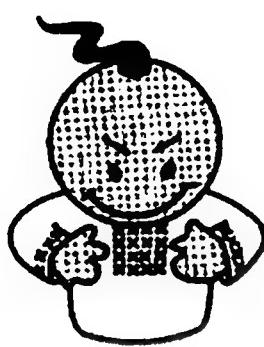
1	2	3
стакан	склянка, кухоль	еклянка
этаж	поверх	поверх, етаж
язический	ідоловірний, ідолохвáльний, ідоля́нський, кумýрницький, (язический) поганський, волхвохвáльний	ідоловірний, поганський
язичество	погáнство	язичество

Таблиця 2

Росiйське слово	РУС-1968	РУС-2003
1	2	3
баловать	балувати; пестити, разг. панькati	балувати; пестити; розм. панькati
банкет	банкет, бенкет, учта	ба(е)нкет
благообразный	благовидний; гожий, вродливий, мило-видний	благовидний, гожий, вродливий, мило-видний
благополучие	благополуччя, (обеспечченность — еще), добробут разг. гаразд, -у (счастье)	добробут, гаразд, (счастье) щастя
благополучный	благополучний; (удачный) щасливий, разг. щасний	благополучний, безперешкодний; (удачний) щасливий, безпечний
блокировка	1. (действие) блокування; 2. ж.-д. блокування	блокування
блуждающий	1. прич. який (що) блукає; 2. в знач. прил. блукаючий, мандрівний, мед. блукаюча нирка, блукаючий погляд, блукаючий нерв	прич. який (що) блукає; прил. блукаючий, мандрівний, реже блудний; мед. блудна (рухлива) нирка, блукаючий погляд, блудний (рухливий) нерв
каток	1. (ледяная площадка) каток, ковзанка, ковзалка; 2. техн. каток; 3. (станок для катания белья) качальня, (скалка) качалка	1. (ледяная площадка) ковзанка, ковзал- ка; 2. техн. каток; дорожний каток; 3. (станок для катания белья) качальня, магель; качалка

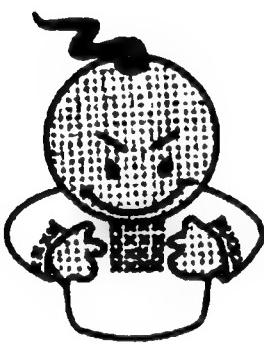
Завершення таблиці 2

1	2	3
Кирпич	1. цеглина (один); собир. цегла; 2. (предмет, имеющий подобную форму) плитка, кирпич, к. хлеба — хлібина	1. цеглина (один, собир. цегла); 2. (предмет, имеющий подобную форму) плитка, разг. кирпич, к. хлеба — хлібина
Корзина	кошик, корзина, кошіль, разг. сапет	кошик, корзина, кошіль, кіш, короб, ве- рейка; (из луба) козуб, луб'янець, розм. сапет, салетка
Кофе	кава, кафе	кава, рід. кафе, розм. кофій
Маркировать	1. с.-х. маркірувати; 2. (ставить клеймо) спец, маркувати;	1. (в бильярд) маркірувати; 2. (ставить клеймо) маркуватися;
Мнимый	мнімий (редко); (воображаемый) уявний; (вымышенный) вигаданий; (притворный) удаваний; (кажущийся) позірний; (ненастоящий) несправжній; (фактивный) фіктивний, нереальний	(воображаемый) уявний, гаданий; (вымышенный) вигаданий; (притвор- ний) удаваний; (кажущийся) книжн. позірний; (ненастоящий) несправжній; (фактивный) фіктивний, нереальний
Обломок	уламок, відрізок, обломок, шматок, щурпалаок	у(від)ламок, обломок, шматок, щурпалаок
Озноб	1. озноб, рідко остуда; 2. хворого морозить, у хворого озноб	озноб, мед. обмороження, реже остуда, разг. дрижаки; хворого морозить, у хворого озноб
Салфетка	серветка, сервета (реже), салфетка	серветка, реже сервета
Сахар	цукор; разг. сахар	цукор
Сахарница	цукорница; разг. сахарница	цукорница, уменьш. цукорничка; розм. шукровичка
Стакан	склянка	склянка
Этаж	поверх	поверх
Яд	отрута, трутизна, трута	отрута, трутизна, трута
Язва	виразка	виразка
Языческий	язичеський, поганський, язичницький	язичницький, уст. поганський
Язычество	язичество; уст. поганство	язичество, уст. поганство

Мова — напочуд сильний засіб, але треба мати багато розуму, щоб користуватися ним.

Гегель

...дам я вам мову та мудрість, що не зможуть противитись чи суперечити їй всі противники ваші.

Євангеліє від Луки

Подальшу кодифікацію мовної норми вможливлює вагомий корпус мовознавчих досліджень, що в 60—70 роки ХХ ст. становили собою яскраве опозиційне мовознавство. Передусім це дослідження Б. Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо» (1969—1970) та низка його статей з культури мови, зокрема про місце активних дієприкметників у нашій мові; стаття І. Світличного «*Новий словник. Який він?*» (про «*Російсько-український словник*» у трьох томах, 1968 р.), де фактично виписано методологію та методику укладення перекладних словників, та стаття «*Гармонія і алгебра*» (1965) про дослідження мови Т. Шевченка. У доробкові І. Світличного, на жаль, не довершений «*Словник синонімів*», над яким учений працював упродовж 10 років на далекому засланні. Знаковою постаттю в українській словникарській роботі і в напрацюванні нормативних зasad української мови є С. Караванський — «*палкий патріот і несамовитий словесник*» [46, с. 3] та його самобутні й неперевершені праці, що повертають мові справжнє обличчя: «*Секрети української мови*» (1994), «*Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я»*» (2001), «*Практичний словник синонімів української мови*» (1995), «*Російсько-український словник складної лексики*» (1998) «*До зір крізь терня, або Хочу бути редактором*» (2008). Ці праці могли пробитися до нас з-за океану лише в часи незалежної України. Вони провістили новий етап у розвитку нашої мови: повернення до джерел, перегляд норми, напрацювання і кодифікація питомо українських норм.

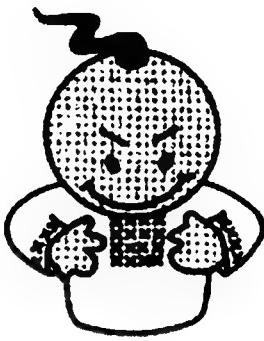
Усіх трьох мовознавців — Б. Антоненка-Давидовича, І. Світличного та С. Караванського — об'єднала спільна доля репресованих: Б. Антоненка-Давидовича кинули до концтабору наприкінці 1933 р., де він пробув аж до смерти Й. Сталіна 1953 р.; І. Світличного вперше ув'язнено 1965 р. на 8 місяців, а вдруге — 1972 р. засуджено на 12 років неволі, з якої письменник повернувся хворий і знесилений. Тричі ув'язнювали С. Караванського: 1945 р. його засуджено на 25 років через зв'язки з Організацією Українських Націоналістів. Амністувавши 1960 р., за 5 років його знову примусили досиджувати 8 років. Після звільнення 1979 року він емігрував до США, де створив свої унікальні мовознавчі праці, що сьогодні живлять нас духом мовної правди. Заратустра говорив: «*Людина Правди величніша від сонця. Людина брехні прямує до сатани. Нічого в світі немає огиднішого, як брехня*» [49, с. 53].

Новий період повернення до джерел, напрацювання й узаконення питомо українських норм творять теперішні «асенізатори» радянської мови — мовознавці, що зосереджені у двох основних центрах формування культури мови: київському та львівському, хоч першою ластівкою культури мовлення у новітній час стала праця чернівецької дослідниці Н. Бабич «Основи культури мовлення» (1990). Основні здобутки київського центру — це із 1967 року міжвидомчий збірник (щорічник, із 1974 року — щопіврічник) «Питання мовної культури», з 1970 року — «Рідне слово», а з 1976 року і досі «Культура слова», а також довідник «Культура української мови» (1990) (за редакцією В. Русанівського), дослідження О. Пономарєва «Культура слова. Мовностилістичні поради» (1999), «Культура мови на щодень» (2002) (за редакцією С. Єрмоленко), М. Волощак «Неправильно — правильно. Довідник з українського слововживання» (2007), а також нещодавна рубрика «Мовна мозайка» у журналі Інституту української мови НАН України «Українська мова» (від 2001 р.), яку провадять відомі мовознавці І. Вихованець, К. Городенська та ін. Львівський центр відомий прикладними працями О. Сербенської «Антисуржик» (1994) та «Культура усного мовлення. Практикум» (2003), «Екологія українського слова» (у співавторстві з М. Білоус) (2005); Д. Гринчишина, А. Капелюшного, О. Сербенської, З. Терлака «Словник-довідник з культури української мови» (1996, 2007) тощо. Ці праці покликані наповнити слово правдивим значенням, органічною будовою, притаманною формою і легкою сполучуваністю в текстах та усному мовленні, а відтак упровадити норму як центральне поняття культури мови у щоденну практику мовців. Без культури мови немає жодної іншої культури.

* * *

*Словам,
Як людям і книжкам, химерних зазнавати
Пригод лучається. У подиві лінгвіст
Вивчає долю їх та переміни зміст.*

М. Рильський

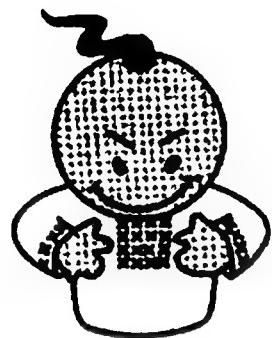

Історію людства можна звести до історії стосунків слів та мислення. Усяка переломна епоха супроводжується кризою мови: зненацька втрачається віра в дієвість слів [...]. Кожне суспільство переживало кризу переосмислення значень певних слів. Часто не усвідомлюють, що, як і кожне творіння людських рук, імперія та держави створено зі слів: це словесні факти. У XIII книзі «Анналів» Цу Лу питає Конфуція: «Якщо Повелитель покличе тебе керувати країною, з чого почнеш?» Учитель відповів: «Із реформування мови».

О. Пас

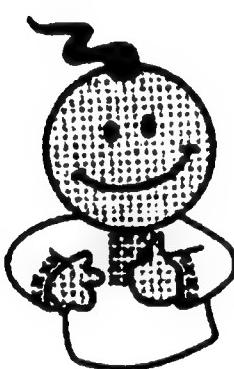
3.2. Інтерференція як засіб лексичного уподібнення

3.2.1. Інтерференція в контексті багатозначності слова

Як про духову зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.

I. Огієнко

*Понавішували локши
Аж по вуха під наркоз.
«Нам по-руську
какось льокше!» —*

*Пнеться з шкіри
малорос.*

L. Танюк

Кожна мова — це окрема національна й інтелектуально-естетична картина світу, і щоб вона була і здійснювалася, мусить працювати така критична маса лексики, що відрізняє її від усіх інших. Професор К. Тищенко на основі даних А. Шайкевича, М. Еченіке та ін. уклав схему лексичних відстаней мов Європи. Лексична розбіжність між англійською і німецькою становить 49 %; між українською і російською — 38 % (відповідно — 62 % збігів: 44 % лексики морфемно тотожної і 18 % — морфемно подібної); між чеською і українською також — 38 %; між російською і білоруською — 36 %; між сербською і болгарською — 35 %; між еспанською та італійською — 33 %; між польською та українською, як і між французькою та італійською — 30 %; між російською і болгарською — 27 %; між чеською і польською — 26 %; між еспанською і португальською, німецькою і нідерландською — 25 %; між українською і білоруською — 16 %, як і між норвезькою і шведською та данською; між чеською і словацькою — 15 %; між болгарською і македонською — в межах 10 %; між сербською і хорватською, провансальською і каталонською, данською і норвезькою — 5 % [57, с. 266—267].

Отож, взаємопереклади між останніми парами мов іноді зводяться до фонетичної адаптації. Наш *суржик* (у старовину цим словом називали мішанину зерна пшениці й жита, жита і ячменю, ячменю і вівса, а також борошно з такого перемішаного зерна — тепер це українсько-російське просторіччя) відходить від будь-якої літературної норми — української чи російської — щонайменше на 10 %, а то й на чверть лексики. Суржик неможливо в нормувати, неможливо скласти його граматики — він такий самий безформний, як і сутність обивательської натури. Звідси і сuto плебейське — прагматичне і функціоналістичне, чи інструментальне (за М. Гайдеггером) — уявлення про мову лише як засіб комунікації [38, с. 53]. Суржик — це неповномовність. Це брак стилю. Це брак внутрішнього вертикального начала в людині. Невипадково, досліджуючи Донбас, японець Гіроакі Куромія спостеріг, що люди, які спілкуються *суржиком*, зокрема в українсько-російських прикордонних областях, не ототожнювали себе ані з росіянами, ані з українцями — вони називали себе *перевертні* або *перевертиши* [73, с. 5].

Основним механізмом запуску *суржiku* у простори мови, а отже, у підсвідомість людини є явище **інтерференції** (від лат. *inter* — між і *ferens (ferentis)* — той, що несе, приносить), себто негативний вплив в умовах нерівноправної двомовності однієї мови на іншу — у нашому випадку російської — як мови-загарбниці, окупантки на українську — як мову-жертву і підкорену. У контексті лексичної норми інтерференція породжує **семантичні кальки** (франц. *calque*, італ. *calco* — копія, від лат. *calcare* — давити, тиснути, гнітити, топтати), себто перенесення чужомовного значення в українську фонетичну оболонку. Благодатним ґрунтом для **семантичних кальок** є багатозначність слова, і тим більше тоді, коли система значень слів (або семантичних полів) в інтерферованих мовах не збігається.

Наприклад, російське слово *отношение* має такі значення:

1. к кое-чему *обращение, обхождение с кем-чем-либо;*
2. к кому-чему — *касательство, связь;*
3. мн. ч.: *сношения, связи между людьми, обществами и т. п.;*
4. *канцелярская бумага* [РУС-1987—1988, т. 2, с. 396].

Зовсім не дивно, що СУМ буквально переносить ці значення слова до нашої мови:

1. *Стосунок, причетність до кого-, чого-небудь; зв'язок з кимсь, чимсь.*
2. *Взаємозв'язок між предметами, явищами (рідко людьми).*
3. *Заст. ставлення (в 1 знач.).*
4. *Діловий лист, що надсилається в установу або офіційній особі* [СУМ т. I, с. 613].

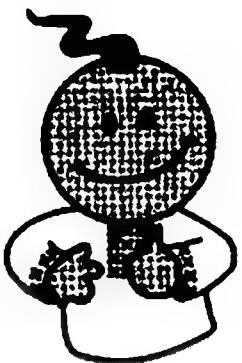
Тоді як зasadниче незамулене джерело ФДМ (1927), знищене московсько-більшовицьким режимом, подає:

ОТНОШЕНИЕ (к кому, чему) — *відносини; стосунки; ставлення до кого, чого; (матем.) — відношення; (канцелярское) — завідомлення; лист.*

Таке саме трактування в Б. Антоненка-Давидовича, який наголошує на термінологічному значенні цього слова: «У математиці, а також у філософії й логіці слово *відношення* є єдиний відповідник російському науковому терміну *отношение*, наприклад: *відношення a : b = c : a*» [2, с. 30]. В інших значеннях слід казати:

відношення до нього — ставлення до нього;

у всіх відношеннях — всіма сторонами, з усякого (кожного) погляду, як не глянь, як не подивись, з усіх боків, усебічно, зусібіч, у всіх планах; по відношенню — стосовно, щодо, про [2, с. 30—31].

У переповненому автобусі чоловік пробивається до виходу. Біля дверей стоїть дівчина. Чоловік:

— Дівчино, ви виходите?

— Виходять тільки заміж!

— Ну, зайдете зараз?

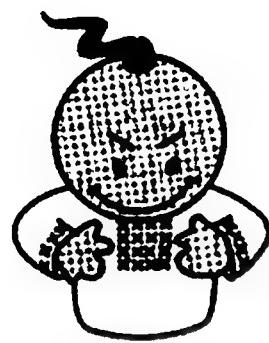
— Сходять тільки з розуму!

— Ну добре. Ви вилязите?

— Вилязять, коли народжуються.

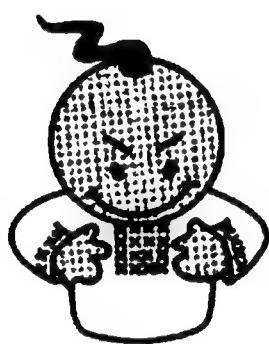
Уже й зупинка. Чоловік, напираючи своєю масою на дівчину і витискаючи її надвір, вибирається з автобуса:

— Ну то з днем народження.

Найприємніші для нас ті слова, що дають нам знання.

Аристотель

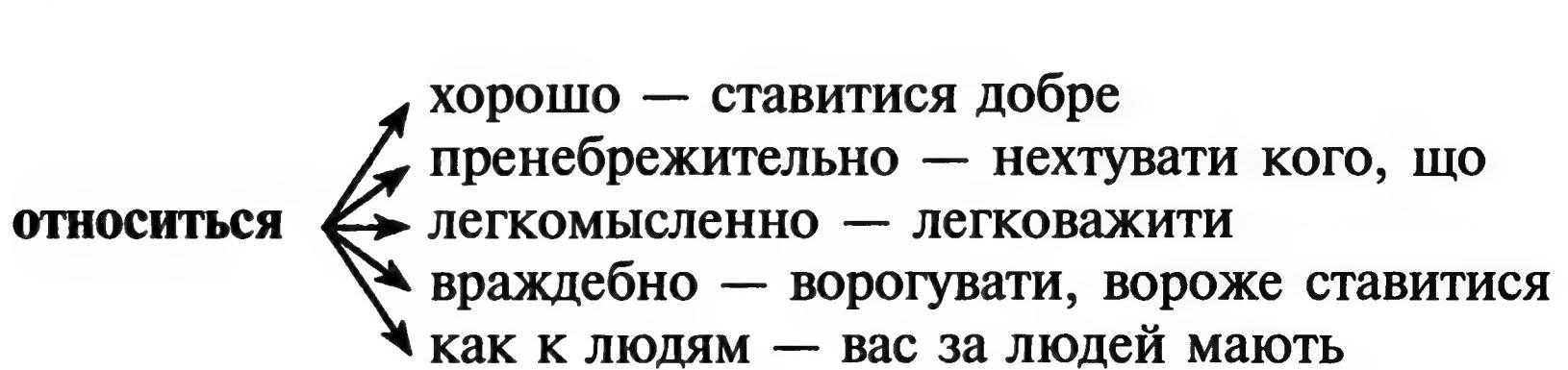

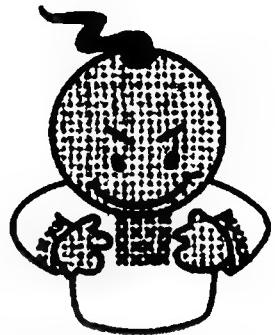
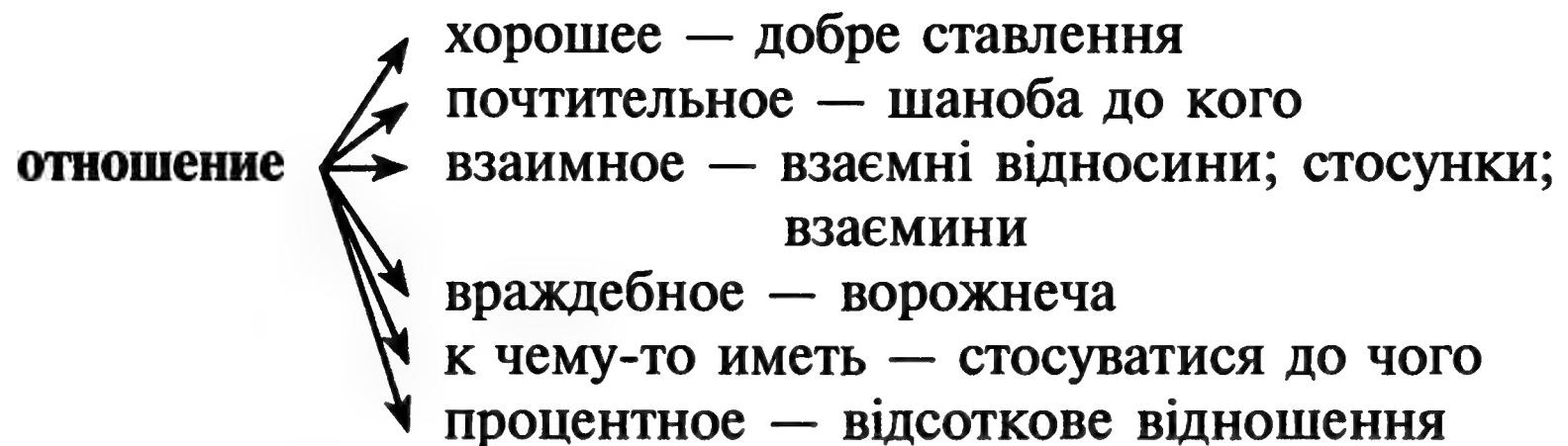
Люди схожі на слова: якщо не поставити їх на своє місце, вони втрачають своє значення.

П. Буаст

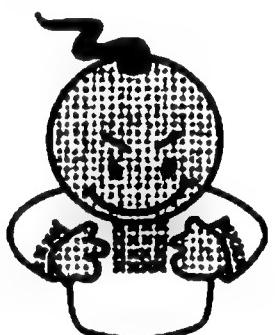
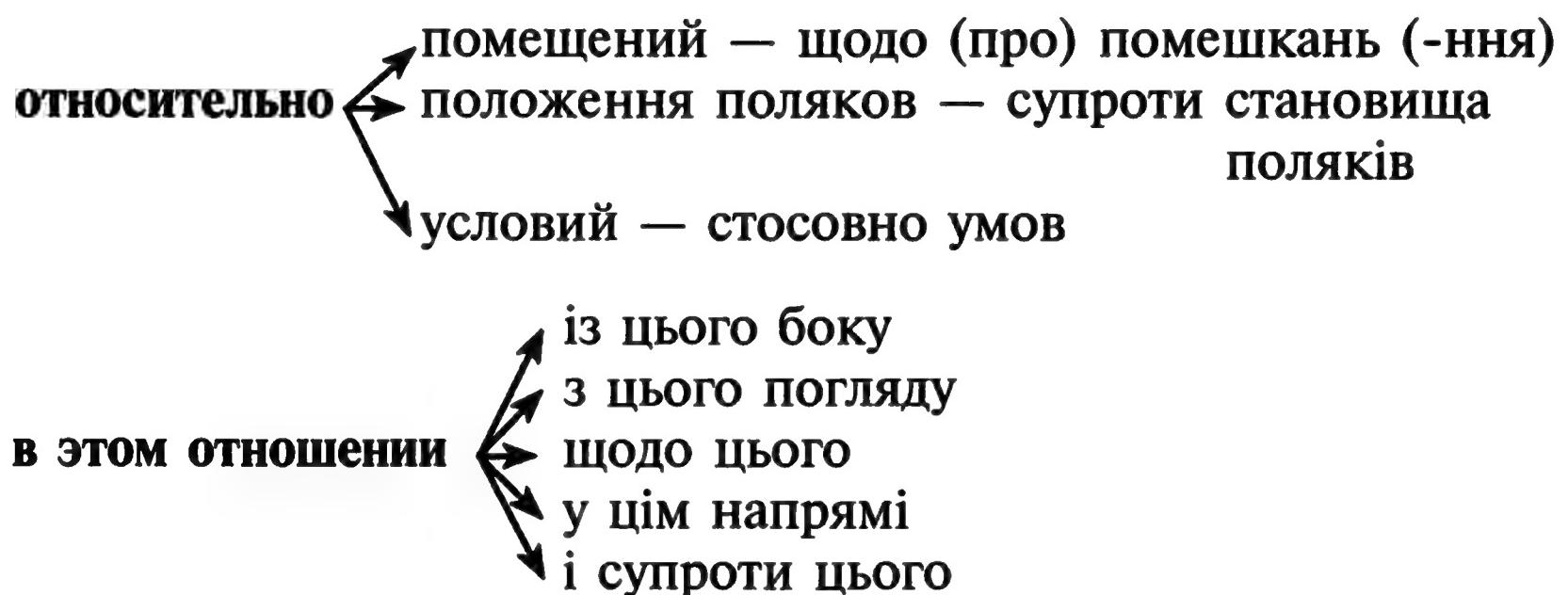
**СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM**

У джералах з культури мови 90-х років ХХ ст. спостерігаємо частковий відступ від визначених значень цього слова. Чи не найменший він у напрацюванні львівських учених, які впроваджують до нормативної практики слово «*відношення*» у другому значенні (якщо не брати до уваги цього впровадження у СУМі) як *Діловий лист: надіслати відношення поряд із першим значенням — Взаємозв'язок між предметами, явищами, величинами; аспект, погляд: відношення мислення до буття* [14, с. 60]. Не зрозуміло також, до чого тут «*аспект, погляд*». У київському джерелі зазначено, що слово «*відношення*» «виражає взаємозв'язки тільки між предметами, явищами тощо», а далі суцільна алогічна плутанина, в якій сам чорт ногу зломить, а не те що охочий опанувати культуру мови: «*Слово відношення передає зміст поняття «стосунок, причетність до чого-небудь; зв'язок із чим-небудь»: Він мав відношення до цього випуску, тобто був причетний до цього випуску. Російський зворот имеющий отношение к кому-, чему-либо перекладається українською мовою так: який (що) стосується кого-, чого-небудь, стосовний чогось, напр. Вони мають безпосереднє відношення до цього конфлікту (з газ.)*» [30, с. 20–21]. Таке враження, що приклади суперечать визначенням або визначення прикладам... Це один із наслідків гальтування української мови семантичними кальками і піддатливість до цього навіть теперішніх законотворців мови. А можливо, це те, про що писав М. Гайдегер: «*Ніхто не здатний одним стрибком вискочити з панівного кола уявлень — і насамперед тоді, коли йдеться про вже здавна второвані шляхи дотеперішнього мислення, що пролягають у непримітному*» [12, с. 116]. Щоб справді уникнути невмотивованих кальок щодо вживання слова *відношення*, а також його твірної основи *відноситися* та похідного *відносно* — пропоную згруповани у лексико-семантичну схему валентностей (сполучуваности) українські відповідники з невисокого і прозорого джерела ФДМ, а також з порад видатного українського мовознавця В. Сімовича:

В. Сімович розкриває нам джерело походження російського «*относительно*»: воно взято живцем із німецького *betreffend in betref* [53, с. 22]. І тим очевидніше в українській не робити подвійного калькування.

Ці приклади з порівнюваних мов засвідчили не лише незбіжність у системі значень слів, але й низку різних українських відповідників до одного, але багатозначного і високовалентного (здатного до сполучення з різними словами), скалькованого з німецької, російського *отношение* та його спільнокореневих. Зрештою, аксіоматичним має бути для філолога перекладацький принцип, який сформулював знавець багатьох мов М. Рильський: «...зовсім не доконечне, щоб кожному слову даної мови відповідало того самого обсягу слово іншої мови. Словник однієї мови ніколи не покривається цілковито словником іншої — і не треба [вид. — І. Ф.]» [47, т. 16, с. 199—200].

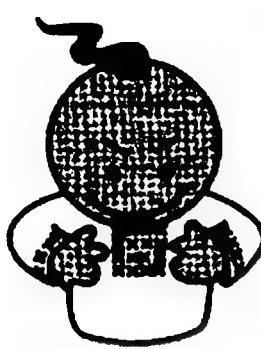
Пропоную ще кілька лексико-семантичних схем валентностей, щоб проілюструвати цю поширену модель невідповідності значень, а отже, — відмінності мисленнєвих процесів кожного народу. Різність називання — це насправді відмінність ознак, покладених в основу номінації. Одна з них — це розмежування значень слів «правильний» («пра-

*Нема просто слова.
Воно або прокляття,
або привітання, або кра-
са, або бруд, або квіт-
ка, або брехня, або прав-
да, або світло, або тем-
рява.*

P. Гамзатов

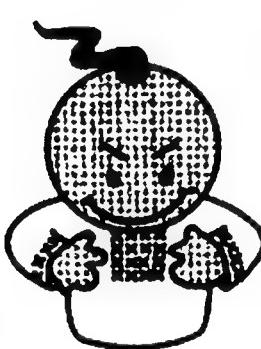
*Важко визначити,
де зароджується зло —
у словах чи у предме-
тах, — проте коли сло-
ва роз'їдає іржа та
їхній смисл стає при-
близним, наші вчинки
також втрачають сенс.
Предмети підтримую-
ться власним наймену-
ванням і навпаки.*

O. Пас

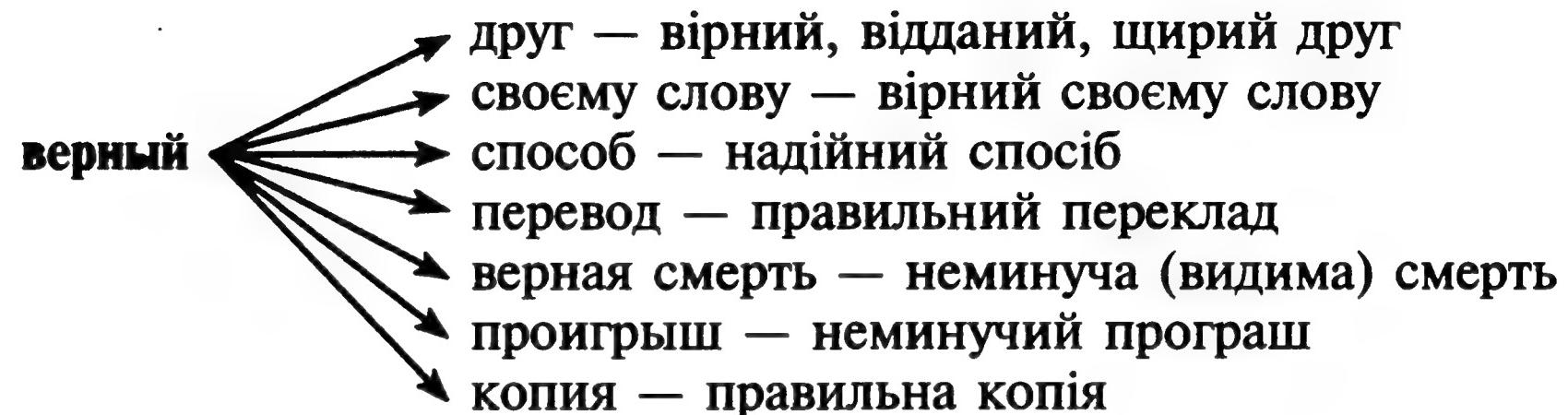
Не використовуючи сповна своєї мови, тої національної перетворюальної машини, цілий народ слабіє і поволі дегенерується у всіх ділянках життя.

К. Чехович

*I темрява клубочеться зимово,
I душі нам просотує сльота.
Горнись до мене, мовенятко, мово,
Неторкана, гвалтована, свята.
М. Фішбейн*

вильно») і «вірний» («вірно»). Під впливом російської мови активізувався прислівник і прикметник *вірно* у невластивому значенні «правильно». Щоб уникнути такої інтерференції, звернімо увагу на лексико-семантичну схему валентностей російського *верный* та його українські відповідники.

Зазвичай виникають проблеми з розумінням значення слова «займатися», що насправді яскраво промовляє до нас із вірша Е. Маланюка «Шевченко»:

*Не поет — бо це ж до болю мало,
Не трибун — бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все — «Кобзар Тарас»
Він, ким зайнялось і запалало*

або

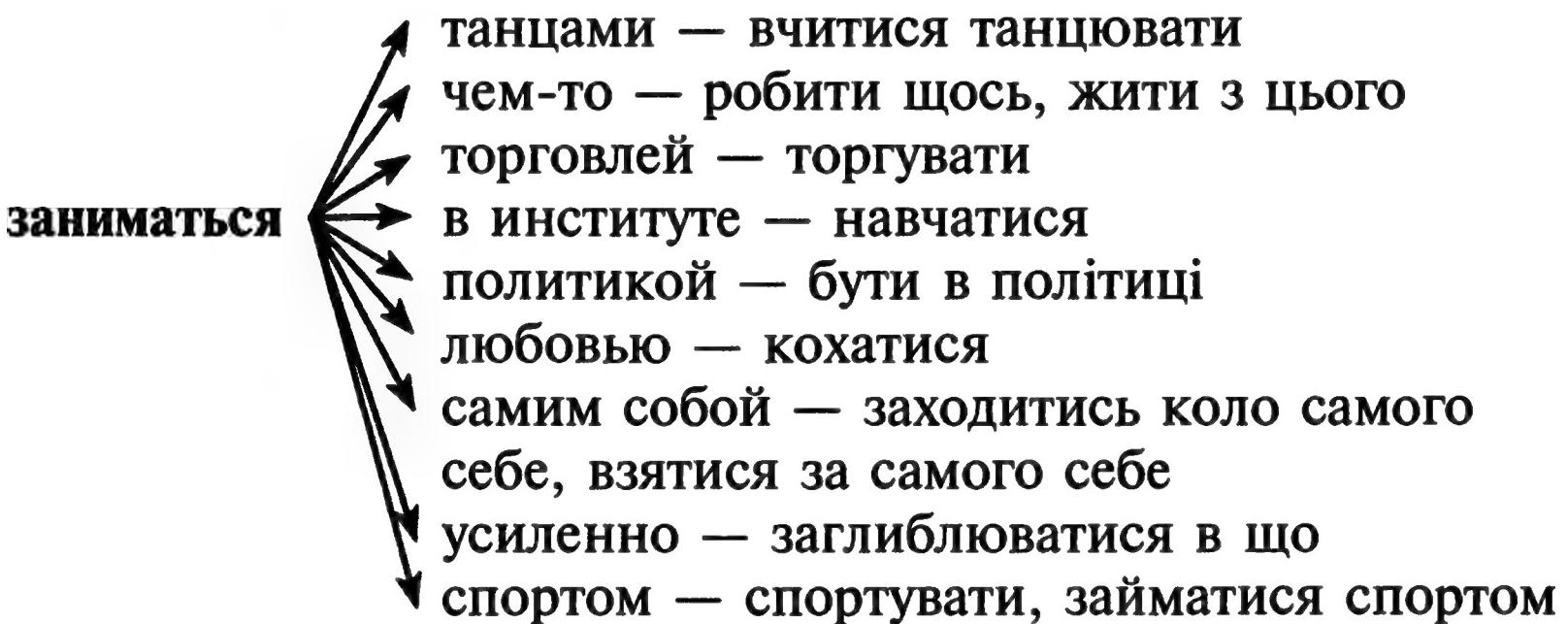
«От з съого часу починає більш розвиднюватися, більш займатися на світ, починає дніти в горопашному життю генія українського слова» [27, с. 77].

Значення «загоряється» підтверджено низкою його похідників: *займистий, займистість, легкозаймистий, незаймистий*. Марно зазирати з цього приводу до СУМу, бо це той випадок, коли словник гортай, а свій розум май, позаяк він радше передає російські значення цього начебто слова-омоніма:

«I. 1. *Робити, здійснювати що-небудь* (із промовистим прикладом цитати з Леніна: *В Росії ми зараз повинні зайнятися побудовою пролетарської соціалістичної держави*). 2. *Приділяти увагу комусь, чому*, виявляти інтерес до кого-, чого-небудь. II. 1. *Починати горіти, спалахувати полум'ям; загоряти*. 2. *Починати світитися, сяяти*. 3. *перен. Червоніти, вкриватися рум'янцем, спалахувати від збудження, хвилювання, ніяковості*. 4. *перен. Ставати дуже збудженим, раптово пройматися якимсь почуттям*» [СУМ III, с. 134—135].

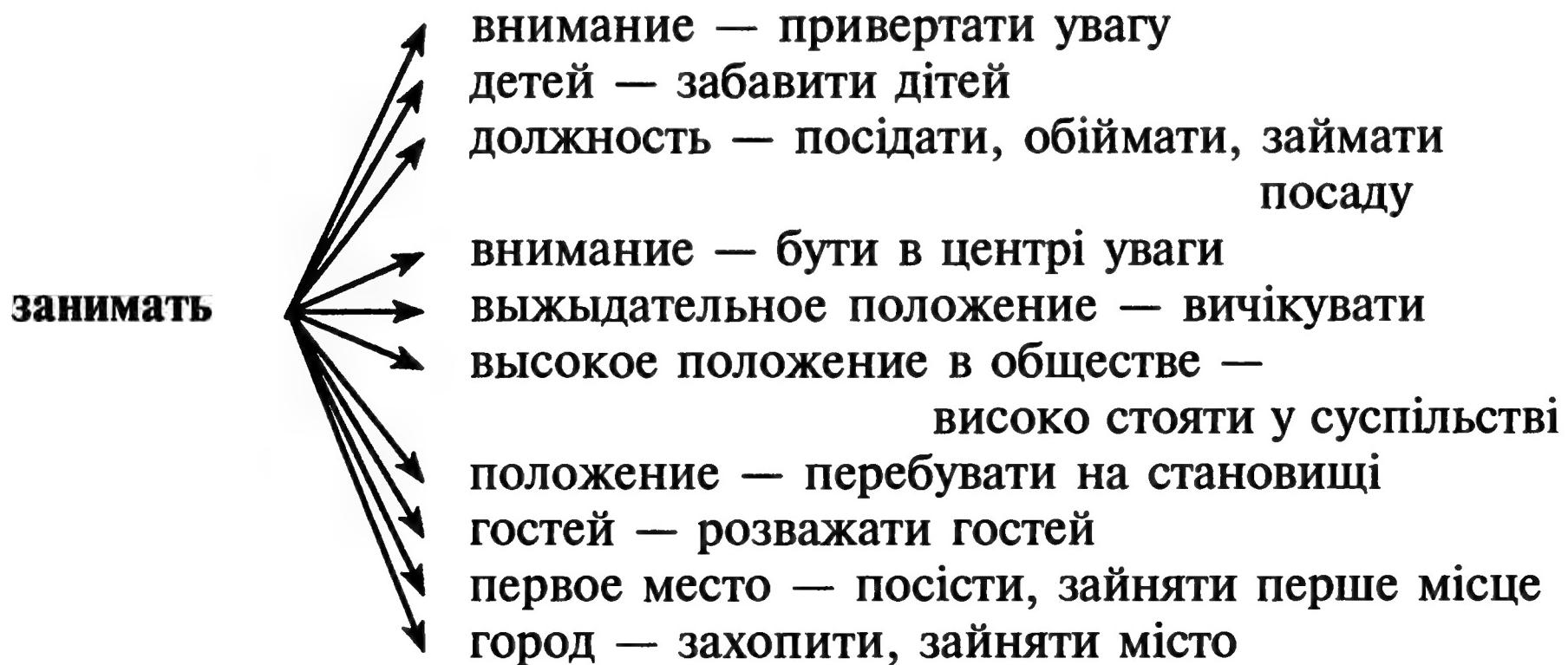
Якщо друге омонімне значення не викликає жодного сумніву, то перше зовсім не українське, а перенесене з російської. Ще свого часу з приводу цього бив у дзвони невгамовний Б. Антоненко-Давидович: «*Відповідно до російського дієслова заниматься в нас часто кажуть займатися, вельми поширюючи значеннєвий масштаб цього слова й витискаючи ним здавна відомі українські вислови*» [2, с. 110].

Здавна відомі українські вислови, базуючись на працях С. Караванського, Б. Антоненка-Давидовича, С. Головащука, М. Білоус і О. Сербенської, ФДМ тощо, систематизуємо у схемі [К РУССЛ, с. 153; 2, с. 110; ГРУССС, с. 181; 8, с. 35; ФДМ, с. 96—97]:

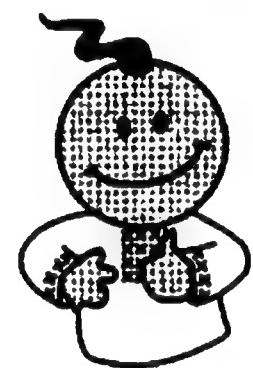
я занят → я працюю, нема коли, мені ніколи

Споріднене з цим словом *занимать*, яке теж має у нашій мові вужчий спектр значень, але натомість свої відповідники.

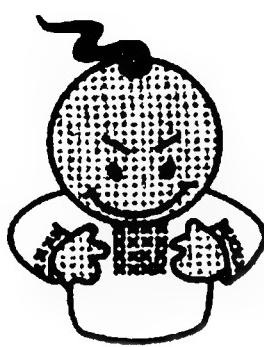

Гарна мова надає пристойної форми навіть дурним думкам.

В. Швебель

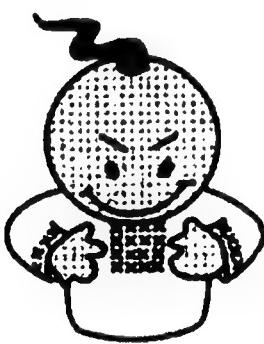

Якби совість справді гризла, то вулицями досить часто ходили б скелети.

Кожний народ доти народ, доки володіє власною мовою, і в цьому — його культурна сувереність. І тільки-но з тих чи тих причин він втрачає можливість вживати й культивувати свою мову, він перестає бути тим, ким він був і мусить бути.

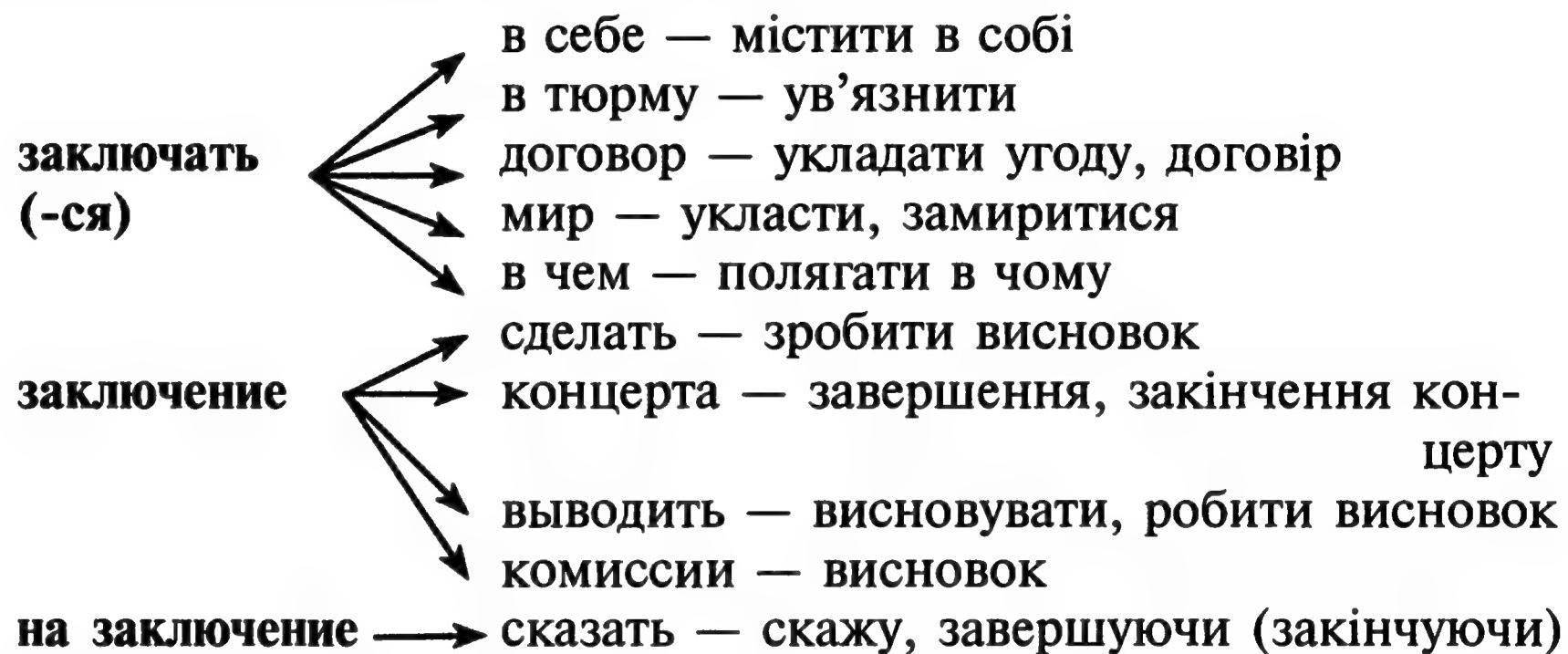
Ч. Айтматов

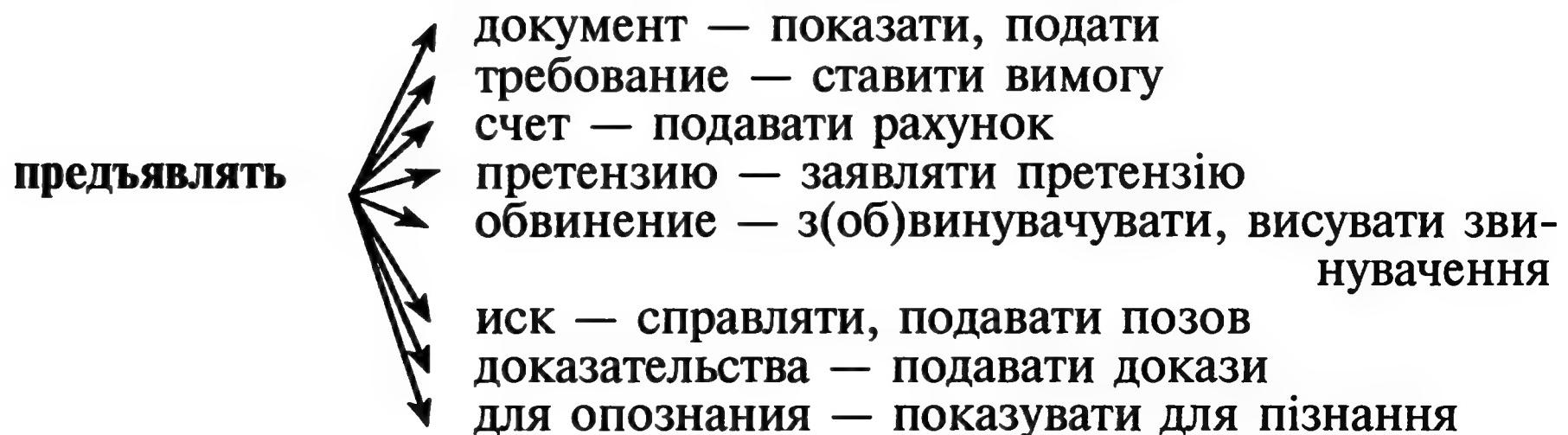
На москалів не зважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх — народ і слово, і у нас — народ і слово...

Т. Шевченко

Відрадно, що СУМ не подає часто калькованого дієслова «заключати», однак про асистемність підходів до укладення його реєстру свідчить поміщене *заключний* у значенні «Який завершує що-небудь; останній, завершальний [СУМ III, с. 150], тоді як у ФДМ — лише «остаточний; кінцевий» [с. 95]. На жаль, промовиста калька перекочувала до нещодавнього «Словника» С. Головащука, де *заключне і засідання, слово, дебати, акорд, баланс* [Г РУССС, с. 177], що применшує надійність кодифікаційної ролі цього вагомого видання.

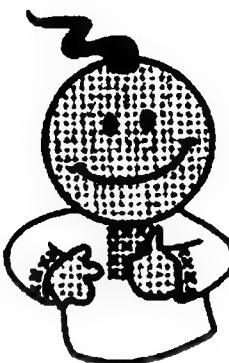
Виразним церковнослов'янізмом російської мови є дієслово *предъявить* і його похідники *предъявитель*, *предъявление*, які, відповідно до неасимільованих джерел, мали у нашій мові відповідники *показувати*, *подавати*; *показувач*, *показувачка*; *власник*, *власница*; *показування*, *показання*, *виставлення*, *виставлювання* [ФДМ, с. 176; РУС-1918, с. 352]. Однак СУМ фіксує цю кальку у двох значеннях: 1. *Показувати якийсь документ (звичайно на підтвердження чого-небудь)*. 2. *Заявляти претензії, ставити які-небудь вимоги стосовно когось, чогось* [СУМ VII, с. 531—532]. Пропоную схему лексико-семантичної валентності скалькованого дієслова *предъявить* та його українських відповідників.

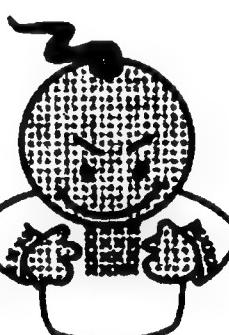
Маємо такі слова, що наче перебирають на себе найбільше роботи. Цікаво, що таким роботящим і спільним принаймні для української, англійської, німецької та російської мов виявилося слово *приймати*. Англійське *to take* лише у безприйменниковому вживанні має 51 значення, серед яких *брати*, *захоплювати*, *привласнювати*, *користуватися*, *розуміти*, *записувати*, *діяти*, *містити* тощо, натомість українське *приймати*, за СУМОм, має 18 значень. Б. Антоненко-Давидович зазначає, що слово *приймати* є слушним там, де воно має значення «*одержувати, перебирати*» («*Месники дужі приймуть мою зброю*» — Леся Українка), «*брати*» («*Ну, нема часу балакати, — приймай гроші*» — Словник Б. Грінченка), «*зачислювати до установи, закладу, організації*» («*Приймали там мене в селі до комсомольських лав*» — М. Нагнибіда), «*давати комусь притулок, пригощати*» («*Прийняв його Бородай на зиму за харч та одежду*» — Панас Мирний), «*уважати за когось*» («*То ви мене приймаєте за вітрогонку?*» — І. Нечуй-Левицький), «*забирати*» («*Лаврін прийняв драбину*» — І. Нечуй-Левицький) [2, с. 127]. З огляду на останні джерела культури мови, подаємо це слово (не претендуючи на вичерпність) у такій лексико-семантичній схемі валентностей:

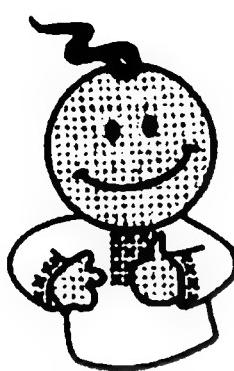
*Горить стріха — 101,
потребна стріха — 102,
іде стріха — 103.*

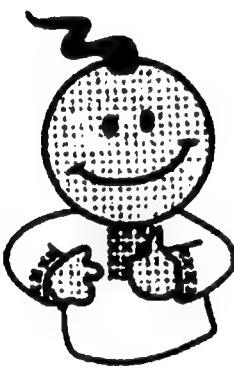
Людина вища за тварину здатністю до мови, але нижча за неї, коли негідно поводиться з мовою.

Сааді

Верховна Рада прийняла (ухвалила) новий гімн (славень). У законі зазначено, що той, хто не буде під цей гімн вставати, буде під нього сидіти...

Потішив

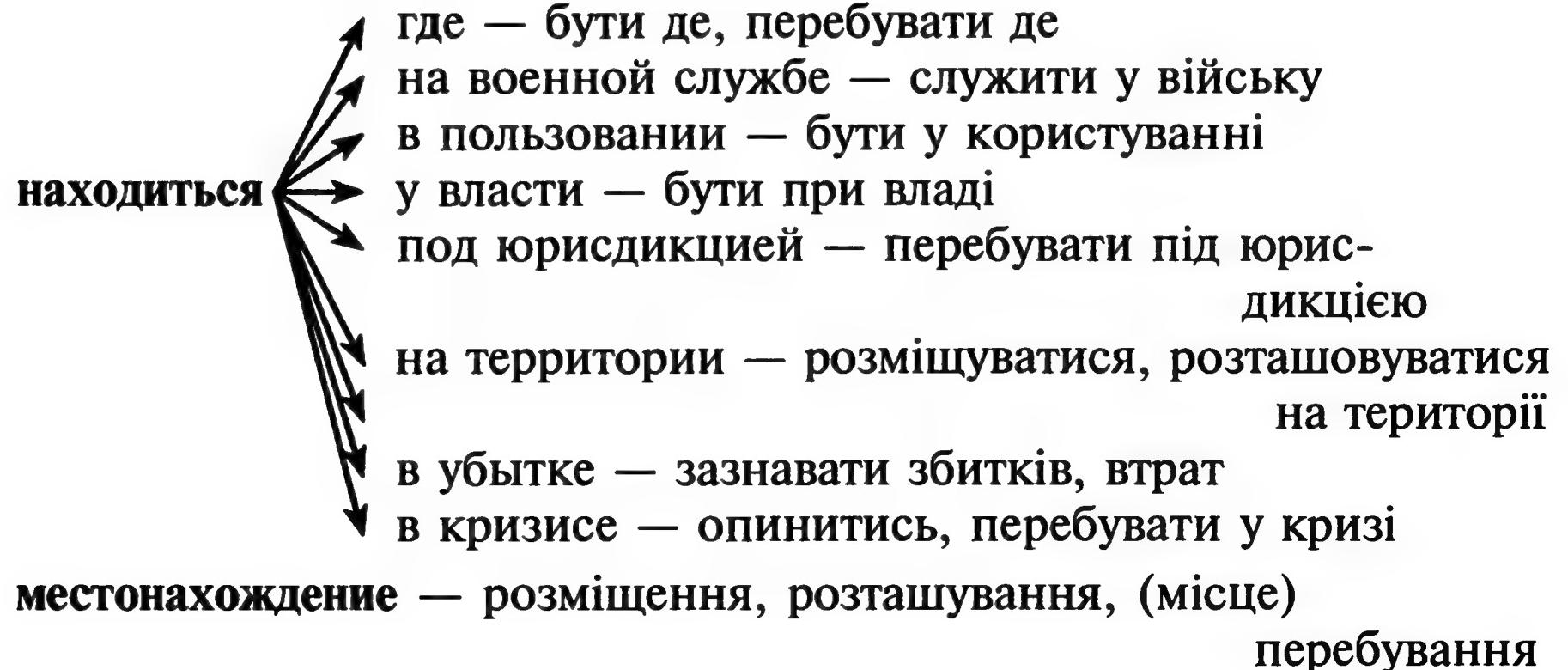
Одна боязлива курортниця, ідучи човном через річку, питаває перевізника:

— Скажіть, будьте ласкаві, чи траплялися такі випадки, щоб тут хтось пропав, утопився?

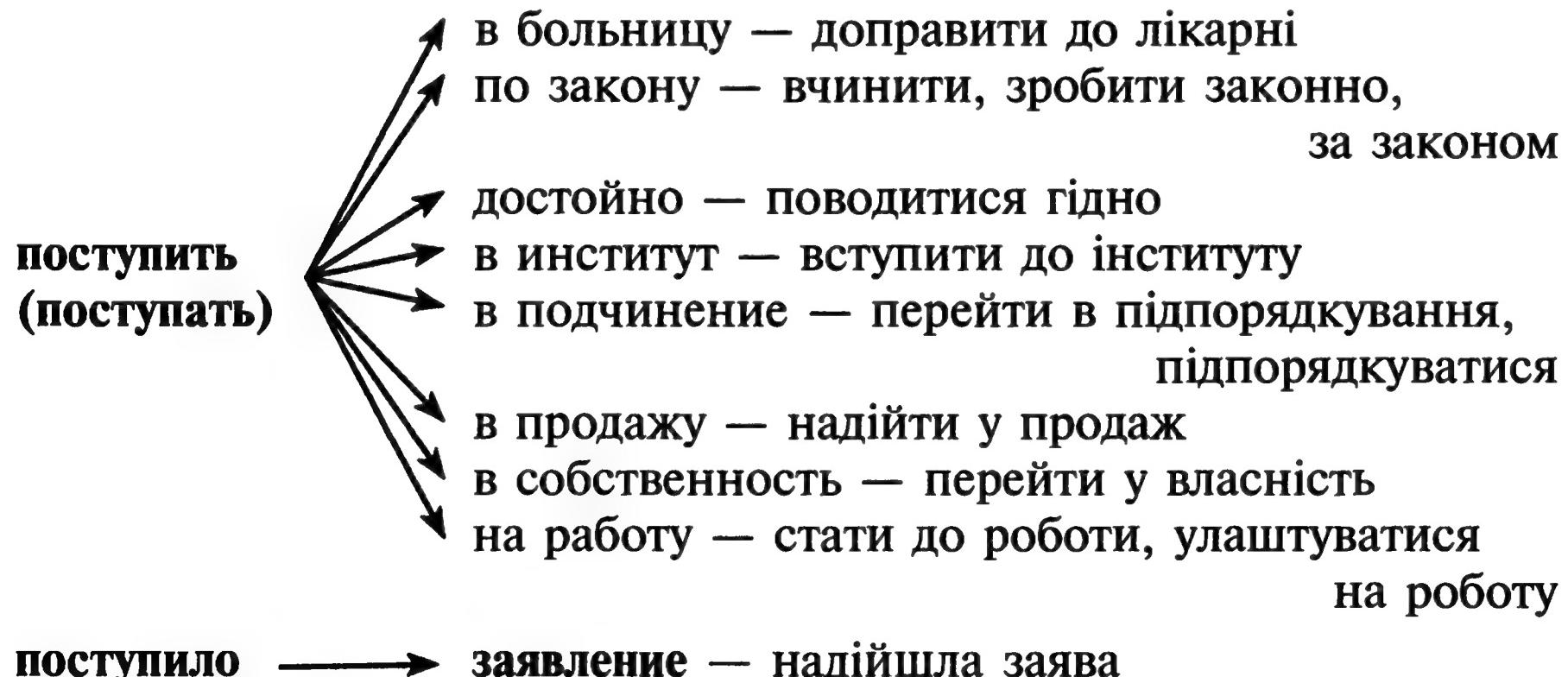
— Ні! У нас ніхто не пропадав. Якщо й утопиться, то ми, хоч на другий день, а все одно його знайдемо.

Багатозначним у російській мові є слово *находиться*, що стало підставою для виникнення у нашій мові незугарної начебто фонетично пристосованої кальки *знаходитьсья*. Як розплачливо завважив І. Вихованець, «Стонадцять разів щоднини радіо- й телепередачі затуркують нас висловами на кшталт «Господарство фермера *знаходитьсья* неподалік озера», «Будинок *знаходитсья* на пагорбі» [...]. Таке надуживання словом *знаходитися* наслідує значеннєві спроможності російського *находиться*. І веде до порушення наших літературних норм. Адже в українській мові дієслово *знаходитися* не вживане у значенні «бути, перебувати, міститися де-небудь; перебувати в якому-небудь стані» [10, с. 103]. Гадаю, що ця калька так пандемійно поширилася нашою мовою не без впливу присутності цього слова у СУМі під третім значенням із позначкою *тільки недок., розм. Бути, перебувати, міститися де-небудь* та ще й із прикладами з творів І. Нечуя-Левицького, В. Собка, Ірини Вільде, наукового тексту, що вкотре засвідчує — мова письменника не завжди зразок норми, тим більше сучасної [СУМ III, с. 648]. Натомість це дієслово слід уживати за потреби щось шукати: «Як ножем пробито, то *знаайдуться* ліки, а як закохання — *пропала навіки*» (П. Чубинський).

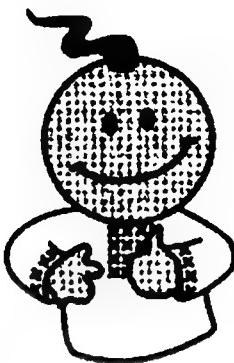
Має це слово і значення «народитися» — «Саме наповесні Настя злягла: *знайшлось хлопчатко*» «бути в наявності; виявлятися» — «...от пани в нас такі *знаходяться!*» і для висловлення іронії чи зневажливого ставлення до когось — «Дивись, *знашовся* учитель!» [СУМ III, с. 648; 2, с. 114]. Отож, ця система значень цілком відмінна від значень російського слова.

Цілком відмінну систему лексико-семантичної валентності має слово *поступити* (*поступати*) у зіставлюваних джерелах ФДМ (1927) і СУМІ (1976). Останнє джерело, крім нормативних значень «ступати» («Ми поступили так, щоб тіні [нашої] з-за берези не було видно» — О. Барвінський), «досягати вищого ступеня, рівня в процесі розвитку» («Поступає світ, нема що казати, тільки не все до доброго» — І. Франко), «те саме, що поступатися» («На чуже очей не поривай. Своє поступи, а чужого не займай» — О. Барвінський), подає також неприйнятні як норму значення з позначкою *розм.*, *рідко*: «влаштовуватися на роботу, ставати членом якоїсь організації, товариства і т. ін.; вступати до складу кого-, чого-небудь»; «діяти певним чином;чинити», «те саме, що надходити» [VII, с. 383—384]. Про їхню неприйнятність свідчить не лише ФДМ, але і РУС-1987—1988 як доопрацьоване перевидання «Словника» 1948 року. РУС-1987—1988 подає переклад російського *поступать*, *поступить* лише в трьох значеннях: «робити, чинити, поводитися», «вступати», «надходити» [II, с. 777—778]. Із сучасних джерел культури мовлення нормативні значення актуалізовано у працях Н. Бабич, О. Сербенської та М. Білоус, І. Головащука [4, с. 75; 8, с. 65; Г РУССС, с. 430—431].

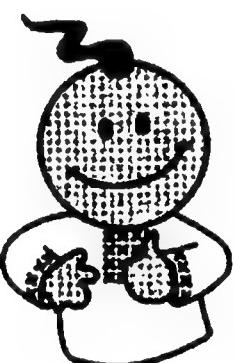
Швайцарський мовознавець Ф. де Сосюр зазначив, що роль будь-якого слова визначається його оточенням. Слова — наче люди: вони сповна виявляють себе в стосунках з довкіллям. Тому логічно й розумно добирати відповідного середовища і для себе, і для слів. Це, очевидно, станеться тоді, коли постколоніяльне і постгеноцидне

Дзвонить телефон:

— Пробачте, а Катюшу можна?

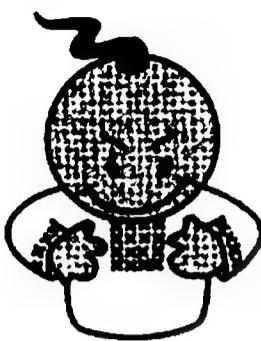
— «Катюшу»? Так, будь ласка: «Розквітали яблуні і груші, попливли тумани над рікою...»

Розмова на летовищі:

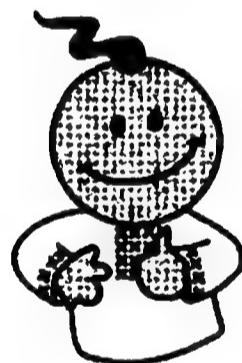
— Як таке могло статися? Ви ж повинні відповідати за багаж, який вам довірили?

— То я вам і відповідаю: ваша валіза загубилася.

У кожного слова своя орбіта і свої сусіди в системі того чи того сузір'я. Завдяки тому їй досягається гармонія у мові, де закони, себто синтаксис і граматика, не нав'язані слову, а самим словом зумовлені. Якщо ж слово випадає зі своєї орбіти і переміщується з одного сузір'я в інше — виникає хаос. Хаос мислення, деформація психіки.

П. Мовчан

Бувальщина

Батько купив п'ятирічній дитині великого ведмедика. Дитя захоплено його розглядом і виявило під лапкою етикетку з написом: «МИША». Приголомшене відкриттям, воно побігло питатися в батька, чому великого ведмедика названо мишев...

українське суспільство не житиме роздвоєною підсвідомістю як першопричиною мовної недуги — *шизопсихоглосії* (з грец. *schizó* — «розсікаю», *psyche* — «душа», *glósa* — «мова» — термін норвезького мовознавця Е. Гавгена — автора двотомового дослідження «Норвезька мова в Америці. Вивчення двомовної поведінки», 1953), себто співіснування у підсвідомості двомовця (білінгва) двох паралельних картин дійсності та наслідків їхнього злиття. Пропоную вжиті слова у невластивому значенні під впливом багатозначності їхніх російських відповідників.

Встречаться

Зустрілися з наступним — натрапили на таке, але зустрінуться наступного разу.

Зустрілися з пропозицією міністерства — ознайомилися, натрапили на пропозицію міністерства, а зустрілися з другом.

Следующий

Підтримати наступний запит — підтримати такий запит, але наступного разу.

Привернути увагу до наступного — привернути увагу до такого, а зупинка наступна.

Считать

Комісія порахувала за необхідне — комісія вважала, мала за необхідне, але порахувала видатки і прибутки.

Аптека рахувалася базовою — аптека була, аптеку мали за базову, але не рахується вже на рахівниці.

Дело

Справа в тому — річ у тому (тім), але будинок праворуч або справа.

Положение

Опинитись у критичному стані — опинитись у критичному становищі, а стан у дівчини тонкий, стан хворого обнадійливий.

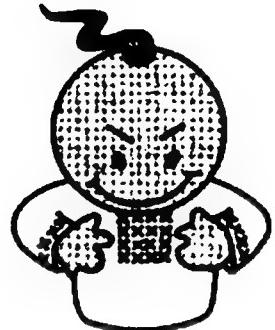
Така ерозія мови, як зазначає американський мовознавець Дж. Едвардс у своїй монографії «Мова, суспільство та ідентичність» (1988), неодмінно призводить до еrozії ідентичності носіїв. Отож, слова зі своїми значеннями — наче люди з власними думками. Позичені і спотворені думки — як позичені речі та зіпсуті дні життя. Хто б цього хотів? І кому потрібна чужа ідентичність?

3.2.2. Межимовна омонімія в інтерферентному аспекті

Межимовні омоніми — це слова різних мов, що збігаються або в основному збігаються (з огляду на фонетико-морфологічні та словотворчі особливості) за звучанням (формою), але відрізняються значенням. Наприклад, російське слово *пытать* колись мало таке саме значення, як українське слово *питати*, тобто «розпитувати». Але з поширенням у Росії практики жорстоких допитів воно набуло значення «катувати» [29, с. 9]. Так слово засвідчило провідну ознаку деспотичного російського суспільства — навіть більше: межимовні омоніми — яскраві ознаки самобутності кожної мови. Зокрема, М. Грушевський та А. Кримський використовували їх як свідчення окремішності української мови на противагу до тверджень московських шовіністів, що вважали її «наречієм велика і магучева»: українське *дурно* — «даремно, марно», російське *дурно* — «плохо, скверно, безнравственно», українське *шар* — «верства, поклад», російське *шар* — «куля» [К СРУМО, с. 390—391]. Попри таку надважливу ідентифікаційну ознаку, саме незнання межимовної омонімії створює кумедні і навіть трагікумедні ситуації, одну з яких описав В. Стус:

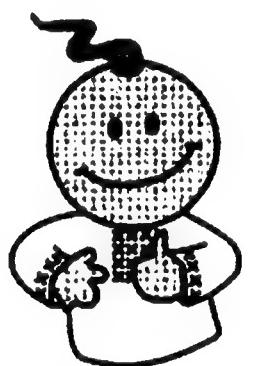
*«Пам'ятаю, як мене «опікали» працівники, які ніколи не размовляли українською мовою, а пробували мене повчати. Пам'ятаю такий випадок. Помер хтось із співробітників обкому. Помер несподівано, як кажуть наглою смертю. Я спробував так і написати: нагло помер, помер наглою смертю [вид. — І. Ф.]. Мені заперечили. Я наполягав. Тоді мені сказали: завтра буде догана редакторові І. Доманову і нам обом. «Разве так неуважительно можно говорить об умершем?» [55, с. 273—274]. Додамо, що слово *наглий*, крім *раптовий*, *несподіваний*, *непередбачений*, є також синонімом до *невідкладний*, *негайний*, *терміновий*, *нагальний*. Це значення прочитуємо з заголовка львівської газети у 30-ті роки ХХ ст. «Наглий суд».*

Нерозрізnenня значень межимовних омонімів призводить до виникнення семантичних кальок — вживання у рідномовній фонетично-морфологічній і словотворчій оболонці чужого значення, на зразок *йти до книжного магазину* замість *йти до книгарні* (*книжкового магазину*), але знатися на *книжному стилі*, а отже, і порушення законів сполучуваності слів. У житті це провокує ще складніші ситуації, які близькуче описав в оповіданні «Дзвоник» Б. Грінченко. Йдеться про

*Даремно готовуватись
тим до бою, хто раб-
ство виправдовує до-
бою.*

I. Драч

*Вірменин каже грузи-
нові:*

- Рускій язык бага-
че, чэм украінскій.
- Чэм?
- Чэм украінскій!

*Вставай і йди.
Співай, ори,
Малюй
І ший —
І материнська мова чує,
Хто до неї не глухий.*

Д. Чередниченко

*Якщо людина не знає
мови народу, на землі
якого проживає, то во-
на є або гостем, або
окупантом, або не має
розуму.*

Ш. Бернар

українську дівчинку Наталю, яка в школі «ніяк не могла звикнути до панської мови. [...]... йй велено вчитися «прилежно», а вона ніяк не могла зрозуміти — навіщо це, навчаючись, треба лежати, коли йй краще сидіти». Уже навчившись читати, вона переказала «Усердно занялся делом» як «У середу занявся дом», а вчителька, глузуючи, додала: «I сгорел?». «...думала вона, що «орать» — це на полі орати, а сьогодні її вилаяно дурною й сказано, що це значить — репетувати; або от учора: вона думала, що «рожа» — то квітка така, а їй кажуть, що це — пика... Може, їй з маслом так буде... I потроху Наталя зовсім перестала вірити своїй голові; вона вірила тільки тому, що скаже вчителька, а своя думка в неї замирала, переставала жити, працювати» [15, с. 393—394]. Наслідки «замиряння» своєї думки сьогодні спостерігаємо повсюдно, і трагедія суспільства — у невмінні це бачити й усвідомити. Хоч мова про це кричить!!!

Неправильно

Висказати думку — висловити думку, а висказати всю правду у вічі.

Відказати у послузі — відмовити у послузі, а відказати на запитання.

Включити режим голосування — увімкнути режим голосування, але включити (вписати) до списку.

Доказати свою правоту — довести свою правоту (рацію) і когось додому, але доказати казку.

Добитися результатів — домогтися (досягти) результатів (вислідів), а добитися до крові.

Податок на добавлену вартість — податок на додану вартість, але добавлена вода.

Добавити до статті — додати до статті, а додати і добавити до миски.

Заказати номери в готелі — замовити номери в готелі, а заказати (заборонити) там жити.

Заставити це зробити — змусити (примусити) це зробити, а застать хату меблями і річ у ломбарді.

Кінець кінців — врешті-решт, зрештою, кінець кінцем, а кінців таки не знайшли.

У вашому лиці хочемо подякувати — у вашій особі хочемо подякувати, а лицє у вас красиве.

Його лишили прав — його позбавили прав, а він лишив права в машині.

Шість років назад — шість років тому, а назад років не повернути.

Правильно

Проблема надоїла — проблема набридла (*остогида, осточортіла*), а надоїти в корови молока треба.

Це нанесло удару — це завдало удару, але нанесло вітром сміття.

Ініціативи направлені — ініціативи скеровано, але направлено крісло.

Депутат настоює — депутат наполягає, але настоює вдома вишнівку.

Питання у доповіді не відбито — питання у доповіді не відображені, а відбито м'яча чи печінки.

Якщо не змінює пам'ять — якщо не зраджує пам'ять, а не змінює він своїх звичок.

Носять рекомендаційний характер — мають рекомендаційний характер, але носять одяг.

Виконано бюджет у повному об'ємі — виконано бюджет у повному обсягові, але об'єм посудини.

Підняти питання — порушити питання, але підняти (збільшити) ціни.

Погашені відсотки — сплатити (виплатити) відсотки, а погасити (загасити) пожежу.

Поставити питання — порушити питання, але поставити щось на стіл.

Привести у відповідність — привести друзів, але зробити відповідним (достосувати).

Приступити до порядку денного — розпочати порядок денний, а приступити близько до когось.

Прошло більше місяця — минуло понад місяць, а проїшла повз людина більша, ніж я.

На порядок дешевше — значно дешевше, а порядок (лад) у хаті.

Проходило засідання — відбувалося засідання, а проходили люди.

Президент був зі своєю свитою — президент був зі своїм почтом (н. в. почет), але у старовинній свиті.

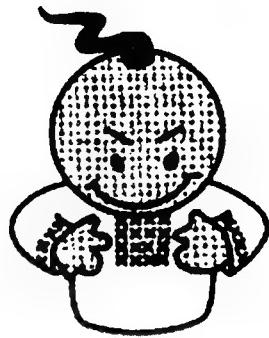
У тому числі — серед них, а в тому числі є помилка.

Складають більше 20 % — становлять понад 20 %, а складають більше речей у шафі; лист, подяку.

Терпіти лиxo на воді — зазнати лиха на воді, а терпіти біль.

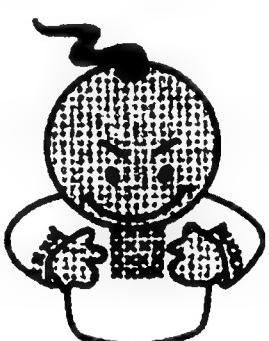
Із політичної точки зору — із політичного погляду, а точка геометрична, бальова.

Називати по фамілії — називати на прізвище, а фамілія (родина) живе багато.

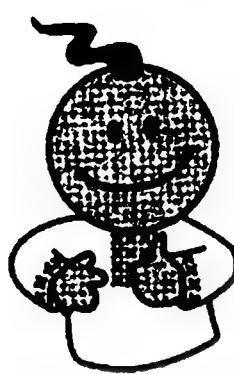
Мова перемагає своїх суперників не завдяки якимось внутрішнім якостям, а тому, що її носії є воявничіші, фанатичніші, культурніші, заповзятливіші.

A. Мартіне

Мова як подих і голос краю переживе всі партії та ідеології, а деякі слова мови, передусім ті, що старші за неї, переживуть саму мову.

B. Радчук

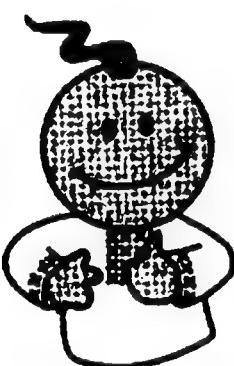
Яких бід у світі не буває. А в Україні «рускоязычников» душать. Із-за кожного рогу вискачує гайдамака з шаблюкою:

— Кажи паляниця!

— Па...па...

— Ax, ти ще й батька папою називаєш. Відсічу язика разом із головою.

Е. Дудар

Бувальщина

Якось приїхав до Львова підприємливий француз започаткувати свою справу. Їдучи нашим ліфтом, прочитав: «Вантажопідйомність ліфта 5 чоловік». Знаючи добре українську мову, здивовано перепитав: «А хіба жінки ліфтом не їздять?».

Багато чоловік — багато осіб, людей, а чоловік одружений і щасливий.

Являтися знавцями своєї справи — ми (є) знавці своєї справи, а являємось у снах.

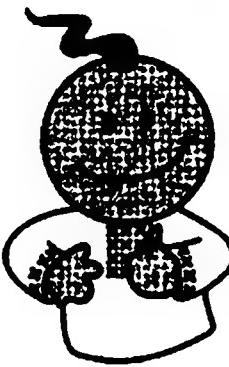
На превеликий жаль, у теперішньому мовленні плутанина міжмовних омонімів (розумій сплутування двох картин світу) не викликає не тільки сміху, але, що найгірше, маємо повне взаєморозуміння між мовцями, на зразок *дурно себе почувати* (замість *погано*), *смутно згадувати* (замість *нечітко, слабо, туманно, ледь-ледь*), *їсти обід з трьох блюд* (замість *страв*), *засідати безплідно у парламенті цілу неділю* (замість *тиждень*), *мішати працювати* (замість *заважати*). Непорозуміння виникають натомість у парадоксальних ситуаціях.

Парадоксальність ще й у тому, що «провокаційна близькість» між слов'янськими мовами нараховує лише 20 % тотожних за значенням слів. Вважають, що таких українсько-російських омонімів пар (чи міжмовних аналогізмів) є понад дві з половиною тисячі. Частину з них фіксує згаданий словник М. Кочергана. У перекладацькій практиці та в культурі мовлення такі словники надважливі: французько-англійський М. Кеслера і Ж. Дерокіні, еспансько-французький Л. Дюона, німецько-французький М. Рейнхаймера, російсько-польський Я. Козелевского, російсько-чеський Й. Волчка та ін. [К СРУМО, с. 392]. Очевидно, що прийшов час і для українських словників такого плану, тим більше, що матеріалу для цього предостатньо [5, с. 7].

Приклади українсько-польських омонімів

Польське слово	Українське значення	Українське слово	Польське значення
duma	жанр літератури, думка	дума	гордість, пиха
oskoma	болові відчуття на зубах від кислого	оскома	охота, бажання
warzywo	варіння, страва	вариво	овоч
kant	облямівка; ребро, пруг дошки	кант	шахрайство
charakterny	притаманний, властивий	характерний	відважний, рішучий

Польське слово	Українське значення	Українське слово	Польське значення
groszowy	стосовний до грошей	грошовий	копієчний, дешевий
dzierzawa	країна	держава	оренда землі
grzywna	жіноча прикраса	гривна	штраф
bajda	гуляка; вайлувата жінка; шмат хліба	байда	вигадка, нісенітниця
sielanka	жінка, що мешкає у селі	селянка	легке, безтурботне життя, ідилія
pensja	платня пенсіонера	пенсія	оплата взагалі, платня
pogrzeb	льох	погріб	похорон

Язикова мова

— Потрібні дошки для підлоги.

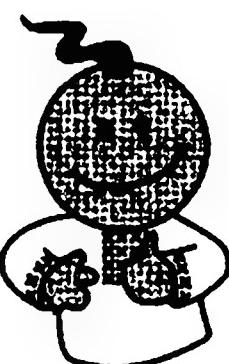
— Нє понімаю... Ето на пол, что лі?

— Так.

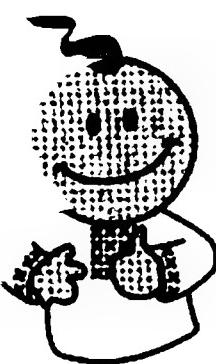
— Ну, так би і сказали! А то: подлог, подлог. Я іспугался даже. Наслушаєшся тут раз-наво...

Приклади українсько-чеських омонімів

Чеське слово	Українське значення	Українське слово	Чеське значення
chytry	підступний, лукавий	хитрий	розумний, дотепний
car	володар країни	цар	ганчірка
čichati	зі звуком видихати повітря	чхати	нюхати
dělo	справа	діло	гармата
dobrodruh	товариш	добрый друг	авантюрист
huba	краї рота	губа	рот
socha	жердина з підпорою; знаряддя орати	соха	статуя
palička	зменшене до палиця	паличка	молоток, голівка
holka	металевий тонкий засіб шити	голка	дівчина
biograf	життєписець	біограф	кінематограф
buchta	невелика глибока затока; складена кругом линва; трос	бухта	булочка
čerstvi	несвіжий	черствий	свіжий

До солдатів

Мотайте все це собі на вуса! У кого немає вусів, тоді мотайте на вуха. Виростуть вуса — перемотаєте.

Іван та Микола подждають Мюнхеном.

Іван каже:

- Миколо, а ти чнаєш, що всі німці розуміють нашу мову!
- Та не вірю!
- Закладімося на піво.
- Згода.

Підходять до первого зустрічного.

Іван:

- Гей ти, німцю, по-дуй мене в зад!

Німець перепитує:

— WAS?

Іван:

- Так, і моого друга пакож.

Характерні омонімні пари і з іншими мовами: укр. *сад* і серб. *сад* «зараз»; укр. *домовина* «труна», хорв. *domovina* «батьківщина»; укр. *вреднота*, хорв. *vrednota* «надбання»; укр. *булка*, болг. *булка* «молода, наречена»; укр. *степ*, англ. *step* «крок»; укр. *стіл*, англ. *steel* «сталь»; укр. *артист*, франц. *artiste* «художник»; укр. *академік*, нім. *Akademiker* «людина з вищою освітою»; укр. *я*, нім. *Ya* «так» тощо. Своєрідність цієї омонімії в тому, що вона не викликає інтерферентних помилок, і не тільки тому, що серед названих мов є віддалені за походженням.

Жодна з зазначених вище мов не панує в українському інформаційному просторі, хіба — російська. Це свідчить про постколоніальну модель розвитку держави, що не зуміла звільнитися від культурно-інформаційної окупації, а отже, про подальшу загрозу інтерферентних процесів у мові, деякі з яких (аби уникнути) пропоную в таблиці.

Приклади українсько-російських інтерферентних омонімів

Українське слово	Російське значення	Російське слово	Українське значення
1	2	3	4
адрес	місце проживання	адрес	вітальня листівка
закалатися	загартуватися	закалатися	забруднитися
чинний	поважний	чинный	дійовий
богатир	герой билин	богатырь	багач
баня	купол	баня	лазня
мешкати	проживати	мешкать	забаритися
воєнний	стосовний до війська	военный	стосовний до війни
задача	будь-що, що потребує виконання	задача	математичне, фізичне завдання
гадати	ворожити, сподіватися, припускати	гадать	думати, міркувати, мріяти
заказ	замовлення	заказ	заборона
наказати	приказати	наказать	покарати
державний	стосовний до держави	державный	величний, могутній, сильний

Завершення табл.

1	2	3	4
калитка	гаманець	калитка	хвіртка
губити	занапастити	губить	загубити, втратити
злодій	вор	злодей	лиходій
путати	одягати пута	путать	плутати
лишитися	залишитися	лишиться	позбутися

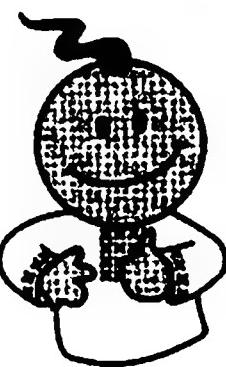
Чому однакове таке водночас різне? Пochaсти тому, що кожне слово кожної мови виростає з власного кореня, а відтак вростає у споріднене, національне словесне оточення, набуває свого ланцюга асоціативно-мотиваційних зв'язків — і тоді народжуються правдиві тексти і своя мова — «оселя буття». Г. Вайнрих зауважив, що перекладені слова завжди брешуть, але перекладені тексти — ніколи, хіба що переклад кепський. Отже, межимовні омоніми — це однакові ключі, що відмікають зовсім різну дійсність. І коли чийсь «язи(ы)к запльовує нам мову» (Б. Стельмах) — розумій саме життя, — то ти не тримаєш ключа від власного дому... Ти за межами мови своєї, і до чужої не прибився.

3.2.3. Паронімія в інтерферентному аспекті

Пароніми (з франц. *parole* — «слово» і грец. *опута* — «ім’я») — слова досить близькі за будовою і звучанням, але різні за значенням. Найчастіше вони відрізняються лише суфіксом, префіксом, закінченням. Інтерферентна паронімія охопила низку українських паронімних пар. Це зумовлено наявністю у російській мові тотожних або приблизно однакових слів за звучанням, але відмінних за значенням або ж наявністю у російській мові одного багатозначного слова і натомість кількох з різними значеннями в українській мові.

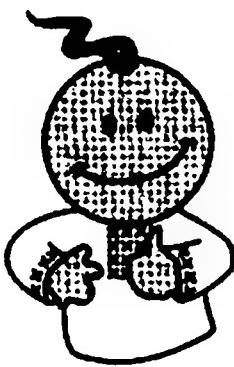
Відпук — відпустка

За приклад цього слугує паронімна пара слів *відпук* — *відпустка*. Слово *відпук* інтерферентно асоціюється з російським «отпуск», і навіть більше — СУМ містить, хоч і з позначкою рідко, це слово у значенні «відпустка» (що аж ніяк не є нормою), крім ще двох значень: «дія за значенням відпускати: *відпук товарів*; *термічна обробка сталі*» [СУМ, I, с. 625]. Відома суперечка з приводу доречності цього слова у зна-

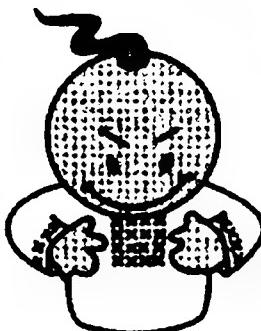
Воюють 1918 року
українці з росіянами.
Надійшла свята вечеря.
Українці припиняють
стрілянину, сідають до
святої вечері. А в москалів запаморочення
від приготованих страв.
От один із них каже:
«Пойді к нім. Попросі
что-то поесть, но не
забудь сказати по-іхнен-
му: «Христос народи-
ся».

Поплівся голодний
москаль до українсько-
го штабу та й каже:
«Христос народився».
А у відповідь: «Славіте
його». А він у ноги. При-
бігає до своїх і пере-
страшено каже: «Со-
бираємся. Уходім. Бис-
тро. Оні сказали: «Сла-
віте його».

Ліза Мейтнер — перша в Німеччині жінка-фізик — змогла одержати вчений ступінь на початку 20-х років. Назва її дисертації «Проблеми космічної фізики» якомусь журналістові здалась неможливою, і в газеті було надруковано «Проблеми косметичної фізики».

*Із записів
І. Долі-Попова*

*Говорю себе:
товарищ москаль,
на Україну
шуток не скаль.
Разучите
эту мову
на знаменах —
лексиконах
алых, —
эта мова
величава и проста:
«Чуєш, сурми
заграли,
час розплати
настав...»
В. Маяковський*

ченні «дія за значенням відпускати: відпуск товарів» між Б. Антоненком-Давидовичем і М. Пилинським. Письменник і мовознавець Б. Антоненко-Давидович, спираючись на народне мовлення, підкреслював, що народ наш ніколи не казав: «Мені в крамниці відпустили чоботи, — а писали, казали й казатимуть, — продали чоботи». Тому в такому контексті правильно вживати слова *продаж*. Б. Антоненко-Давидович допускав уживання слова *відпуск* (хоч і «канцелярсько-неоковирного») лише в офіційно-діловому стилі, економічній та технічній термінології: *відпуск (продаж) товару, відпукні ціни* [2, с. 199].

Хресний — хрещений

Інтерферентні процеси спостерігаємо в паронімній парі *хресний — хрещений*, з якої під впливом російського «*крестный*» (*крестний отець*) витіснено українське *хрещений* (батько) і натомість хибно розширене значення слова *хресний*, що насправді в нашій мові має лише одне значення «*страдницький*»: *хресна дорога*. Отже, *батько хрещений, а дорога хресна, тобто «стосовна до хреста»* [СУМ XI, с. 139]. Звідси логічні похідники: *хрестатий, хрестець, хрестик тощо*. *Хрещений* — це дієприкметник минулого часу до *хрестити*, тоді як *хрещений* — це той, «який був підданий обряду хрещення, який прийняв християнство»; «*стосовний до обряду хрещення, пов'язаний з хрещенням*» [СУМ XI, с. 143], звідки похідники: *хрещёння, хрещенський мороз, Водохреще, хрещёна дочка (хрещеница), хрещёний батько, хрещёний син (хрещёник)*.

Духовний — духóвий

Під російським впливом фактично зруйновано українську паронімну пару слів *духовний — духóвий*. *Духовний* стосувався тільки церковно-релігійного життя, а *духóвий* — світського: найвищих вартостей духу — філософії, культури, мистецтва, внутрішнього морального світу людини. Про це свідчить увесь пласт української літератури XIX ст., зокрема монографія О. Кониського «*Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя*» (т. I, 1898 р., т. II, 1901 р.), де автор понад 40 разів уживає слово *духóвий* і не більше як 10 разів — *духовний*:

«Така-то велика, така міцна сила рідного слова! Воно, наче горячим духом огню, розтоплює, немов віск той, навіть заскориніле серце; чистим мотилем обмиває на душі бруд антинаціональний і попсований організм духóвий лагодить і гоїть, а на духóві і моральні виразки впливає незримою цівкою цілющого бальзаму животворного! О велика-превелика вага і міць рідного слова!»

або:

«Помилявся Тарас, сподіваючись, що призвичайтесь жити, нічого не читаючи: як без хліба, без їжі матеріальної, так і без корму духового не можна жити людині освічений, тим паче людині з таким великим духом, яким природа наділила нашого поета» [27, с. 135, 339].

Слово *духовний* вжито лише в значенні «релігійний» у словосполучках «*духовна семінарія*» або:

«Сказавши се, пішов до своєї келії спасатися, а грішник взявся до роботи. Минуло скільки там літ, схимник вже й забув про свого сина духовного» [27, с. 376].

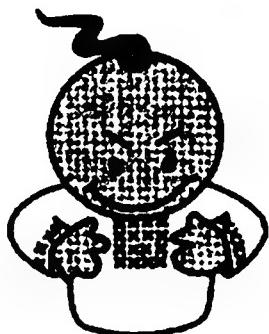
Зміст понять *духовий* і *духовний* відповідає таким самим поняттям у польській, англійській, французькій та італійській мовах, зокрема в німецькій *geistlich* — «духовний, церковний», *geistig* — «духовий, нематеріальний, ментальний». Аналізуючи творчість поета Г. Тракля, М. Гайдеггер промовисто розмірковує над наповненням цих слів: «Але ж поет міг би, якщо він уже не має на увазі «духовне» духівництва, те, що стосується Духа, назвати просто й чітко «духовим» і говорити про духові сутінки, духову ніч. Чому він уникає слова «духовий»? Бо «духове» називає протилежність матеріального. Ця протилежність представляє відмінність двох сфер і називає, говорячи по-платонівсько-европейсько-му, прірву між надчуттєвим і чуттєвим» [12, с. 60]. Українській мові судилося фактично втратити це розрізнення між «надчуттєвим і чуттєвим» із тієї причини, що російська мова має лише одне слово для позначення цих антонімних понять — *духовный мир человека, духовный отец*.

Причинний — причиновий

Ця пара слів зазнала втручання в їхні гармонійні паронімні стосунки: *причинний* (від *причинна (ий)*) — «божевільний, несповна розуму» і *причиновий* (від *причина*). Значення слова *причинний* штучно перенесено до нашої мови з російської (не без впливу перекладів творів В. Леніна), що мало на меті якнайбільше уподібнити лексику української до російської мови [41, с. 103—104].

Національний — націоналістичний

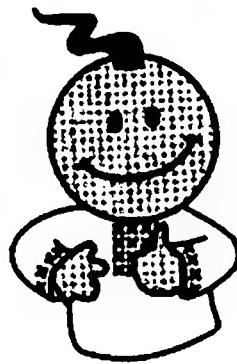
У часи радянського поневолення ці слова зазнали чи не найбільшого спотворення значень, позаяк асоціювалися з державницькими прагненнями вільних українців. В основі цих паронімів латинське слово *нація* (народ), яке українські пам'ятки в цьому значенні фіксують із кінця XVI ст.

Великий сумнів
Казав колись письменник Винниченко,
Що Україна лиш тоді постане,
Коли усі злодюжки і повії
По-українськи говорити стануть.

Ні, пане класику.
На жаль, не буде того.

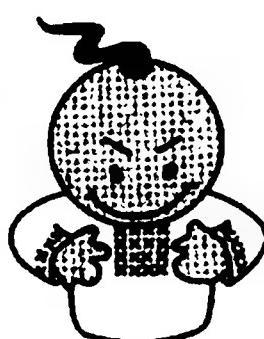
Не встане із колін
Вкраїна вбога.
Ні-ні — повії, може, і загомонять.
А от чинуши наши, — то навряд.
О. Степаненко

Дама — продавцеві риби:

— А риба свіжа?

— Моя мила, якщо я зараз зроблю цій рибі штучне дихання, то вона попливе.

Слова у словниках — це можливі значення, але вони нічого не кажуть: слово є словом лише тоді, коли воно кимось комусь мовлене...

X. Орtega-i-Гасет

Національний — 1) той, що стосується нації, пов'язаний з нею або належить їй; 2) державний, наприклад, національний прапор.

Націоналістичний — стосовний до націоналізму, політичної ідеології, що заснована на активній національній свідомості і боротьбі за незалежну державу та утвердження її у всіх царинах суспільного життя.

* * *

Помилки в паронімних відношеннях між словами необов'язково зумовлені інтерферентними явищами. Часто вони виникають через незнання значень слів, на зразок:

нема гринен — треба *нема гринень*, бо *гривна* — це металева шийна прикраса у вигляді обруча: *розкішна гринна*;

напрям руху — треба *напрямок руху*, бо *напрям* у мистецтві: *напрям класицизму*;

виборна кампанія — треба *виборча кампанія*, бо *виборний* той, якого визначають, обирають голосуванням на якусь посаду або для виконання певних обов'язків: *виборний орган, актив, особа, посада*;

жилий фонд — треба *житловий фонд*, позаяк *житловий* — це стосовний до житла, пристосований для життя людей. Натомість *жилий* означає «заселений, залюднений», отже, *житловий будинок* — це *призначений для життя, жилий будинок* — той, де живуть люди; заселений [41, с. 89—90];

ігровий автомат — треба *гральний* (від *грати + -льн-*), бо це той, що призначений для того, аби ним чи за його допомогою грати: *гральні карти*, натомість *ігровий* (від *ігри (gra) + -ов-*) має значення стосунку до певного об'єкта позначуваного іменником: *ігровий майданчик, ігрова кімната* [24, с. 107];

доповідати дальше — треба *доповідати далі*, бо *далше* — це вищий ступінь порівняння прислівника від *далеко*: *жити дальше, ніж він*.

Не є паронімами слова:

духівництво і духовенство — правильно лише *духівництво*;

жертвовний і жертвенний — правильно лише *жертвовний*;

язичницький і язичеський — правильно лише *язичницький* (*а краще — поганський*);

бенкет і банкет — правильно лише *банкет*, звідки *бенкетувати*;

увічнення іувіковічення — правильно лише *увічнення*;

надалі і в подальшому — правильно лише *надалі*.

3.2.4. Синонімія в інтерферентному аспекті

Синоніми — це слова, що по-різному називають те саме поняття, але відрізняються відтінками значень, стилістичним та емоційно-експресивним забарвленням. Багатство синонімів, на думку М. Рильського, «одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці, — невід'ємна прикмета хорошого стилю, доконечна риса справжнього майстра» [47, т. 16, с. 430—431]. З допомогою синонімних розсипів, наче пензлем художника, О. Кониський змальовує внутрішній портрет юного Тараса Шевченка:

«*Тарасів портрет на 6—7 років* здається мені більш-менш от яким: білявий, оклеїковатий, меткий, непосидячий; хлопчик цікавий і допитливий; босоногий, часто замурзаний; обірваний; пустотливий, але розважливий, розумний, перейнятливий і добрий. Небавом в характері його спостерігаємо упертість, риси неслухняності, задирливості, хитрощів і замкненості в самому собі» [27, с. 36—37].

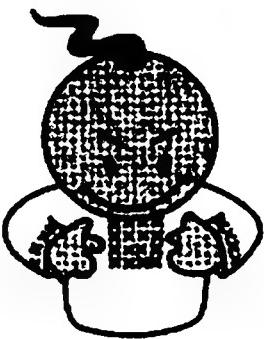
Із плином життям цей портрет уясковувався новими барвами:

«*Рухи його були поважні, голос м'який, симпатичний; говорив він виразно, плавно, чисто. Кожне слово його було продумане, тепле, віяло воно розумом... Читав він виразно, з експресією, з почуттям...*» (зі спогадів пані Ускової) [27, с. 347].

Синонімія як багатство смислових відтінків існує на різних мовних рівнях (словотвірному: *виховник, вихователь*; морфологічному: *йти по полі, по полю, полем*; синтаксичному: *прийшовши додому..., коли я прийшов додому тощо*), але найяскравіша вона на лексичному рівні. Цей рівень через найбільшу відкритість до зовнішнього втручання і суспільно зумовлену змінність найперше сигналізує про здоров'я мовного організму, а отже, — і суспільства. Інтерферентна синонімія — це впровадження до синонімічних відношень насправді не синонімічних слів, одне з яких зазвичай занесене з російської мови. Такі інтерферентно посталі синонімні пари ділімо на дві групи:

група А, де в першій позиції розміщено гадано синонімні слова, що взагалі не вживаються у нашій мові, на зразок *справка — довідка* (від дієслова *довідатися*);

до групи Б належать слова, що мають насправді інше значення, ніж їм під впливом російської мови помилково приписують, на зразок *інтерес — цікавість*.

СЛОВО ПРО УКРАЇНУ Триптих I

Безсила, gnana,
полонена,
Знедолена, сумна,
нужденна,
Мовчазна,
Чорна, гола, боса,
Розхристана,
простоволоса,
Сліпа, розділена,
закута,
Осиротіла, непочута...
Повстала, вперта,
героїчна!
Непорятована...
Трагічна.
Фальсифікована,
облудна.
Голодоморена, підсудна
І репресована!
Проклята.
Слабка, обдурана,
розп'ята,
Німа, зациткана,
покірна,
Радянська, скорена,
сумирна,
Слухняна, тиха,
без'язика,
Русифікована, безлика.

II

*Прозріла, прокинулась,
встала, згадала,
Обурилась, скинула,
відвоювала!
Хворіє, будується, знає,
уміє,
Одужує, дужчає,
прагне, воліє,
Страйкує, пручається,
жде, галасує,
Іде, помиляється,
аналізує.
Живе, опирається,
дише, простує.
Вивчає, бере,
виходить, працює.*

III

*Ласкова, сонячна,
грайлива,
Прекрасна, дужа,
гомінлива.
Вишнева, чиста,
росяниста,
Легка, щаслива,
промениста.
Осійна, зоряна,
безмежна,
Неподоланна,
незалежна!
Шевченкова, моя,
Франкова,
Вербова,
дивно-калинова.
Велика, горда,
неповторна.
Свята. Єдина.
Соборна.
Г. Савенкова.
м. Єнакієве
Донецької області*

Група А**Неправильно — правильно**

*Банкет — бенкет (синонім уча) потрапило в нашу мову з французької *banquet*, буквально «лава, сидіння» і стало твірним для поширеного банкетування, а не бáнкетування, через що нема жодної потреби зберігати його французьку основу на противагу до пристосованої похідної української форми: *урочистий бéнкет*. Незасимільовані лексикографічні джерела подають лише форму *бенкет* [РУС-1918, с. 16; РУС-1924—1933; 2, с. 231], на відміну від РУС-1948 і РУС-2003, які фіксують дві форми як нормативні.*

*Виключно — винятково існує в синонімному ряді *дуже, надзвичайно; тільки, лише: винятково* (синоніми *дуже, надзвичайно*) відповідальний працівник; допомогу надаватимуть *винятково* (синоніми *тільки, лише*) тим, хто потребує.*

*Виручка — виторг походить від дієслова *виторгувати: добрий виторг.**

*Взамін — натомість існує в синонімному ряді *взаміну, намість, замість того; утворено способом складання слів на те місце: натомість отримали товар.**

*Завірити — запевнити існує в синонімному ряді *твердити, переконувати, забезпечувати, гарантувати: запевнити у перемозі.**

*Казна — скарбниця існує в синонімному ряді зі *скарбівниця, скарбівня, надбання, казна, каса, сейф*. Слово казна тюркського походження і потрапило до нашої мови через російське посередництво [41, с. 72—73]. Витіснення ним в офіційно-діловій царині слова *скарбниця*, на зразок теперішнього *державна казна, державне казначейство*, — яскравий інтерферентний вплив російської мови. Натомість українські похідники переконливо спростовують потребу вживати цю чергову кальку: *казначей — скарбник, скарбівничий; казначея — скарбівниця, скарбівница; казнохранилище — скарбниця, скарбівня; казнохранитель — скарбівничий* [РУС-1918, с. 152].*

*Лишній — зайвий існує в синонімному ряді *вільний, невживаний, незайнятий, завалящий, надмірний, додатковий, даремний, непотрібний: зайвий квиток, зайві клопоти.**

*Любий — будь-який існує в синонімному ряді *всякий, аби який, який будь, перший-ліпший: будь-яке рішення.**

Оптовий — *гуртовий* від *гуртувати* і низка похідників, на зразок *гурт, гуртом, гуртування, гуртуватися, гуртожиток*: *гуртом продавати, гуртовий продаж* [ФДМ, с. 181]. Упровадження до вжитку слів *оптовий, оптом* (*оптовий продаж, збут оптом*) є очевидною калькою, що не має жодного підґрунтя, щоб існувати у нашій мові, попри те, що це слово містять деякі джерела [СУМ II, с. 197, V, с. 732; Г РУССС, с. 356—357].

Переписка — *листування* походить від дієслова *листуватися: листування між партнерами*.

Пред'явити — *показати* існує в синонімному ряді з *подати: показіть (подайте) документ; звинуватити, виставити звинувачення*.

Роковий — *фатальний* походить від лат. *fatis* — «наперед визначений долею»: *фатальна помилка*.

Ущемлювати — *утискати* існує в синонімному ряді з *пригнічувати, гнобити, переслідувати, обмежувати у правах: утискати в національних правах*.

Співпадати — *збігатися* — багатозначне слово, що виявляє себе в таких зв'язках: *збігаються думки, збігається білизна, збігаються люди на подію*.

Толковий — *тімущий* походить від дієслова *тімити* (синоніми *розуміти, усвідомлювати*): *тімущий банкір*. Слово *толк* у нашій мові має такі синонімні відповідники: *тіма, глузд, розум;*

без толку — без пуття;

толком — до пуття;

взять в толк — добрati (розуму);

сбитися с толку — збитися з пантелику; затуркати кого;

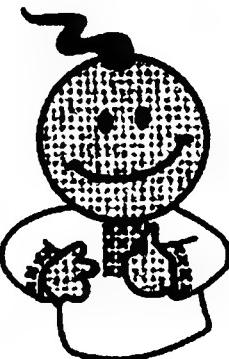
идут толки — поголос, поговір, поговори [ФДМ, с. 220; РУС-1918, с. 467].

Група Б

Бік — сторона

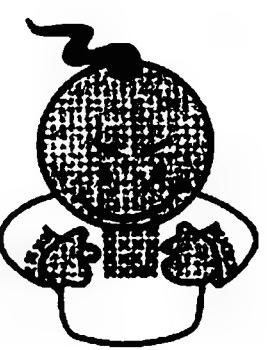
Ці два слова в російській мові відтворюють одним багатозначним *сторона*, що провокує стирання значень між обома різними словами.

Бік — це якась частина тулуба від плеча до стегна або ж у значенні родинних взаємин: *болить правий бік, тітка з татового боку; синтаксична конструкція з одного боку, з другого боку*, а також похідне *однобічний, двобічний рух* (а не *односторонній рух*).

— Офіціяnte! Можна мені кави?

— А Бог тебе знає, можна тобі кави чи ні.

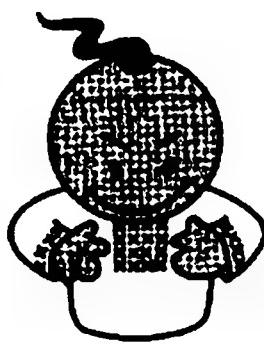

Слово не дане ослові,
Дано йому лиш крик.
Топчетися брудно

по мові

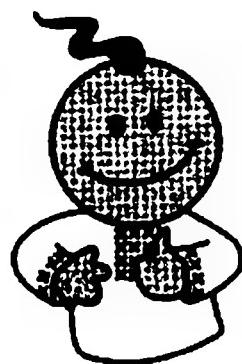
Рідна орда недорік.
Жайвора пісня — вічна,
Вічний і крик ослів.
Тільки людина калічить
Мову своїх батьків.

В. Гей

Ми збагатили московську річ словами, котрих, при їх темноті науковій, у москалів не було. Тепер треба взяти своє з лихвою, не вважаючи на те, що хазяйнував на нашому добре Пушкін і інші.

П. Куліш

*Сидить гуцул у колибі,
Важко зажурився.*

*— Шість годочків
мій синочок*

*На лікаря вчився.
Возив йому до Києва
Печене й варене.
Геть розтратив*

*усі гроши,
Що були у мене.
А він тепер листа пише:
«Здравствуй,
мілій пана!»*

*Нащо ж я стільки
тратив,
Щоб мати кацана...*

П. Глазовий

Сторона синонімне до іменників *край, вітчизна, батьківщина*, а також особа (група осіб, організація), що протиставлена іншій особі (групі осіб, організації): *потерпіла сторона і похідне звідси двостороння угода*.

Вираз — вислів

Вираз — це вияв настрою, почуттів на обличчі: *радісний вираз обличчя*.

Вислів — це фраза, мовний зворот: *майстер влучних висловів (афоризмів)*.

У російській мові ці поняття відтворюють одним словом — *выражение*.

Вияснити — з'ясувати

Дієслово *вияснити* (*виясняти, вияснювати*) має значення «робити ясним, яскравим, чистим; робити що-небудь ясним, зрозумілим; з'ясовувати» [СУМ I, с. 548]. Такі класичні джерела, як ФДМ і РУС-1918 *вияснити, з'ясувати, витлумачити, з'яснити* подають як синонімні: для *вияснення чого — доки виясниться, з'ясується; по вияснении — виясниши, з'ясувавши* [ФДМ, с. 56; РУС-1918, с. 72]. Деякі з теперішніх джерел з культури мовлення в офіційно-діловому мовленні рекомендують уживати форми *з'ясувати: вияснение истины — з'ясування істини; справу вияснено — справу з'ясовано* [Г РУССС, с. 115; 11, с. 105].

Інтерес — цікавість

Інтерес — це вияв корисливого зацікавлення; це слово вписано у синонімний ряд зі словами *корість, зиск, вигόда, хосéн: бізнесовий інтерес, партійний інтерес*.

Цікавість — входить до синонімного ряду зі словами *допитливість, зацікавлення, привабливість, захопливість: мати цікавість до цієї людини*.

У російській мові слово *интерес* багатозначне.

Заступник — замісник

Слово *заступник*, попри те, що воно входить до синонімного ряду *оборонець, захисник, опікун, протектор*, означає назву юридично обумовленої посади: *заступник директора*.

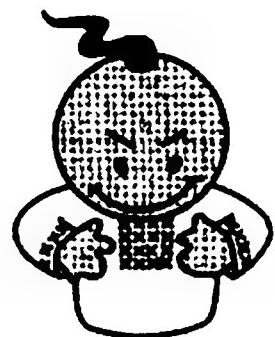
Замісник — це той, хто тимчасово працюватиме замість когось. Про це свідчить походження цього слова, зокрема твірна основа *замість*. Тому нема потреби розширювати значення цього слова під впливом багатозначного російського *заместитель*.

Підписка — передплата

Іменник *підписка* має значення «*письмове зобов'язання або піввердження чогось*», тоді як *передплата* — це попередня плата за щось, зокрема: *передплата преси на рік*.

Поліпшення — покращання

Правильне вживання цих слів випливає з їхнього походження. Іменник *покращання* і його твірне дієслово *покрасти* сягають твірного слова *краць* — вищого ступеня прикметника *красний* [2, с. 238]. Це означає, що слова *покрасти*, *покращання* вживають тоді, коли йдеться про красу: *вона покращала*. Натомість умови життя можуть *поліпшуватися* чи *погіршуватися*. Плутанина значень цих слів зумовлена тим, що російське слово *улучшение* РУС-1948 подає як *поліпшити*, *покрасти*, не зазначаючи межи ними значеннєвої різниці. У нещодавній праці С. Головашука подано правильні відповідники до російських словосполучень: *улучшать, улучшить работу* — *поліпшувати, поліпши-ти роботу*; *улучшенная порода скота* — *поліпшена порода худоби* [Г РУССС, с. 593]: *поліпшувати* (покращувати) якість продукції (РУС-2003, с. 1259).

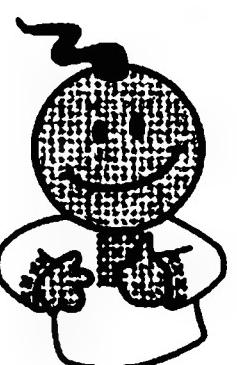

*Нахабно лізе суржик,
мов пирій,
Вкорінює бридому
кривороту.
Ми ж до Європи
прагнем, у котрій
Шанують слово
кожного народу.*

А. Бортняк

Складати — становити

Дієслово *складати* входить до синонімного ряду *збирати, згорта-ти, класти* тощо. Тому неправильно вживати його як калькований переклад одного зі значень російського *составлять*: *эффект составляет 5 миллионов гривен* — правильно: *ефект становить* (а не *складає*) *5 мільйонів гривень* [41, с. 73].

*Путін із Кучмою
був доброзичливим
І визнав бідаку
«русскоязичним»,
Щоб «зек» і «язик»
як слова-близнюки
Відродили в Росії минулі
віки.*

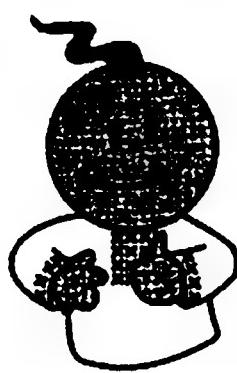
П. Осадчук

Трапитися — статися

Межи цими словами існує суттєва значеннєва відмінність. *Трапля-ти* вживають тоді, коли йдеться про дію, неозначену в часі: *трапля-лися (були) добре пропозиції*. *Статися, ставатися* уживають, коли якесь подія чи лихо відбулися нещодавно: *сталася (скoilася, вчинилася, зчинилася) біда*.

Являтися — бути (Є)

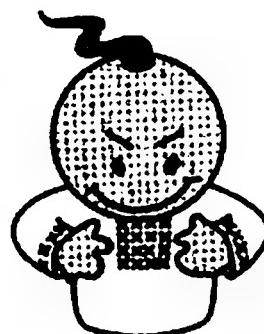
Дієслово *являтися* було колись синонімне до з'являтися (*виринати, витикатися, появлятися, показуватися* тощо). У сучасній літературній мові його слід уживати лише у значенні «*ввижатися у сні, під час марення*» і як застаріле, вимагаючи після себе давального відмінка (кому?): «*Чого являєшся мені у сні?*» (І. Франко). Використання цього

— О мій бідний, бідний чоловік!

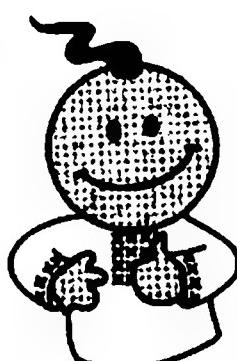
— Як? А що з ним трапилось (правильно сталося)?

— Та нічого. Він справді бідний.

Глибокі води — слова вуст людини.

Соломон

— Лікарю, скажіть, що у мене таке? І не по-латині, а так, просто.

— Ви ледар і п'яница.

— А тепер напишіть, будь ласка, це по-латині, щоб мені дали відпустку через хворобу.

дієслова у ролі зв'язки в складеному присудкові (під впливом російської мови) ненормативне: *вибух являється першопричиною* треба *вибух — це (є) першопричина* [14, с. 364; 30, с. 98; 65, с. 20].

Гадаю, окремого коментаря потребують на перший погляд синонімні слова *народ*, *етнос*, *нація*, що набули особливої частотності вживання. Однаке їхні семантичні поля не збігаються, хоч усі вони виростили з одного значеннєвого пучка і набули значення не завжди однаково тлумачених політичних термінів.

Семантично найширшим та українським з походження є слово *народ* (від *народити* — *родити* — *рід*).

Народ — це історично змінна спільність суспільних груп, станів прошарків, що беруть участь у суспільному розвиткові.

Етнос (від грец. *etnos* — «народ, плем'я») — це найдавніша природна людська спільнота, об'єднана спільним походженням, мовою, культурою, історичними традиціями, самосвідомістю та окреслена неповторним етнонімом. Етнос — це індивідуальний, унікальний і неповторний феномен, що складає основу нації.

Нація (від лат. *natio* — «народ») — тип етносу, духовна і соціально-економічна спільнота людей з певною психологією й свідомістю, виникнення яких історично зумовлене і державно оформлене.

Існує політична теорія нації, що трактує останню насамперед як державницьку спільноту, вихолошуючи первісну сутність нації як ядерного етнічного кровного духового типу.

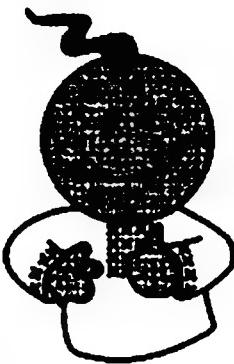
Із наведених начебто синонімних пар очевидно, що слова вичерпно наповнюються значенням, сполучаючись з іншими словами. Вони, мов люди, що сповна виявляють себе через стосунки межі собою і довкіллям. І лише правдиві стосунки у власному середовищі можливлюють розширити коло спілкування і життя. Так і зі словами — нема логічної потреби вживати їх у чужих значеннях і розчиняти коло свого життя у чиємусь.

3.3. Запозичення: збагачення мови чи її заміна?

Серед понад 6 тисяч мов світу (власне європейських близько 225) немає «чистих» мов, як і «чистих» етносів. Як зауважив професор К. Тищенко, «*Реальна, а не символічна історія — це не один шлях, не один вектор, не один коридор. Справжня історія — складна, щомиті*

різноаспектна, щомиті різновекторна, багатомовна, мозаїчна, строката історія. Вона складається з поєднаних сходами часових поверхів (тобто певних історичних періодів). Кожний поверх заселений не суцільно, а стрікато, вибірково і має власний етнокультурний і етномовний стиль» [58, с. 44]. Одна з найпоширеніших мов світу — англійська — містить у своєму лоні життя 350 мов і близько 60 % французьких запозичень. Академік О. Трубачов, спираючись на етимологічний словник російської мови німця М. Фасмера, з 10 779 слів власне російських називає всього лише 93 слова, себто 0,9 % лексики; у польській мові, за етимологічним словником Ф. Брюкнера, знайдено 91 шире польське слово; а в чеській, за словником Голуба-Конечного, 177 власне чеських слів [44, с. 4; 46, с. 6].

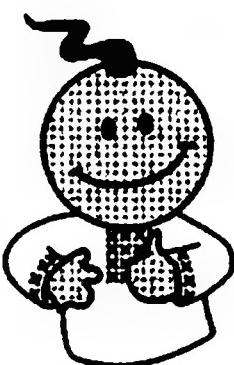
Українська також не зосталася у незайманих паннах і прийняла до себе ще у так званий дописемний час *іранізми*: бог, див, хвала, синій, муж, волос, гадати, бачити, заради, топір, ватра, дощ, хорт, ящірка, хата; *кельтизми* (ірландська, валлійська мови): будинок, борошно, сало, пекло, ліки, полуза, влада, владика, нетяга, Галичина, цебро, чинбар; давні *германізми* готських часів: князь, меч, вал, тин, млин, вага, хліб, лихвар, Полтва, полк, скло, котел, дошка, щирий; *грецизми*: левада, океан, лиман, мак, ідея, економія, архів; *латинізми*: кум, корона, юрист, прокурор, нотаріюс, адміністрація, документ, резолюція, інструкція; *старослов'янізми*: жертва, благодать, вождь, грядущий, глашатай; *туркізми*: гайдамака, козак, кайдани, каторга, яничари, базар, могорич, кинджал, серед яких найдавніші *монголізми* аварських часів: хоругов, теліга; *арабізми*: борг, кат, кава, хабар, шана, шановний, раса, цифра, алкоголь, бензин, мафія; *полонізми*: уряд, міщанин, мешкання, забавка, вирок, поєдинок, керувати; *чехізми (богемізми)*: праця, ганьба, гасло, наглий, власний, вагатися; з *балтійських* мов: баюра, блазень, надра, лайдак, шлунок, бузько, мешти; *росіянізми*: самовар, чиновник, начальник, община, указ, завод, підрядчик, нагідки, рубильник, духовка; *французькі запозичення (галлізми)*: режим, асамблея, парламент, департамент, бюро, дебати, прем'єр, шеф, кар'єра, бюллетень; *фінські запозичення*: щука, сом, дуб, сауна, хміль, пельмені; з *давньогебрайської*: паска, субота, амінь, алілуя, сатана; з *угорської*: гайдук, гуляш, черінь, глевкий; *англізми*: бюджет, мітинг, чек, трамвай, яхта та ін. [23, с. 697—707; 34, с. 36—44; 72, с. 201—209].

Прапорщик на огляді в лікаря-окуліста. Лікар, перевіряючи його, переконується, що той не може назвати жодної букви з таблиці. Питає:

— Так ви що, взагалі цих літер не бачите?

— Розумієте, я їх бачу всі до однієї, але не можу згадати, як вони називаються.

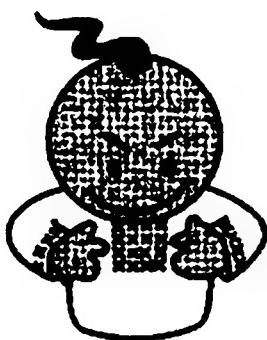
Визначте значення слів, і ви звільните людство від половини його помилок.

P. Декарт

Не гнівайтесь за чужоземні слова: я стою не на тому, щоб ні в кого не позичати не то тютюнцю, та й іскорки на люльку не позичти. Люлька же таки буде наша. Та й народи, що поділились гречиною й римлянчиною, побудовали собі мови, так само як і оселі, з грецької та римської руїни [...]. Мусимо дбати найбільш про те, щоб Духа творчого в своїм народі підняти. Тоді будівля, хоч би і з чужої цегли чи мармуру, була б наполовину споруджена, здається, благородною і самостійною.

П. Куліш

Найпоказовіша ознака провінціялізму — неперебірливі перевдягання в чуже.

Б. Олійник

Прикметно, що, мабуть, більшість із наведених слів ми зовсім не усвідомлюємо як чужі, навіть навпаки — «як підкреслено національно своєрідні». Ю. Шевельов зазначає, що в часи УНР для створення національної адміністративної та військової номенклатури широко використовували термінологію козацької держави XVII ст., попри те «туркське походження значної частини цих термінів не мало значення» [74, с. 193].

Збагатила наша мова також своїх найближчих сусідів, зокрема польську мову, словами (в адаптованих фонетико-морфологічних варіятах): *жнива, гречка, крашанка, розлука, галас, яр, череда, ватага, гуляти, господар, годувати; російську: чрезвичайний, повстанці, пасіка, пасічник, знахар, бондар, підполковник, чумак, корж, аж, хата, дівчата, хлібороб, незаможник, самостійник, косовиця, горілка, цигарка, ділянка, житниця, керманич, порожняк; білоруську: мозок, сокира, охороняти, рясний, тітка, прохати, страхатися, бучний, зволікати, калатати, облік; угорську: череда, редъка, самостріл, стріха, галушка, досить, патик; литовську: тривати, гуляти, вечеряти, окрайчик, стріха, діжка, куріпка, онук; румунську: драниця, гриб, кожух, крупи, ясла, тато тощо.* У прадавній дописемний час, як довів В. Мартинов, 14 слов'янських, зокрема українських слів, увійшло до прагерманського словника: *поділ, хвацький, нетин (себто небіж), сочiti «звинувачувати», тіло, тин, ворог, молитися, полотно, плуг, сідло, скопець, скот* [23, с. 575; 56; 58, с. 4, 9, 14; 72, с. 203].

Постає запитання, чи ця повінь різномовних запозичень не затопить ґрунту власної мови? Як і де спорудити греблю, щоб зберегти мовну самобутність? Адже аксіоматичним є твердження про запозичення як показник культурно-політичного напряму розвитку країни. Корисність запозичень, як зауважив Л. Булаховський, несподівано може перетворитися у свою противідповідь. Через невпинний тиск шалених запозичень у носіїв мови-вбирача занепадають власні мовотворчі сили та не розвиваються або слабшають стосунки з прямыми носіями рідномовоної стихії. Сила рабського запозичання в певних суспільно-історичних умовах, незалежно навіть від того, що запозичають саме «культурні» слова, може привести в середині народу або суспільної групи до шкідливого й небезпечної для її цілісності розпаду. І не дивно, отже, що деякі народи проти цього енергійно борються і знаходять

у цій боротьбі красномовних захисників права народів бути щодо цього самими собою [9, с. 270].

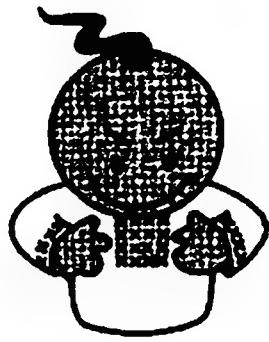
Українська мова на початку ХХІ ст. опинилася між Сциллою і Харибою російських та англійських запозичень, які, попри однаково навальне вторгнення, мають суттєві відмінності. Засаднича відмінність зумовлена плетивом позамовних і внутрішньомовних чинників. Вторгнення російських елементів, маючи для цього найсприятливішу суспільно-політичну основу: перетворення України впродовж трьохсот п'ятдесятьох років у колонію спершу царської, відтак комуністичної Росії — призвело до створення окремої проміжної недомови, за Ю. Андруховичем, «кровозмісного дитяти білінгвізму» — **суржiku**. Суржик із власне лінгвістичного боку — це невмотивовані запозичення, що виникли внаслідок інтерференції; з соціолінгвістичного боку — це спотворена форма підлеглої мови щодо мови-окупантки, і ця підлегла мова — переходний етап до повного виродження українства або нетривалий спосіб затримання спотвореної поневоленої мови (як, зокрема, тепер у південно-східних областях нашої країни); із психолінгвістичного боку — це модель пристосуванської поведінки слабшого і підкореного до мови соціально сильнішого, себто криза національної самобутності. Отже, це безвідповідальне позичання, наслідок якого — банкрутство, і набагато тяжче від економічного — банкрутство морально-духове і національне. Яскраво свідчить про це діялог у шинку між матір'ю та сином-жовніром, який описав О. Потебня, аналізуючи **українсько-німецький суржик**, що виник в умовах панування Австро-Угорщини на Західній Україні.

Мати, підносячи синові чарку горілки, просить:

— *На! Напийся, синоньку, горілоньку та розвесели душу! Ти-то, буваю, всім перед ведеш.*

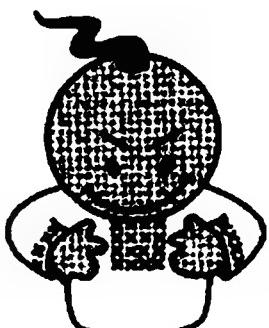
— *Нікс Бромфен (brantwein)! Я тепер цісарська дитина, цум Тейфель! Коби зайдель вайн, то але: як то ми в Штайермарку, або в Бельськім краю с фрейкою підем собі штайера і польки, то, сакрамент иайн, аж абцаси з-під гнучів (schuh) відлітают; а тут, що за фрейд танцовати з кмайн менш такої пауер-танц?*

— *Ох, побила мене лихая доля, побила! Понімечили мою дитиноньку, понімечили: і яzik перекрутіли, і в німецьку барву перебрали!... Пропав мій рідний син на віки вічній, пропав!*

Зовсім не дозволялося мати українській мові слова, запозичені з західноєвропейських мов, якщо вони відсутні в російській мові. Страйк був замінений на стачку чи забастовку, парасолька на зонтик і т. д. Якщо іншомовне слово виступало в інший звуковій оболонці, ніж у російській мові, то ця форма проголошувалася «вульгарною».

**Ю. Шевельов,
В. Цебенко**

...від надмірного аппетиту до запозичень розладнується саме травлення.

В. Радчук

Втручається в цей діялог і великий О. Потебня, роз'ятрюючи материнську трагедію:

«...пропав твій син на віки вічні. Він уже не твій, не ваш, він не русин! Він уже запізнав західної цивілізації. Він — цісарська дитина і на команду якогось капрала готовий вас різати, колоти, стріляти. Ви для нього вже не рідня, ви у нього «кмайне пауер, канальп!» [42, с. 68—69]. Так мова стає світоглядом і моделлю поведінки.

Пропоную окремі суржикізми-варваризми (від грец. *barbarismos* — «властивий іноземцеві», *себто іншомовні слова та звороти, що не стали загальнозвживаними і повністю не засвоїлися в мові*), почуті в усному офіційно-діловому мовленні (під час сесій Верховної та обласної ради та колегій державної адміністрації тощо) теперішніх державних чиновників та політиків. Їх легко можна змоделювати у подібний текст, почутий від О. Потебні у шинку наприкінці XIX ст.:

беушне обладнання — **уживане обладнання**

біжучий рік — **поточний рік**

біжучий рядок — **рухомий, плинний рядок**

бувших у використанні тракторів — **уживаних (використаних) тракторів**

в даному селі — **у цьому селі**

в послідуочому породили ряд порушень — **надалі зумовили (спричинили) ряд (низку) порушень**

в частності хвилює оце — **зокрема, хвилює оце**

високопоставлений чиновник — **достойник**

до сих пір — **досі, до цього часу**

до слідуочого голосування — **до наступного голосування**

дохідна і розхідна частина бюджету — **прибуткова і видаткова частини бюджету**

з довідки слідує — **з довідки випливає**

завідома ухвалюється — **наперед ухвалено**

заріти вас — **запевнити вас**

загруженність кадрів — **занадженість кадрів**

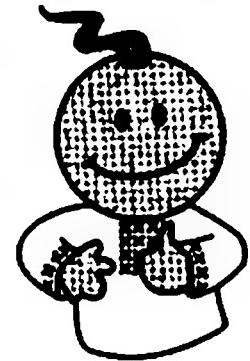
застопорилося питання — **загальмовано питання**

зачим три заступника — **для чого три заступники**

іменно з цього запитання — **саме з цього запитання**

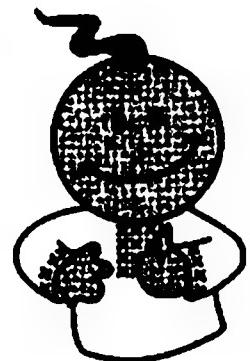
каждий депутат — **кожен депутат**

круглобово — **цілодобово**

Суржик — це суміш
морозива та мила. Ні
з їсти, ні помитися.

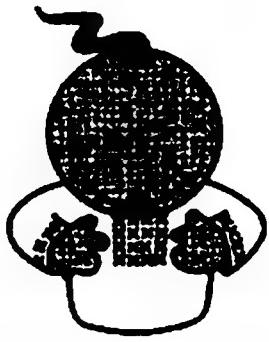
М. Петровський

Підручник був написаний такою важкою мовою, що школярам зараховували читання його за переклад з іноземної.

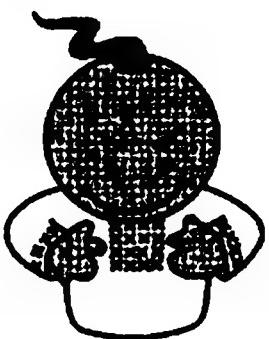
Анонім

лікування за рубежем — лікування за кордоном
 має подопльоку — щось закулісне, приховане, таємне
 мало того — навіть (ба) більше
 малоімущі — незабезпечені, зuboжілі
 мене було завірено в цьому — мене запевнили у цьому
 наоборот — навпаки
 на послідньому місці — на останньому місці
 наблюdatи — спостерігати
 не є уп'юком — не докір
 не соізволили приїхати — не забажали приїхати
 не хватає часу — не вистачає часу
 основоположна тема — засаднича, основна, головна тема
 перелиставши доповідь — погортавши доповідь
 питання в слідуючому — питання (проблема) у такому
 по крайній мірі — принаймні
 повищена зарплата — збільшена зарплата
 показники заложено — показники закладено
 получається пропозиція — виходить пропозиція
 получить гроші — отримати, одержати гроші
 правомочний — правочинний, правосильний, судоправний
 приділити увагу — надати увагу
 протиріччя — суперечність
 процедура слідуча — процедура така
 розкріостити — розкріпачити
 скомкано прийняли — ухвалили зібгано (жужмом)
 співвали думки — збіглися думки
 спірне питання — суперечне, дискусійне, контроверсійне питання
 станція спасіння — станція порятунку
 стягнення, які понесли керівники — стягнення, яких зазнали керівники
 тим не менше — проте, а втім, однак, а все-таки, попри це
 трошки зацепити тему — торкнутися теми
 у противному випадку — в іншому разі
 у совокупності вирішує — разом (сукупно) вирішує
 увіковічення —увінчення
 учебово-спортивний корпус — навчально-спортивний корпус
 ущемлювати в правах — утискати права, пригнічувати

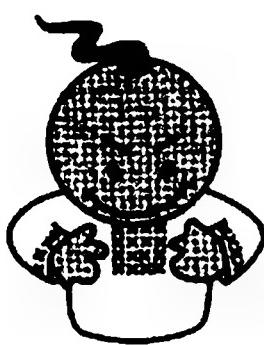
Папір лише символ життя, але він і тінь істини, а не хамська вигадка чиновника. Папір, викладений по суті і належним чином оформленний, є продуктом надвисокої цивілізації. Всюди повинен бути документ і потрібний загальний порядок.

А. Платонов

Я визнаю тільки одне духовне надбання як необхідну частину освіти чоловіків і жінок. Я маю на увазі точне і вищукане вживання рідної мови.

Ч. Еліот

...секрет поліпшення стилю [...] полягає в тому, щоб уважно читати художні книги та вивчати їх. Перш ніж скласти список найкрасіших книг, дозвольте собі вивчити дві — Біблію і Шевченка. Пийте з цих двох джерел. Пийте довго і часто.

Якщо дотримуватися тих порад, то поступово, непомітно, але неминуче ваша манера мовлення та викладдумок на папері стануть красивішими, витонченими та стилістично грамотнimi [...].

— Скажи мені, що ти читаєш, — зауважив Гете, — і я скажу тобі, хто ти.

А. Зосимов, В. Голік

фонарі — ліхтарі

хочу відмітити — хочу зауважити (відзначити)

чуть-чуть пізніше — дещо, трохи пізніше

шістсот з лишнім тисяч — понад шістсот тисяч

що поставляється їм — що постачають їм

я відказався — я відмовився

я їй не завидую — я їй не заздрю

якщо получать — якщо отримають.

Ці «перли» — це живосилом перенесені і здебільшого фонетично пристосовані до української мови росіянізми-варваризми (росіянізми з огляду лише на сучасний стан російської мови), потреба в яких цілком безглузда:

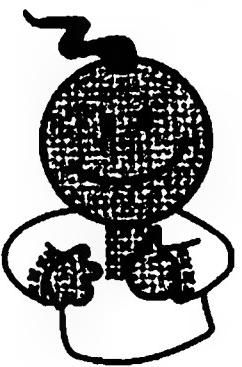
- вони не передають нових значень чи відтінків значень;
- не називають не притаманних для українців реалій;
- не є засобами стислого способу вислову думки;
- не виконують функцій вузькофахових термінів.

Про естетику такого мовлення і не йдеться... Отже, ці слова мають статус шлаків у людському організмі, що тривалий час, з огляду на поневолене існування, перебував у стані почасти неусвідомленої психосоціальної хвороби — примусового або мимовільного відчуження від власної мови і самого себе. Як вилікуватися від цієї хвороби поневолення? На складні хвороби немає простого рецепта. Однак дуже слушним у цьому буде порада від Ю. Шевельова, який зауважив, що мовець може захотіти вилучати лише те, «що він відчуває як чужорідне. Але при такому відчутті треба орієнтуватися на нормального, а не двомовного мовця. Тільки мовець, що не говорить по-російськи, може еліминувати [вилучати. — I. Ф.] з мови русизми, тільки мовець, що не говорить по-польськи, може вилучати з мови польонізми, або, кажучи це саме, словами А. Кримського: «Україна може служити міркою польонізмів (а Галичина, зі свого боку, міркою квазімоскалізмів)» [66, с. 57].

Другий фронт окупації сучасної української мови, зокрема офіційно-ділового і наукового стилю, пов'язаний з англомовним наступом. Позамовна своєрідність та відмінність цього наступу в тому, що Україна ніколи не була колонією Англії, але, на жаль, ще не запанувала у власному домі (може, тому, що хіба в майбутньому часі співає про це у національному славні чи, не дай Боже, гімні). Гадаю, що англійські запозичення прорвали греблю нашої мови не так з огляду на процеси

глобалізації, чи інтернаціоналізації світу, як через невіднайдення сили у самій собі — себто мові. У подібному ключі розгортає думку мовознавець П. Селігей: «Якщо раніше своєрідності української наукової мови найбільше вадили політичні перешкоди й заборони, то сьогодні на заваді стоять якась упереджена, зашкарубла невіра мовної спільноти в її творчі можливості» [52, с. 29]. Хоч ці творчі можливості насправді очевидні й дуже активні. Про це свідчать нещодавно видані «Словник-довідник. Нове в українській лексиці» (2002 р.), «Словники лексико-словотвірних інновацій», (2004, 2007 рр.) та окремі наукові статті з цієї проблематики (ще один зайвий англізм *innovation* (чому б не *новотвори?*), що виник як мовознавчий термін на означення нових явищ переважно в морфології, а тепер він розширив своє вживання на різні сфери життя). Значна фактична частина цих джерел — питомий лексичний матеріал чи власні словотворчі засоби: *аморальщина, бартерувати, бездержавник, боївкар* (особа, що входить до боївки), *бруднописи* (письмові тексти, де викладено споторені факти, себто вилито бруд на когось), *верховнорадець, ветувати, виборчиня* (жінка-виборець), *вистужень* (особа, яка вислужується), *виступовець* (особа, що виступає), *голоснути* (голосувати водночас, несподівано, швидко), *депутований* (ознака за завершеною дією — набуття депутатства), *державотвориця* (жінка-державотворець), *новинар, новиннар, новиннєвик* (спеціалізація праці журналіста з добору, підготовки та поширення новин) [25, с. 9; 32; 36].

Попри це, причиною навального вторгнення англізмів стали також нові умови розвитку нашого суспільства, що поволі та болісно після сімдесятилітнього перебування в прокрустовому ложі тоталітарної системи входить до іншого, певною мірою відкритого світу. Надмірна затисненість зумовлює надмірну відкритість до сприйняття умов, здавалося б, у всьому позитивних. Невимушено до цього приєднується індивідуально-психологічний чинник, адже взаємодія мов і суспільств — це взаємодія між людьми. **Ментально розпружена людина після тривалого затиснення психологічно нерівнозначна.** Не усвідомлюючи стану справ, на ейфорійній хвилі злиття з новим світом така людина вбирає в себе поряд із потрібним і зовнішній полиск, відображеній у привнесених варваризмах, що нічого не додають нам у пізнанні світу; врешті, не утворюють нас самих у собі, що чи не найважливіше в час творення держави. Вживання англізмів-варваризмів у мовленні

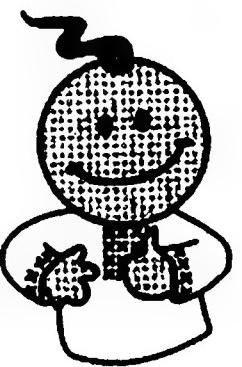

Напис на приладі українською мовою:

«Високоенергетичний лазер». *Напис англійською: High Power Lazer.*

Транскрипція (по-англійському українськими буквами):

«Хай повілазе!»

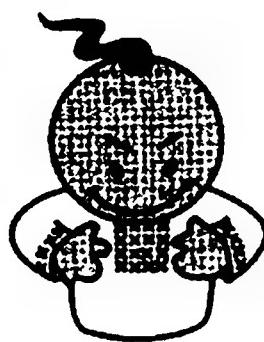
Відомий фізик Лео Сциллард робив свою першу доповідь англійською мовою. Після доповіді до нього підійшов фізик Джексон і спитав:

— Послухайте, Сцилларде, якою, власне, мовою ви робили доповідь?

— Зрозуміло, угорською, хіба ви цього не помітили?

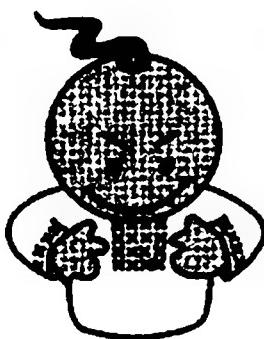
— Звичайно, помітив. Але навіщо ви напхали в неї стільки англійських слів? — відказав Джексон.

*Із записів
І. Долі-Попова*

Чим краще володіє мовець (перекладач) цільовою, як ми її називаємо, мовою, тим нетерпиміше він ставитиметься до еквівалентної заміни висловів, на які натраплятиме в так званих перекладах.

Г. Гадамер

Вживання іноземних фраз — справа щасливого випадку. Інколи щастить сказати правильно.

Ю. Тувім

таких «інтегрантів» робить їх у власних очах утвержденими і гадано вільними, а в очах інших — вторинними. Л. Толстой про псевдоліберальну інтелігенцію сказав, що вони «лише повторюють те, що Європа сказала, самі своїм розумом не думають», один із сучасних російських мовознавців В. Журавльов зауважив: «Інородний елемент самодостатня мова відкидує так, як живий організм відкидує інородний блок» [51, с. 14; 19, с. 81].

Пригадую свої трагікомічні відчуття, як на одній із колегій державної адміністрації почула з уст найвищого місцевого чиновника кошлатий варваризм у невинному українському реченні: «*Тоді до нас прийдуть девелопери*». Орієнтуючись в англійській, я окинула зором переповнену сільськими головами і керівниками районних держадміністрацій залу. Їхні обличчя були кам'яні, непорушно вмонтовані у якусь відсутність... «*Боже, хто ж це до нас прийде, — іронізувалось мені, — і для чого прийдуть саме вони — девелопери — до нас?*». Згадалися слова геніяльного і свавільного, зовсім не ліберального Шевченка, погруддя якого у цій самій залі також почуло про прихід *девелоперів*:

«Російські люди, а між ними йижегородці, багато дечого позичили в европейців; позичили і слово «клуб». Але се слово не до лиця російській людині. Ліпше було б їм позичити подібне слово у китайців чи японців, таке слово, мабуть, є в китайській мові. А то покинули своє рідне слово «посиделки», а воно тимчасом як не треба ліпше підходить до російських дворянських зібрань. В европейців клуб має велику вагу політичну, а в російських дворян се навіть не громадські сходини, а просто «посиделки». Вони сходяться посидіти за ломбертними столами, помовчати, попоїсти, випити і, якщо трапиться щаслива нагода, то й по пиці один одного мазнути» [68, с. 137].

Англійське слово *develop* — багатозначне: 1. розвиватися; 2. відбуватися (хоч недоукраїнський перекладний словник [АУС, с. 371] подає замість *відбуватися* *проходити, протікати*, хоч *проходити може людина, а протікати бочка*); 3. виявляти; 4. удосконалювати; 5. розробляти, добувати, конструювати; 6. проявляти (про світлини); 7. розповсюджуватися, поширюватися (це аж ніяк не абсолютні синоніми: *епідемія поширюється, а журнали розповсюджують*); 8. *військ*; розвивати (атаку); 9. викладати, висловлювати, розкривати (мотиви, аргументи);

10. з'ясовувати(ся), виявляти(ся), ставати очевидним. Дванадцять значень має і похідник *development*, а *developer* лише одно, але зовсім не те, в якому вжив його чиновник — це *проявник* (фотоплівки), позаяк у зазначеній вище розмові йшлося про початковий етап будівництва, на якому розробляють архітектурні проєкти.

Чесно кажучи, надто багато значень мають слова *develop* і *development*, щоб ставати архітектурно-будівельними термінами, а понад то набувати такого статусу в нашій мові. Тому поділяю думку П. Селігея, який зазначає, що терміносполуку *engineering development* правильно перекладати як *конструкторська розробка* (гадаю, що таки *розроблення*), а *housing development* — *житлова забудова*, а звідси *developer* передаємо не як варваризм *девелопер* (чого припер?), а *забудовник, розробник* [51, с. 13].

Серед намулу англізмів у нашій мові найпоширеніші ті, що стосуються економічної царини і мають українські відповідники. Яскравий приклад цього родове поняття *торговий агент*, яке конкретизують запозиченнями:

брокер, маклер — посередник

дилер — торговець

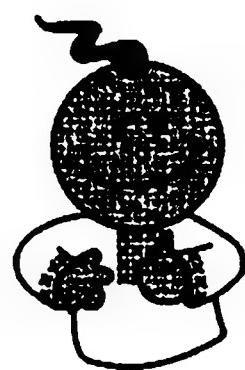
дистриб’ютор — розподілювач

комісіонер — представник

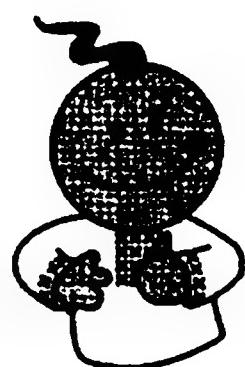
ріелтер — торговець нерухомого майна

трейдер — гуртовий торговець, гуртовик, спекулянт [51, с. 8].

Безперешкодно, наче нафтові плями у керченській протоці, покрили мову і суспільство *менеджери* (майже омонімне до *мене жерли*), себто *управлінці, керівники, адміністратори, завідувачі* та похідник від цього слова *менеджмент* — *організація, керування, управління*. Іронія долі в тому, що фундаментальний внесок у становлення наукової галузі, яку нині в Україні заходилися називати *менеджментом*, зробили вчені з наших теренів (з Галичини), зокрема Є. Слуцький (1880—1948), О. Малиновський (Богданов) (1873 —1928), Е. Гавсвальд (1868—1942), називаючи її «*Організація і управління*» [13, с. 11]. Тож престижна тепер спеціальність «*адміністративний менеджмент*» — це не що інше, як *керувальне управління* або *управління керувальниками*, позаяк з лат. *administratio* — «*управління*» — беззмістовна тавтологія, на зразок *обмінний бартер* чи *народно-демократична партія* (з грец. *demokratia* —

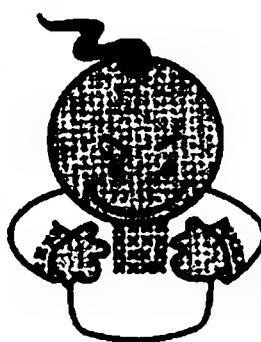

Оголошення вздовж пляжу біля Одеси: «У зв’язку з наданням українській мові статусу державної крики про допомогу іншими мовами не розглядатимуть».

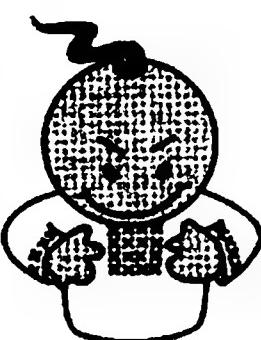
— Який поганий переклад! Чи не знаєте, хто переклав цього роману?

— Ніхто. Це оригінал.

Демократія — це недолгий жарт лінгвістів. Демос — це народ, кратія — то влада. Влада народу — це нонсенс. Народ ніколи і ніде не володарював. Народ завжди був об'єктом володарювання. Тому коли кажуть слово «демократія», то кажуть, щоб приспати нашу свідомість, а потім обібрati нас до нитки.

Ю. Іллєнко

Учися чужого розуму, та свого не загуби.

Народна мудрість

«народовладдя»). То чи не тому в такому занепаді наша економіка, себто господарка, що через незрозумільність слів унеможливлена будь-яка дія. Конфуцій казав: *«Якщо мова неправильна, то вона не означає того, що має означати; коли ж вона не означає того, що має означати, то не буде зроблене те, що має бути зроблене»*, а звідси логічно випливає, *«...що всі впадуть у стан безладу»* [21, с. 208].

Сучасна мова, крім уже звичних *тренінг* (вишкіл), *лідер* (провідник), *імідж* (образ), *іміджмейкер* (творець образу), *міні-шоп* (крамничка, магазинчик), *маркетинг* (збут, вивчення ринку), *провайдер* (постачальник), *екзитпол* (опитування на виході), *біг-борди* (у народі слушно названі *бігмордами* — великі рекламні дошки, стенді), *рейтинг* (оцінка, показник), *стилайти* (світлова реклама) тощо нещодавно «збагачена» дуже частотними *месідж/месідж/меседж* (повідомлення) навіть із оцінним словотвірним похідним *месага* (*«Скинув месагу я їй у приват: Да-вай десь зустрінемось...»* — із сучасної пісні) та *он лайн/он-лайн/онлайн* (на лінії, в постійному спілкуванні) з перевагою останнього варіанта з огляду на появу прикметникового похідника *онлайновий режим, спілкування* [25, с. 4; 36, с. 70].

Не відкидаючи виправданої потреби в запозиченні англійської лексики (про це свідчать вмотивовані групи англізмів у політико-економічній, технічній, культурно-історичній діяльності та спорті впродовж XIX—XX ст.: *бізнес, чек, бойкот, джемпер, клуб, комфорт, спорт, футбол, баскетбол* тощо [62, с. 150—157]), природно застерегтися від цілковитого схиляння перед усім англо-американським. З огляду на це, нам, мабуть, варто збільшити вживання англізму *сноб*, що означає людину, яка беззастережно схиляється перед модою, манерами, смаками — перед усім минущим, якому надано значення константи. Можливо, тоді збагнемо весь трагізм ситуації, коли рідне стає другорядним, а чуже першорядним і визначальним. До речі, українська мова не створила абсолютних відповідників до англізмів *сноб, снобізм* (ми тлумачимо їх описово) й, очевидно, через те, що такі явища не були зasadничо властиві нашему способові думання і пізнання світу. На жаль, як свідчить значна частина теперішньої лексики, українське суспільство не змінюється на краще (хоч має для цього умови), а класично снобістським стає політикум, молода українська родина, дитячий садок, початкова школа з обов'язковими іноземними мовами, так ніби тим чадам

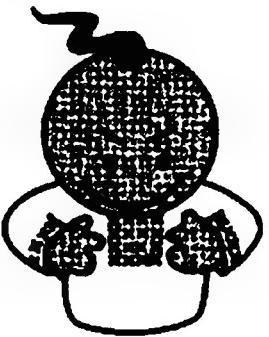
уже зараз слід проводити переговори з ЕС, США чи вже відтепер готовати себе для дешевої робочої сили по начебто обітованих землях. Не йдеться, звичайно, про потребу методично вправного навчання чужих мов у середній та вищій школах. Мовознавець В. Радчук змоделював українсько-англійську недомову, вклавши її до уст, очевидно, випускників таких «престижних» гореанглійських шкіл [45, с. 37]:

— Гадаєш, піп буде без бонусу й пресингу толерувати інвазію офіорних брендів у прайс-листах наших маркетів і на біг-бордах? — зі смайлом на фейсі проартикулював бой-френд іміджмейкер офіс-менеджерці за бізнес-ланчем з бренді й чикен-кійв у снекбарі фітнес-центр, коли диск-джокей міняв рімейк синглу модерної хедлайнерки-суперстар на коктейль з гітів попси, мікс гар дроку, арт-готіку, репу — харитативний ексклюзив для фанів брейк-дансу й рекреаційного секонд-хенду.

Англоманія вирує не лише в українському мисленні та мові. Щонайменше вона охопила всі країни ЄС, де, попри позірні гаразди, наростиє і вже відбувається гострий зудар між двома протилежними прагненнями: інтернаціоналізацією (глобалізацією) та націоналізацією. Аби запобігти негативним наслідкам від впливу мови-експансіоністки — англійської, у межах ЄС мови всіх країн-членів визнано офіційними та чинними мовами (параграф 217 Римських договорів) [6, с. 102], хоч на практиці це не так безхмарно. Лише цим політичним позамовним чинником греблі не укріпити, тому кожна самодостатня країна (розумій: мова) вдається до інстинктивного і продуманого захисту через внутрішньодержавні рішення за діяльного застарілого мовознавчої спільноти.

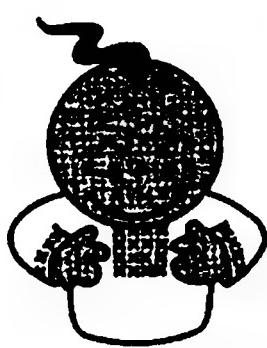
Французьке міністерство економіки і фінансів оголосило, що відтепер французьким урядовим службовцям заборонено використовувати в офіційній мові загальнозвживані англійські ділові та комп'ютерні терміни. Замість англійського слова *e-mail* чиновникам наказано вживати французьке «електронна пошта». Зазначено також, що ще 1999 року міністерство економіки і фінансів створило декілька комітетів для того, щоб визначити найвідповідніші французькі лексеми для слів англійського бізнес-сленгу. Кожен громадянин Франції може подати до суду на газету за вживте без потреби англійське слово — і в разі виграшу судового процесу видання зазнає чималих фінансових збитків.

Від 2001 року у Польщі, як і Франції, офіційне вживання кожного іншомовного слова, а зокрема англізму, визначає спеціальна комісія

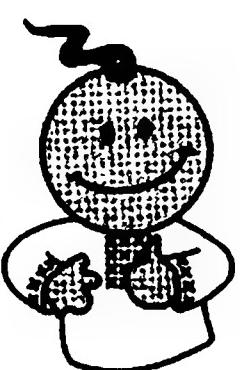
Начальниками були комісари, вони керували, бо мали на те мандати, вони видавали декрети, вони здійснювали реквізиції й конфіскації, вони жадали миру без анексій і контрибуцій. Самі робітники навіть стали пролетарями, а їхні класові вороги були буржуазія й поодинокі буржуа. У програмі була реконструкція країни, щоб збудувати соціалізм і комунізм, знищивши капіталізм і рештки феодалізму. [...] По-бузувірському нівелюючи весь триб життя до найнижчого рівня, ця інтелігенція гіпнотизувала безграмотне або пів грамотне населення принадою незрозумілих слів, провіщуючи майбутнє постання нової еліти...

Ю. Шевельов

Хоч же б і всі ви поробились письменними і, як там кажуть, просвіщенними; хоч би книжки німецькі почитували, а проте своєї мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держітесь. Тоді з вас будуть люди як слід — тоді з вас буде громада шановна, і вже на таку громаду ніхто своєї лапи не положить.

П. Куліш

Одна з ознак інтеграції емігранта в суспільство іншої країни — коли він замість звичного з дитинства «блін» починає говорити «упс»...

з тридцятьох провідних мовознавців. За забруднення мови англізмами або іншими термінами чужого походження з винних можна стягнути штраф до 30 тис. доларів. Закон зобов'язує замінити польськими всі іноземні слова на рекламних носіях, у вуличних вітринах, назвах крамниць, кафе, інструкціях для користування товарами і на їхньому упакованні та в інших документах. Передбачено також штрафувати депутатів польського сейму за публічну лайку.

Нові мовні правила впроваджено 1999 р. і в Німеччині. Сотні слів переважно іншомовного походження, передусім англізми, змінили своє написання в бік більшого онімечення. Звучатимуть «кетчуп», «майонез», «кенгуру», «телефон», як і раніше, зате на письмі матимуть онімечений вигляд. Крім того, група німецьких мовознавців та літературознавців, розпочавши кампанію «За чистоту німецької мови», запропонувала на засіданні Німецької академії мови і літератури відмовитися від уживання 4000 англізмів у царині поп-музики, реклами та комп’ютерів і замінити їх німецькими. Тою самою проблемою неабияк стурбована Королівська академія еспанської мови. На думку академіка А. Самора Вісенте, варто запозичувати лише ті англізми, що не мають відповідників у рідній мові [31, с. 3; 37; 43; 60; 62, с. 156].

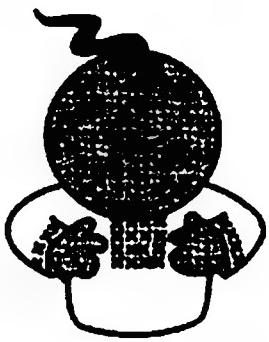
Лавина англізмів наводнює і чеські офіційно-ділові документи, що зумовлено вступом Чехії до ЄС. Крім великого напливу англізмів, що мають статус інтернаціоналізмів, поширених у багатьох європейських мовах, чеські документи наскічено навіть не пристосованими до чеської фонетико-морфологічної системи питомими англійськими формами: *management, broker, market, run, truck, dumping, futures* тощо. Поряд з тим існує виразна, хоч і не завжди вдала туристична тенденція заміни англізмів на чеські відповідники, про що свідчать переклади документів ЄС чеською мовою. Чи не найбільше тривожить «*надмірне та необґрунтоване використання іншомовних слів як вияв моди, мовного сnobізму, коли іноземна мова-еталон і відповідна культура цінуються вище за рідну мову і культуру*» [6, с. 101—102].

Серед найпоширеніших груп запозиченої лексики в офіційно-діловому стилі — латинізми. Це зумовлено особливим і тривалим статусом латинської мови (щонайменше до XVI ст.) як мови політичних перевовин, науки, мистецтва і навіть державотворення. Зокрема, у Польщі латинська мова була літературною до XVII ст. Із 14 автентичних актів

Галицько-Волинського князівства, що збереглися в оригіналах і списках оригіналів, 12 написано латинською мовою і два — руською (давньоукраїнською). Поняття латинської Руси, себто навчання і творення літератури латинською мовою, було наскрізною ознакою XIV — першої половини XVI ст. Потребу вивчати латинську мову близьку сформулював видатний діяч українського державотворення, який, до речі, категорично відмовився присягати московському цареві на Переяславській раді, С. Косов: «*Найголовніша потреба в латинських школах та, щоб бідолашну Русь нашу не називали дурною Руссю. Поїде сердешний русин на трибунал, на сейм або на сеймик, до повітового міського суду або земського — bez laciny placi winy! Ні судді, ні урядовця, ні розуму, ні посла. Дивиться тільки то на того, то на іншого, вирячивши очі, як шуліка.*Ти, сповнений святыни народе руський, — звертався С. Косов до співвітчизників, — проси, як милості, щоб тобі не забороняли манни вільних наук» [63, с. 95].

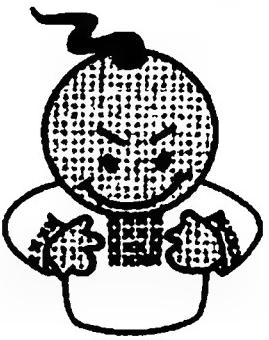
Однаке проблема того часу (і теперішнього також) полягала в тому, щоб зберегти самобутність у вирі чужих, хоч і прогресивних культур і як зберегти «*свіжість народного чуття і не засвоїти разом з «латинською наукою» тих понять, що чужі були народному духові*» [18, с. 26]. Дотепно латинізацію суспільства спародіював у знаменитій «*Енеїді*» І. Котляревський, написавши кілька строф латинсько-українським суржиком:

*Енеус ностер магнус панус
І славний Троянорум князь,
Шмигляв по морю, як циганус
Ад те, о рекс! прислав нунк нас.
Рогамус, доміне Латине,
Нехай наш капут не загине
Пермітте жити в землі своєй,
Хоть за пекунії, хоть гратіс,
Ми дяковати будем саміс
Бенефіценції твоєй.*

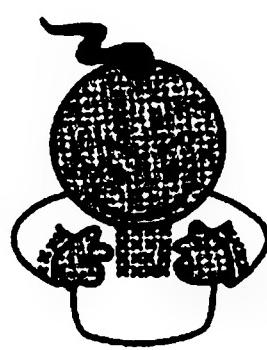
Замість питомих українських і гармонійно давно пристосованих іншомовних слів береться чужорідне немилозвучне слово «регіон». З «регіонами» пісень не створиш. Лиш одне слово, а як воно збіднює українську мову. Саме такі слова І. Огієнко назвав скорпіонами.

B. Вітенко

Суть проблеми не в тому, чи можуть варваризми взагалі стати в пригоді, а в тому, наскільки вони доречні, тобто чи сумірна користь від них із користю від збереження цілісності мовної системи.

B. Радчук

Найшли
 Несли, несли з чужого
 поля
 І в Україну принесли
 Великих слов велику
 силу,
 Та ї більш нічого.
 Кричите,
 Що Бог создав вас
 не на те,
 Щоб ви неправди
 поклонились!...
 І хилитесь,
 як і хилились!
 Т. Шевченко

Щоб не творити подібного суржiku і не засвоювати понять, «чужих народному духові», досить пам'ятати про пребагаті словники синонімів української мови, де як найлегше відшукати українські відповідники до латинізмів [К ПССМ; ССУМ]. Варто знати, що будь-яке іноземне слово на новому ґрунті мусить переродитися, себто, за В. Гумбольдтом, вплив особистості мовця на співрозмовника полягає не у витісненні останнього, а у збудженні його до нової плідної діяльності.

СКАНУВАННЯ
 ANDRIyDM

Таблиця. Латинізми та їхні синонімні українські відповідники

Латинізм	Питомий синонім	Латинізм	Питомий синонім
1	2	3	4
<i>абсолютний</i>	<i>цілковитий, повний</i>	<i>інтенція</i>	<i>намір, задум</i>
<i>авангардний</i>	<i>передовий</i>	<i>кардинальний</i>	<i>суттєвий, истотний, основний, головний</i>
<i>автентичний</i>	<i>справжній, непідроблений</i>	<i>компенсація</i>	<i>відшкодування, зрюєноважування</i>
<i>автохтонний</i>	<i>корінний, місцевий</i>	<i>компікація</i>	<i>ускладнення, паутинна</i>
<i>авторитетний</i>	<i>впливовий, поважний, ваговитий</i>	<i>комунальний</i>	<i>побутовий</i>
<i>агітувати</i>	<i>переконувати, спонукати, закликати</i>	<i>констамтувати</i>	<i>стверджувати, відзначати, засвідчувати</i>
<i>агресивний</i>	<i>напасницький, загарбницький, войовничий</i>	<i>концентрувати</i>	<i>скупчувати, зосереджувати</i>
<i>адаптовувати</i>	<i>пристосовувати</i>	<i>координувати</i>	<i>погоджувати, узгоджувати</i>
<i>адекватний</i>	<i>відповідний, тотожний, достеменної, рівнозначний</i>	<i>легалізація</i>	<i>узаконення</i>
<i>адміністрація</i>	<i>керівництво, профід, провідники, зверхники, управа</i>	<i>ліквідація</i>	<i>припинення, знищення</i>
<i>активний</i>	<i>діяльний, неутомний</i>	<i>окупація</i>	<i>загарбання, поневолення</i>
<i>актуальний</i>	<i>сучасний, злободенний</i>	<i>опозиція</i>	<i>протидія, заперечення</i>
<i>акумулювати</i>	<i>нагромаджувати, зосереджувати</i>	<i>опонент</i>	<i>супротивник</i>
<i>акцентувати</i>	<i>наголошувати, підкреслювати</i>	<i>оптимальний</i>	<i>наїсприятливіший, найкращий</i>
<i>аналогічний</i>	<i>відповідний, схожий</i>	<i>організовувати</i>	<i>створювати, засновувати</i>
<i>апелювати</i>	<i>звертатися</i>	<i>офіційний</i>	<i>урядовий, службовий;</i> перен. діловий, стритиманий
<i>асигнувати</i>	<i>виділяти, призначати, видавати</i>	<i>паритетний</i>	<i>рівний, рівноцінний</i>
<i>вето</i>	<i>заборона, недозвіл</i>	<i>потенційний</i>	<i>прихований, можливий</i>
<i>дезорганізація</i>	<i>розлад, розрух, непорядок, безлад, безладдя</i>	<i>превалювати</i>	<i>переважати</i>
<i>дебати</i>	<i>обговорення, суперечки</i>	<i>презентувати</i>	<i>запобіжний</i>
<i>делегат</i>	<i>представник, обранець, посланець</i>	<i>прем'єр-міністр</i>	<i>голова уряду</i>
<i>демагогія</i>	<i>облуда, словобудство, окозашлювання</i>	<i>преференція</i>	<i>переваги, пільги</i>

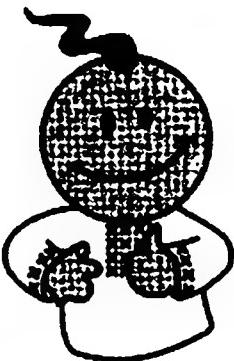
Завершення табл.

1	2	3	4
<i>диктувати</i>	<i>наказувати, притисувати, вірховодити</i>	<i>приоритет</i>	<i>першість</i>
<i>директива</i>	<i>настанова, екзівка</i>	<i>промоція</i>	<i>просування</i>
<i>експансія</i>	<i>просування, поширення</i>	<i>публічний</i>	<i>приватний, гласний, відкритий</i>
<i>експлуатація</i>	<i>візиск, гноблення</i>	<i>радикальний</i>	<i>наїдійовіший, докорінний, рішучий</i>
<i>електропат</i>	<i>виборці</i>	<i>ратифікувати</i>	<i>затвердити</i>
<i>еліта</i>	<i>пrowідники, верховоди</i>	<i>реалізувати</i>	<i>здійснити, втілити</i>
<i>ідентифікувати</i>	<i>ототожнювати, упізнаювати</i>	<i>реальний</i>	<i>дійсний</i>
<i>ідея</i>	<i>думка, задум, засада</i>	<i>регіон</i>	<i>область, район, терен</i>
<i>індустріальний</i>	<i>промисловий</i>	<i>результат</i>	<i>підсумок, вислід</i>
<i>ініціатива</i>	<i>почин</i>	<i>санкція</i>	<i>дозвіл, схвалення; засоби опишу</i>
<i>інституція</i>	<i>установа, заклад</i>	<i>стабільний</i>	<i>сталий, незмінний, стійкий</i>
<i>інструкція</i>	<i>екзівка, настанова</i>	<i>стимулювати</i>	<i>захочувати, спонукувати</i>
<i>інтенсивний</i>	<i>напружений, посиленій</i>	<i>томальний</i>	<i>весосяжний, всеохопний, повний</i>
<i>інцидент</i>	<i>випадок, подія, пригода</i>	<i>унітарний</i>	<i>єдиний, об'єднаний, соборний, неподільний</i>
<i>інвестиції</i>	<i>екладення</i>	<i>фальсифікація</i>	<i>створення, викривлення, підробка</i>
<i>інвестор</i>	<i>екладник</i>	<i>фіктивний</i>	<i>несправжній, вигаданий, підроблений</i>

Уникнути запозичень неможливо, як і контакту з зовнішнім світом. Але можливо втілити в життя кодекс самодостатності власної мови. Він ґрунтуються на усвідомленні первинності і невичерпності ресурсів своєї мови, потужне і неспинне задіяння яких — запорука її розвитку. Це наче машина: якщо нею не їздити, вона стане металобрухтом. Друга засада кодексу самодостатності власної мови полягає в умінні пристосовувати чуже слово до фонетико-морфологічних і словотвірних законів власної мови. **Мова сильна не тільки власними ресурсами, а й здатністю перероджувати слова, змінюючи для них батьківщину.** Так гадана шкода стає зручним набутком. Третій чинник випливає з уміння віднайти потрібного донора: що даліше він мешкає, то безпечніше для здоров'я мови. Запозичення з віддалених мов, порівняно зі спорідненими чи сусідськими, мають набагато менше шансів привести до народження потворної недомови — суржiku (не дозволено ж бо шлюбитися родичам!!!). Отож, як казав польський майстер афоризму С. Лєц: «**НЕ ЧУЖОСЛОВ!**».

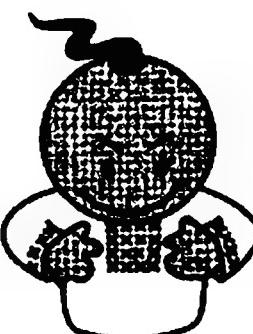
3.4. Тавтологія і плеоназм як порушення норм культури мовлення і стилістичний прийом

Відомий учений Б. Паскаль у листі до К. Маркса написав: «*Я вам пишу так багато тому, що не маю часу написати коротко*» [26, с. 37]. В. Стефаник, творячи новели, днями-годинами вимордовував запитаннями прототипів своїх творів і списував купи паперу. Врешті, геть знеможений, він заставляв на чистому аркуші «*сам мнєкуши*», що вражав стислою довершеністю і легко переважував видані фоліяни. Стисливість не лише надає мові сили — вона творить простір для глибини думання і збурює почуття. Майстер слова О. Гончар зауважив: «*Роман, як ракета: десять зайвих грамів — і не полетить*». Теперішня словесна зайвина не дає польоту цілій країні: за зайвими словами — порожнеча думок: **бесіди багато, а розуму мало**. Порожнеча думок породжує неправду, яку ховають в оболонки мертвих десемантизованих слів. Такий стиль мислення і мовлення виробився у час СРСР і отримав від Дж. Орвелла назву *новоязу* (*newspeak*), суть якого не лише у надмірі слів за відсутності думки, а в брехливому переназиванні світу. Дж. Фулер зауважив, що в московському словнику всі слова обернені навиворіт: *правда називається брехнею, а брехня — правою; неволя називається*

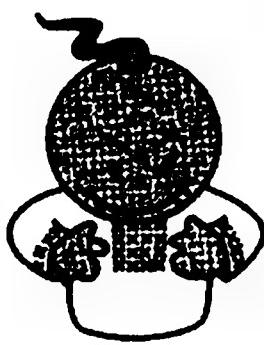
Наркоман у ресторані запитує офіціянтера:
— Чим сьогодні го-
дуєте?

*Офіціянт, розгорта-
ючи меню (страница
по-нашому):*
— Момент...
Наркоман:
— Тоді два тюбики.

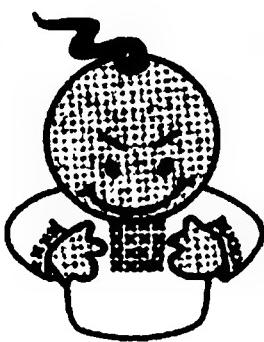
*Короткі думки гарні
тим, що вони примушу-
ють серйозного читача
самого думати.*

Л. Толстой

Найдосконаліша мова та, що висловлює найбільшу кількість понять найменшою кількістю слів.

П. Буаст

Мова завжди була супутницею імперії; вона настільки слідувала за нею, що вони разом виникали, зростали, розцвітали, а потім разом зазнавали занепаду.

А. де Небрихі

волею; поліційне залякування — демократією; загарбання — визволенням... [71, с. 323]. Така політична антонімія слова процвітає досі, що виявлено, зокрема, у протиставному понятті «рабство — свобода»: примусове злиття й асиміляція націй — це «спільність економічних (а раніше класових) інтересів»; ствердження національної окремішності — це «перешкода неминучій благодатній глобалізації»; переписування підручників української історії на додому імперській Москві — це «узгодження навчальних планів»; російщення української освіти — це «підвищення рівня викладання російської мови»; любов до своєї землі — це «націоналізм» (одне з тих «новомовних» слів, які призначалися не на те, щоб відображати, а щоб убивати значення); знищення Української греко-католицької церкви — це «добровільне возз'єднання з православієм»; примусове вивчення російської мови — «засіб прилушення до світової цивілізації»; вилучення питомої української лексики (діялектизмів, архаїзмів тощо) — це «боротьба за чистоту і культуру української мови»; руйнація основ національних мов — це «вільний взаємозбагачувальний розвиток національних мов»; творення безрідної засимільованої рабської маси — це «нова історична спільність — радянський народ, а тепер — европейці»; згубний, спричинений терором білінгвізм українського населення — це «соціальна адаптація і толерантність»; оволодіння російськомовним населенням українською мовою — це «соціальний конформізм, що призводить до падіння суспільної моралі»; цілковита суспільна сваволя — це «демократія»; посягання криміналітету та яничарів на державний лад — це «стабільність»; творення злиднів через інфляцію — це «добробут»; одвічний ворог Росія — це «стратегічний партнер». Слушно зазначив Дж. Орвел: «*Політична мова створена для того, щоб брехня звучала правдиво, а вбивство пристойно, і щоб надати вигляд твердости цілковитому вітру*» [64, с. 13].

Таке спотворене переназивання відбувається лише за найзагрозливішої морально-духової кризи — і мова, як «найнебезпечніше благо з усіх благ», — дає про це найгучніший сигнал. Носійв такої морально-духової кризи Д. Донцов назвав «смердофілами», себто плебеями і голотою. Саме вони «*почали звати трусість — гуманістю, мужність — жорстокістю, відвагу — забіяцтвом, стойцізм — монахоманією, невблаганість у поборюванні зла — ексклюзивністю, прислужництво — реалізмом, вірність ідеї — фанатизмом, безпринципність — об'єктивністю, нерішучість — розважністю, отарність — солідарністю,*

буденну працю — героїзмом, героїзм — авантурництвом і романтикою, вірність засадам — доктринерством, хамелеонство — швидким розумом, дряблість — шляхетністю, безформність — красою, хохлацьку хитрість — державною мудрістю. Це був кодекс вартостей навіть не здорової народної маси, а кодекс вартостей плебея» [16, с. 92].

* * *

На тлі такої «оберненої» мови легко проростають явища тавтології і плеоназму. **Тавтологія** (грец. *tautologia*, від *tauto* — «те саме», *logos* — «слово») — це повторення вже сказаного, але в іншій формі без називання чогось нового (*меморіальна пам'ятка*); **плеоназм** (грец. *pleonasmos* — «надлишок, надмірність, перебільшення») — це багатослів'я; вживання слів, зайвих не тільки для повноти змісту, але і для стилістичної виразності (*форсувати будівництво прискореними темпами*).

Зазвичай тавтологія виникає через поєднання запозиченого і питомого слова, що передають те саме значення:

адміністративний менеджмент замість **керівництво** чи **управління** (лат. *administratio* — «управління», англ. *management* — «керування, організація»);

акцентувати увагу замість **наголошувати, зауважувати** або **акцептувати** (лат. *assentio* — «наголошувати», перен. — «підкреслювати, звертати особливу увагу»);

відтінки нюансів замість **відтінок** або **нюанс** (франц. *nuance* — «відтінок, ледве помітна різниця в чому-небудь»);

вільна вакансія замість **вільне місце** або **вакансія** (франц. *vacance* з лат. *vacans vacare* — «бути вільним»);

захисний імунітет замість **захист** або **імунітет** (лат. *immunitas* — «звільнення від чогось»);

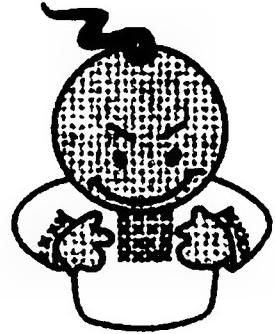
інша альтернатива замість **інший спосіб** або **альтернатива** (лат. *alternare* — «чергуватися, вагатися»; *alter* — «один з двох»);

колеги по роботі замість **колеги** (лат. *college* — «товариш зі спільної служби, навчання; особа того самого фаху»);

конкретний адресат замість **одержувач, адресат** (нім. *Adressat* — «той, кому адресоване поштове чи телеграфне повідомлення»);

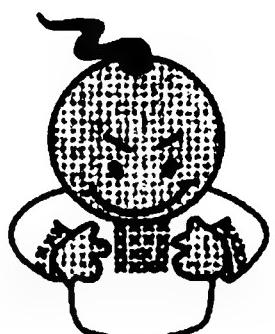
найбільш оптимальний замість **найкращий, найліпший** чи **оптимальний** (лат. *optimus* — «найкращий»);

народно-демократичний замість **народний** або **демократичний** (грец. *demos* — «народ» і *kratos* — «влада»);

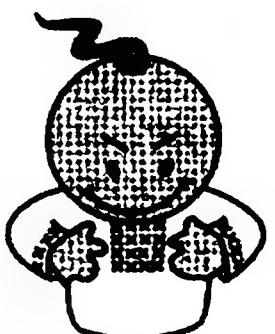
Словесне пересичення — одне з найшкідливіших пересичень.

В. Сухомлинський

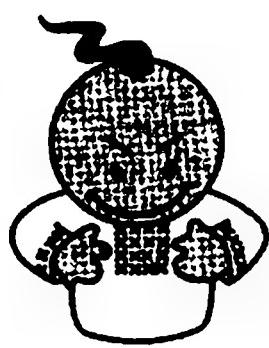
Коротко та ясно, тому і прекрасно.

Народна мудрість

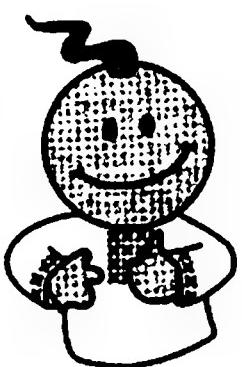
Де слів багато — думка глухне.

Народна мудрість

Як маса листя заховує дерево, так надмір слів — істину.

I. Федорович

В Лаконії, області Давньої Греції, жителі вирізнялися мовчазністю. Одного разу до них з офіційним візитом приїхали представники острова Самоса і проголосили довгу й химерну промову, на що одержали відповідь: «Те, що ви сказали спочатку, ми забули, тому що це було давно, а кінець нам не зрозумілий, оскільки ми забули початок». Поміж тим, слово «лаконічний» походить від назви цієї області в Греції.

A. Зосимов, В. Голік

*обмінний бартер замість обмін або бартер (англ. *barter* «товарообмін»); основний лейтмотив замість головна думка чи лейтмотив (нім. *leitmotiv* — «основна тема, думка»; *leiten* — «вести, супроводити, керувати» і *motiv* — «мотив»);*

*пам'ятний сувенір замість пам'ятка або сувенір (лат. *subvenio* — «приходжу»);*

*потенційна можливість замість можливість (лат. *potentia* — «сила»);*

*прейскурант цін замість цінник або прейскурант (нім. *Preiskurant: prix* — «ціна», *courant* — «поточний, теперішній»);*

*промислова індустрія замість індустрія або промисловість (лат. *industria* — «діяльність, стриманість, працьовитість»);*

*справжні факти замість правда, дійсність, правдиві дані або факти (лат. *factum* — «зроблене» — реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує).*

* * *

Ще один різновид тавтології зумовлений повторенням тих самих питомих або запозичених слів у різних граматичних формах:

взаємостосунки (стосунки, взаємини — синоніми, що передають поняття відносин між людьми, через що форма взаємостосунки має надлишковий складник) — взаємини або стосунки;

є присутній; голова не є присутній; був присутній на цій сесії — присутній або є (був);

завершитись до кінця — завершитися або закінчитися;

конкретніше конкретизовувати — переконливо конкретизовувати або конкретизовувати;

на сьогоднішній день — (сьогодні утворено способом злиття займенника сього та іменника дня) — сьогодні, зараз, на цей час, на цю пору;

свій власний внесок — свій або власний внесок;

своя особиста думка — моя думка або особиста думка.

* * *

У художньому та публіцистичному тексті тавтологія є свідомим стилістичним прийомом, спрямованим на посилення ознаки чи явища. Видатний український мовознавець О. Потебня вважав: «...ми, щоб висловити краще нашу думку, нагромаджуємо слова, які означають приблизно одне і те саме» [39, с. 12].

Традиція «тавтологічного відтінювання» (вислів Ф. Колесси) сягає язичницьких часів та найяскравіше виражена у народній творчості, зокрема

піснях:

*Старі люди судочку судять,
радочку радять первовічну.*

*Коня сідлає,
Гадку гадає;*

думах:

*А третій піший — пішаниця,
Що як він чужий — чужаниця,
За кінними біжить — підбігає.*

«Втеча трьох братів із города Озова»;

у тавтологічних фразеологізмах:

*криком кричати,
поїдом їсти,
пропади воно пропадом,
чужа чужаниця,
гори воно вогнем,
вольна воля,
дивне диво;*

у прислів'ях та приказках:

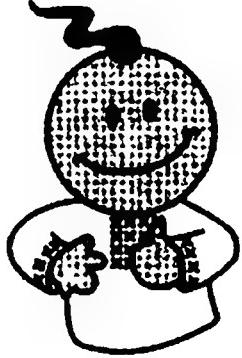
*лепетень лепоче, а дурень слухає;
верзи, верзице, поки верзеться;
говори, говори, до чогось договоришся;
що там говорити, коли нічого і балакати;
думала мовчать, та не мовчиться;
бував я у буваличах і видав видаличі;
і не страши мене, бо я страшків син;*

у колоритних українських прокльонах:

*бодай тебе луп облупив;
щоб тебе різачка попорізала;
щоб тебе хапун ухопив;
щоб ти горів ясним вогнем;
щоб ти їв і не наїдався;*

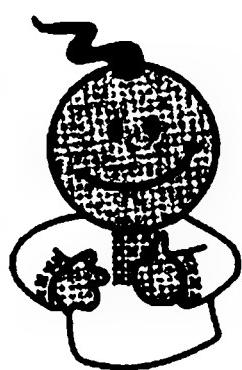
*Невгамовна спрага
знайти потрібне слово — це, власне, те, що
живить мову і лежить
в основі її сутності.*

Г. Гадамер

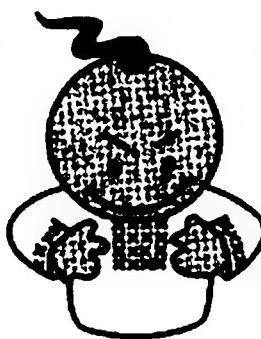
Коли польського письменника-сатирика Станіслава Єжи Лєца запи-
тали, чому він пише так коротко, стисло, він,
усміхаючись, відповів:
— Мені бракує слів.

Із записів
І. Долі-Попова

У розмові, як у заповіті, — менше слів — менше позовів.

Б. Грасіян

Мистецтво писати полягає, власне, не в мистецтві писати, а в мистецтві... викреслювати погано написане.

А. Чехов

у давньоукраїнських пам'ятках:

«Вам Бог тако веліл... в правду суд судити»;
«Уже нам своїх мілих лад ні мислію змислити,
ні думою здумати».

«Слово про похід Ігорів», «Повість минулих літ»;

у творах українських письменників:

Коли ж орда про тебе брехні меле,
Ти на дурну дурноту мовчки плюй.

П. Куліш

В промові ділом був мудрець,
В промові словом —
мертвий мрець.

П. Куліш (про мову Г. Сковороди)

А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! Волі!
Братерства братнього.

Т. Шевченко

Бодай ви пропали, синочки,
Були б ви здорові,
У пеклі запеклім,
У райському раї страшнім.

В. Стус

Плеоназм як словесна надлишковість охопив усі стилі та форми мовлення: усного і писемного. Один із прикладів — оголошення, яке я побачила на львівській залізниці:

При неспівпаданні прізвища або
з виправленим прізвищем пасажир
являється безквитковим зі всіма
звідси витікаючими наслідками
згідно правил перевозки.

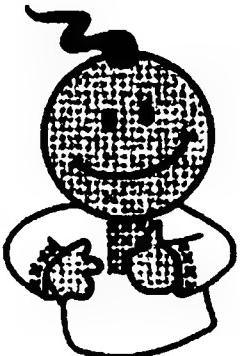
Можна поспівчувати пасажирам: годі продертися їм не лише крізь мотлох лексичних помилок (*неспівпадання, являється, витікаючими, перевозка*), але і взагалі зрозуміти це безформне громаддя слів.

Серед типових плеоназмів маємо:

- в лютому місяці — у лютому;*
- в скорому майбутньому — згодом, незабаром, на майбутнє;*
- вийшла економія по цьому — зекономили на цьому;*
- висказані депутатами зауваження — депутатські зауваження;*
- відноситься в розряд національної безпеки — належить до національної безпеки;*
- вона є дуже важка процедура — це дуже важка процедура;*
- давайте задавати питання по суті питання — запитуймо по суті;*
- з точки зору — з погляду (на погляд);*
- зросли вимоги у справі навчання та виховання — зросли вимоги щодо навчання та виховання;*
- має місце проблема — є проблема;*
- не несе собою інформаційної нагрузки — не подає інформації;*
- нормалізувати цю норму — це нормалізувати;*
- питання наступного роду — таке питання;*
- під час конфлікту, що мав місце — під час конфлікту;*
- проводилася значна робота в напрямі підготовки — проведено значну роботу щодо підготовки;*
- розмову почали говорити — почали розмову;*
- справа стоять у національній безпеці — проблема національної безпеки;*
- тривалий період часу — тривалий час;*
- у своїх намірах ми відступили назад — ми відступили у своїх намірах;*
- хотів би провести уточнення — хотів би уточнити;*
- ці аргументи не були прийняті до уваги — ці аргументи не взято до уваги;*
- ці роботи можуть почати проводитися — можна розпочати ці роботи;*
- чи це збіг остатин чи це просто співпадіння? — чи це збіг обставин?;*
- що-небудь конкретно зробити — щось зробити.*

Почуттій вислів *факт недовершений, майже на виході* — вершина плеонастично-алогічної майстерності, яку ніяк не замінити...

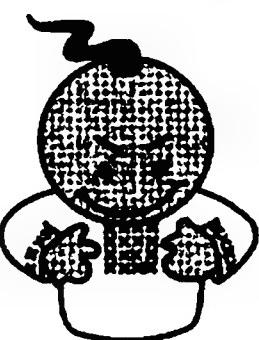
Можливо, лаконічна і багатозначна відповідь на теми *думи чи ради* у цьому анекдоті (див. на полях с. 179) не лише потішить нас, а відкриє усвідомлення того, що слова — це не мідяки, якими не шкода розкидатися. Слова — це валюта, а пуста мова не варт доброго слова.

Зустрічається депутатами російської Думи та української Ради. Москвин каже:

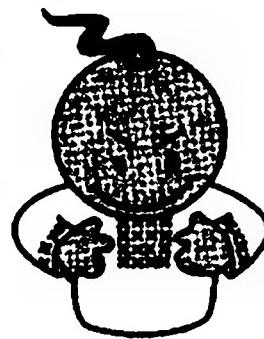
— Вот я не пойму, почему у вас парламент называется «Рада»? Почему рада?

— Та тому рада, что не дума...

Балакуча людина — це розпечатаний лист, який всі можуть прочитати.

П. Буаст

*Надмір породжує пе-
ресит, пересит — нудь-
гу, нудьга ж — душевну
тугу, а хто хворіє на се,
того не назвеш здоро-
вим.*

Г. Сковорода

Література

1. *Антисуржик* / За заг. ред. О. Сербенської. — Л., 1994.
2. *Антоненко-Давидович Б.* Як ми говоримо. — К., 1991.
3. *Антонів Ю.* Репресовані слова // Урок української. — 2003. — № 7.
4. *Бабич Н. Д.* Основи культури мовлення. — Л., 1990.
5. *Беднаж М. А.* Польсько-українська міжмовна омонімія: Автореферат ... канд. філолог. наук. — К., 2000.
6. *Безулик О. М.* Іншомовні терміни сучасної чеської ділової мови // Мовознавство. — 2007. — № 4—5.
7. *Білецький А. О.* Про мову і мовознавство. — К., 1997.
8. *Білоус М., Сербенська О.* Екологія українського слова: Практичний словник-довідник. — Л., 2005.
9. *Булаховський Л. А.* Загальне мовознавство: Вибрані праці у п'яти томах. — К., 1975. — Т. 1.
10. *Вихованець І.* Мовна мозайка. Не знаходиться!!! // Українська мова. — 2002. — № 3.
11. *Волощак М.* Неправильно-правильно: Довідник з українського слововживання. — К., 2007.
12. *Гайдеггер М.* Дорогою до мови. — Л., 2007.
13. *Гончаренко В.* Хелп! Пардон. Гвалт, рятуйте, або Ой, мамо, шикидим! // Час. — 1997. — 28 серпня — 3 вересня.
14. *Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О. та ін.* Словник-довідник з культури української мови. — Л., 1996.
15. *Грінченко Б.* Поезії. Повісті. Оповідання. — К., 2002.
16. *Донцов Д.* Дух нашої давнини. — Дрогобич, 1991.
17. *Жайворонок В. В.* Лексикологія та лексикографія // Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. 1930—2005. Матеріали до історії. — К., 2005.
18. *Житецький П.* Нарис історії української літературної мови XVII століття // Вибрані праці. Філологія. — К., 1987.
19. *Журавлев В. К.* Язык, языкоzнание, языковеды. — М., 1991.
20. *Загнітко А. П.* Сучасні лінгвістичні теорії. — Донецьк, 2007.
21. *Іванишин В., Радевич-Винницький Я.* Мова і нація. — Дрогобич, 1994.
22. *Іванишин П.* Із спостережень над поетичною мовою Петра Скунця // Урок української. — 2002. — № 8.
23. *Історія української мови. Лексика і фразеологія.* — К., 1983.
24. *Кагал О.* Про гральні автомати та ігрові кімнати // Українська мова. — 2005. — № 3.
25. *Карпіловська Є.* Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій // Українська мова. — 2007. — № 4.
26. *Коваль А.* Слово про слово. — К., 1986.

27. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. — К., 1991.
28. Кочерга О. Мовознавчі репресії 1933 року — джерело теперішніх мовних проблем // Мова німої країни // Журнал «І». — 2004. — № 35.
29. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. — К., 1999.
30. Культура мови на щодень / За ред. С. Я. Єрмоленко. — К., 2002.
31. Літературна Україна. — 2001. — 14 червня.
32. Мазурик Д. Нове в українській лексиці: Словник-довідник. — Л., 2002.
33. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. — К., 2004.
34. Мовні свідки формування українців. Інтерв'ю-презентація в редакції «Дивослова» нової праці відомого мовознавця професора Костянтина Тищенка «Мовні контакти: свідки формування українців» // Дивослово. — 2007. — № 7.
35. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983—2003): Словник. — Х., 2004.
36. Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004—2006): Словник. — Х., 2007.
37. Німецька мова стала ще складнішою // Тиждень. — 1999. — № 32. — 5—11 серпня.
38. Окара А. Полтавський суржик та духовне плебейство // Слово і час. — 2000. — № 12.
39. Пахолок З. Така непроста «найпростіша» стилістична фігура // Дивослово. — 2002. — № 9.
40. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. — К., 1976.
41. Пономарів О. Культура слова. Мовностилістичні поради. — К., 1999.
42. Потебня О. Проблема денационализации // Мысль и язык. — Х., 1913.
43. Поступ. — 2000. — 16 березня; Літературна Україна. — 2001. — 14 червня.
44. Радчук В. Ефект обрамлення // Урок української. — 2002. — № 4.
45. Радчук В. Параметри і взаємодія мов // Дивослово. — 2005. — № 6.
46. Радчук В. Українська мова в колі інших на зорі третього тисячоліття: перспектива розвитку // Дивослово. — 2003. — № 9.
47. Рильський М. Т. Зібрання творів: У 20 т. — К., 1983.
48. Рильський М. Як парость виноградної лози. — К., 1973.
49. Романюк В. Орда у храмі. — Стрий, 2003.
50. Світличний І. Новий словник. Який він? // Серце для куль і для рим. — К., 1990.
51. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? // Українська мова. — 2007. — № 3.
52. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? // Українська мова. — 2007. — № 4.
53. Сімович В. Про «московофільство» в українській мові // Урок української. — 2001. — № 8.
54. Сковорода Г. Сад пісень. — К., 1983.
55. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. — К., 2004.

56. *Тищенко К. М.* Мови Європи. Календар на 2001 рік (За матеріалами Лінгвістичного навчального музею Київського національного університету). — Л., 2001.
57. *Тищенко К.* Метатеорія мовознавства.—К., 2000.
58. *Тищенко К.* Мовні дарунки давніх сусідів: від скіфів до хозарів // Урок української. — 2002. — № 5—6.
59. *Ткаченко О.* До концепції нового «Словника української мови» (Перевидання з додатками чи новий словник?) // Українська мова. — 2002. — № 1.
60. У Польщі забороняють іноземні мови // Тиждень. — 1999. — № 28. — 8—14 липня.
61. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. — К., 2005.
62. *Фаріон І.* Англомовний наступ в українській дійсності // Сучасність. — 2000. — № 3.
63. *Фаріон І.* Мова — краса і сила: суспільно-креативна роль української мови в XI — середині XIX ст. — Л., 2007.
64. *Фаріон І.* Мова як засіб спотворення світу / Волинський державний університет імені Лесі Українки // Психологічні перспективи. — 2006. — Вип. 8.
65. Чак Є. Плекаймо слово // Дивослово. — 2003. — № 7.
66. *Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови. — Львів; Нью-Йорк, 1996.
67. *Шевельов Ю.* Портрети українських мовознавців. — К., 2002.
68. *Шевченко Т.* Щоденник. — К., 2003.
69. *Шерех Ю.* Так нас навчали правильних проізношеній // Пороги і Запоріжжя. — К., 1998.
70. *Шерех Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус // Пороги і Запоріжжя. — Х., 1998. — Том III.
71. *Штепа П.* Московство. — Дрогобич; Л., 2003.
72. *Ющук І.* Українська мова. — К., 2003.
73. *Яворівський В.* Донбас очима людини з країни сонця // Слово Просвіти. — 2007. — 20—26 грудня.
74. *Яворська Г. М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада. — К., 2000.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

АУС — Англо-український словник / Під заг. кер. Гороть Є. І. — Вінниця, 2006.

ВТС СУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2007.

Г РУССС — Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень. — К., 2001.

Гр. — Словарь української мови / Упоряд. з додатком влас. матеріалу Грінченко Б. — К., 1907—1909. — Т. 1—4.

ІСУЯ-1930—1932 — Історичний словник українського язика / За ред. Тимченка Є. — В. 1, 1930; В. 2, 1932.

КПССУМ — Караванський Святослав. Практичний словник синонімів української мови. — К., 1995.

КРУССЛ — Караванський Святослав. Російсько-український словник складної лексики. — К., 1998.

КСРУМО — Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. — К., 1997.

НТСУМ — Яременко В., Сліпушко О. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. — К., 2001.

ОУСС — Огієнко І. Український стилістичний словник. — Л., 1924.

РУС-1918 — Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. — К., 2006.

РУС-1924—1923 — Російсько-український словник / За ред. Кримського А. — К., 1924 — Т. 1.; — К., 1929—1933; — Вип. 1—3. — Т. 2. / За ред. Єфремова С. — К., 1927—1928. — Вип. 1—2. — Т. 3.

РУС-1937 — Російсько-український словник / Укл. Василевський С., Рудницький Є. — К., 1937.

РУС-1948 — Російсько-український словник / Гол. ред. Калинович М. Я. — М., 1948.

РУС-1962 — Російсько-український словник / Гол. ред. Калинович М. Я. — К., 1962.

РУС-1968 — Російсько-український словник: В 3 т. / За ред. Білодіда І. К. — К., 1968.

РУС-1987—1988 — Російсько-український словник: В 3 т. / За ред. Білодіда І. К. — К., 1987—1988.

РУС-2003 — Російсько-український словник / За ред. Жайворонка В. В. — К., 2003.

УРС-1953—1963 — Українсько-російський словник: У 6 т. / За ред. Кириченка І. — К., 1953—1963.

СУМ — Словник української мови: В 11 т. — К., 1970—1980.

ССУМ — Словник синонімів української мови: В 2 т. / Бурячок А. А., Гнатюк Г. М., Головащук С. І. та ін. — К., 2006.

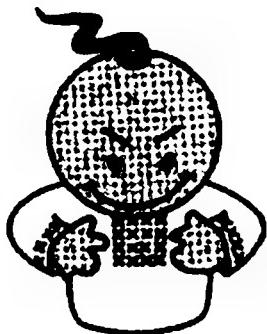
ТБ РУС-1996 — Тараненко О. О., Брицин В. Н. Російсько-український словник (сфера ділового спілкування) / Заг. ред. Тараненко О. О. — К., 1996.

ТБ УРС-2000 — Тараненко О., Брицин В. Українсько-російський словник (сфера ділового спілкування). — К., 2000.

ФДМ — Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови / Улож. Підмогильний В., Плужник Є. — К., 1927.

Розділ 4

ГРАМАТИЧНІ (МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНІ) НОРМИ ЯК ОЗМІСТОВЛЕНА ФОРМА

Якийсь учений, подорожуючи пароплавом, запитав моряка:

— Чи знаєш ти граматику?

— Ні, — відповів моряк.

— Тоді ти загубив половину свого життя.

Раптом здійнявся вітер, розбурхалося море і пароплав розгойдало. Матрос запитав ученого:

— Чи вмієш ти плавати?

— Ні, — відповів він.

— Тоді ти загубив усе своє життя.

*Із записів
І. Долі-Попова*

Як у годиннику пружина чи якийсь інший механізм рухає стрілки, так і мову приводить у рух граматика.

I. Вихованець

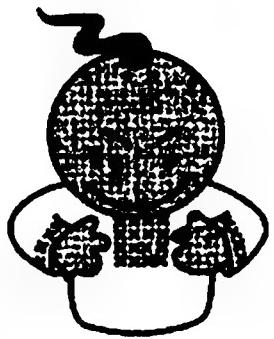
Слова без граматики* — це наче тіло без хребта. Сила граматики в тому, що вона виструнчує мову, групуючи нескінченну кількість слів в обмежене коло класів, що творять абстрактні граматичні категорії, наприклад роду, числа, відмінка, дієвідміни тощо. Саме «граматика робить теоретичні знання нашим практичним умінням» [9, с. 13]. «Практичне уміння» втілюється через застосування норми.

Морфологічні норми — це правильний вибір форми слова, тобто утворення відмікових форм іменників: *багато солдатів* (а не *солдат*), *підписання Акта Злуки* (а не *Акту Злуки*), *укладено договори* (а не *договор*); визначення граматичного роду іменників: *є в продажу* (а не *в продажі*); визначення числа іменників: *вартість упакування* (а не *вартість упакувань*); утворення ступенів порівняння прикметників: *найвищі досягнення* (а не *самі вищі досягнення*); відмінювання числівників: *шістдесяткох (-и) гривень* (а не *шестидесяти гривень*); утворення особових форм дієслова: *борються за свободу* (а не *боряться за свободу*); утворення наказового способу дієслова: *звернімося до Верховної Ради* (а не *давайте звернемося до Верховної Ради*) тощо. Граматична форма — наче одяг на людині, припасований до її статури, а не щось недбало чи незугарно кинуте на плечі.

* Граматика (з грец. *grammatike* від *gramma* — «літера, написання») — розділ мовознавства, що вивчає зміни та утворення форм слів певної мови (морфологія), а також словосполучень і речень (синтаксис).

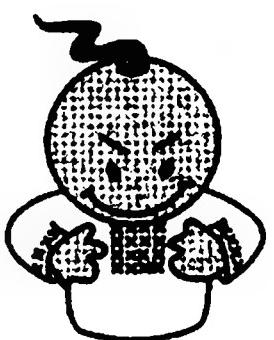
Не випадково на першій сторінці підручника «Аритметика» (XVII ст.) славного українця Л. Магніцького надруковано гравюру: на троні сидить цариця Граматика, оточена обслугою — Аритметикою, Риторикою, Діялектикою, Геометрією, Астрономією, Музикою. Не випадково Ю. Цезар за найважливіше своє завдання вважав виробити єдині норми латинської мови і прагнув усунути варіантність, боровся проти зайвих запозичень та архаїзмів і навіть винайшов термін для п'ятого відмінка — *ablativus*. Не випадково (позаяк незліченна армія слів лише під керівництвом граматики стає боєздатним військом) Цицерон, на противагу Цезареві, вимагав не ліквідовувати варіанти, а вміло їх використовувати. Брався до написання граматики німецької мови і Карл Великий. Петро Перший став автором десекуляризації російської мови та створення правописної «гражданки». Один із перших декретів В. Леніна поряд із «Декретом про мир», «Декретом про землю» був «Декрет про ортографію».

Серед українських урядовців, що розмірковували над внутрішньомовними проблемами, був міністр освіти М. Скрипник, який своїм підписом надав державної чинності Правописові 1929 р. Саме він звернув увагу на явище невідповідності між належністю до національності та рідною мовою. Відповідно до перепису 1926 р., 1 800 000 громадян визнали, що їхня національність українська, а рідна мова — російська; 200 000 громадян визнали, що їхня національність російська, а рідна мова — українська; серед жидів такий рівень відступництва ще вищий: «70 % єврейського населення визнали, що їх національністю є єврейська національність, а рідною мовою не єврейська, причому з таких громадян на Правобережжі свою рідною мовою визнавали здебільшого українську мову, а на Лівобережжі — російську мову, у містечках визнавали рідною мовою українську» [52, с. 59]. За переписом 1930 р. таких українців, що назвали російську рідною, було — 1 300 000 (порівняймо: з огляду на перепис 2001 р. таких українців із російською рідною мовою — 14,8 %, себто близько 5 мільйонів). М. Скрипник зазначив, що це «наслідок трьохсотрічної влади російських поміщиків і капіталістів, коефіцієнт русифікаційної політики царата [вид. — І. Ф.]» і зауважив на надважливому внутрішньомовному процесові: мова, якою говорить цей мільйон, «вельми неоднорідна». Зрозуміло, що йдеться про продукт русифікаційної політики — суржик: «...мішана й ламана мова русифікованої української людності є показник безґрунтовності, нежиттєвости

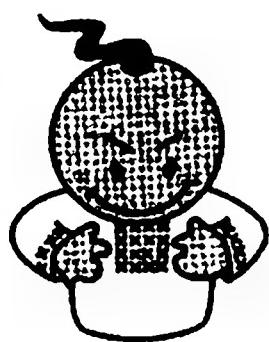
Граматика — це ворота до безсмертя, щільний засіб від забруднення мови, освітлювач усіх знань.

Бхартрихарі

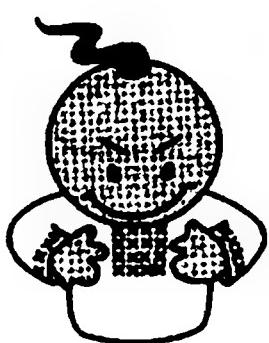
Очевидно, така мова, яке життя, а життя таке, яке серце.

Г. Сковорода

Система граматичних правил аж ніяк не досконаліша за збірник законів, який хотіли б зробити абсолютно праведним.

Г. Гадамер

*...словом рубали,
словом жали,
словом замки ламали,
в піку поталі
плюнувши!*

*Слово наше,
Яке ж ти гаряче...*

Л. Голота

і тому невпевненості навіть часткової успішності тої русифікаційної політики царата» [52, с. 84]. Не в «цараті», правда, суть, а в імперсько-му менталітеті росіян як нації.

Й. Сталін також (праця «Марксизм і питання мовознавства») «теоретизував» на теми граматики, порівнюючи її високу абстрактність із геометрією. Однак це «теоретизування» перетворилося для української мови в безпрецедентну конкретику нищення її питомих граматичних форм, що відображені у двох політичних документах: *Постанові Народного Комісара Освіти УСРР від 5-го вересня 1933 р. про «Український правопис» і Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній* (1933 р.). В останньому документі зауважено: «*Граматичне оформлення мови (синтаксична структура, фразеологія), як і всі сторони функціонування мови в крайні пролетарської диктатури й будованого соціалізму, мусить бути скероване в класових інтересах пролетаріату, відповідати історичній місії пролетаріату в створенні нової соціалістичної культури*», а доцільність функціонування граматичних явищ має бути обумовлена «*мовною політикою пролетаріату*» [45, с. 151 – 152]. «Пролетарська політика» призвела до спотворення морфологічних норм, що виявлено через такі, досі чинні (або частково чинні) найосновніші асиміляційні з російською мовою ознаки:

1. Іменники жіночого роду третьої відміни в родовому відмінку однини набули закінчення **-і** замість уживаного до цього часу **-и**: *радості* замість *радости*, *Русі* замість *Rusi* — і це тоді, коли діялектологічний Атлас української мови свідчить про переважне вживання закінчення **-и**, як і використання цих форм у творчості українських письменників з різних теренів країни:

*Пошли тобі Матер Божа
Тії благодати,
Всего того, чого мати
Не зуміє дати.*

Т. Шевченко

*Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови.
Я ж не люблю її
З надмірної любови.*

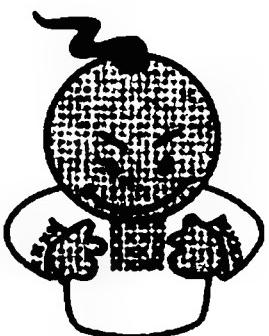
I. Франко

2. Іменники IV відміни однини з вставним суфіксом -ен у непрямих відмінках (на зразок *ім'я — імени*) набули в родовому відмінку однини закінчення **-і** замість уживаного до 1946 р. (того року поглиблено «реформу» українського правопису у бік наближення його до російської мови) *імени, племени, тімени*.

3. Запозичені іменники з кінцевим -о після приголосного, на зразок *табло, кіно, авто* під дулом автомата Правопису 1933 р. перестали змінюватися, всупереч умотивованій споконвічній практиці відмінювання: *на табло, у кіно, їхати авто, валюта в евро* замість логічного *на таблі, у кіні, їхати автом, валюта в еврах*. Змінюваність таких форм зумовлена не тільки відмінюваністю аналогічних питомих іменників, на зразок *село, відро — у селі, у відрі*, але і відмінюванням цих словоформ в інших слов'янських мовах: польській, чеській, словацькій, сербській, хорватській — за винятком російської, яка скопіювала незмінюваність цих іменників із французької мови. За чинним правописом, що є фактичним продовженням політичного втручання у мову 1933 р., чомусь лише два іменники мають право змінюватися: *пальто, блюдо — у пальті, на блюді*.

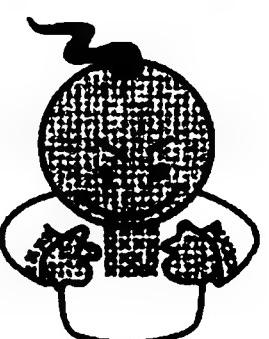
4. Зміна «статі», як відомо, проблематична..., але не для граматично-політичних реформаторів: задля уподібнення української мови до російської змінено **рід низки іменників іншомовного походження**. Насильно «очоловічилися» вживані досі в жіночому роді іменники: *клас (класа), оркестр (оркестра), бензин (бензина), зал (зала), кооператив (кооператива), генезис (генеза), візит (візита), літр (літра)* тощо [68, с. 84—85]. Відрадно, що деякі з них сьогодні жіночого роду: *зала, генеза, теза, оаза, адреса, криза*.

5. Вилучено форму числа двоїни, яку вживали, коли йшлося про парні предмети, а також після числівників *два, дві, обидва, обидві*, за аналогією і після *три, чотири*. При цьому іменники жіночого і середнього роду набули закінчення **-і**: «*Мудрій голові досить дві слові*» (зі збірки М. Номиса). Тодішній заступник міністра освіти А. Хвиля так тлумачив це вилучення: «*За старим українським правописом в українську мову вносилася низка архаїчних форм та провінціалізмів, які відривали українську літературну мову від живої української мови і вбивали клин між українською та російською мовами. Треба було говорити й писати «дві книзі», «три вербі», «три квітці» і т. ін. Комісія визнала за потрібне зліквідувати таку форму в українській літературній*

Діялект, а ми його
надишем
Міццю Духа і вогнем
лю보ви.
І нестертий слід його
запишем
Самостійно між
культурні мови.

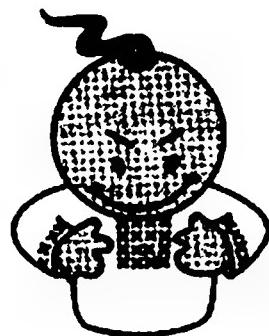
I. Франко

Ми бідні не тим, що
нічого не маємо, а тим,
що нічого не знаємо.

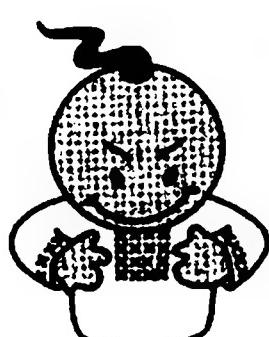
Народна мудрість

мові, й зараз вже не будемо писати й казати «дві слові», а будемо писати «два слова», не будемо писати й казати «дві відрі», а «два відра» [46, с. 17].

Завдання граматики не давати вказівки, як треба утворювати слова, а описувати, як ці слова утворюються і змінюються.

P. Раск

У граматиці мені чужі загальнологічні поняття. Вони, як відається, несуть із собою суверість і чіткість у визначеннях, але заважають спостереженню, яке я вважаю душевою дослідження.

Я. Гримм

6. Поступово, починаючи від Правопису 1933 року і закінчуючи Правописом 1960 року, кличу форму (відповідно до Правопису 1990 року — це вже відмінок) трактовано як варіантну до форм називного відмінка, зокрема у звертаннях на ім'я та по батькові: *Петро Іванович* та *Петре Івановичу*; у звертаннях, що складаються із загальної назви і прізвища, закінчення кличної форми набуває лише загальна назва, а не прізвище: *друже Максименко*; а також в іншомовних іменах, що закінчуються на г, к, х: *Людвіг — Людвігу, Жак — Жаку* [61, с. 30, 32; 62, с. 32; 63, с. 73; 64, с. 84—85].

7. Паралельні відмінкові закінчення -ові, -еві/-у, -ю у давальному відмінку іменників другої відміни чоловічого роду назв істот, на зразок *директору, Петру* поряд із *директорові, Петрові* — узаконив зовсім не Правопис 1933 року і його наступні розгорнуті версії 1946 і 1960 років. Цю граматичну форму «прописав» до нашої мови Правопис 1990 року, автори якого (голова В. Русанівський) у передмові слушно зазначили, що цей правопис «є органічним продовженням першого (1946) і другого (1960)» [65, с. 4]. Однак ця праця «перевершила» попередні редакції тим, що до неї додано вирішальний рядок про іменники чоловічого роду другої відміни давального відмінка (подано гамузом назви істот з неістотами: *будинкові, Петрові*), які начебто «приймають і закінчення -у (-ю): *будинку, відмінку, директору й т. д.*» [65, с. 76]. Натомість у Правописах 1929 (друге вид. 1930), 1936 (перевид. Правопису 1933), 1946 і 1960 років читаємо:

1. а) майже всі іменники (крім пункту 2. б)) чоловічого роду мають закінчення -ові (тверда група), -еві (м'яка і мішана група): *Петрові, Ігореві; кущеві, росеві, курієві;*

б) зрідка іменники середнього роду, головним чином живих істот на -к-о: *ягняткові, немовляткові.*

2. -у (-ю)

а) іменники середнього роду: *місту* (зрідка *лихові, серцеві*);

б) іменники чоловічого роду на -ів (-їв), -ов, -ев (-ев) та іменники прізвища на -ин, -ін (-їн) у називному відмінку: *Харків — Харкову, Гаршин — Гаршину* (форми на -ин, -ін (-їн) додано щойно до Правопису 1946 року);

в) іменники чоловічого роду, коли їх уживають поряд з іншими, що мають закінчення **-ові**, **-еві**, **-єві**. Отже, уникаючи однакових закінчень, слід говорити і писати: *товаришеві Петру або товаришу Петрові*.

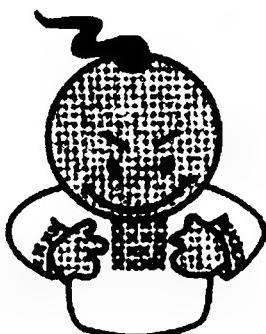
Іменники чоловічого роду, що означають предмети (переважно неістоти, абстрактні поняття), поряд зі звичайним закінченням **-ові**, **-еві** вживають також із закінченням **-у (-ю)**: *дубові і дубу; пневі і пню, розумові і розуму*;

г) паралельні закінчення **-ові**, **-у** мають іменники середнього роду з суфіксом **-к**, що означають істоти: *дитяткові і дитятку»* [61, с. 35—35; 62, с. 30; 63, с. 70—71; 64, с. 80—81].

Отже, якщо Правописи 1946, 1960 років роблять акцент на тому, що неістоти також приймають закінчення **-ові**, **-еві**, то Правопис 1990 року, навпаки, запроваджує норму закінчення **-у (-ю)** у назвах істот. Повторює узаконену інтерферентну форму й останнє видання Правопису 2007 року (за редакцією того самого В. Русанівського), правда, у прикладах змінюючи *товаришеві бригади* на *добродієви бригади...* [66, с. 87].

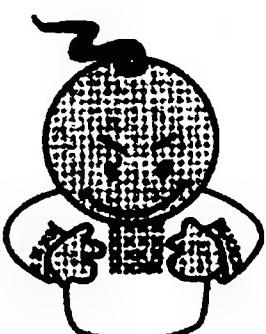
О. Синявський, голова Правописної комісії 1929 року, у знаменитих «Нормах української літературної мови» (Львів, 1941) писав: «... нормальне закінчення в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду **-ові** в твердій групі, **-еві** в мішаній та м'якій (**-єві** після голосних та апострофа): *братові, батькові...*». «Тільки в деяких випадках іменники чоловічого роду приймають тут закінчення **-у (-ю)**, а саме завсіди іменники з закінченням **-ів**, **-їв**, **-ов**: *Львів — Львову, Стеблів — Стеблеву*. Зрідка трапляється воно і в інших іменниках, напр., у старовинних виразах, як «*козацькому роду нема переводу*», при збігові однакових закінчень: *товаришеві вчителеві Гавришу тощо*» [49, с. 50]. Ю. Шевельов зазначає, що збереженню клічного відмінка в іменниках та форм давального відмінка чоловічого роду на **-ові**, **-еві** Україна завдячує неоціненим галицьким впливам [73, с. 145]. Надто сильний був російськомовний тиск на поневолену Велику Україну, аби у повній силі зберігати визначальні ознаки своєї морфологічної системи. Щодо **-ові**, **-еві** у давальному відмінку, то це найголовніша морфологічна риса, якою українська мова відрізняється від російської і частково білоруської, тим самим виявляючи спільність із західнослов'янськими мовами [72, с. 260].

8. Правопис 1960 року узаконював низку спільних із російською мовою граматичних форм у родовому відмінку множини: *солдат, парті-*

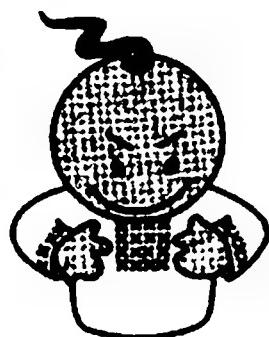
Грамота — не хвороба, літ не збавить.

Народна мудрість

Справу лінгвіста виконаю, коли він виявив у мові гру соціально-історичних сил і взаємодії.

Ж. Вандрієс

Помилково думати, що ми можемо цілком усвідомити дійсність, не вдаючись по допомогу до мови, або що мова є побічним засобом вирішення окремих проблем комунікації і мислення. Насправді, «реальний світ» значною мірою несвідомо складається на підставі мовних норм певної групи... Ми бачимо, чуємо і сприймаємо так або так ті чи ті явища головним чином завдяки тому, що мовні норми нашого суспільства подають таку форму вираження.

Б. Ворф

зан поряд із *солдатів, партизанів*. Відповідно до чинних норм маємо *солдатів, партизанів* і чомусь паралельність форм *тат (татів)* — усс для того, щоб роздратувати користувача. Чинний правопис повторює винахід Правопису 1946 року: *сім чоловік* замість правильного *сім осіб* [22, с. 100—102; 48, с. 146; 49, с. 55; 63, с. 75; 64, с. 86; 66, с. 91].

9. При відмінюванні числівників *п'ять — десять, одинадцять — дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, п'ятдесят — вісімдесят*, а також *кільканадцять, стонадцять, кількадесят першою* (починаючи з Правопису 1946 року) запроваджено давню, але спільну з російською форму на *-и* (у родовому, давальному та місцевому відмінках) поряд із питомою формою *-ьох, -ьом*: *сімдесяти — сімдесятьох, сімдесятьом, на сімдесятьох*. У Правописі 1929 року ця форма мала позначку «іноді». У чинному правописі збережено першою форму на *-и*: *п'яти*, відтак *п'ятьох*, а також, починаючи від Правопису 1990 року, у дробових числівниках з першими складниками *два, три, чотири* форма другого складника, замість колишнього родового відмінка (*дvi п'ятих*), набуває тепер називного відмінка (*дvi п'яти*). Така зміна вмотивована аналогією до моделі побудови словосполучок з числівником і прикметниковим (займенниковим) означенням «два — чотири + прикметник у формі називного відмінка множини + іменник (*два високі дуби*) [22, с. 100—102; 48, с. 146; 49, с. 55; 63, с. 75; 64, с. 86; 66, с. 91].

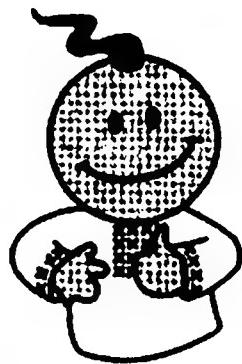
10. Вилучено вживання числівника *дев'ятдесят*, що 1929 року був поданий поряд із формою *дев'яносто*.

11. У складних прикметниках перший числівниковий компонент *два-, три-, чотири-* за аналогією до російських *двух-, трёх-, четырёх-* передано у формі родового відмінка *трьохповерховий* замість називного *триповерховий* (але *трьохатомний*, позаяк друга частина слова розпочинається на голосний). З цього приводу В. Сімович зауважив: «*Неорганічними для нашої мови, чисто московськими творами є сполучка головних числівників: два, три, чотири з іншим ім'ям (іменником, прикметником) у формі родовика, якось: двохтижневик [...]. В нашій мові обов'язує тут загальний закон про зложені слова, і то при два й чотири сполучний звук -о (двозначний [...]), при три- ніякого сполучного звука немає, як у всіх зложених словах, де перша частина зложення кінчаеться на -и, пор. межигір'я, межиусобиця (отже: тризуб, трискладовий, трикутник)*».

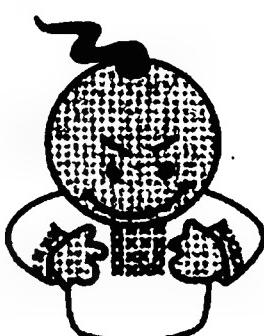
12. Зведені нанівець уживання форм наказового способу дієслів другої особи множини: *послухаймо, ходімо, почнімо!* Натомість культівовано російські форми *Послухаєм! Давайте заспіваєм! Почнемо!*

13. Уперше Правопис 1933 року четвертим пунктом подає форми активних дієприкметників на -чий (-аючий, -уючий): *бажаючий, чекаючий, меншовикуючий, конкуруючий, працюючий, виростаючий* і т. д. [62, с. 53], які у Правописах 1946 і 1960 років перебираються на першу позицію, правда, із заувагою «зрідка». Від цього більшовицького подарунка «братньої мови» (через посередництво церковнослов'янської) ніяк не може відмовитися і чинний правопис, «збагачуючи» мовлення нехарактерними лексико-словотвірними похідниками: *виконуючий, зростаючий, мобілізуючий, організуючий, перетворюючий, працюючий* [62, с. 98, 111; 66, с. 116]. Натомість у найновішій академічній граматичній праці І. Вихованця та К. Городенської «Теоретична морфологія української мови» з покликанням на О. Курило зазначено: «Найголовнішу ознаку дієприкметників становить те, що в українській мові не вживають так звані активні дієприкметники теперішнього часу» [28, с. 147]. Не подано їх і в новому академічному лексикографічному джерелі — «Російсько-українському словникові» за редакцією В. Жайворонка [РУС-2003].

Так Правописи 1933, 1946, 1960 і 2007 років стали основним інструментом зміни морфологічних норм української мови: «Урядове втручання взагалі, — а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, — у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати української мови прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «класичних» методів радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й ортоепічні правила, а натомість пропагує інші, близчі до російських або й живцем перенесені з російської мови» [75, с. 360].

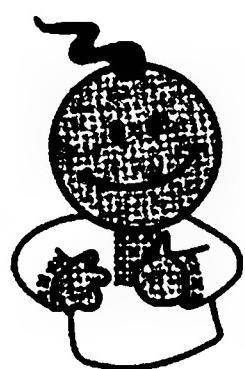

Я сиджу,
відпочиваючи,
У своїй опочивальні,
То який я отдаючий,
Коли я —
відпочивальник!
Як, скажімо,
в санаторії
Хтось гука:
«Відпочиваючий!»
То сиджу побіля моря,
Геть уваги
не звертаючи.
А гукне мені хтось,
кволому:
«Йдіть до нас,
відпочивальнику!»
Я ту ж мить втрачу
голову
І біжу в самім
купальнику.
В. Маснюк

Першорядна мета науки — упорядкування і спрошення.

К. Тищенко

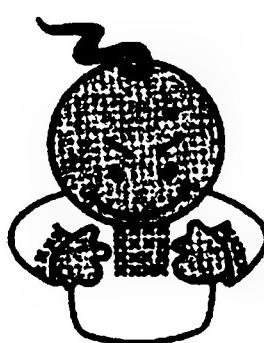

Син. Є три роди: чоловічий, жіночий і середній...

Батько. І більш нічого?

Син. Нічого.

Батько. А рід людський, каналія. Для тебе він, значить, не існує?...

Тепер під граматикою розуміють збір законів, які є в якісь мові. Мова — річ жива, і все, що живе, має свої закони, по яким живе. Так, як сама природа.

В. Сімович

4.1. Граматичні норми категорій іменника

4.1.1. Нормативність категорії роду

Інтерферентність у категорії роду

Граматичний рід — незалежна та абсолютна власність іменника [9, с. 153], з побутуванням якого рід теж може змінитися, як, наприклад, це сталося з іменником *міль*, що тепер належить до жіночого, а не чоловічого роду. Порушення норм роду найчастіше має інтерферентну основу, а тим більше між українськими та російськими родовими характеристиками, які попросту протистоять одні одним, на відміну від спільноти роду українських іменників у західнослов'янських та сербській і хорватській мовах:

укр. *омана,ара, лука, тополя* — жіночий рід;
ступінь, біль, напис, полин — чоловічий рід;

серб. і хорв. *обмана,ара, лука, тополя* — жіночий рід;
ступан, бол, натпис, пелен — чоловічий рід [72, с. 261].

Зіставна форма роду іменників в українській та російській мовах:

українська мова

чоловічий рід

біль

дріб

живопис

запис

кір

літопис

машинопис

напис

опис

перекіс

пил

підпис

полин

поступ

російська мова

жіночий рід

боль

дробь

живопись

запись

корь

лётопись

машинопись

надпись

опись

перекись

пыль

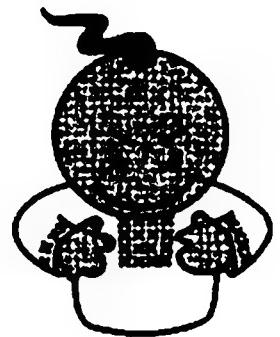
подпись

полынь

поступь

продаж
пропис
розсип
рукóпис
Сибір
степ
ступінь
ступінь
толь
тюль
ярмарок

продажа
пропись
россыпь
рукопись
Сибирь
степь
степень
степень
толь
тюль
ярмарка

Запозичений із церковнослов'янської мови іменник *путь*, на відміну від чоловічого роду в російській мові, в українській належить до жіночого роду.

* * *

*Завжди величніша
путь на Голготу,
ніж хід триумфальний.*

Леся Українка

* * *

Запам'ятаймо: до чоловічого роду належать *нежить, псалтир, рояль, розпач, тунель;*

до жіночого — *антресоль, бандероль, вермішель, мігрень, розкіш, ретуш.*

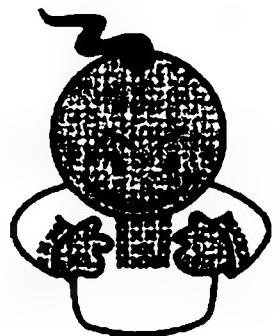
Водночас у чоловічому та жіночому роді вживають: *ганж, дрож, купіль, фальш, жужіль, кужіль, харч.*

Існує низка іменників, що, з огляду на нульове закінчення та закінчення **-а**, мають паралельну форму роду:

абрикос — абрикоса
банкнот — банкнота
вольєр — вольєра
жираф — жирафа
зал — зала
змій — змія
кахель — кахля
клавіш — клавіша
ковил — ковила
оазис — оаза

...граматика нічого не приписує, вона самовільно нічого не творить, сама не укладає, а тільки збирає все те, що в мові є, сортує, розбирає, звідкіля що взялося та куди належить — словом: із усього цього матеріялу, що в мові є, складає закони й більш нічого!

B. Сімович

Будь-яка граматичність щось символізує.

B. Живов

пантофель — пантофля

парасоль — парасоля

сусід — сусіда.

Ці слова не слід плутати з тими, де закінчення **-а** змінює значення слова:

адрес «вітальна листівка» — адреса «місце проживання»

віл — віла «русалка»

вольт — вольта «тканина»

девіз — девіза «вексель, чек»

жовтобрюх «змія» — жовтобрюха «пташка»

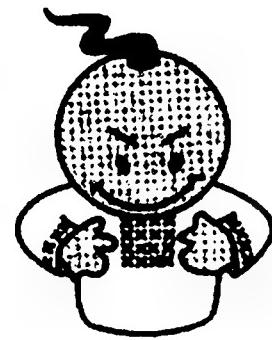
кар'єр «місце добування копалин» — кар'єра «просування в діяльності»

криз «медичний термін» — криза

меліс «сорт цукру-піску» — меліса «рослина»

округ «територіяльна одиниця» — округа «навколишня місцина»

рік — ріка.

*Вплив законів московської граматики видно в наших авторів і на відміні чужих слів. Я маю тут на думці власні іменники на **-о**. Закінчення **-о** в іменників для московської мови — неорганічне [...], тим-то москалі лишають їх невідмінними; не відмінюють вони й українських прізвищ на **-о**, бо це закінчення для їхнього вуха чуже. Воно річ зрозуміла для московської мови, але ж зовсім таки незрозуміла для української, що знає іменники на **-о** й одміняє їх (тато, Дніпро, Винниченко).*

В. Сімович

СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM

Рід невідмінюваних іменників іншомовного походження

1. Назви предметів та явищ належать до **середнього роду**: *замовне таксі, цікаве інтерв'ю, передбачуване дежавю*.

2. Назви істот до **чоловічого** або **жіночого** роду відповідно до статі: *поважний маestro, міс підійшла, нічний портьє*.

3. Назви тварин — до **чоловічого** роду: *маленький поні*.

4. У словах іншомовного походження — географічних назвах рід визначають за словом, що позначає родове поняття:

зелений Капрі (острів), зелене Сочі (місто), зелений Сочі (курорт), глибока Міссісіпі (ріка), Чилі (держава) уклала договір.

Примітка: Рід незмінюваних абревіятур визначають за основним словом: *OУН — Організація Українських Націоналістів* — жіночий рід.

Частина незмінюваних іменників змінила родову належність відповідно до родової ознаки тематичного слова:

чоловічий рід: *сироко, памперо, майстро, грего* («різновиди вітрів»), *сулугуні* («сир»), *бейстроганов* («страва»), *шимі* («танець»);

жіночий рід: *авеню* («вулиця»), *бере* («груша»), *кольрабі* («капуста»), *салямі* («ковбаса»), *бери-бери* («хвороба»), *страдиварі* («скрипка»), *альма-матер* («мати-годувальниця»), *цеце* («муха»), *івасі* (риба);

жіночий і середній рід: *есперанто* («штучна мова»);

жіночий і чоловічий рід: *колібрі* («пташка»);

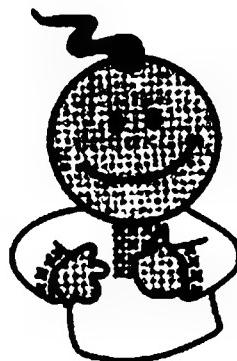
чоловічий і середній рід: *статус-кво, бренди*.

Щодо нової грошової одиниці *евро*, то за чинними приписами цей іменник незмінюваний і належить до **середнього роду:** *надійне euro*. З огляду на Правопис 1929 р., якого ми дотримуємося, — це так само змінюване слово, як іменник типу *село: валюта в еврах, нема еврів*, тому очевидно, що належить до середнього роду.

У запозичених змінюваних іменниках із кінця 80-х років ХХ ст. спостерігаємо тенденцію уживати їх у **жіночому роді:** *зала, генеза, оаза, візита, бензина, папіроса, оркестра* (поряд із нормативними в радянські часи і зараз *зал, генезис, оазис, візит, бензин, папірос, оркестр*, але не *кризис*, хоч із словотвірно нелогічним похідним прикметником *кризисний* поряд із правильним *кризовий*). Конкуренція форм чоловічого і жіночого роду зумовлена в основному їхнім запозиченням через посередництво або польської (у жіночому роді), або російської (у чоловічому роді) мов. Якщо західнослов'янські мови орієнтувалися при запозиченні відповідних слів на їхній граматичний рід за їхніми формальними (фонетичними) ознаками в німецькій або грецькій мовах, то в російській мові їх оформляли в чоловічому роді за формальними (фонетичними) ознаками **французької** або **грецької** мов. Служно завважує І. Огієнко, що в XVII — на початку XVIII ст. посередником при запозиченні іншомовних слів російською мовою була саме українська [57, с. 87].

Рід іменників в офіційно-ділових документах

Офіційними, основними назвами професій, посад, звань слугують іменники чоловічого роду. У ділових документах їх уживають незалежно від статі особи: *академік доповідала, доповідав; прем'єр-міністр скасувала, скасував засідання; секретар РНБО запізнилась, запізнився*. Така граматична форма вмотивована позамовним чинником: зазвичай зазначені професії, посади, звання обіймали чоловіки. Очевидно, що зі зміною гендерної політики офіційно-діловий стиль поповнюватимуть словоформи, позначені суфіксами жіночого роду: *прем'єрка, президентка, завідувачка, директорка*, як це ми вже спостерігаємо в публіцистичному, художньому та розмовно- побутовому мовленні: *допові-*

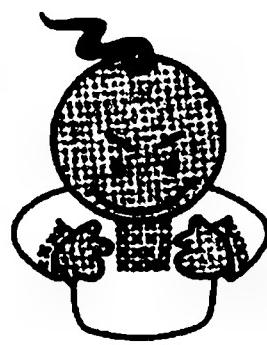
Одним з найвидатніших німецьких математиків ХХ століття була Еммі Нетер — творець загальної алгебри. Незважаючи на її загальновизнані наукові заслуги, багато років її відмовляли в приват-доцентському званні. Основним формальним приводом для відмови була стать кандидата:

— Як можна допустити, щоб жінка стала приват-доцентом? Адже ставши приват-доцентом, вона може стати професором і членом університетського сенату! Чи дозволено, щоб жінка увійшла в сенат?!

На це славетний математик Давид Гільберт зауважив:

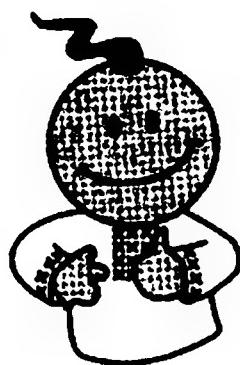
— Але, панове, сенат не лазня, чому ж жінка не може увійти туди?

Із записів
І. Долі-Попова

*Грамотний — видю-
щий і на все тямущий.*

Народна мудрість

*Не кожен іменник ви-
мagaє прикметника. Не
коjен приkmetnik vi-
magaє прислівника. Не
коjен автор має що ска-
зати.*

P. Капрон

*дачка, лікарка, редакторка тощо. Гадаю, що в резерві такий про-
дуктивний суфікс, як **-ин(я)**: продавець — продавчиня, кравець — кравчи-
ня, який, можливо, доєднається до твірних основ *нотаріос*, *хіург*, *мер*
тощо. Ненормативними є утворення з оцінними суфіксами **-ш(а), -их(а), -ис(а)**, на зразок *генеральша*, *прокурориха*, *директриса*, тим
більше, що дві перші форми можуть називати дружину того, хто за
посадою *генерал* чи *прокурор*. Іноді, як завважує А. Капелюшний, лек-
сичні значення спільнокореневих слів — назв осіб чоловічої та жіно-
чої статі — не збігаються: *друкар* — *друкарка*, *машиніст* — *машиністка*
[22, с. 92].*

Якщо іменник чоловічого роду вживають на позначення жінки
й імени особи тоді не називають, то узгоджене означення і присудок
ставлять у формі чоловічого роду: *наш керівник захворів*. Словосполуч-
ки, на зразок *мер Василівська*, *директор Лугова* вимагають, щоб при-
судок мав форму жіночого роду, натомість означення набуватиме форми
чоловічого роду: *досвідчений мер Петрівська вирішила*; *щойно обраний
директор Лугова доповіла*.

4.1.2. Нормативність категорії числа

Ненормативне вживання форм числа

Крім однини і множини, низка іменників має форму лише однини
(збірні поняття: *каміння*; назви речовин: *паливо*; назви дій, якостей,
почуттів: *голосування*, *безвідповіданість*, *хода*) і лише множини (назви
предметів, парних за будовою: *двері*; деякі збірні назви: *меблі*; назви
дій, станів, почуттів: *зазdroщі*, *жнива*; географічні назви: *Черкаси*).
Проблема полягає в тому, що помилково від іменників тільки однини
утворюють форму множини, а від іменників тільки множини — форму
однини.

1. Утворення форм однини від іменників тільки множини:

*Саме тоді він отримав дещо з вищезгаданої мебелі (замість меблів) як
сюрприз від співробітників. Увесь дріт і пиломатеріял (замість пилома-
теріали) були на базі. На рибній консерві (замість на рибних консервах)
не зазначено дати придатності.*

2. Утворення форм множини від іменників тільки однини:

*У кiosку продавали сувеніри з символіками (замість із символікою)
чемпіонату. Ярмарок вражав асортиментами (замість асортиментом)*

продукції. Просимо зазначити вартість упакувань і транспортувань (замість упакування і транспортування). Багато гіль (замість гіля) зрубано. У продаж надійшли канцелярські приладдя (замість надійшло канцелярське приладдя).

3. Іменники, що позначають узагальнену назву дії як багаторазової, так і повторюваної, не визначеної ні за кількістю циклів, ні за обсягом, ні за тривалістю, — треба вживати тільки в однині: *прилади для вимірювань* (замість *для вимірювання*); *для багаторазових згинань* (замість *згинання*). Натомість терміни-іменники на позначення завершеного процесу можна вживати в множині, якщо обсяг подій визначено: *кілька визначень напрямку* [11, с. 37].

Деякі зіставні форми числа іменників в українській та російській мовах:

українські

волосся
двері
листя
ліки
меблі
похорон
чорнило

російські

волосы
дверь
листва
лекарство
мебель
похороны
чернила

4.1.3. Нормативність категорії відмінка

Називний відмінок

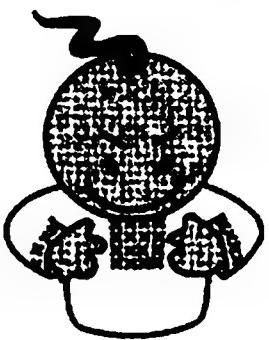
1. Називний відмінок у складеному іменному присудку зазвичай уживають тоді, коли йдеться про незмінну ознаку: *Він був керівник підприємства. Історія — порадниця життя.*

* * *

Був молодий та дурний, а став старіший та ще дурніший.

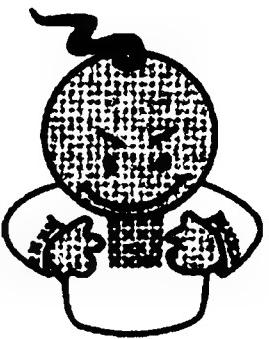
Народна мудрість

Якщо йдеться про несталу або тимчасову ознаку, то надають перевагу формі орудного відмінка: *Він був депутатом, поки не перейшов на іншу роботу.* Народна творчість пропонує форми з орудним відмінком без огляду на сталість чи несталість ознаки.

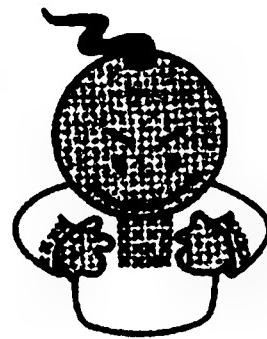
Тільки граматика робить теоретичні знання нашим практичним умінням.

I. Вихованець

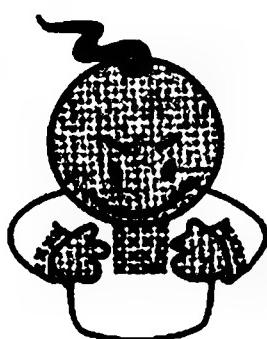
I Куліш, і Старицький, і Грінченко, і Самійленко, і Леся Українка не докінчували «курсу», і Кониському було до цієї справи ніколи. I багато-багато гарних і добрих письменників, мова яких дуже гарна, граматики з книжок не проходили, хоч дуже гарно писали, і з їх творів доводилося витягати закони для граматики. Для них граматикою було вухо та ще почутия, що те, що вони писали і як балакали, правильно по-українському.

B. Сімович

*Де грамотні люди,
там біди не буде.*

Народна мудрість

Можливо, наша байдужість до власної мови — це лише провісник, перша ознака життєвої імпотенції і наступної деградації, виродження її в «населення», біоетнічний субстрат для поживи більш пасіонарним націям.

В. Пасько

* * *

Самотнім не є той, хто вміє думати.

* * *

*Між малими будь малим, між старими старим,
а між молодими молодим, то все будеш знати.*

* * *

Не будь цікавим, бо швидко постарієшся.

2. У називному відмінку множини іменники чоловічого роду другої відміни мають закінчення **-и**, а не **-а**, як у російській мові: *йдеться про трактора* (треба *трактори*), *підписано договора* (треба *договори*), *краці цеха* (треба *цехи*), *приїхали інспектора* (треба *інспектори*).

3. Іменники другої відміни чоловічого роду залежно від групи мають закінчення **-и** або **-і (-ї)**: *столяри, муляри, пращури* (тверда група); *пекарі, склярі, кухарі, бібліотекарі* (м'яка і мішана група). Як виняток, закінчення **-і** мають іменники твердої групи: *комарі, хабарі, пазурі (пазури)*. Паралельні закінчення **-и/-а** мають іменники *вуси (і вуса), рукава (і рукави)*.

4. Особливістю називного відмінка множини іменників чоловічого роду є давня форма на **-ове**: *синове, панове*, остання з яких продуктивна і досі як форма звертання до авдиторії. Збережена така форма у первісному варіанті відомого вірша В. Стуса:

* * *

*Як добре те, що смерти не боюсь я,
І не питаю, чи важкий мій хрест,
Що вам, Богове, низько не клонюся
В передчутті недовідомих верств...*

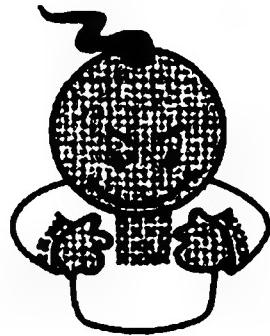
Родовий відмінок

1. Своєрідною ознакою нашої мови є переважне вживання додатка у родовому відмінку (поряд з уживанням західного відмінка) при переходному дієслові: *писати листа (лист), підписати документа (документ)*.

* * *

*Візьміть і шолома спасіння,
і меча духовного, яким є Слово Боже,
а найбільш над усе візьміть щита віри,
яким зможете погасити всі огненні стріли лукавого.*

Послання св. апостола Павла до ефесян

2. Винятково форму родового відмінка використовують для означення частини від цілого, зокрема: *принести води, замовити цукру*.

* * *

Тоді дали хліба, як зубів не стало.

Народна мудрість

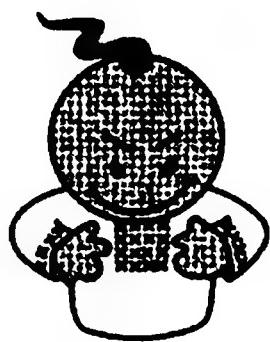
3. Дієслово з заперечною часткою *не* здебільшого вимагає форми родового відмінка:

Знахідний відмінок

*даю дозвіл
купив книгу
звернув на це увагу
порушує Закон про мови
спинити свободу*

Родовий відмінок

*не даю дозволу
не купив книги
не звернув на це уваги
не порушує Закону про мови
свободи не спинити*

* * *

Глухого і німого справи не допитаєшся.

Народна мудрість

Щоб запам'ятати ці важливі і визначальні граматичні форми, можна скористатися так званим мнемонічним прийомом пам'яти, себто оживленням знакових для мови зворотів із фольклору тощо:

*Ой не хочу хатки,
Ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка,
Ні вишневого садка.*

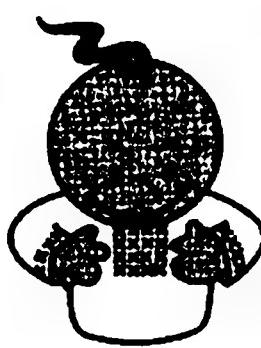
4. Варто задіювати у розмовно- побутовому стилі своєрідний родовий відмінок належності при назвах осіб чоловічого та жіночого роду, що виражений формою присвійного прикметника: *батькова порада* (поряд із частовживаним *порада батька*). В офіційно-діловому стилі,

Ніколи не кажи «не вмію», а завжди кажи «навчусь».

Народна мудрість

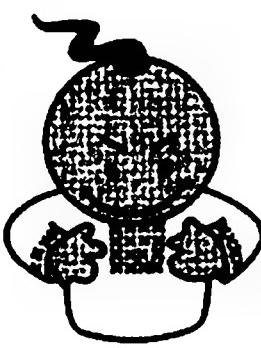
Граматика – це невидимий геніяльний диригент, який без відпо-чинку керує величенно-ським оркестром слів, змушує їх виконувати найрізноманітніші мелодії думки.

I. Вихованець

*Моя кохана вчиться
деклінації:
...давальний, знахідний,
на -е, на -і.
Орудний, однина,
двійня та множина...
Немов ядро в горісі,
зміст заклятий в слові.
Сьогодні є для нас
відміна лиш одна:
Любов, любови, любові,
любов, любов'ю, в любові.*

Б.-І. Антонич

*Міра суворости в ви-
значенні мовних норм
і в їх запровадженні за-
лежить від національної
традиції панівної нації
і підлеглої в їхній взає-
модії.*

Ю. Шерех

що вимагає чіткості означень (номінацій) особи, слід уживати іменникової форми: *запит депутата, виступ мера, оскарження прокурора*.

* * *

Отцєва й материна молитва зо дна моря верне.

* * *

Бабиній дівці все недогода.

* * *

*Удівцеве і вдовине серце, як зимове сонце,
а молодцеве і дівоцьке — як літнє сонце.*

Народна мудрість

5. До своєрідних відмінкових форм належить **безприйменниковий родовий відмінок часу**: *тої ночі* (замість *у ту ніч*), *наступного дня* (замість *на наступний день*), *Іван Франко народився 1856 року* (а не тільки у *1856 році*).

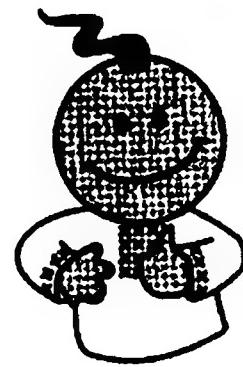
6. Характерною ознакою родового відмінка одинини іменника є варіантність форм **-а (-я)/-у (-ю)**, що зумовлено лексичним значенням слова, його морфемною будовою та наголосом. Упродовж останнього часу спостерігаємо розширення семантичних груп та окремих іменників із закінченням **-у (-ю)**, зокрема між дією Правописів 1960 і 1990 рр. — це назви ігор, танців: *баскетболу, вальсу*; у 90-х роках XX ст. — це група літературознавчих термінів: *міфу, памфлету*; окремих слів: *абзацу, полку, інвентарю, коридору, ляпасу* тощо [30; 78, с. 9–12].

Закінчення родового відмінка одинини іменників чоловічого роду другої відміни

-а	-у
а) назви осіб та персоніфіковані назви: <i>Мороза — морозу;</i> б) назви чітко окреслених предметів і понять: <i>гвинта;</i> в) назви населених пунктів: <i>Лондона, Рима;</i> (за винятком складених назв: <i>Старого Самбору, Кривого Рогу</i>); г) назви мір довжини, ваги, часу: <i>процента, листопада</i> (<i>у</i> — процес);	а) назви речовин, маси матеріалу: <i>меду (але хліба);</i> б) збірні поняття: <i>батальйону, капітулу</i> (але <i>вівса</i>); в) назви будівель, споруд, приміщень: <i> заводу, універмагу</i> (але <i>бліндажа, гаража</i>); г) назви установ, закладів, організацій: <i>інституту, штабу</i> ;

Завершення табл.

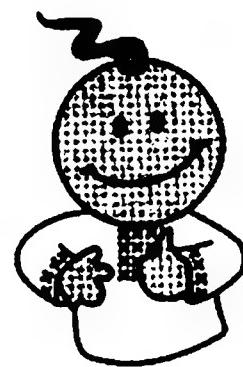
-а	-у
г) назви машин і їхніх деталей: <i>мотора, комбайна</i> ;	г) явища природи, назви почуттів, назви процесів, загальних та абстрактних понять: <i>винятку, принципу, ремонту, спорту</i> ;
д) терміни іншомовного походження: <i>атома</i> , але <i>виду, роду, складу, способу</i> ;	д) літературознавчі терміни: <i>жанру, роману</i> ;
е) іменники зі зменшеними суфіксами: <i>ліска, майданчика</i> ;	е) терміни на позначення процесу: <i>синтезу</i> ;
є) назви деяких будівель, споруд, приміщень та їхніх частин, переважно з наголосом на закінченні: <i>бліндаха, гаража</i>	є) назви ігор, танців: <i>футболу, вальсу</i> (але <i>гопака, козака</i>); ж) назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей: <i>Бугу, Рейну, Афганістану</i> ; з) переважна більшість префіксальних іменників із різним значенням: <i>випадку, відгуку</i>

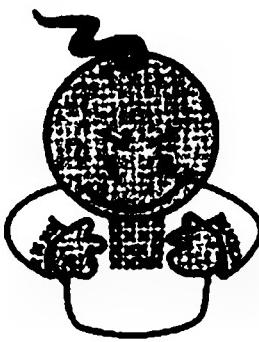
Мовний рівень
державця достатній
цілком,
Якщо знає він
«два язика»,
Володіючи суржиком
(із словником)
Й матерциною
(без словника).
А. Бортняк

Є іменники, де закінчення -а (-я), -у (-ю) родового відмінка розрізняє значення або передає відтінки значень:

-а (-я)	-у (-ю)
<i>акта</i> (документ)	<i>акту</i> (процес)
<i>апарата</i> (прилад)	<i>апарату</i> (установа)
<i>блока</i> (частина споруди)	<i>блоку</i> (об'єднання держав)
<i>буряка</i> (одиничне)	<i>буряку</i> (збирне)
<i>вала</i> (деталь машини)	<i>валу</i> (насип)
<i>дзвона</i> (річ)	<i>дзвону</i> (звук)
<i>елемента</i> (конкретне)	<i>елементу</i> (абстрактне)
<i>знака</i> (позначка, літера)	<i>знаку</i> (слід, відбиток, прикмета)
<i>індикатора</i> (прилад, показник)	<i>індикатору</i> (речовина)
<i>інструментта</i> (одиничне)	<i>інструменту</i> (збирне)
<i>каменя</i> (одиничне)	<i>каменю</i> (збирне)
<i>листопада</i> (місяць)	<i>листопаду</i> (опадання листя)
<i>малюнка</i> (твір малярства, картина)	<i>малюнку</i> (зображення дійсності письменника, актора)
<i>папера</i> (документ)	<i>паперу</i> (матеріал)
<i>пішохода</i> (перехожий)	<i>пішоходу</i> (тротуар)
<i>потяга</i> (поїзд)	<i>потягу</i> (почуття)

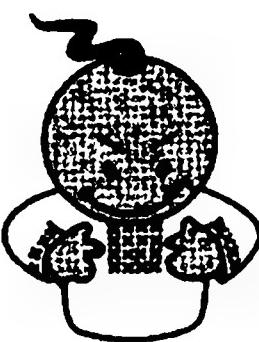

Вчися і від дурня, аби-с
не був таким, як він.
Народна мудрість

Граматиці підкоряються навіть імператори.

Латинське прислів'я

Великий фізик Гіббс був дуже замкненою людиною і звичайно мовчав на засіданнях ученої ради університету, де він викладав. Але на одному засіданні цієї ради, коли вирішували питання про те, відводити в нових навчальних програмах більше місяця математиці чи іноземним мовам, він не витримав і виголосив промову:

— Математика — це мова! — сказав він.

*Із записів
І. Долі-Попова*

Завершення табл.

-а (-я)	-у (-ю)
<i>пояса</i> (предмет)	<i>поясу</i> (просторове поняття)
<i>рахунка</i> (документ)	<i>рахунку</i> (дія)
<i>рога</i> (предмет)	<i>рогу</i> (матеріал; зовнішній кут)
<i>терміна</i> (слово)	<i>терміну</i> (строк)
<i>фактора</i> (маклер — посередник при укладанні угод)	<i>фактору</i> (чинник)

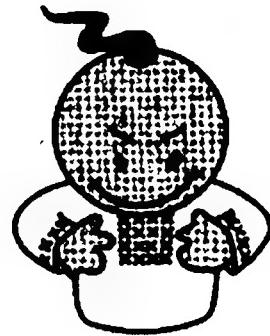
7. Іменники — назви діяча з суфіксами **-ар, -ир, -яр** та кінцевим **-р** у родовому відмінку набувають **закінчення -а** або **-я** (*газетяра, хабара, лікаря*) залежно від групи іменника (твердої, м'якої, мішаної) та від наголошеності чи ненаголошеності цих суфіксів у називному та родовому відмінках.

Тверда група Р. в. -а О. в. -ом	М'яка група Р. в. -я О. в. -ем	Мішана група Р. в. -а О. в. -ем
<p>1. іменники на -р: <i>виход — вихора, -ом</i></p> <p>2. іменники з суфіксами -ар, -яр, -ир, -ир, які постійно наголошенні: <i>футляр — футляра, -ом; командир — командира, -ом</i></p> <p>3. як винятки: <i>долар, варвар, хабар, панцир, пластир, мочар, комар</i></p> <p>4. як винятки: <i>муляр, маляр, столяр, ювіляр</i></p>	<p>1. іменники з ненаголошеними суфіксами -ар, -ир: <i>козир — козиря, -ем; лікар — лікаря, -ем</i></p> <p>2. іменники з кінцевим -р: <i>Ігор, Лазар, якір, ледар, лобур, кучер (волосся)</i></p> <p>3. іменники з наголошеними суфіксами -ар, -ир (при відмінюванні в них наголос переходить на закінчення): <i>проводир — проводиря, -ем; секретар — секретаря, -ем; шахтар — шахтаря, -ем</i></p>	<p>іменники з суфіксом -яр, що є назвами людей за характером діяльності: <i>скляр — скляра, -ем; школяр — школяра, -ем</i></p>

8. Родовий відмінок множини (здебільшого залежно від того, до якої відміни належить іменник, від діялектного побутування і позамовного правописного втручання у радянські часи) має такі закінчення: **-ів, -ей**, нульове закінчення, варіантні форми. Починаючи з 90-х

років ХХ ст., спостерігаємо тенденцію до збільшення форм на **-ів**: *партизанів, солдатів, ватів (ват), кіловатів (кіловат)*.

-ів	Варіантні форми	Нульове закінчення	-ей
брелоків	брітв — бритов	болгар	галузей
грамів	ват — ватів	бур	гастролей
грузинів	війн — воєн	вірмен	грошей
карелів	грабель — граблів	галичан	доповідей
кілограмів	гривень — гривен (жіноча	галъм	зустрічей
корективів	прикраса)	ден	медалей
мандинів	губ — губів	жител	моделей
осетинів	кіловат — кіловатів	заробітчан	осей
партизанів	легень — легенів	канікул	паралелей
помідорів	мам — мамів	конопель	повеней
солдатів	піль — полів	литавр	подорожей
суддів	окуляр (у мікроскопі) —	облич	попадей
стилів	окулярів	піддаш	постатей
татів	раз — разів	підошов	путей
тунелів	серць — сердець	слов'ян	саней
центнерів	сосон — сосен	татар	солей
шпротів	старост — старостів (весільних)	хутер	статей
		циган	тіней

Карл V, римський імператор, казав, що еспанською мовою з Богом, французькою з друзями, німецькою з ворогами, італійською з жіночою статтю говорити належить.

М. Ломоносов

9. З огляду на політичне вилучення Правописом 1933 і 1946 років закінчення **-и** родового відмінка іменників третьої та четвертої відміни (*незалежності, соли, імени, племени*) і запровадження спільногого з російською мовою закінчення **-і**, природно і справедливо повернати в усне і писемне мовлення питоме закінчення: *Руси, осени, солідарності, тімени*.

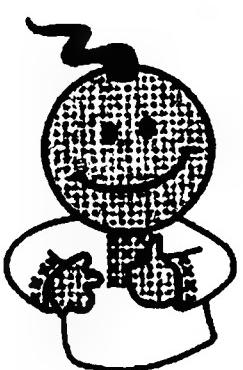
* * *

*Люди часто живуть після смерті:
Вріже дуба, аходить і єсть,
Перепродує мислі підтерті
У завулках тісних передмість.*

В. Симоненко

Давальний відмінок

Іменники чоловічого роду другої відміни у давальному відмінку мають закінчення **-ові (-еві, -єві)**: *пам'ятник Степанові Бандери* — це найдавніша і визначальна відмінково-граматична ознака української

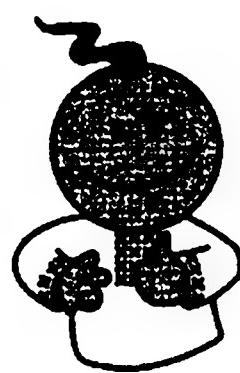

— Татусю, а як написати у творі про звірства Герасима:

«Поки він служив у поміщиці, він утопив 25 Мум, Мумів чи Муму?»

— Так напиши просто:

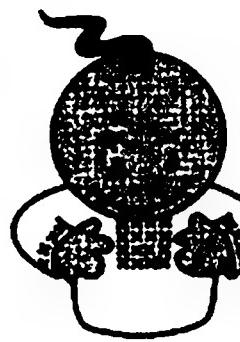
«Муміфікував усю річку!»

Що таке телеграфний стовп?

Це добре відредактована сосна.

А. Зосимов, В. Голік

*Ровесники, не знаю,
як писать.*

*Яке писать! Гатити
в дзвони треба, —
«Руків'я» нишкне,
бряца «рукоять»,
Линяє «небо»*

від свавіля «нєба».

*I в нашій хаті,
хай би йому грець,
У наші душі здавна
й не потрошку*

*Накрапало
із «братньої» слівець:
— Канешно єсть.
А ти узяв картошку?*

С. Ткаченко

мови. Теперішнє навальне використання форм на **-у** (попри вживання його у південно-східному наріччі) — інтерферентний вплив російської мови. Паралельне закінчення **-у (-ю)** слід уживати:

*по-перше, коли поряд у цьому відмінку стоять два іменники чоловічого роду, один з яких уже має закінчення **-ові (-еві, -еві): панові ректору;***

*по-друге, тільки на **-у** закінчують прізвища, що мають суфікси **-ов, -ев, -ев, -ів, -ів, -ин, -ін, -ін: панові Романову (Романіву), добродієви Романишину.***

* * *

Дурному синові і батькове багатство не в поміч.

* * *

Лedaщо син — батькові гріх.

Народна мудрість

Знахідний відмінок

Назви істот у знахідному відмінку вживають у формі родового відмінка, а неістот — у формі називного відмінка: *розробив проект — бачив хлопця*. Своєрідність нашої мови в тому, що низка іменників чоловічого роду, що не є назвами істот і не виражає частковості, мети тимчасовості користування, набуватиме у знахідному відмінку, крім форми називного, також і форму родового відмінка. Така граматична форма виникає під впливом іменників — назв істот: *співати пісень, підписати рапорта, прочитати універсала*.

Орудний відмінок

1. Чи правильно вживати **орудний відмінок дійової особи**, себто — *підписано нотаріусом, затверджено головою ради, дорогу викладено робітниками, двері відчиняються водієм?* Такі форми ненормативні, позаяк **орудний відмінок** виражає знаряддя, за допомогою якого виконано дію, — особа аж ніяк не може бути тим знаряддям, тому правильно: *нотаріус підписав документ ручкою; голова ради затвердив; робітники виклали дорогу асфальтом*. Природа цієї помилки криється у *«Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронти в справі граматичній»* (1933 р.). У першому пункті цього документа зазначено, що «усування орудного відмінка дійової особи при формах на **-но, -то** при пасивних присудках і атрибутих», на зразок *«це зроблено мною», «за-*

тверджено з їздом» є «націоналістичним шкідництвом», «націоналістичним рецептом» і «навмисною дискредитацією післяжовтневої доби розвитку української літературної мови» [60, с. 149]. Відомі мовознавці 20—30-х років ХХ ст. (О. Курило, О. Синявський, Б. Антоненко-Давидович) і сучасні (І. Вихованець, О. Сербенська та ін.) зауважують, що вживання особи в орудному відмінку при пасивних дієприкметниках на -ний, -тий (злодій убитий міліціонером); -но, -то (мною звернуто увагу) і у формі третьої особи однини чи множини пасивного дієслова на -ся (*дім будується робітниками*) — не характерні для української мови. Орудний відмінок уживаємо там, де ставимо запитання чим?, а не ким? [1, с. 108—109; 2, с. 22—23; 7, с. 62; 26, с. 55—56; 49, с. 199—203].

2. Останнє десятиліття спостерігаємо відроджену тенденцію вживати **орудний відмінок зі значенням місця руху**: *йти вулицею, турне областями* (поряд із *по вулиці, по областях*), де йдеться зокрема про односпрямований рух. Якщо форми орудного відмінка виражають загальне значення місця, простору руху, то форми місцевого відмінка з *по* виокремлюють і увиразнюють момент спрямованості дії — як односпрямованої: *лізти по дереву*, так і ще більшою мірою різноспрямованої: *ходити по кімнаті* [57, с. 98].

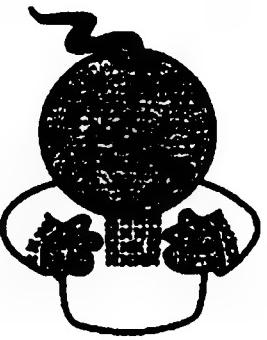
3. Правильно вживати **орудний відмінок зі значенням засобу дії**, що випливає з рекомендацій 20-х років ХХ ст.: *надіслати поштою, факсом, телеграфом; говорити телефоном*.

4. Орудний відмінок часу, на відміну від родового, має відтінок невизначеного часу, що зазвичай передано через форму множини: *цього дня — цими днями; одної ночі писали — ночами писали*. Б. Антоненко-Давидович наголошує на таких слушних формах орудного відмінка часу [2, с. 24]:

*останнім часом замість в останній час
цими днями замість на цих днях
іншим часом замість в інший час.*

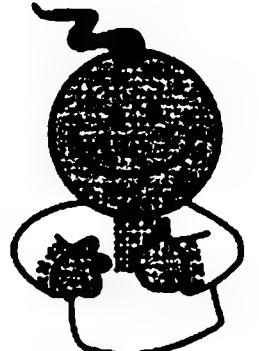
5. Закінчення іменників в орудному відмінку залежить від їхньої відміни та групи: *межею* (мішана група), *столяром* (тверда група), *інвентарем* (м'яка група). Поодинокі іменники мають паралельні форми **-ами, -ями -ми**:

*ворітьми (воротами), слізми (слозами),
дверми (дверіма), грішми (грошима),
колісми (колесами), гістыми (гостями).*

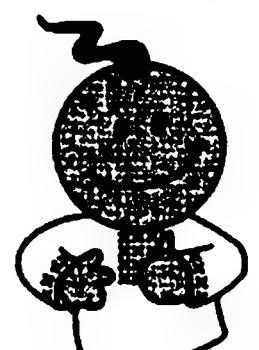

Цифри не брешуть,
а цифрами запросто.

М. Звонарьов

Мрія жінки — бути
жінкою мрії.

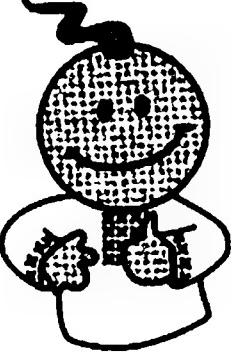

Прийшов до суду селянин скаржитися, що його побили. Суддя запитує:

— *Какім образом вас ударіл?*

— *Ніяким образом ме- не не били. Хіба якоюсь чортівнею.*

Місцевий відмінок

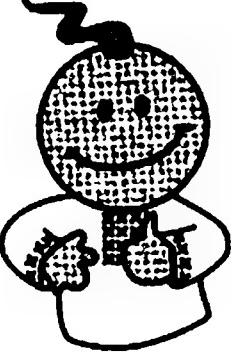
У місцевому відмінку перед закінченням **-і** приголосні **г, к, х** у питомих словах переходят у **з, ц, с**: *рука — руці*. Сьогодні спостерігаємо тенденцію чергування цих приголосних у словах іншомовного походження, переважно власних назвах, як спосіб пристосуватися до нашої фонетико-морфологічної системи: у *Кенігсбергу /-зі/, у Ляпцігу/-зі/, у Мозамбіку /-ци/, в Іраку/-ци/*; *при анилагу/-зі/, у друку/-ци/, -ові, в шоку/-ци/* [58, с. 47—48]. Ортографічні словники поки що непослідовно передають це явище, однак воно має всі підстави, щоб поширитися в мові і стати нормою.

2. Помилково вживати іменники множини з закінченням **-ам, -ям**: *розвезти товар по складам* замість правильного *розвезти по складах*. Це наслідок чужомовного впливу.

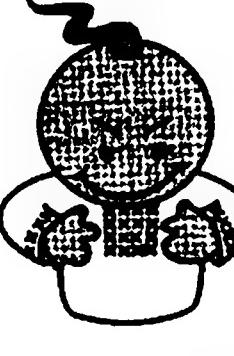
3. Іменники, залежно від будови, наголосу та позначення істот чи неістот, осіб чи не осіб, набувають паралельних або різних закінчень: **-ові, -еві, -еві; -у, -ю; -і**.

Таблиця відмінкових закінчень іменника у місцевому відмінку

-ові, -еві, -еві/-у, -ю	-у, -ю/-ові	-у, -ю	-і/-ї
назви істот чоловічого та середнього роду (з суфіксом -к-)	назви неістот чоловічого та середнього роду з суфіксами -к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о)	назви неістот од- носкладових основ із закінченням -у, -ю в родовому від- мінку, якщо наго- лос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення	назви неістот чоловічого та середнього роду (переважно безсуфіксні)
при президентові/ при президенту, на добродіеві/на добродію, на дитяткові/при дитятку	у будинку — у будинкові, у підрахунку — у підрахункові	у бою, на льоду, на снігу, на шляху	в акті, у декреті примітка 1: залежно від місяця наголосу в слові мо- жливе паралельне закінчення: у краї — у краю, на торзі — на торгу; примітка 2: із прийменником по можливи паралельні закінчення: по Дні- пру — по Дніпрі

Телефонує один наркоман іншому:

- Ти де?
- Я на дні народження.
- Ого, а де воно, дно народження?

Звук смертний, літера безсмертна.

Народна мудрість

Кличний відмінок

1. Із усіх українських правописів ХХ ст. вперше назву клічного відмінка вжито у Правописі 1990 року. Форму клічного відмінка використовують у звертаннях в однині іменників чоловічого і жіночого роду. У попередніх кодексах це поняття називали **клична форма**. Якщо Правопис 1933 року (у перевиданні 1936 року) зазначає, що імена типу *Жак, Джон, Джорж, містер, сер* клічної форми не мають, то Правопис 1946 року (щоб уподобнити до російської мови) вперше узаконює можливість у звертаннях уживати закінчень називного відмінка. Правопис 1960 року розширює межі вживання клічної форми на імена типу *Жак — Жаку, Людвіг — Людвігу*, але водночас уводить роздвоєну норму:

*«У звертаннях, що складаються із двох власних назв — імен та по батькові, обидва слова мають закінчення клічної форми або вживаються у формі називного відмінка: *Іване Петровичу і Іван Петрович*».*

Еволюція закінчень клічного відмінка припинила свою варіантність у Правописах 1990 і 2007 років: *«обидва слова мають закінчення тільки клічного відмінка: Ганно Іванівно»* (Правопис 2007 р. не вживає слова *тільки*), а також у правописах подано додаткові приписи [62, с. 32; 63, с. 73; 64, с. 84—85; 65, с. 71; 66, с. 90; СД ВІЛ, с. 310]:

а) у звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму клічного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге слово може мати і форму називного відмінка: *добродію секретар (секретарю), пане голово (голова)*;

б) у звертаннях, що складаються з загальної назви та імені, форму клічного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: *колего Степане, друге Олеже*;

в) у звертаннях, що складаються з загальної назви та чоловічого прізвища, форму клічного відмінка може мати не тільки загальна назва, а й прізвище: *пане Петренко і пане Петренку*;

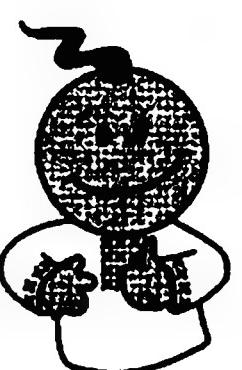
г) змінювані прізвища мають паралельні форми називного і клічного відмінка: *Лучине і Лучин*.

Очевидною є суперечність між двома останніми пунктами: якщо змінюване прізвище має паралельні форми називного і клічного відмінка, то це вможливе у звертаннях вживати прізвище також у паралельних формах: *пане Петренко і пане Петренку*. Правда, існують прізвища такої будови (зокрема на -ук, -юк, -чук, -ак, -як, -чак),

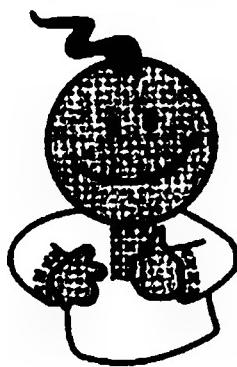

*Пиши мені, калино,
будь здорована,
Ніколи не продам тебе
на дрова,
За цілий світ, за всесвіт
не продам,
Тож клекоти назустріч
всім вітрам,
Тож крила підіймай
свої тугії
Безсмертним цвітом
правди і надії!*

І. Драч

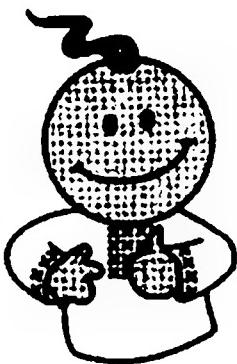

*Коханий — розповсю-
джена форма звертан-
ня до представника чо-
ловічої статі, чиє ім'я
на цю пору випало з па-
м'яти.*

— Пане полковнику, як ви гадаєте, московити не можуть чи не хочуть вивчати нашої мови?

— І не можуть, і не хочуть, а ще й не мають часу: то п'ють, то воюють, то матуються, то похмеляються. Все їм ніколи.

Їде чоловік на машині, йому назустріч жінка. Також на авті. Жінка відчиняє вікно і кричить:

— Обережно, козел! Чоловік, обурений, відчиняє вікно і навздогін машині жінки що є сили кричить:

— Сама коза! ...Заїздить за поворот і врізається в козла, що стоїть посередині дороги.

що їхній кличний відмінок створює стилістичний ефект, часто використовуваний у художніх та публіцистичних текстах: *пане Кравчуче, пане Біляче*:

*Не хочу — ні! — цих похорон. Прости.
Хай тільки ворон тричі десь прокряче,
Що вже похованій ти, неповторний ти,
Осьмаче-символе, як Вій від мук незрячий!*

«Пам'яті Т. Осьмачки» Е. Маланюк

2. Закінченням кличного відмінка здебільшого залежить від часу активного побутування, від відміни, групи, будови та наголосу іменника, але, попри це, для нього характерна варіантність та несистемність форм, що закріплена чинним правописом та ортографічними словниками: будівнику — будівниче, Олегу — Олеже, Ігоре — Ігорю, газетяре, стоматологу [18 с. 39—42; 76, с. 32—34]. Типові і поширені приклади вживання кличного відмінка пропоную в таблиці.

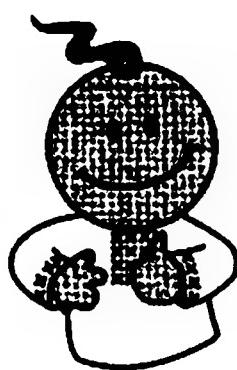
* * *

Будь собі, Семене, без мене!

Народна мудрість

Таблиця форм клічного відмінка

Група іменника	І відміна		ІІ відміна		ІІІ відміна	
	Називний	Клічний	Називний	Клічний	Називний	Клічний
-а:	-0: голова зборів <i>[не голов- вуючий]</i>	1. нульове зак.: <i>Iванe,</i> <i>Олег</i>	-е <i>Iванe,</i> <i>Оле же</i>	нульове зак.: <i>любовe</i>	-е <i>любовe</i>	-е <i>любовe</i>
Тверда	2. зак. -0: <i>Петро,</i> <i>тато</i>	2. зак. -0: <i>Петре,</i> але <i>taty</i>	-е <i>Петре,</i> але <i>taty</i>			
M'яка	3. односкл. ім.: <i>син</i>	3. односкл. ім.: <i>сину</i>	-у <i>сину</i>	4. зменшені форми з суфіксом -ик, -ок, -к-0: -у <i>синку,</i> <i>Петрик</i>	-ю <i>Сергiю,</i> <i>Ігорю,</i> <i>добродiю</i>	-у <i>товаришу,</i> але <i>Доббуше,</i> <i>газетяре,</i> <i>кресляре,</i> <i>стороже,</i> <i>школяре</i>
	1. -я: <i>суддя,</i> <i>Іння</i>	1. нульове зак.: <i>Сергiй,</i> <i>Ігор,</i> <i>добродiй</i>	-е: <i>судде,</i> <i>Інне</i>	1. нульове зак.: <i>отець,</i> <i>хлопець</i>	-ч-е <i>отче,</i> <i>хлопче</i>	-у <i>товаришу,</i> але <i>Доббуше,</i> <i>газетяре,</i> <i>кресляре,</i> <i>стороже,</i> <i>школяре</i>
	2. -ія: <i>президiя</i>	2. із суфіксом -ещь: <i>отець,</i> <i>хлопець</i>				
Мішана	-а: <i>душa,</i> <i>тешa</i>	-е: <i>дущe,</i> але <i>тешo</i>		нульове зак.: <i>товариши,</i> <i>слушач</i>		

Вершина «політичної глупоти» від Європарламенту

Традиційне звертання «місіс», «міс», «мадам», «мадемуазель», «фрау», «фрайлянд», «сенйора» і «сенйорита» вживати не рекомендують. На думку винахідливих депутатів з Європарламенту, вони «дискримінаційні». Ініціатива заступити традиційні слова на «нейтральні» належить генеральному секретареві Європарламенту Г. Ромерові. Натомість шотландський член парламенту С. Стівенсон називає цей «винахід» «вершиною політкоректної глупоти».

З газети

4.2. Називання осіб в офіційно-діловому спілкуванні

Якось під час виборчої кампанії на зустрічі з луchanами голова парламенту і віце-президент НАН України В. Литвин продемонстрував диво-етикет у спілкуванні з виборцями. Один чоловік нагадав Литвинові про його спікерство як про безвідповідальність перед країною і, безнадійно махнувши рукою, почав вибиратися з негустого натовпу. Достойник натомість загукав у мікрофон:

— Дядьку... Дядьку! Послухайте, дядьку!

«На оте п'ятирозове «дядьку», що долинуло й до олійного ряду, один із продавців зауважив: «Культура приїхала...». А жіночка з різоколірною «кравчучкою» докинула: «Ага, і віра християнська». Це вже вона, ма-бути, про інші слова довголітнього номенклатурника: «Я такий же, як ви. Я на Поліссі народився, на фермі, у яслах». У яслах? Син Божий, не інакше» [54, с. 6].

Для партійної посткомуністичної номенклатури і досі чужі слова-регулятиви (лат. *regula* — «правило, норма») — загальні іменники, уживані для називання людей і звернення до них — *пан*, *пані*, *добродій*, *добродійка*, які в українському суспільстві не мали виразного суспільного марковання (зокрема, слово *пан* з часом втратило свою соціальну обмеженість), і з допомогою них зверталися до будь-якої шанованої людини. Перша фіксація в давньоукраїнських текстах слова *пан* у препозиції до особової назви сягає XIV ст. і походить із галицько-волинської землі: *пан Лісота*, *пан Микита*. На думку С. Медвідь-Пахомової, це зумовлено західнослов'янським впливом. Згодом така форма поширилася на інші українські терени [33, с. 153].

Слово *пан* (первісно *гпан* — іран. *gau* — «корова, бик, велика рогата худоба» і *rāna* — «захист, охорона, сторожа») сягає давніх іранських запозичень і означає «пастух, охоронець, захисник» [ЕСУМ 4 с. 273]. Це слово поширене в білоруській, польській, чеській, словацькій, верхньо-і нижньолужицьких мовах, а також молдовській. Про побутування його всіма теренами України свідчить народна творчість:

*Добрий вечір тобі,
Пане господарю!*

Підтверджує це і творчість письменників різного часу від І. Котляревського до І. Франка: *пане Возний*, *пане меценасе*. В офіційно-діло-

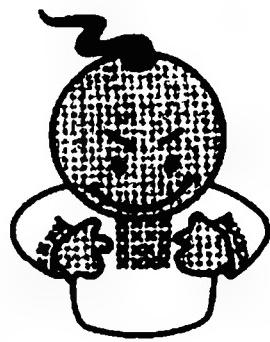
вому спілкуванні його вживають, сполучаючи з номенклатурними називами: *пане Президенте, пане міністре, пане консуле, пане голово*. У жодному випадку не сполучають слова *пан* з іменем людини — високопосадовця, зокрема міністра: *пане Іване* (треба *пане міністре*). Таке сполучення можливе, якщо «адресат молодший, однакового віку або не на дуже багато вищий за соціальним становищем» [44, с. 103]. Поряд із іменем по батькові слова *пан* не вживають: *пан Дмитро Іванович* (треба *пан Дмитро* або *Дмитро Іванович*). У формі звертання *пані* і *панове* слово *пані* (називний відмінок однини *пáня, пánі*; орудний відмінок однини і множини *панею* і *панями*, родовий множини *пань*) як ужите в множині наголошують на останньому складі за аналогією до *хатí, бабí* [17, с. 15—17; 24, с. 25].

У військовій царині, відколи проголошено незалежну Українську державу, Статут внутрішньої служби у війську передбачав вільно вживати дві форми на вибір: *пане і товаришу* — аж поки 2004 р. Верховна Рада України не ухвалила закону, згідно з яким затверджено як єдину останню форму [42, с. 28].

Слова *добродій* не вживають в офіційно-ділових ситуаціях, але у випадку з паном Литвином воно саме до потреби, замість знеособленого та заниженого «дядьку». Відроджується традиція вживати це слово як прикладку до слів *пан і пані*: *пане добродію!, пані добродійко!*

Слово *товариш* (турец. *tavar* — «майно, худоба, товар» і *eş* (або *iş*)) досі має на собі семантичне навантаження з радянських часів, хоч в українській мові воно відоме від XV ст. і широко вживане серед ко-зацтва: *пане товаришу*, а також під час визвольних націоналістичних змагань: провідник ОУН Є. Коновалець звертався до молодих людей — *товаришу*, а слово *друг* у цій організації символізувало належність до рядів ОУН: *друг Олег Кандиба, подруга Олена Теліга*. Статутним в УПА було звертання *друже командире* [42, с. 28; 44, с. 108—109]. Звертання *колего, колеги* свідчить про спільність праці, позаяк з латинської воно означає «співурядник, помічник, товариш».

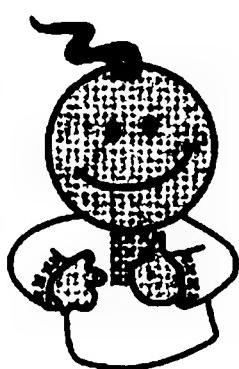
Проявом безкультурності є форми звертання за статевою ознакою (*жінко, мужчино*), зокрема тоді, коли до жіночої статі застосовують зменшено-пестливу форму, на зразок *жіночко*. Такі «статеві» форми навіяні радянським часом і скопійовані з російської, яка, втративши своїх *государей* і *государеней*, зосталася лише з *эй, девушка! Женщина! Мужчина!*... Тому й кричав відомий персонаж — «дядьку!»

*Утворені від іndoевропейської основи *ра* «захищати, охороняти, берегти», слово *пан* і численні похідні імена та назви несуть найдавніші поняття й уявлення світоглядного, соціального, логіко-юридичного, військового плану. Первоначально «захисник, охоронець, воїн» слово *пан* розвинулося до значень «господар, володар, правитель, князь, гетьман», воно безпосередньо стосується воїнського стану, недвомісно вказує на право обов'язок воїна — захищати, охороняти, берегти.*

За абсурдною логікою його вилучено з ужитку в споконвічній сфері — військовій, яка його породила.

С. Наливайко

— Женщина, останні
ви до каси?

— Женщина, ви йдете
в Черкаси?

— Женщина, які в вас
гарні очі!

(Є ще в нас до «жен-
щини» охочі).

* * *

— Добродійко, цікаво
дуже знати...

— Добродійко, пус-
тіть заночувати!

— Не гнівайтесь, будь
ласка, люба пані:

Ці квіти не для вас —
для панни Тані.

* * *

Є жінка в нас (жінки —
то вже жіноцтво):

Своя, сусідська,
братова, чужа,

А «Женщина» — то ніби
склянка оцту,

То на живій тканині
мови — ржса.

В. Маснюк

В офіційно-діловому спілкуванні побутує і трикомпонентна формула звертання до людини: на ім'я по батькові та прізвище. Історичний розвиток системи називання людини в Україні засвідчує, що впродовж XIV—XVIII ст. її ядром було двокомпонентне називання: *особове ім'я + патронім* (називання за батьком з допомогою суфіксів -ук, -юк, -чук, -ак, -як, -чак, -енко, -ів, -ич, -ович: *Іван Петрів і особове ім'я + прізвисько: Василь Продан*). Саме в цю пору серед знаті (у XVI—XVII ст. серед заможного міщанства) поширилася практика називатися трикомпонентно, зокрема з суфіксом -ич, вживання якого не мало таких жорстких обмежень соціального характеру, як це було в росіян. Використання такого типу найменувань аж ніяк не можна пояснювати російськомовним впливом із кількох причин: по-перше, приклади походять із територій, що не перебували під політичним чи мовним впливом Московії, а навпаки, — під польською зверхністю (*міщанин Іван Мисцевич Крупчанка*); по-друге, традиція використовувати трикомпонентний спосіб називання людини не переривалася від XIII ст. (князь *Юрій Глібович Белзький*). У XVII—XIX ст. цей спосіб хоч і не переважає на тлі інших засобів визначення особи, однак за рахунок втрати суспільних обмежень розширює коло свого побутування [31, с. 16—18; 33, с. 154; 71, с. 132]. Водночас він зостається невластивим народному середовищу, що сприймає його як панську чужу форму. Зокрема, російське тричленне іменування близьку спародіював Т. Шевченко в поемі «Юродивий», взявши за об'єкт висміювання київського генерал-губернатора Дмитра Гавrilовича Бібікова та харківського генерал-губернатора князя Долгорукова [31, с. 17]:

*Во дні фельдфебеля-царя
Капрал Гавrilович Безрукий
Та унтер п'яний Долгорукий
Украину правили.*

Неспростовний і той факт, що з другої половини XIX ст. звичай уживати імена по батькові на -ович, -евич, -івна у функції шанобливої форми іменування осіб поширився Лівобережною Україною під впливом російської ідентифікації.

Основна тенденція сучасного називання особи в офіційно-діловій царині — це паралельне використання дво- і трикомпонентних формул із виразною перевагою двокомпонентного називання в Західній Україні.

4.3. Особливості правопису та відмінювання імен, імен по батькові та прізвищ

4.3.1. Нормативність імен та імен по батькові

Формам власних імен, на відміну від загальновживаної лексики, властива більша варіантність. Певною мірою це зумовлено тим, що абсолютна більшість наших імен запозичена з грецької мови: *Василь, Дмитро, Оксана*; латинської: *Віктор, Максим, Наталя*; гебрайської: *Захар, Михайло, Марія*; зі скандинавської: *Ігор, Олег, Ольга*. Входячи до нашої мови, вони зазнавали різного пристосування. До питомо наших імен належать: *Всеволод, Людмила, Ярослав*; кальковані з грецької (буквально перекладені): *Віра* (грец. *Pistis*), *Надія* (грец. *Elpis*), *Любов* (грец. *Charis*), *Богдан* (гр. *Theodotos*), *Богодар* (грец. *Theodoros*) [43, с. 111].

Серед нормативно-варіантних такі імена:

Анастасія — Настасія

Антін — Антон

Гнат — Ігнат — Ігнатій

Григорій — Григір

Ілля — Ілько

Ірина — Ярина

Йосип — Осип

Зеновій — Зиновій — Зіновій

Костянтин — Кость

Наталя — Наталя

Олександра — Олеся — Леся

Олексій — Олекса

Остап — Євстахій — Євстафій — Стхай — Стах

Охрім — Ефрем

Панас — Опанас — Афанасій

Свирид — Свиридон — Спиридон

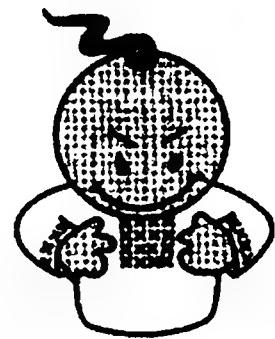
Севастян — Севастіан — Себастьян

Софрон — Сопрон — Супрун

Теодор — Тодор — Федір

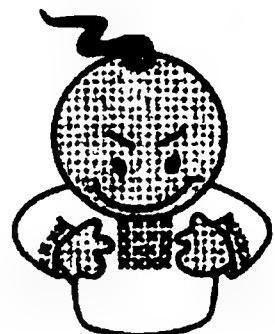
Тиміш — Тимко — Тимофій

Тихін — Тихон

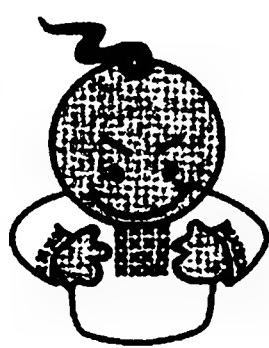
...власні назви людей — це найзагальніші й най-індивідуальніші та най-більш міжнародні й най-більш національні слова водночас. Це визначає когнітивно-ментальну типологічну природу імен, призначення яких у тому, щоб виражати і словесно закріплювати типи духової організації народу.

I. Фаріон

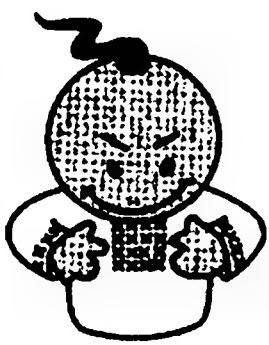
Імена — це згорнуті в собі духові центри.

П. Флоренський

... ім'я неможливо пereklastи іншою мовою цілком адекватно, як і неможливо перенести його геть чужим в іншу мову — воно мусить бути співвідтворено в іншій мові, а отже, бути іншим аспектом того ж іменного типу.

П. Флоренський

... всяке ім'я є не паличка, а сутнісний знак [речі], символ, обтяженний довгим шлейфом історико-культурної наповненості, і зміна імені — завжди входження в мережу інших смыслових зв'язків, а відтак і зміна істоти перейменованого...

О. Забужко

**Тодосій — Тодось — Феодосій
Устим — Устин — Юстим — Юстин
Юлія — Уляна — Оляна тощо.**

Про визначальну роль імені в житті людини яскраво свідчить оповідка від Е. де Мелло.

НАЗВАТИ ПЕРВІСТКА

Коли прийшов час назвати первістка, чоловік та жінка почали сваритися. Вона хотіла назвати його на честь свого батька, він — на честь свого. Врешті-решт звернулися по допомогу до равина, щоб той розсудив їх.

— Як звали твого батька? — запитав равин чоловіка.
— Абія.
— А як звали твого батька? — запитав він його дружину.
— Абія.
— То у чому річ? — збентежено дивувався равин.
— Бачите, раві, — мовила жінка, — мій батько був людиною ученою, а його батько був конокрадом. Як же можу я дозволити моєму синові мати ім'я такого чоловіка.

Равин задумався, позаяк справа справді була делікатна. Він не хотів, щоб якась одна сторона почувалась у виграші, а інша в програші. Отож, врешті-решт він сказав:

— Ось що я вам пропоную зробити. Назвіть хлопчика Абієм. Тоді почекайте та подивіться, чи стане він ученим, чи конокрадом. Тоді знатимете, на честь кого ви його назвали [15, с. 177–178].

* * *

Низка імен має своєрідний правопис:

— зберігаємо подвоєння:

Алла, Аполлон, Белла, Ганна, Геннадій, Іванна, Ілья, Інна, Жанна, Елла, Емма, Нонна, Палладій;

— апостроф ставимо після губних б, п, в, м, ф; задньоязикових г, к, х; дрижачого р перед йотованими я, ю, є, ї:

Дем'ян, Лук'ян, Валер'ян, Мар'ян, Любов'ю;

— м'який знак не пишемо:

Касян, Омелян, Уляна, Тетяна, але Люсьєна;

— імена Ігор, Лазар (на відміну від Віктор — Віктора, -ом, Макар — Макара, -ом) належать до м'якої групи, тому в родовому та орудному

відмінках матимемо *Ігоря, Ігорем; Лазаря, Лазарем* (але *Ігорович, Лазарович*);

— ім'я *Лев* при відмінюванні має паралельні форми: *Лева, Левові* та *Льва, Льзові*.

Від імен утворюють присвійні прикметники, що означають належність чогось чи когось іменованій особі. Імена, що належать до першої відміни (закінчення **-а, -я**: *Сава, Марина*), утворюють присвійні прикметники з допомогою суфіксів **-ин** (*Савин, Маринин*), **-їн** (*Надіїн*), **-ін** (лише *Іллін*). Якщо їхні основи закінчуються на **г, к (шк), х**, то перед суфіксом **-ин** вони змінюються на **ж, ч (щ), ш**: *Ольжин, Лучин, Мелащин, Явдошин*. Імена, що належать до другої відміни (закінчення **нульове** та **-о**: *Сергій, Петро*), утворюють присвійні прикметники з допомогою суфіксів **-ів (-ев, -ев)**: *Василів брат — Василева сестра, Андріїв конверт — Андрієва папка*.

Імена по батькові від власних імен утворюють тільки з допомогою суфікса **-ович, -івна (-ївна)**: *Васильович, Петрович, Сергійович; Василівна, Петрівна, Сергіївна*. У родовому відмінку однини імена по батькові на **-івна (-ївна)** мають форму *Сергіївни, Петрівни* (а не *Сергіївної, Петрівної*).

Низка імен по батькові має паралельні форми:

Ілля, Ілько — Ілліч, Іллівна; Ількович, Ільківна;

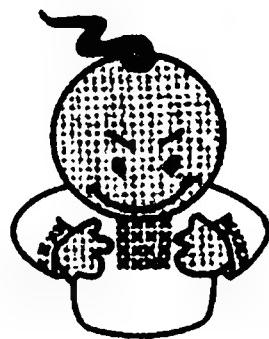
Кузьма — Кузьмич, Кузьмівна і Кузьмович, Кузьмівна;

Лев, Левко — Левович, Львович, Левівна, Львівна; Левкович, Левківна;

Лука — Лукіч, Луківна і Лукович, Луківна;

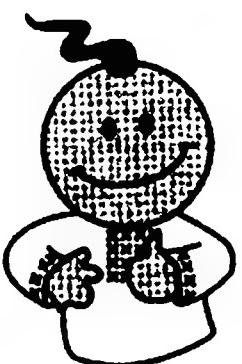
Микола — Миколайович, Миколаївна і рідше Миколович, Миколівна;

Хома — Хомович, Хомівна і Хомич, Хомівна.

Ім'я людини — не плащ, що вільно коли-хається в ней на плечах, який можна пригладжувати та обсмікувати, а щільно, наче шкіра, прилеглий одяг. Його не можна скребти і різати, не поранивши самої людини.

В. Гете

Лесь Мартович скав Vasilevi Stefani-ku:

— Ти пам'ятаєш, Василю, як ми колись хотіли написати разом одну річ? Напишімо тепер. Ти маєш таке ім'я.

— Добре, Лесю, поділимо працю. Ти пиши, а я підпишу.

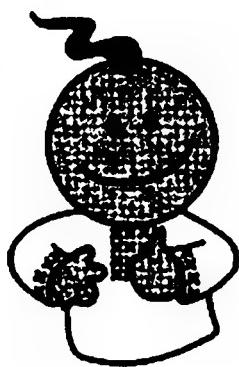
*Із записів
І. Долі-Попова*

4.3.2. Нормативність прізвищ та топономів

Прізвища, залежно від називання статі та залежно від будови, почасти і від походження, мають різні типи відмінювання.

1. Чоловічі прізвища іменникового типу, що мають нульове закінчення (*Щербак, Рись*), **-к-о** (*Кривко*), **-енк-о** (*Петренко*), відмінюють так, як іменники другої відміни: *вулиця Івана Франка, брати Клички, разом з Литвином*.

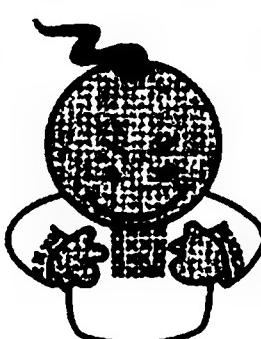
2. Жіночі прізвища іменникового типу, що мають нульове закінчення (*Щербак, Рись*), **-к-о** (*Кривко*), **-енк-о** (*Петренко*), не відмінюю-

**Допотопне прізвище
Прибіг якось**

до райради
Тягниядно Сава.
— Хочу прізвище
змінити.

Ось моя заява.
Бо прізвище Тягниядно
Допотопне стало.
Я нове собі придумав
Тягниодеяло.
П. Глазовий

**Будова прізвища —
один із визначальних
способів індивідуалізації
етносу.**

I. Фаріон

ють: зустріч із пані Щербак, приїзд спортсменок (змагунок) Кривко, книга письменниці Петренко. Характерно, що Правопис 1929 року востаннє подавав паралельну норму: незмінюваність прізвища й утворення прикметникової моделі з допомогою **-ова** (-ева, -єва): *пані Щербак і пані Щербакова* та іменникової **-к-а**: *пані Антонович і пані Антоновичка* [61, с. 71].

3. Чоловічі прізвища прикметниково-присвійного типу з суфіксами **-ів** (-їв) мають два способи відмінювання: з чергуванням звука [i] з [o], [e] і без нього. У прізвищах на **-ів** звук [i] чергується з [o] після твердих приголосних (*Степанів* — *Степанова*, бо *Степан*), [i] з [e] після м'яких та шиплячих приголосних (*Іванців* — *Іванцева*, бо *Іванець*, *Лукашів* — *Лукашеву*, бо *Лукаш*).

Н. Павлів
Р. Павлова, Павліва
Д. Павлову, Павліву
З. Павлова, Павліва
О. Павловим, Павлівим
М. при Павлові, -у, Павліві, -у
Кл. Павлове, Павліве, Павлів

Ковалів
Ковалева, Коваліва
Ковалеву, Коваліву
Ковалева, Коваліва
Ковалевим, Ковалівим
при Ковалеві, -у, Коваліві, -у
Ковалеве, Коваліве, Ковалів

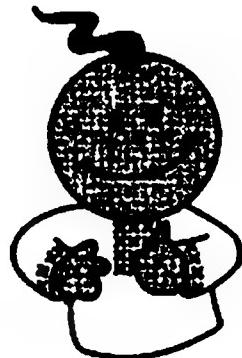
4. Жіночі прізвища з суфіксами **-ів** (-їв) мають два варіанти відмінювання: незмінність прізвища і відмінювання за прикметниковим типом: *Оксани Лесів* — *Оксани Лесової* (*Лесевій*, *Лесеву*, *Лесевою*, *при Лесевій*).

5. Чоловічі прізвища прикметниково-присвійного типу з суфіксами **-ин**, **-ін** (-їн), **-ишин** (-їшин) відмінюють як іменники відповідної відміни, однак в орудному відмінку мають прикметникове закінчення **-им**.

Н. Василишин
Р. Василишина
Д. Василишинові, -у
З. Василишина
О. Василишиним
М. при Василишині, -ові, -у
Кл. Василишине, Василишин

6. Жіночі прізвища з суфіксами **-ин**, **-ін** (-їн), **-ишин** (-їшин) не відмінюють або набувають закінчення **-а** в називному відмінку, відмінюючись за прикметниковим типом.

Н. Савина
 Р. Савиної
 Д. Савиній
 З. Савину
 О. Савиною
 М. при Савиній
 Кл. Савино, Савина

7. Чоловічі прізвища з суфіксом **-ин**, які під час виникнення були назвами осіб за національністю (*Волошин, Сербин, Литвин, Русин*), а в окремих випадках — назвами осіб за населеним пунктом (*Комарнянин* від с. Комарно), відмінюють за іменниковим, а не прикметниково-вим типом. Зокрема, в орудному відмінку вони набувають закінчення **-ом**, а не **-им**: *Русином*. Жіночі прізвища цієї моделі — незмінні.

Н. Русин
 Р. Русина
 Д. Русинові, -у
 З. Русина
 О. Русином
 М. при Русинові, -у
 Кл. Русине, Русин

8. Прізвища, що за характером кінцевого звука випадають з відмінкової системи іменників чоловічого і жіночого роду, не змінюють: *Вільде, Трублайні, Бару, Куїнджі*.

9. Чоловічі і жіночі прізвища прикметникового типу відмінюють, як прикметники: *Гайовий, Гайового; Гайова, Гайової; Волосько, Волоської*. Вважають за нормативні прізвища з варіантними суфіксами **-івський, -овський, -а**: *Кожухівський, -а — Кожуховський, -а*.

10. Подвійні прізвища та псевдоніми чоловічого роду відмінюють переважно в обох складових частинах: *Білецького-Носенка, Карпенка-Карого, Квітки-Основ'яненка*. Винятки з цього правила — це ті подвійні прізвища, першу частину яких сприймають як прикладку, а не як окреме прізвище: *Кос-Анатольського, Яр-Кравченка*.

Особливості правопису прізвищ

1. Складні прізвища мають паралельне функціювання утворень із нормативним переходом [o] в [i] у закритому складі другої частини

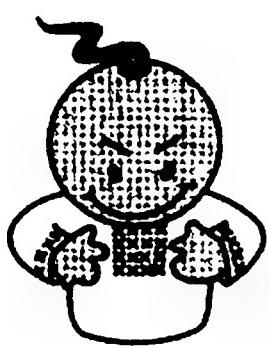
Уяви, Непопадайленко вчора на полюванні застрелив замість зайця вівцю.

— Що ж тут дивного! Він ще в інституті одержував одиниці з зоології.

Хто втрачає ім'я людини, той втрачає все.

Народна мудрість

Візьмім таку «дрібницю», як відмінювання прізвищ. Чому ми маємо відміняти питомі українські прізвища на російський лад: Медвід — Медвідя, Білокінь — Білокіня, Сокіл — Сокіла, а не так, як ми нормально говоримо: Медвід — Медведя, Білокінь — Білоконя, Сокіл — Сокола. Це ж абсолютне повторення Валуєвської доктрини: не може бути самобутнього українського відмінювання, лише російське. Такі «правила» ведуть до розмивання тональності нашої мови.

С. Караванський

прізвища і без нього: *Кміть — Кметя, Чорновіл — Чорновола, Товсторіг — Товсторога, Білозір — Білозора і Довгонос — Довгоноса, Тягнібок — Тягнібока* [28, с. 30, 37, 182; СД ВІЛ, с. 311—315].

2. При словозміні прізвищ відбуваються властиві українській мові чергування:

а) приголосні **г, ґ, к, х** чергаються з **дз, з, ц, с** перед закінченням і в давальному та місцевому відмінках: *тирлига — тирлидзі, Мишуга — Мишузі, рука — руці, Муха — Мусі*;

б) голосні **о, е** чергаються в закритому складі з **і**: *Корінь — Кореня, Макогін — Макогона, Ківш — Ковша (за винятком Куліш — Куліша (кулеша), Кисіль — Кисіля (кисіль — киселю))*;

в) голосні **о, е** чергаються з **нульовим** звуком: *Бурячок — Бурячка, Кравець — Кравця (за винятком Жнець — Жнеця (хоч жнець — женця), Швець — Швеця (хоч швець — шевця)). Коли відмінююмо чеські і польські прізвища — суфіксальний **е** зберігаємо: Гашек — Гашека, Чапек — Чапека.*

3. Прізвища, що закінчуються на **-р, -ар, -яр** належать до трьох груп: твердої, м'якої, мішаної: *Вихора, -ом; Бондаря, -ем; Дігтяра, -ем*. Невмотивовані винятки становлять прізвища *Гончар, Гайдар — Гончара, -ом, Гайдара, -ом*, що відмінюють за твердим типом, хоч *гончар — гончаря, гайдар — гайдара*.

4. На відміну від однозвучних загальних назв, що мають у родовому відмінку однини закінчення **-у (-ю)**, прізвища у цьому відмінку закінчують на **-а (-я)**: *Вітер — Вітра, Сніг — Сніга, Мед — Меда*.

5. М'який знак не пишемо у прізвищах, які закінчуються на **р**, губні та шиплячі приголосні: *Лимар, Чижмар, Царков, Голуб, Марич*; після н перед **ч** та суфіксом **-ськ(ий)**: *Зінчук, Панчишин*.

6. Апостроф у прізвищах ставимо після:

а) **б, п, в, м, ф** перед **я, ю, є**: *Пилип'юк, Клим'юк*;

б) після префіксів: *Під'ярків*;

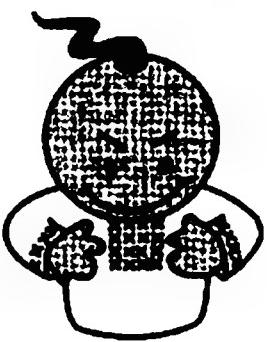
б) після твердого **р**: *Кир'ян, Мар'яненко* (але *Рюмса, Буряк*);

в) у похідних від імені **Лук'ян**: *Лук'яненко, Лук'янець*.

Апостроф не пишемо, якщо перед губним приголосним є інший приголосний, крім **р**, що належить до кореня: *Ужвюк, Лихвяк*, але *Щерб'юк*. Написання без апострофа прізвищ типу *Максимюк, Зубюк, Вязовий* — помилкове і неприйнятне.

7. Подвоєні приголосні пишемо за загальними правилами правопису — при збігові однакових приголосних:

- а) префікса і кореня (*Беззубко*);
- б) кореня або основи на -н і суфікса -н(ий), -ник (*Винник*).

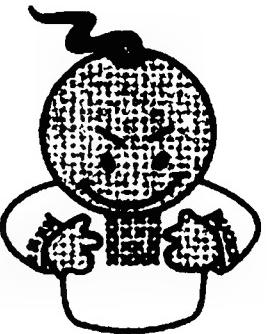
Правописна асиміляція українських прізвищ та топонімів

Асиміляція українських прізвищ — складник загальномовних процесів уподібнення української антропонімійної системи з російською. Втручання в український іменний простір, зокрема топоніми, започаткувала Єкатеріна II. Її особливий винахід — всеохопна кампанія перейменування назв поселень: с. *Микитине* стало *Нікополем*, с. *Матвіївна* — *Павлоградом*, містечко *Новоселиця* — м. *Новомосковськом*, с. *Домаха* — *Маріуполем* тощо. У радянські часи цей винахід набув абсурдно- тотального характеру: комуністично-імперська машкара покривала найперше давні історично-традиційні назви: *Студеники* стали *Жовтневе*, *Копані* — *Войковський*, *Горішні Плавні* — *Комсомольськ*, *Бахмут* — *Артемівськ*, *Грушки* — *Ульяновка*, *Софіївка* — *Карло-Марксове*, *Молочне* — *Орджонікідзе*, *Шарапкіне* — *Сверловськ*, *Пулини* — *Червоноармійськ*, *Обухівка* — *Кіровське*, *Січеслав* — *Дніпропетровськ*, *Звягель* — *Новоград-Волинський*, *Олешки* (центр Січі Війська Запорозького) — *Цюрупи* (прізвище наркома продовольства) тощо... [50, с. 7]. Розуміла імператриця та її ідейні імперсько-большевицькі наступники, що ім'я не тільки «іменна» справа, а найперше духовна і політична. Це справа волі або рабства. Це один із визначальних способів індивідуалізації етносу. Зі зруйнуванням імені зникає весь пласт культури, чого і треба було досягнути. Велика помилка називати чужі речі своїми іменами, а свої чужими. Це сигнал кризи духу. Створені назви творять нову систему буття: відчужують українця від його мови, історії, культури. Серед створених топонімів та назв держав: *Белгород-Дністровський*, *Беларусь*, *Венгрія*, *Ровно*, *Северодонецьк*, *Словакія*, *Старобельськ*, *Турція* — правильно *Білгород-Дністровський*, *Білорусь*, *Угорщина*, *Рівне*, *Сіверськодонецьк*, *Словаччина*, *Старобільськ*, *Туреччина*.

Закономірно, що 1888 року цар Олександр III видав указ «Про заборону вживати в офіційних установах української мови та хрещення українськими іменами» [53; 67, с. 66].

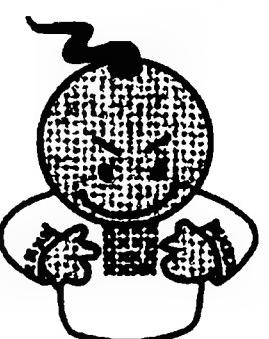
Форму Гончаром утворено не за українською, а за російською моделлю відмінювання, узаконеною чинним правописом. Бачите, як розмиває нашу тональність експеримент, поставлений для торжества україножерських ідей.

С. Караванський

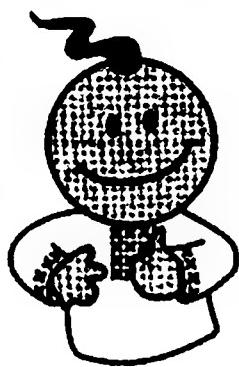
Ім'я та прізвище — це адреса народу.

Л. Сіленко

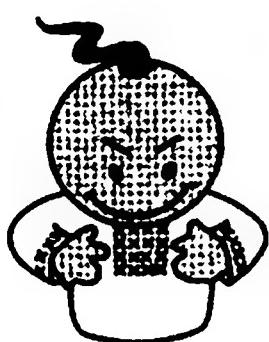
Зруйнуйте ім'я предмета і відразу й неминуче почнуть руйнуватися наші уявлення про нього.

С. Залигін

*Супліка вболівальника
Не розумію форварда на
«енко» (Довкола нього
нині шум і гам):
По-італійськи,
по-московськи цвенька,
Лише по-українськи —
ні бум-бум!*

[...]
*Щоб генія імення
не ганьбити,
Не осоромити
козацьку кров,
Я пропоную прізвище
змінити:
«Сапожников» узяти
чи «Портнов».*
П. Ребро

*...отримати ім'я —
означає вкоренитися
у відповідній ментальності. І «вкоренялися»
так, що втрачали ко-
ріння [...]. Українські
шляхтичі з Вербицьких
ставали Вежбіцькими,
з Галузовських — Гален-
зовськими, з Голова-
цьких — Головацькими.*

* * *

*Марійка стала Машею,
Малий Сашко став Сашею,
Іванко став Ванюшею,
Катрусечка — Катюшею.*

*Даринка стала Дащею,
Наталичка — Наташею,
Грицько кумедний — Грішею,
Мишко кирпатий — Мішею.
Рідні діти — мов нерідні,
Тато й ненька — мов чужі.
Не тому народ наш бідний,
Що до всього збайдужів?*

В. Маснюк

Асиміляція в системі прізвищ полягала не лише в приписуванні до українських коренів російського суфікса **-ов**: *Сушко* ставав *Сушковим*, *Степанко* — *Степанковим*, *Роговець* — *Роговцевою*, *Гонта* — *Гонтіним*, а у спотворенні їхньої кореневої будови, як це сталося з прізвищами предків видатних українських наукових і політичних діячів *Донцова* (*Донець*) і *Єфремова* (*Охріменко*). Сьогодні спостерігаємо такі основні асиміляційні спотворення у прізвищах:

1. Кореневі спотворення і на **€**: *Побєгайло*, *Нємчин*, *Пєхота* замість *Побігайло*, *Німчин*, *Піхота*; і на **і**: *Дубіна*, *Каліта*, *Півовар* замість *Дубина*, *Калита*, *Пивовар*.

2. Суфіксальні спотворення: **-ик** на **-ік** (*Дончік* — *Дончик*); **-иченко** на **-іченко** (*Мірошніченко* — *Мірошниченко*); **-ович**, **-евич**, **-ич** на **-овіч**, **-евіч**, **-іч** (*Базилевіч* — *Базилевич*, *Мотріч* — *Мотрич*); **-ишин** на **-ішин** (*Кифішин* — *Кишишин*); **-ин(а)** на **-ін(а)** (*Федіна* — *Федина*); **-ин** на **-ін** (*Карпін* — *Карпин*); **-инськ(ий)**, **-ицьк(ий)** на **-інськ(ий)**, **-іцьк(ий)**: (*Карпінський* — *Карпинський*, *Жилицький* — *Жилицький*).

Зasadничий припис побутування прізвищ — збереження їхньої питомої твірної основи та суфіксів (*Денисов*, а не *Денісов*, *Лебедєв*, а не *Лєбєдєв*).

Загальні закони мови так само поширюються на прізвища, як закони держави на всі прошарки населення. Закон мови має абсолютну вищість над особистісними примхами носія імені та прізвища. Прізвище спершу складник мовної системи, а лиш по тому ідентифікаційно-іменний знак особи.

О. Пономарів наголошує, що «не варто обстоювати спотворені історичними обставинами форми прізвищ. Треба відродити справжні прізвища, як і цілу націю. Це явища одного порядку» [43, с. 114]. Для цього досить звернутися до місцевого паспортного столу і вимагати зміни форм прізвища відповідно до фонетико-граматичних законів української мови. Але для цього потрібно набагато більше: україноцентричний переворот у свідомості. Спотворені прізвища — знаки колоніяльної доби. Зміна прізвищ та імен — це перехід в іншу систему буття. Відродження національної самосвідомості змушує змінювати імена та прізвища на питомі, натомість найменша зміна національної форми імені та прізвища — це крок до асиміляції.

Мабуть, забули наші предки, як і змоскалені сучасники, мусульманську мудрість: брати чуже ім'я — означає уподібнитись до чужої нації. Для чого це уподібнення? Щоб уясувати неповагу до себе через найіндивідуальніший, найсуттєвіший знак у мовній природі.

I. Фаріон

4.4. Граматичні норми прикметника (нормативність у межах ступенювання прикметників)

1. Утворення ступенів порівняння — одна з основних характеристик якісних прикметників. Однак низка якісних прикметників, з огляду на їхнє значення та згрубіло-пестливі суфікси і префікси, ступенів порівняння не утворює:

- а) прикметники з суфіксами суб'єктивної оцінки: **-еньк-** (*низенький*), **-есеньк-** (*малесенький*), **-енн-** (*страшений*), **-уват-** (*холоднуватий*), **-ат-** (*щербатий*), **-ист-** (*сріблистий*), **-яв-** (*білявий*) тощо;
- б) прикметники з префіксами **пре-** (*препоганий*), **над-** (*надзвичайний*), **ультра-** (*ультрасучасний*), **архі-** (*архіважливий*) тощо;
- в) прикметники, що утворені складанням чи повторенням основ: **синьо-жовтий**, **блосніжний**, **синій-синій**;
- г) прикметники з абсолютним виявом ознаки: **німий**, **сліпий**;
- г) прикметники — назви кольорів, що походять від назв предметів: **коричневий**, **вишневий**, **салатовий**.

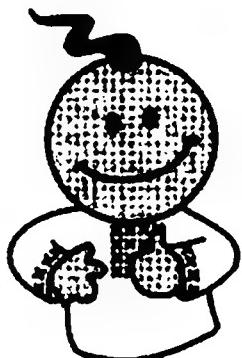
* * *

*Найогидніші очі порожні,
Найгрізніше мовчить гроза,
Найнікчемніші дурні вельможні,
Найпідліша брехлива слоза.*

В. Симоненко

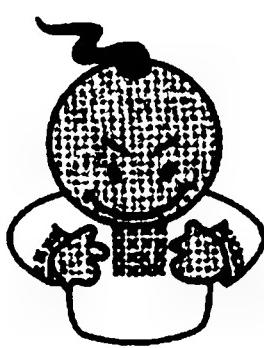
* * *

2. Утворюючи ступені порівняння від інших якісних прикметників, зазвичай допускають такі помилки:

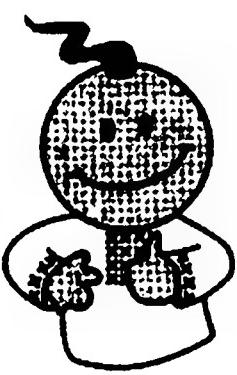
У взуттєвому магазині:

- Скажіть, маєте крокодилячі чоботи?
- Звичайно, маємо. Який розмір у вашого крокодила?

...треба пам'ятати, що нема справи важчої замислом, сумнівнішої успіхом, небезпечнішої при здійсненні, ніж запровадження нових законів.

H. Мак'явеллі

Намагаючись дістати якусь книжку, що була на горішній полиці бібліотеки, і не діставши її, Наполеон звелів подати собі стільця.

— Дозвольте, ваша величність, — сказав високий Д., — я дістани цю книжку. Я вищий за вас.

— Ти, дурню, хотів сказати «довший на голову». Але я цю різницю між нами можу усунути.

*Із записів
І. Долі-Попова*

а) сплутують дві форми ступенювання прикметника — просту (синтетичну) й складену (аналітичну): *найбільш цікавіший проєкт* замість *найцикавіший* або *найбільш цікавий проєкт*;

б) для найвищого ступеня порівняння використовують слово *самий* (*самий головніший*, *саме основне*), що є **означальним займенником**, який уживають:

- у сполученні з вказівними займенниками: *той, та, те, ті, цей, ця, це, ці, такий, така, таке, такі*, підкреслюючи тотожність із ким-, чим-небудь або подібність до когось, чогось: *той самий* (а не *той же самий*);
- на позначення часу з прийменниками *з, від, до, на, перед, під* та ін.: *з самого ранку; дійти до самого будинку;*
- з іменниками, підкреслюючи найвищий вияв чогось: *у сам разпал сесії; на самі свята.*

Поширеність помилки при ступенюванні з допомогою *самий* має своє досі чинне радянське джерело — «Словник української мови» в одинадцятьох томах, у дев'ятому томі якого читаємо: «*самий* — (розм., рідко) з якіннimi звичайного і вищого ступеня — для творення форм найвищого ступеня, з якіннimi найвищого ступеня — для їх підсилення: *Ти саму велику біду мені робиш, ти губиш мене (Кв.-Осн.)*» [СУМ IX, с. 27]. Характерно, що жоден правопис XX ст. не подавав такого припису, а надто граматики та джерела з культури мовлення.

* * *

*В місті, у селищі, в універсамі,
В клубі, у школі — скрізь чуємо «САМИ»:
Самі ми бідні, самі ви рідні,
Самі нещасні, самі сучасні.
Не самі бідні, а найбідніші,
Не самі рідні, а найрідніші,
Не самі нещасні, а найнещасніші,
Не самі сучасні, а найсучасніші.*

В. Маснюк

* * *

3. Порівнюючи особи або предмети, неправильно узгоджують прикметник вищого ступеня порівняння з іменником чи займенником:

рівень життя вище, ніж у Росії — треба вищий, ніж у Росії (пор. російське *уровень жизни выше, чем в России*);

він дужчий тебе — треба вжити прийменників *від, за, порівняно з*, *проти* або сполучників *ніж, як*:

він дужчий від тебе; він дужчий, ніж ти (пор. російське *он сильнее, чем я*).

З огляду на це, у справедливі слова популярної пісні закралася помилка:

*Лавра вище Кремля.
Гриvnя ліпше рубля.*

правильно

*Лавра вища від Кремля.
Гриvnя ліпша від рубля.*

4. Вживання вищого ступеня порівняння прикметників замість найвищого у значенні абсолютної міри якості (найкращої чи найгіршої):

крацький політик року — треба *найкрацький політик року*;

вища міра покарання — треба *найвища міра покарання*;

десяток кращих районів — треба *десяток найкращих районів*;

конкурс на крацький проект — треба *конкурс на найкрацький проект* (пор. російське *лучший политик года; высшая мера наказания тощо*).

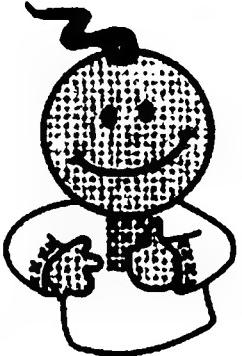
Однак цілком прийнятні такі форми у субстантивованих прикметниках, на зразок *призначити когось старшим у цій групі*; в усталених номенклатурних протиставленнях, коли йдеться не про межовий вияв ознаки, а про її більший чи менший ступінь вияву в певній ієархії: *початкова — середня — вища освіта; старший співробітник — молодший співробітник*; як ввічливе найменування літніх людей (особливо в Західній Україні): *старший пан, старша пані*.

* * *

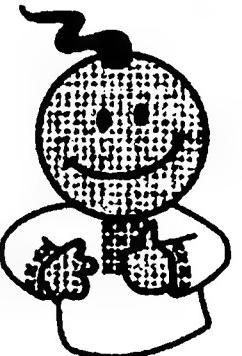
*Скажу я вам, друзі, сьогодні до слова:
Найбільше багатство — то є наша мова.
А найрідніша нам наша домівка
І наймиліша — дитяча голівка.
На чужині, певно, жити найважче.
На Батьківщині своїй — то найкраще.*

B. Маснюк

* * *

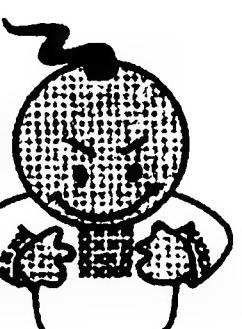

*Старі дурні дурніші
від молодших.*

Ф. Ларошфуко

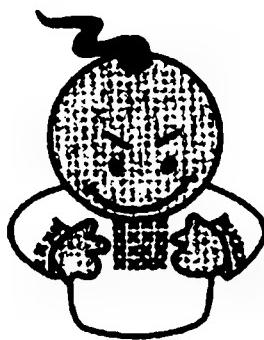
*— Господін Путін,
к Вам презідент Медве-
дєв.*

— Чыйх Медвєдєв?

*Найбільша влада —
королівська. Найкра-
ща — над собою.*

*Із записів
I. Долі-Попова*

Наукове дослідження суржику в советському мовознавстві було заборонено. Надто явно це скалічене мовлення частини українського суспільства самим фактом свого існування спростовувало офіційну псевдоісторію гармонійної двомовності і благотворності впливу російської мови на українську.

Л. Масенко

5. Сьогодні спостерігаємо закономірну перевагу простої (синтетичної) форми творення ступенів порівняння прикметників над складеною (аналітичною): *складніший (найскладніший)* спосіб — *більш (найбільш)* складний. Щодо вживання останньої, то вона найбільш доречна для вираження спадної міри ознаки: *менш (найменш)* цікавий, а також у протиставних конструкціях: *цей чинник має не менш, а більш важливе значення, ніж попередній* [57, с. 55].

* * *

*Але правди в брехні не размішуй,
Не ганьби все підряд без пуття,
Бо на світі той наймудріший,
Хто найдужче любить життя.*

В. Симоненко

* * *

6. Одна з найяскравіших сучасних тенденцій ступенювання прикметника — це утворення ступенів порівняння від відносних прикметників із якісно-оцінними нашаруваннями в їхніх лексичних значеннях (*масштабніший розмах, динамічніша позиція, інформативніша передача, найтиражніша газета*), а також від дієприкметників (*збалансованіший бюджет, найзавантаженіші вулиці, найпостраждаліший від голоду район, найзахищеніша верства населення*). Поки що граматичні праці не фіксують цього явища, однак практика щораз більше розширює можливості творення різного вияву ознаки не лише від якісних прикметників.

7. окремі прикметники ступенюють паралельно за допомогою *-ш-, -іш-*:

*гіркий — гірший/гіркіший,
тихий — тихший/тихіший,
здоровий — здоровий/здоровіший.*

Деякі з цих форм використовують для відтінків значення:
рідший (випадок)/*рідкіший* (гребінь),
старший (віком або посадою)/*старіший* (тільки за віком),
товща (дошка)/*товстіша* (гладкіша).

4.5. Граматичні норми числівника

4.5.1. Відмінювання числівників

Одна з головних проблем культури мовлення — відмінювання числівників. Її легко вирішити, якщо систематизувати **власне кількісні** числівники в основні типи відмінювання:

1. а) Числівники від *п'ятьох* до *тридцятьох*, а також від *п'ятдесятьох* до *вісімдесятьох* мають паралельні форми: *п'ятьох*, *п'яти*; *п'ятдесятьома*, *п'ятдесятьма*.

Увага! У назвах десятків перший складник **незмінний**: *шістдесяті (-ьох)*, *шістдесятма (-ьома)*. Звідси правильно *поети-шістдесятники*, *вісімдесятилітній ювілей*, а не *поети-шестидесятники*, *восьмидесятилітній ювілей*.

б) Складні назви сотень *двісті*, *трисота*, *дев'ятсот* змінюють в обох частинах, однак першу частину змінюють лише за іменниковим типом: *шестисот*, *шестистам* (а не *шістьохсот*, *шістьомстам*). В орудному відмінку є паралельні форми: *шістьмастами*, *шістьомастами*.

в) Числівники *сорок*, *дев'яносто* (не забуваймо про *дев'ятдесят!*), *сто* у всіх відмінках (крім називного і знахідного, в разі сполучення з назвами істот) мають закінчення **-а**:

сорока, *дев'яноста*, *ста*, хоч у народі і досі побутує відмінювання цих числівників: *сорокма*, *дев'яностами*, *стами*.

г) У складених кількісних числівниках відмінюють кожне слово:

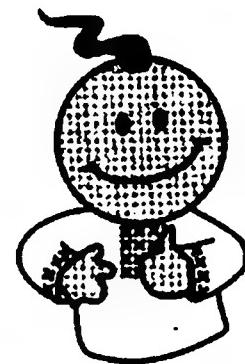
ста шістдесяті (-ьох) восьми (вісімох).

г) У сучасному усному та писемному мовленні спостерігаємо розширення форм родового відмінка кількісних числівників при назвах істот, які донедавна паралельно співіснували з формами називного відмінка: *врятували п'ятьох людей* (*врятували п'ять людей*). Ця тенденція зазнає обмеження, якщо вживають:

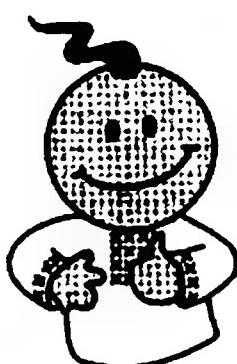
а) складні числівники: *Вашингтон втратив чотириста тридцять миротворців*;

б) наголос на збірності: *до парламенту обирають чотириста п'ятдесят депутатів*;

в) числівники у конструкціях з прийменниками, що не поєднуються з назвами істот: *понад десять студентів*, *помістили по два депутати* [58, с. 59].

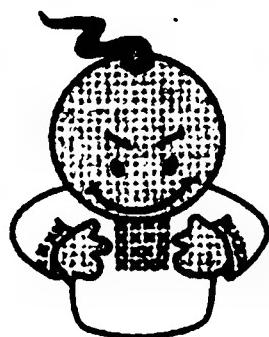

Загадайте число, помножте його на три, відніміть 12, розділіть на 2, додайте 83, піднесіть до квадрата, додайте рік свого народження й відніміть 100. Отриманий результат до біса нікому не потрібний...

У супермаркеті:

— Вітаємо! Ви наш сотий покупець, який спробував украсити цю камеру спостереження!

Політичну вагу мовного питання чудово усвідомлював і передбачав російський уряд ще понад 100 років тому. Потребу заборони українського слова в Росії він мотивував тим, що «коли допустити утворення окремої простонародної літератури на українському нарічі, то це означало б покласти тверду основу для розвитку думки про можливість здійснити, хоча б і в дуже далекій будущині, відірвання України від Росії.

В. Пасько

2. а) У складних порядкових числівниках перші складники два-, три-, чотири- можуть мати такі варіянти:

двохтисячний, трьохтисячний (і тритисячний), чотирьохтисячний (і чотиритисячний).

Їхній другий складник відмінюють за прикметниковим типом: **двохтисячного, двохтисячному, двохтисячним.**

б) На початку складних слів (прикметників, іменників) числівники один, два, три, чотири мають форми одно-, дво-, три-, чотири-: однозвучний, двоповерховий (не двохповерховий), триярусний (не трьохярусний), чотирикутний (не чотирьохкутний). Форми двох-, трьох-, чотирьох- уживають тільки перед частинами, що починаються з голосного: **двохатомний, чотирьохактний.**

3. У складених порядкових числівниках відмінюють тільки останній складник:

дvi тисячi восьмий рiк, дvi тисячi восьмого року, дvi тисячi восьмому роковi, дvi тисячi восьмим роком.

4. У дробових числівниках чисельник відмінюють як кількісний числівник, а знаменник — як порядковий. Якщо першою частиною є нуль цілих, то слово цілих залишають **незмінюваним (нуля цілих, нулю цілих), у всіх інших числівниках слово цілих відмінюють **п'ятьох (п'яти) цілих, п'ятьома (п'ятьма) цілими.****

5. а) Збірні числівники із суфіксом **-еро (четверо) в непрямих відмінках втрачають цей суфікс і відмінюють як відповідні кількісні: **четирьох, чотирма.****

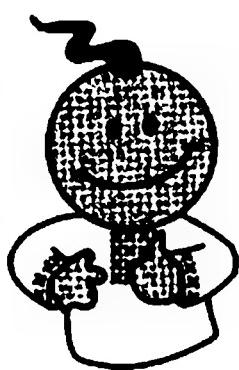
б) Збірні числівники **обидва (чоловічий і середній рід), **обидвi** (жіночий рід), **обое** (особи різної статі — і він, і вона; середній рід; тільки множина) при відмінюванні мають форми числівника **оба**, що зберігається лише в діялектах: **обох, обом, обидва (обох), обома, на обох.****

4.5.2. Сполучення числівників з іменниками

Числівники, сполучаючись з іменниками способом узгодження чи керування, впливають на їхню граматичну форму. Як правильно поєднати числівник з іменником: **два документа чи документи; чотири громадянина чи громадянини, чи громадяни; пiвтора чи пiвтори днiя, п'ять з половиною мiсяцiв чи мiсяця?** Пропоную простежити за правильними типами зв'язків числівників з іменниками в таблиці.

Таблиця зв'язків числівника з іменником

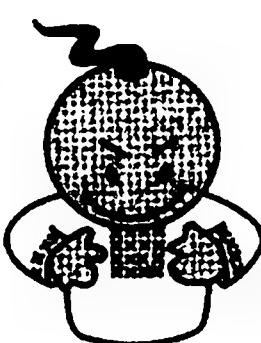
Числівники і числівникові слова	Іменники	Приклади
два, три, чотири	іменники чоловічого роду набувають форм називного відмінка множини	два документи, три депутати, чотири блоки
два, три, чотири	іменники з суфіксом -ин , що зникає у формах множини, набувають форм родового відмінка однини	два громадянина, три галичанина, чотири львів'яніна
два, три, чотири	іменники четвертої відмінни та іменники тільки множини потребують для сполучення додаткового лічильного слова: <i>штука, голова, душа</i> і набувають форм родового множини	четири голови телят, три штуки дверей; четверо телят, троє дверей (<i>побутове мовлення</i>)
два, три, чотири як компоненти складених числівників	іменники набувають форм називного відмінка множини	двадцять два документи, триста двадцять чотири делегати
п'ять і більше + збірні + тисяча, мільйон, мільярд	іменники набувають форм родового відмінка множини	п'ять делегатів, п'ятеро осіб, тисяча виборців
дробові + чверть, третина, половина, півтора (чоловічий, середній рід), півтори (жіночий рід)	іменники набувають форм родового відмінка однини	дві десяті відсотка, півтора місяця, півтори доби
мішаний дріб, що приєднується сполучником <i>i</i>	форма іменника залежить від дробової частини	четири і одна друга місяця
мішаний дріб з прийменником з напрямком	форма іменника залежить від цілої частини	четири з половиною місяці
порядкові числівники у датах назив місяців	іменники набувають форм родового відмінка однини	перше лютого, з двадцять четвертим серпня
порядкові числівники для називання дати перебігу подій	іменники та числівники набувають форм родового відмінка однини	четвертого квітня вони зустрілися

— У вас склянка порожня. Чи не бажаєте ще одну?

Клієнт:

— А навіщо мені дві порожні склянки?

Навіть дуже великі математики починали з нуля.

*Із записів
І. Долі-Попова*

Прикметники після числівників *два, три, чотири* мають переважно форму **називного** відмінка множини (як і іменник): *два рідні брати, три цікаві книжки*. Однак при іменниках середнього роду у цій позиції частіше уживають форму **родового** відмінка множини: *три гірських (гірські) озера* [79, с. 359].

4.5.3. Культура вживання окремих числівників, числівникових слів та займенників

Деяким числівникам або числівниковим словам надають невластивого значення, зокрема *пара* — *кілька, декілька; один, одна, одне, одні* — *самий, сама, саме, самі; другий* — *інший; котрий, скільки* — *який*.

Пара — кілька, декілька

Слово *пара* поєднують:

а) з іменниками, що позначають два однорідні предмети, які становлять одне ціле: *пара чобіт*;

б) з іменниками, що позначають двох осіб, об'єднані спільною дією, станом, почуттям: *молода пара, пара боксерів*;

в) з іменниками (у множині), які позначають предмети роздрібної торгівлі: *пара яблук*. Отож, ненормативними є вислови *пару слів, викликати на пару хвилин*. Треба: *сказати (де)кілька слів, покликати на (де)кілька хвилин* [13, с. 93].

* * *

Розмова по телефону

— Я бачу тебе наяву й уві сні.

Приїдь же на пару хоч днів.

— Нема днів у парі хоч би й навесні,
Лиш парні й непарні є дні.

Ще від тієї дешевизни

Лишилось пари дві білизни.

Є пара ножиць у кравчині.

Шкарпеток пара є у скрині.

*Бринить у скверику гітара,
Он модода йде містомара.*

В. Маснюк

* * *

Один, одна, одне, одні — самий, сама, самé, самі

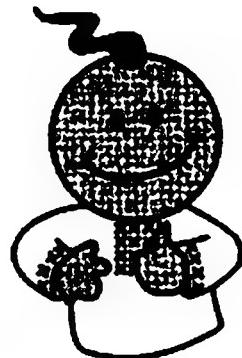
Числівники *один, одна, одне, одні* мають або кількісне значення (з одного вола двох шкур не деруть — народна творчість), або значення займенника якийсь («В одній долині під горою високий явір зеленів» — Л. Глібов). Але ці числівники не мають значення займенників *самий, сама, самé, самі*, як у російській мові: «*Одні старі залишилися в селі*» замість «*Сами старі залишилися в селі*», бо йдеться не про їхній вік. Не вживають числівників *один, одна, одне, одні* замість часток *лише, тільки*: *один хаос* (треба *лише (тільки)* хаос, *одне непорозуміння* (треба *лише (тільки)* непорозуміння)). Часто вживана словосполучка *ти не один* має правильний відповідник *ти не сам, ти не самотній*. Зіставте неправильні та правильні відповідники у словосполучках із числівником *один* [2, с. 151; 3, с. 57; 10, с. 170—171]:

Болгарія одна з перших визнала — Болгарія однією з (або серед) перших визнала;

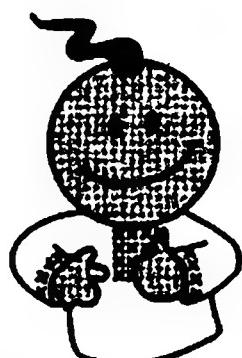
*вилючно одне порівняння — єдине порівняння;
дати їм то одне, то друге — дати їм то те, то те;
ні одного разу — жодного разу;
об'єкт зацікавлення одних і других — об'єкт зацікавлення тих і тих;
один замок чого вартий — сам(ий) (лише) замок чого вартий;
один і той же — той самий;
один сум, зневіра — тільки сум, зневіра;
одна й та сама вартість — та сама вартість;
одна третина випускників — третина випускників;
одне недорозуміння — цілковите непорозуміння;
однією і тією ж мовою — тією самою мовою.*

Другий — інший

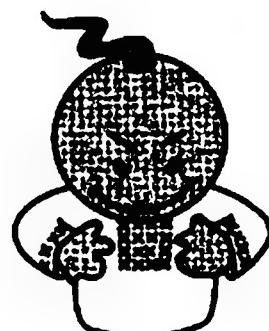
Слово *другий* має значення порядкового числівника: *другий день сесії, другий берег*. Однак не треба надувати означальним займенником *інший* у тих контекстах, де прийнятний і числівник *другий* (з огляду на наявність двох сторін предмета чи явища), зокрема:

*Море хвилюється раз,
море хвилюється два,
море хвилюється три...
У моря депресія.*

*Не страшно, якщо ти
один, страшно, якщо
ти нуль!*

*Одна людина — не
людина.*

Латинська мудрість

Оборотная (обратная, другая) сторона медали — зворотний (інший, другой) бік медалі.

Але:

другими (иными) словами — інакше кажучи;

другое (иное) дело — інша справа (річ);

другой (иной) раз — інколи, іноді, часом, іншим разом, інший раз, іншого разу, вдруге; другой разговор — інша річ;

музыка не та, другая (иная) — музика не та, інша [Г РУССС, с. 156—157, 274, 342].

Або:

друг против друга — один проти одного;

друг с другом — один з одним;

друг у друга — один в одного.

Котрий, скільки — який

Питальний займенник *котрий* уживають у запитаннях, коли йдеться про порядок предметів при лічбі. Саме його вживаємо, коли запи- туємо про час: «*Котра година?*» — відповідаючи порядковим числів- ником: «*Шоста година*» — а не, як у російській мові: «*Сколько часов?*» — і відповідають кількісним числівником: «*Шесть часов*». Якщо йдеться не про точний час, то вживають прийменник *на*: *прийду на п'яту годину* (точно: *прийду о п'ятій годині*).

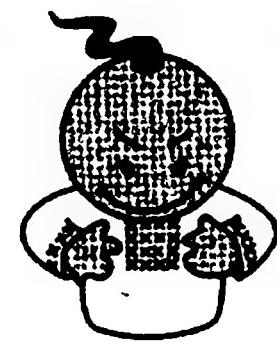
Дробові числівники час передають відповідним дробом із при-йменником *по* або *на* до половини години: *двадцять по другій, чверть по другій; чверть на третю, двадцять на третю*;

з прийменниками *до* або *на, без прийменника*, коли буде половина години: *пів до сьомої, пів сьомої, пів на сьому*;

з прийменником *до* або *за*, коли перейшло вже за половину години: *за чверть сьома, чверть до сьомої; за десять сьома, десять до другої* [2, с. 150; 27, с. 126—127; 34, с. 22].

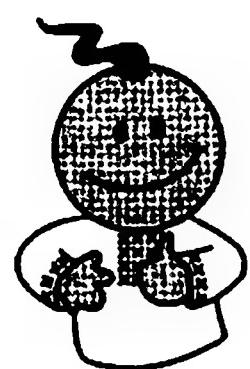
Таблиця називання часу

Неправильно	Правильно
1	2
яка година? скільки годин?	котра година?
прийду в дев'ятій	прийду о дев'ятій (точний час) прийду на дев'яту (приближний час)

Кожна літера нашого альфавіту, кожна форма граматики діставалася нам у попередній нашій історії шляхом великої політичної і класової боротьби.

M. Скрипник

Учитель, звертаючись до класу:

— Скільки разів треба повторювати, що не буває більшої або меншої половини! Половини завжди рівні! Невже це так важко запам'ятати?

Голос із останньої парті:

— Миколо Петровичу, повторіть голосніше, бо більша половина класу вас не чує.

Завершення табл.

1	2
двадцять хвилин третього	двадцять по другій, двадцять хвилин на третю
пів (половина) третього (третьої)	пів до третьої; пів третьої; пів на третю
без двадцяти три (третя) шістнадцять годин	за двадцять третя, двадцять до третьої шістнадцята година

Варто пам'ятати, що вислови «*пів на п'яту*», «*десять хвилин на другу*» тощо складені за німецьким зразком і їх уживають частіше, ніж природні конструкції «*пів до п'ятої*» або «*пів п'ятої*» [49, с. 196—197].

Використовуючи неточні назви числівників, зазвичай допускають таких помилок:

без малого сотня — менше, ніж сто; мало не сто;

без малого чверть століття — майже чверть століття;

більша половина — більша частина;

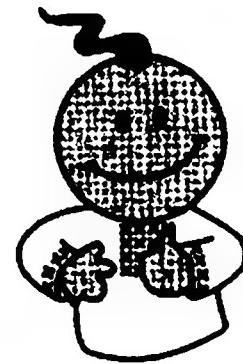
більше 3-х років — більш як три роки, понад три роки;

біля двісті — близько двохсот (але біля хати);

ледь не тисяча — приблизно тисяча, мало не тисяча;

порядка трьох кілометрів — приблизно три кілометри (але порядок при лічбі);

сімсот з лишком — більше, ніж (як) сімсот; понад сімсот.

- Котра година?
- Вісім.
- Неваже ти ріс у лісі?

Глянь: *восьма вже*
година,
І снідає родина.

Не говори «четверть шостого», друже,
Кажи чверть на шосту,
прошу тебе дуже.

- Без четверті
десять?
- За чверть десята!
- Боже! Голодні
кричать поросята!

B. Маснюк

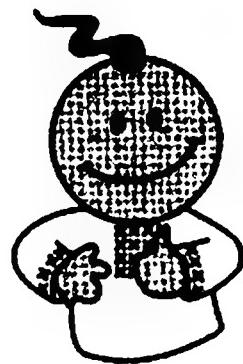
4.6. Граматичні та лексичні норми займенника

1. Займенник я найзагальніше і найконкретніше слово, центр життяожної людини і водночас найдрібніший складник усього людства. В офіційно-діловому та науковому стилі його рекомендують уникати, позаяк форма займенника випливає з самого дієслова: *наказую, пропоную, звертаюся, наполягаю*. Необдумане й надмірне якання може спричинити невтішні ситуації, про одну з яких ідеться в індійській легенді.

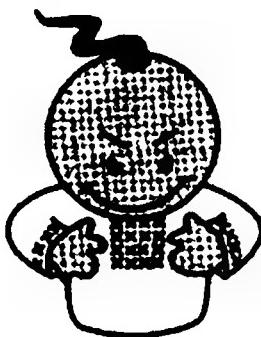
* * *

Наречений завітав до своєї коханої. Сміливо застукав до дверей.

— Хто? — запитала красуня.

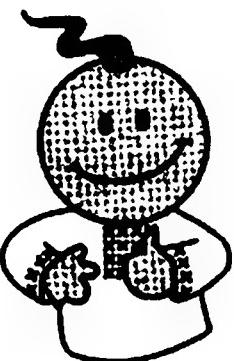

Жінці від чоловіка потрібно тільки одне — УСЕ!

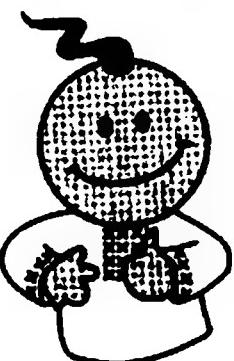

Ми обов'язково треба розпорощувати на окремі я — інакше нічого не станеться. За дію, за постріл, за слово, за жест — відповідає окреме я, а не загальне ми.

Ю. Іменко

Усе, любий, тепер для тебе я — ВИ!

Жінка скаржиться подрузі:

— Справді, не знаю, що подарувати чоловікові на день народження. Усе, що мені треба, у нього вже є (Треба: він вже має).

— Я, — відказав бадьоро, але так і не дочекався, що йому відчинять. Засмучений, повернувся додому і після глибоких роздумів за деякий час зробив другу спробу. Коли кохана знову запитала «хто»? — він просвітлено відказав:

— Ми, — двері відчинилися.

* * *

Натомість займенник **я** потребує винятково називного відмінка в реченнях із дійовою особою: **я** *сказав, а не мною* *сказано* (це стосується і всіх інших особових займенників при безособових формах на -но, -то: **ти** *провів, а не тобою* *проведено; ви* *запропонували, а не вами* *запропоновано; ви* *збили, а не вами* *збито*), а також я *маю, а не у мене є.*

В особливо піднесених контекстах для вираження відсторонення від власного я природно чути: **мною** (чи **ним**) *промовляв Господь; мною* (чи **нами**) *кричала зневажена мова* (пор. *устами* дитини *глаголить істина*).

* * *

Мій оптимізм — пессимізм: живу не я, а мною.

*Живе природа — через мене, тому я мушу жити
— мушу, на рівні здатності моєї екзистенції.*

В. Стус

* * *

2. Займенник **ми** — це сукупність я, себто граматична множина і філософська гармонія. В офіційно-діловому і публіцистичному стилях він не лише пом'якшує «категоричність висловлення» [34, с. 30], але створює атмосферу відкритості, спільної дії і спільної відповідальнosti. Логічно, що переважну більшість офіційно-ділових документів пишуть від першої особи множини (хоч використовують і форму третьої особи однини: *обласна рада звертається*): *звертаємося, закликаємо, вимагаємо, наполягаємо.*

3. Не всі мови (зокрема англійська) мають зіставну пару займенників другої особи однини і множини **ти** — **ви**, друга з яких є не лише етичною формою звертання до шанованої або незнайомої особи, а й виражає особливі стосунки поваги до найближчих — батьків, старших братів, сестер, кумів. Це одна з характерних рис родинних взаємин українців, виражених через знакові мовні засоби. Традиція пошанного *Ви* сягає XIV ст. і під українським впливом закріпилася

у XVII—XVIII ст. у московському літературному вжитку, остаточно утвердившись там аж у XIX ст. [44, с. 91]. На жаль, в українському середовищі, з огляду на тривалі суспільно-політичні катаклізми і навіть часткову зміну етноструктури країни (на Півдні та Сході), пошанне *Ви* стрімко скоротило своє побутування. Цікаво й те, що ця лексико-граматична пара *ти* — *ви* виконувала політичну функцію у Франції під час революцій 1789—1795 рр. Робесп'єрівці слушно завважували: «*Підвалини нашої мови мають бути для нас такими дорогими, як закони нашої республіки*» і на доказ цього запровадили повсюдне вживання займенника *ти* замість пошанного *Ви*, вважаючи це знаком «*достеменної рівності*» й утверждженням «*братерства*». Найпевніше про це свідчить протокол засідання Революційного комітету департаменту Тарн від 24 брюмера II року республіки (1793), який постановив, з огляду на те:

«1) що заміна слова «*ти*» словом «*ви*» при звертанні до однієї особи, коли йдеться про зовнішні ознаки: з одного боку, *вищості*, а з іншого — *приниженості*, є кричущою несправедливістю;

2) що одвічні принципи рівності не допускають, аби громадянин звертався до іншого на «*ви*», а у відповідь чув би «*ти*»;

3) що слово «*ви*» у звертанні до однієї особи, порушуючи непохитні закони розуму, суперечить не тільки здоровому глузду, а й суворій правдивості, бо одна особа не може бути водночас кількома особами;

4) що у мовах вільних народів ніколи не припускалося безглуздого звертання на «*ви*», коли йшлося про одну особу і, зрештою,

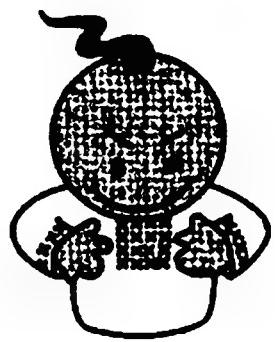
5) що мова відродженого народу не може бути рабською, якою вона була досі, а повинна стати зовнішньою ознакою й гарантією народного відродження; — постановляє:

1. Слово «*ви*» у займенниках і дієсловах, коли йдеться про одну особу, викинути з мови вільних французів і в усіх випадках замінити на слово «*ти*».

2. У всіх актах, як публічних, так і приватних, писати, коли йдеться про одну особу, замість «*ви*», слово «*ти*».

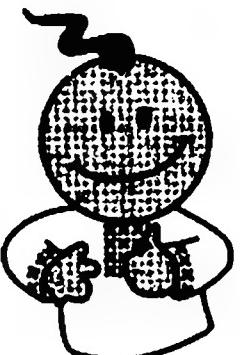
3. Цю постанову віддрукувати, опублікувати й розіслати всім народним товариствам та урядовим установам Тарнського департаменту».

Від цього протоколу повіяло духом більшовицьких постанов 30-х років ХХ ст. «у справі граматичній», що стали зразками «офіційної розправи наших предків із нашою мовою», — зокрема так зауважили

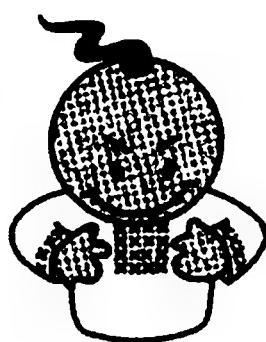
Коли хтось слухає іншого, він завжди слухає того, хто має свій горизонт. Це спілкування між «Я» і «Ти» — той самий процес відбувається між народами, культурними спільнотами, релігійними громадами. Всюди ми стикаємося із тією такою проблемою: ми повинні зрозуміти, що під час слухання співрозмовника виникає власний шлях, на якому й вибудовується солідарність.

Г. Гадамер

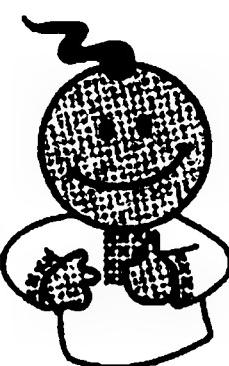
Утвердження власного «Я» не повинно віdbуватися за рахунок викорчування всього алфавіту.

В. Жемчужников

Не буду заперечувати, що елементи «лакейської психології» серед мовців України існують. Але гірким фактом є, що існують об'єктивні причини для недорозвиненості сьогоднішньої української мови і для поступового звуження її вживання. Ці причини криються не в «лакейській психології», а в панівній політиці.

Ю. Шерех

— Мамо, тато, познайомтеся.
Це... це буде з нами жити.

щодо французької мови нащадки О. Кабанес та Л. Нас [20, с. 165—169]. Різниця в тім, що розправа над нашою мовою триває і досі, а для французів їхня мова давно стала релігією...

* * *

*Не так тії вороги,
Як добрі люди —
І окрадуть жалкуючи,
Плачуши осудять.
І попросять тебе в хату.
І будуть вітати,
І питати тебе про тебе,
Щоб потім сміятысь,
Щоб з тебе сміятысь,
Щоб тебе добити...
Без ворогів можна в світі
Як-небудь прожити.
А ці добрі люде
Найдуть тебе всюди,
І на тім світі, добряги,
Тебе не забудуть.*

Т. Шевченко

* * *

4. Вказівні займенники *цей — той* позначають ступінь віддаленості предмета: *той* (рос. *тот*, англ. *that*) — віддаленіший у часі та просторі предмет; *цей* (рос. *этот*, англ. *this*) — вказує на більшний предмет. В абстрагованих ситуаціях уживають займенник *той* (*ta, te*):

*це ж можна сказати — те саме можна сказати;
для цього, щоб мати докази — для того, щоб мати докази;
крім цього, книгодрукарство потребує підтримки — крім того, книгодрукарство потребує підтримки.*

У родовому відмінкові часу вказівні займенники вживають у безприйменниковій формі або заступають прислівниками:

*у той же рік — того (ж) року;
в один і той же час — одночасно, водночас, саме тоді, рівночасно;
в той час — тоді, на ту пору;
в той час як — тоді як;*

СКАНУВАННЯ
Andriy DM

*в той день — того дня, тоді;
в цей день — цього дня;
в цьому році — цього року.*

Уживаймо правильно вказівних займенників у так званих, за О. Курило, злучних зворотах, що виконують функції зв'язності тексту на початку речення чи для переходу від однієї фрази до іншої.

Таблиця злучних зворотів

Неправильно	Правильно
а між тим	а тим часом, проте, а втім, насправді
більше того (мало того)	навіть більше, ба більше, ще більше
в тому числі	серед них, поміж них
і тому подібне	і таке інше
при всьому цьому	попри все це
рік тому назад	рік тому
тим більше	понад то, надто, навіть більше, і поготів, ба більше
тим не менше	а втім, однак, проте, попри це
з тих пір	відтепер, відтоді

5. Відносний займенник *який* зазнає інтерферентного витіснення з мови російськими кальками *настільки*, *наскільки*:

факт настільки цікавий — правильно *факт такий (дуже) цікавий*;
треба з'ясувати, наскільки сильний був вплив — правильно *треба з'ясувати, який сильний був вплив*.

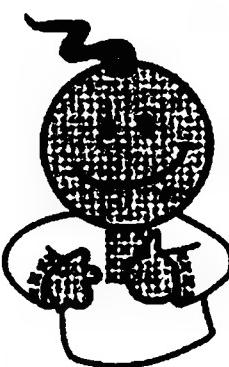
Видатний український мовознавець В. Сімович зазначав: «Узагалі від усіх отих наших «остільки», «наскільки» дуже заносить чимось чужим. При тій нагоді варто зазначити, що й московське «нисколько» (зовсім ні, анітрохи, нічого, аж ніяк) в нас передають дослівною переробкою з московського — «ніскільки» [51, с. 25].

6. Присвійні займенники *мій, наш* вказують на належність першій особі, *твій, ваш* — другій особі. Особливу функцію виконує займенник *свій*: він вказує на будь-яку особу, що виконує дію, і виражає найбільшу міру присвійності, про що свідчить фразеологічний контекст:

Усюди і завжди вживаї української мови. Хай ні дружина, ні діти твої не поганять твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.

Шануй діячів рідного краю, ненавидь ворогів його, зневажай перевертнів-відступників — і добре буде цілому твому народові і тобі.

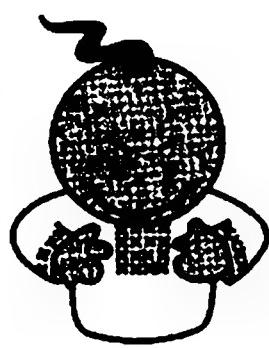
М. Міхновський

Вихователь запитує в замурзаного малюка:

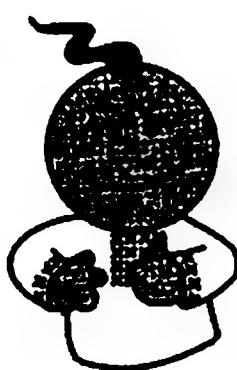
— Сергійку, чому ти завжди ходиш із такими брудними вухами?

— Тому що я не маю інших.

...попри всі наймодерніші і швидкісні інформаційні системи, основною одиницею інформації залишається живе людське слово, яке несе в собі не лише зміст і значення, але й духовну енергію, оскільки його носієм є людина як духовна істота.

O. Федик

Міністр мав свою думку — і саме з нею пішов... у відставку.

*свій до свого по своє;
своя сорочка біжче до тіла;
знати, як свої п'ять пальців.*

Чи не найбільше фразеологізмів із займенником *свій* пов'язані з поняттям власного дому:

*свій дім не чужий, із нього не виженуть;
у своїй хаті і вугли помагають;
у своїй хаті кожний пан;
у своїй хаті легше й помирати;
у своїм дуплі сиди в теплі;
своя хата — своя правда, своя стріха — своя втіха.*

Із цього народного джерела пульсує Шевченкова мудрість: його опозиційна присвійність *мій* — *свій* яскраво свідчить про значення цих займенників як особистого й особистісного, невіддільного.

* * *

*В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.*

* * *

*Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя.*

«І мертвим, і живим...».

*Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої мили
Москаль розриває..
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає...*

«Розрита могила»

* * *

*У всякого своя доля
І свій шлях широкий...*

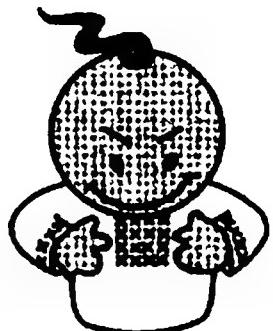
* * *

*I не кричіть! Я свою п'ю,
А не кров людськую.*

«Сон»

* * *

7. У займенниковій парі *їх* — *їхній* лише останній займенник присвійний: він вказує на належність третій особі множини. У російській мові займенник *их* водночас передає значення двох займенників — присвійного *их* та родового відмінка особового займенника *они*: *их нет*, *их вещи*, що відповідає українським *їх нема*, *їхні речі*.

Їх — це родовий відмінок особового займенника *вони*: *ми їх чекали*.

Їхній — це називний відмінок присвійного займенника *їхній*: *їхні помилки*.

Однак не всі джерела подають такий погляд на ці займенники, як, зрештою, маємо і в Т. Шевченка: «*На їх окраденій землі*». У зовсім іншому значенні у давній формі вжито цей займенник у знаменитих рядках:

*Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.*

«Подражаніє 11 Псалму»

На думку О. Тараненка, серед цих займенників форма *їхній* основна. Побутує погляд і про їхню стилістичну диференціацію: *їх* — уживають переважно в офіційно-діловому та науковому стилі; *їхній* — в усіх інших [13, с. 152; 28, с. 123; 58, с. 60—61].

8. Означальні займенники підкреслюють самостійну роль особи або предмета (*самий*), визначають відокремлення предмета від інших осіб або предметів (*жодний*, *жоден*), указують на сукупність (*весь*), роздільність (*всякий*, *кожний* (*кожен*)) чи тотожність (або межу) (*самий*) предметів; указують на відмінність предмета від предметів (*інший*) [34, с. 35].

Займенники *самий* (*сам*) — *самий* залежно від наголосу мають різне значення: *самий* (із постійним наголосом на першому складі) вказує на тотожність предметів, ознак: *такий самий підхід*; *така сама історія* або на просторову чи часову межу: *із самого ранку*; *до самого вечора*. У сполученні з дієсловом, з прислівником, взагалі з обставиною він набуває прислівникового значення: *там само* (а не *там же*), *саме через те*.

Якби ти знов, як много
важить слово,
Одно сердечне, тепле
слівце!
Глибокі рани серця
як чудово
Вигоює — якби ти знов
оце!
Ти, певно, поуз болю
і розпуки,
Заціпивши уста,
безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи
і принуки,
Мов теплий дощ на
спраглі ниви й луки, —
Якби ти знов!

I. Франко

Займенник *самий* означає самостійного виконавця дії: *бути самим собою, самому собі не вірити* [79, с. 365]. Цей займенник входить до таких поширених, подекуди синонімних сталих висловів:

само собою, звичайна (певна) річ, зрозуміло, звичайно;
сам(a) собі голова;
сам по собі, сам собою;
залишитися сам на сам, віч-на-віч, наодинці;
сама самою;
сама-самісінька;
сама-одна;
саме по собі.

Деякі сталі сполучки з означальними, присвійними, особовими та заперечними займенниками ненормативні. Пропоную такі форми в таблиці [3, с. 74 – 75; 10, с. 172–173; 13, с. 285; 26, с. 169–187; 34, с. 36–37; 51, с. 22].

Гарна мова надає пристойної форми навіть дурним думкам.

В. Швебель

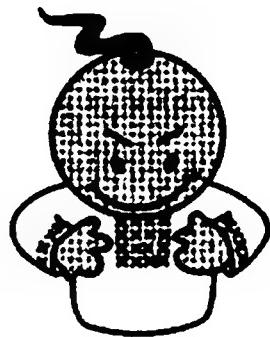
...нема слова — нема його знаку у національній психології. Так що послідовна руйнація нашої мови була для ідеологів російської імперії вдалим вибором, щоб повністю зліквідувати нашу націю, розчинивши її у конгломераті радянських народів.

О. Федик

Неправильно	Правильно
1	2
в самий раз	якраз
в самого соку	у розквіті сил
саме головне	найголовніше, найосновніше
самий факт дії	сам факт дії
у своїх інтересах	у власних інтересах
своїми очима бачив	бачив на власні очі
своїми силами	самотужки, сама, сам
мати свою позицію	мати власну позицію
вести свою політику	вести власну політику
мені сфабрикували справу	на мене сфабрикували справу
я виконав моє завдання	я виконав своє завдання
заявили на весь голос	заявили на повний голос
все інше складалося	решта складалася
все навколо його не обходить	нічого навколо його не обходить
оснащені краще всіх	обладнані ліпше (краще) від усіх
всякі наради	всілякі наради

Завершення табл.

1	2
без всякої сумніву	без ніякого сумніву, нічого й казати
без усяких засобів до життя	без ніяких, жодних засобів
нема всього того	нічого немає
по всіх областях не проводять	ніде в областях не проводять
кожен українець не може не визнати	жоден, ні один українець не може не визнати
кожен не може встояти	ніхто не може встояти
в кожному разі	як-не-як
ні під яким виглядом	у жодному разі

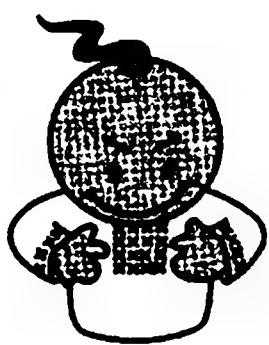

9. Відносні займенники **що**, **котрий** і **який** уживають як сполучні слова у складнопідрядних реченнях. З огляду на чинну норму, **котрий** приєднує підрядні з'ясувальні речення: **Я не знаю, котра зараз година.** **Який** приєднує підрядні означальні речення. Його синонімним відповідником є відносний займенник **що**. Вживання в підрядних означальних реченнях сполучного слова **котрий** — ненормативне: **місто, в котрому минуло дитинство** (треба: **де минуло...**) [13, с. 167].

Дещо інший погляд на цю трійцю сполучних засобів — займенників пропонує видатний мовознавець І. Огієнко, що, видаючи науково-популярний місячник «*Рідна мова*» (1933—1939 рр., Варшава) у 30-ті роки ХХ ст. тримав головну лінію оборони нашої мови від наступу могутніх російсько-польських інтерферентних хвиль. Учений вважає, що «*живим правдиво українським сполучником прикметникового (часом і підметового) підрядного речення треба вважати тільки займенника **що** (найактивніший в українських грамотах XIV—XV віків) ... Це, власне, форма, що сильно вирізнює нашу мову серед інших мов слов'янських (тільки мова сербська знає цю форму в більших розмірах)*» і наводить приклади з різних класиків, зокрема Т. Шевченка: «*Біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає. Не одцуравсь того слова, що мати співала. Ті, що кохались, розійшлися*». Вживання в таких реченнях слів **котрий**, **який** учений уважає польським, а відтак російським впливом. Зокрема, займенник **котрий** (давня форма **которий**) відомий наприкінці XVI ст. у значенні «**хто з двох, трьох чи з кількох**»: **Було дві дівки; парубок ходив до них на вечерниці; він сам не знат, котру (цебто з двох) має сватати.**

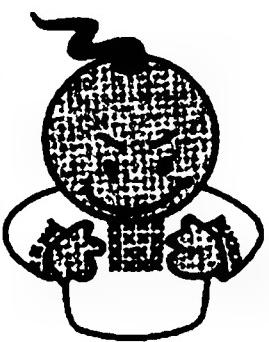
Попри всю силу духу
й почуття, людина не
може повернути час.
Te, до чого ми повер-
таємося, стало іншим,
так само як іншим став
i той, хто повертаєть-
ся. Час по-новому сфор-
мував і змінив обох. Пе-
ред кожним, хто повер-
тається, стоять зав-
дання заглибитись у но-
ву мову.

Г. Гадамер

Европа все-таки починається на тому кордоні, де ягодинський поліціянт озивається до вас досконалою літературною «польщизною», нічим не гіршою, ніж у диктора варшавського телебачення. Нашим би політичним лідерам таке володіння мовою.

О. Забужко

Рідна мова — це найособистіша і найглибша сфера обстоювання свого «Я», коли воно є, своєї особистості й національної гідності.

І. Дзюба

Займенник *який* відомий ще з пам'яток XI ст., однак він «не був частий і спроквола вимирав у нашій мові, бо його випирав або канцелярійний чужий котрий, або свій широко народній що». У живій народній мові займенник *який* уживали лише у підрядному присудковому реченні: *Який пан, такий крам. Який пастух, така й череда. Яка робота, така й заплата.* Отож, *який* уживали «для глибшого окреслення якості іменника, і власне це у нас завжди забувають і вживають *який* за сполучника прикметникового речення (замість що)».

Учений висловлював сподівання, «що в українській літературній мові, слідом за мовою живою, мусить запанувати остаточно займенник що в підрядних прикметникових реченнях; не знані в цій ролі живій мові архаїчні літературні котрий та який замрутъ остаточно, як чужі самому духові нашої мови».

На ще одній особливості наголошував І. Огієнко: добра літературна мова замість відносних займенників *який*, *котрий* із прикметником завжди вживає прислівника *де*, замість *в якому*, *в котрому*; *куди* — замість *в який*, *в котрий*; *звідки* — замість *з якого*, *з котрого*: *Чорніє гай над водою, де* (а не *в котрім, в якім*) вони ходили. Ставочок чистий висихає, *де* (а не *в котрім, якім*) ти купалася колись (Т. Шевченко). Характерно, що О. Синявський у своїх знаменитих «Нормах української літературної мов» (1941 р.) жодним словом не згадує про такі сполучні засоби — займенники у підрядних реченнях, як *який*, *котрий*, натомість значну частину дослідження відводить займенникові, а відтак сполучникові *що* [49, с. 339—345].

Однаке не зовсім так сталося, як гадали вчені: займенник *котрий* приписано вживати так само (у значенні один зі скількох), натомість *що* та *який* мають синонімний статус із рекомендованою перевагою *що* [38, с. 327—328; 370—371, 375—376; 421—422].

4.7. Граматичні особливості дієслова

4.7.1. Безособові дієслівні форми **-но, -то** та пасивні дієприкметники **-н-ий, -т-ий**

Серед найпоширеніших помилок — уживання при безособових (або безпідметових) дієслівних формах *-но*, *-то* назв осіб в орудному відмінку: *археологами розкопано, схвалено Пшевозняком, його побито Мельничуком,*

підписано членами «Нашої України»; питання підготовлено нами, мною призначено перевірку, нами викуплено, озвучена мною замість правильних археологи розкопали, Пшевозняк схвалив, Мельничук його побив, підписали члени «Нашої України»; ми підготували питання, я призначив перевірку, ми викупили, я озвучив.

Основна ознака цих дієслівних форм — передавати безособове значення, що виражене через суфікси **-но**, **-то**, і зосереджувати увагу на дії. Інакше, це створення таких безпідметових речень, де «вся сила вислову зосереджена на присудкові» і де орудний відмінок дійової особи зайвий і неможливий з логічних причин: нема потреби копати архітекторами чи підписувати членами «Нашої України» — логічно це робити лопатами чи ручками... У цих випадках можливе лише одне запитання чим?, а не ким? [4, с. 244, 290; 28, с. 55]. Така модель вираження присудковості (лише при можливому іменниковому додаткові знахідного відмінка: написано листа) — своєрідна ознака нашої мови, що вирізняє її з-поміж інших слов'янських. У найдавнішій обрядовій пісні співали:

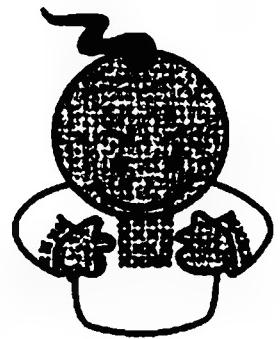
*В неділеньку рано
по всім селу заграно.
Заграно, забубнено.
Бояри побуджено.*

або

*Ой у полі жито
Копитами збите
Під білою березою
Козаченька вбито.
Ой убито, вбито
Затягнено в жито,
Червоною китайкою
Личенько накрито.*

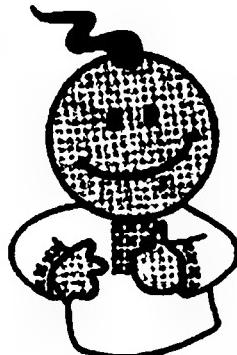
Порушуючи ці давні закони нашої мови, читаємо в пресі такі трагікомічні тексти:

Близько 3.30 зловмисниками було закидано поліетиленовими пакунками з вогненебезпечною рідиною дачний будинок в селі Тинному, у якому в той час знаходилися [очевидно, перед тим десь загубилися??] — I. Ф.] дочка X та батьки його дружини.

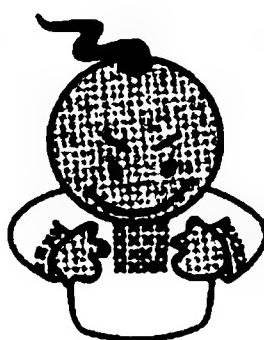

Дивовижні метаморфози відбулися з конструкціями, що містять орудний відмінок. Його усунуто з властивих українських конструкцій (говорити телефоном, розподіл групами), натомість накинуто в пасивних конструкціях (взірці для наслідування «зроблено мною», «затверджено з'їздом», «затверджений з'їздом»). Це явище, а також примусово запроваджені пасивні конструкції на -ся («книжка друкується», «квитки продаються») поширилися такою мірою, що ми вже не відчуваємо кострубатості та безглаздя таких конструкцій.

O. Кочерга

Користуючись нагодою, впродовж новорічних свят у російських витверезниках було проведено перепис населення.

Мене ніколи не бито, ніколи не вдарено. Не ставлено в кут, обличчям до стіни. [...] Мені казано, що я мусив, сидячи, продумати свою поведінку, і, коли зрозумів її хибність, маю піти до матері й сказати їй про це.

*Зі «Спогадів...»
Ю. Шевельова*

**Або з оголошення на дверях лікарні:
*Покуси тваринами приймаємо позачергово.***

Присудки на **-но, -то** означають дію лише живої істоти, хоч і невідомої або просто неназваної, як, наприклад, *книгу написано* (про людей), *його призначено* (хтось із представників влади), але неправильно вживати таких структур, де не йдеться про неназвану особу: *небо захмарене* (а не *небо захмарено*), *гори вкриті лісом* (а не *гори вкрито лісом*), *як це збудоване* (а не *як це збудовано*). Допустимі такі форми лише в художній літературі зі стилістичною метою як своєрідна безсуб'єктна персоніфікація [49, с. 200]:

*Дивлюся ранком —
Вже заволочено серпанком
сіреньким небо.*

Леся Українка

У XIX — початку ХХ ст. дієслівні форми **-но, -то** були одні з найпродуктивніших і найхарактерніших для українського синтаксису, про що, зокрема, свідчить мова таких велетів нашої культури, як Олени Пчілки та Ю. Шевельова: *«Перш за все скажу, що друга течія вдиралась в наше особисте життя ще, можна сказати, при самому нашему народженні, бо вже ж і самі наши наймення родинні давано нам, на зразок... Міша, Ваня, Варя, Еля...»*

або:

«Із 1830 року на Правобережжі був дедалі потужніший російський вплив. В Україні розташовано численні російські військові залоги; тим часом козаків постійно висилали до Росії на воєнні вправи. По українських містах з'являлося дедалі більше російських чиновників і купців; землі роздавано російським поміщикам. На південь країни переміщено навіть російських селян»; «У Карпатах протягом XVIII ст. ще й надалі переписувано та поширювано учительні Євангелії» [74, с. 890—899].

Через своєрідність та відсутність безособових форм **-но, -то** в російській мові ця форма стала об'єктом нападу в «Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронти в справі граматичній» від 3 травня 1933 р. У документі зазначено: *«Зважаючи на поширення в українській літературній мові не відповідних її розвиткові в радянський період тенденцій, що проникли навіть у шкільні підручники, Народний*

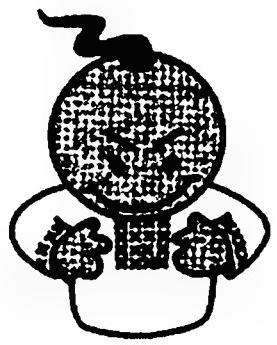
Комісаріят Освіти республіки створив спеціальну комісію для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній». Колегія НКО заслу-
хала звіт комісії й ухвалила відповідну резолюцію, де назвала відсутність особи в орудному відмінку при безособових формах *-но, -то* «націона-
лістичним рецептом». Водночас резолюція припинила поширювати в українській літературній мові конструкції з прийменником *від +*
родовий відмінок однини дійової особи, на зразок ухвалено *від Верховної Ради* замість повсюдно впровадженого ухвалено *Верховною Радою* (згадаймо, звичне *Євангеліє від Івана*) і приписала норму вживати орудний відмінок, що означає «дійову особу при пасивних дієприкметниках та безособових дієсловах на *-но, -то*»: це зроблено мною, затверджено з їздом, затверджений з їздом». Натомість у Юрія Клена читаємо: «Священний граде мій, о Києве!... / Не раз ти силі улягав, / *від печенігів був плюндрований, / і був від половців мордований*» [4, с. 246; 16, с. 97; 60, с. 149—150].

При пасивних дієприкметниках на *-ний, -тий* (збитий, зроблений) також не вживають особи в орудному відмінку однини (на зразок *витрати понесені нами* замість правильного *ми зазнали витрати* або *наші витрати*). Пасивні дієприкметники зазвичай виконують у реченні функцію означення: *зазнані витрати стали невіправні* або *витрати, яких ми зазнали, невіправні*.

У праці «Функции генетива в южнорусской языковой области» Є. Тимченко зазначив, що для української мови при пасивних дієприкметниках для назви діяча характерна форма родового відмінка + прийменник *від*: *від людей ти мені надана; заклята від рідної матері*. Приклади з орудним відмінком — рідкісні: *Богом дана земля* [16, с. 94—95].

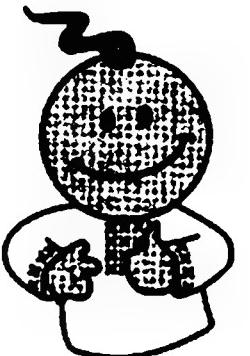
На промовистий приклад уживати пасивну конструкцію натрапляємо в романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів». Один з герой, німець за національністю, Карл-Йозеф, звертається до коханої українки Роми: «Добре я згоден, щоб твоя дочка *була взята нами з собою*», — сказав він ще іншого разу, вочевидь, після довгих болісних роздумів, при цьому вживаючи звичну для його мови пасивну форму дієслова. Але Рома відреагувала на це зовсім не як досвідчена германістка: «Моя дочка — не річ і взятою ніколи не буде» [с. 234].

При безособових дієслівних формах *-но, -то* і пасивних дієпри-
кметниках *-ний, -тий* надуживають дієсловами минулого часу *було,*
були: мною було подано (треба я подав), *не повинен був бути підписаний*

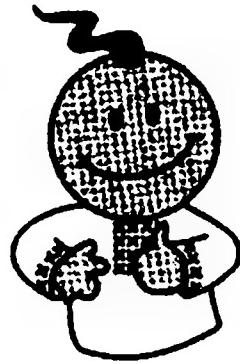
Мовне питання в Україні — це питання її незалежності. [...] Нема в Україні належної уваги з боку уряду до мовного питання, нема належної заміни знищений мовознавчий еліти, нема належного числа наукових закладів. Лексику української мови засмічено, правопис спотворено, людності приспущені байдуже ставлення до питань культури й мови.

С. Караванський

Хто ясно думає, той ясно і говорить.

Н. Буало

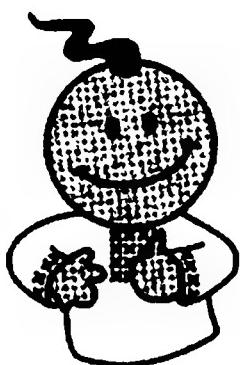

Учитель.

Ось речення: «Кінь тягне віз». Це активна форма. А як буде пасивна форма?

Учень.

Віз тягне коня.

— Вовочко! Якщо я кажу: «Батько нагородив своїх п'ятьох дітей», який це стан?

— Активний.

— А пасивний як буде?

— Батько був нагороджений п'ятьма дітьми.

(треба не мали б підписати), мною було пролобійовано (треба я пролобіював, обстояв); вами було зроблено (треба ви зробили), мною було видано розпорядження (треба я видав розпорядження або видано розпорядження), невідомими особами було вчинено (треба невідомі особи вчинили). Форма **було** у таких сполучах має значення давнинулого часу, натомість дієслова на **-но**, **-то** виражають недавно закінчену дію, через те нема потреби вводити відтінок давнинулості: «після довгих дебатів **було винесено резолюцію**» — досить сказати «після довгих дебатів **винесено резолюцію**» [49, с. 202–203]. Якщо йдеться про давно закінчену або майбутню дію, то додати допоміжне дієслово **було** або **буде** доречно: згодом **буде використано новітні методи** або **ці методи були використані успішно**.

4.7.2. Уживання зворотних перехідних дієслів на **-ся**

Дієслова з часткою **-ся** — одна з морфолого-сintаксичних форм, що має не повсюдне, а своєрідне використання. Звичними та правильними є словосполучки, на зразок **мені не віриться**, **сталася подія**, **вони листуються**, **нарешті домовилися**, **про це писалося**. Але неправильно вжито таких словосполучок: **обласною комісією проводиться обстеження**; **якщо сесія не скликається головою обласної ради**; **протоколи підписуються всіма членами ради**; **проект готується президією**, позаяк при дієслові маємо іменник (суб'єкт) у формі орудного відмінка.

Проблемними є і такі вислови, другий з яких правильний:
музей повинен будуватися, реставруватися — **музей мають будувати, реставровувати;**
виконується не в повній мірі — **виконують не повною мірою**;
слухається питання — **слухаємо питання**;
розглядалося на комісії — **розглядали на комісії**;
де допитувалися в'язні — **де допитували в'язнів**;
чому векселя оформляються — **чому векселі оформляють**;
пропонується на наступний рік — **пропонуємо наступного року**;
ставиться на голосування — **ставимо (-ю) на голосування**;
у посвідчені зазначається — **у посвідчені зазначено**;
йдеться мова — **мова йде про і йдеться про**;
буде розглядана — **будуть розглядати, розглядатимуть**;
голова не запрошується — **голови не запрошують**;

обговорюється по пунктах — обговорюють (-ємо) за пунктами; слово надається — слово має, надаємо (-ю) слово.

Отож, замість дієслів на -ся треба вживати безособових форм -но, -то, відповідних особових форм та інфінітивів.

Навальне «сякання» як норму впроваджено у 70-ті роки ХХ ст. до академічного СУМу. Радянський мовознавець М. Пилинський, коментуючи цю совєцьку новацію, справедливо зауважує: «Українські буржуазні націоналісти свого часу виступали проти таких конструкцій на тій підставі, що вони начебто невластиві українській мові» [40, с. 273]. Однак лише на тій підставі, що вони властиві російській мові, в нашу мову ці покручі впроваджено, зокрема: *завдання опрацьовується студентами; промисловість відбудовується трудящими*. Так просто й легко студенти і трудяще перетворилися у знаряддя побудови радянської УКРНЕДОМОВИ...

Активність уживання словосполучок із дієсловами на -ся пов'язана також із розвитком книжних стилів: офіційно-ділового, наукового, публіцистичного. І це загальна тенденція для багатьох мов, зокрема польської та російської. У російській мові ця форма розвинулася під впливом церковнослов'янської, відтак була підсилена німецько- та французькомовним впливом — і взагалі, поширилося в російській мові категорією пасиву. Щодо української, то Ю. Шевельов підкреслює, що «*Класики з Великої України майже зовсім не знають так званих безособово-пасивних речень типу: книгу читається, землю ореться.... Безперечне джерело цих конструкцій — Галичина*» — і позичені вони з польської мови [73, с. 137—137]. Цю думку певною мірою спростовує Шевченкова творчість [56, с. 66]:

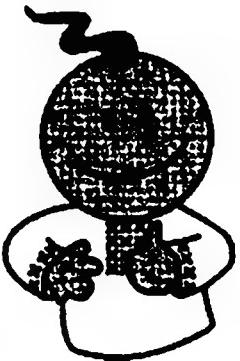
*Бо горе словами
Не розкажеться нікому.*

* * *

*За грішній, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом.*

* * *

*I навіки прокленеться
Своїми синами?*

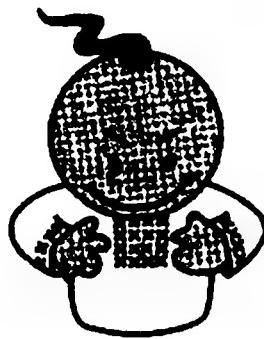
Приходить чоловік до хірурга-косметолога:

— Ви не могли б здійснити деяке втручання в мою зовнішність з метою її покращання. Лікар дуже уважно оглядає пацієнта і каже:

— На жаль, ні. В нашій країні відтинання голови зобороняється законом.

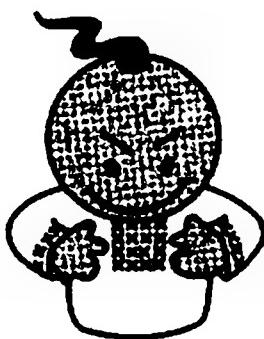
P. S. Звичайно, що останнє речення цього дотепу правильно звучатиме так:

У нашій країні закон забороняє відтинати голову. (Хоч ці совєці голови так набридли...)

*Мова огортає поріз-
нених людей незримою
грозовою хмарою спіль-
ного Духа, даючи їм си-
лу не просто існувати —
бути.*

О. Забужко

*Чудова думка втра-
чає цінність, коли її
абияк висловлено.*

Ф. Вольтер

* * *

*Давно колись-то!
Рушники вже ткались,
І хустина мережалась,
Шовком вишивалась.*

Але в іншому значенні — власне зворотних дієслів — промовляють до нас славетно відомі рядки:

*О думи мої! О слово злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!..*

Особливістю української мови є тенденція і навіть сучасний припіс уникати «пасивізації» способу висловлення. Український синтаксис майже вільний від книжних церковнослов'янських зразків, що особливо характерні для російської синтаксичної манери. Причина в тому, що українська і російська мови — це генетично відмінні лінгвістичні явища [72, с. 271]. Зокрема, у найновішій теоретичній праці з морфології зазначено, що з конструкцій пасивного стану «*вилучено ті з них, до складу яких входять дієслова недоконаного виду з постфіксом -ся, котрий традиційно вважали типовим засобом творення пасивних форм до переходних дієслів недоконаного виду* (наприклад, *орати* — *ореться*)». Це зумовлено тим, що в синтаксичній системі української мови згадані пасивні конструкції, на противагу іншим слов'янським мовам, опинилися на крайній периферії... Саме тому опозицію *актив/пасив* можуть формувати лише *переходні дієслова*» [4, с. 243].

Таблиця вживання дієслів з часткою **-ся**

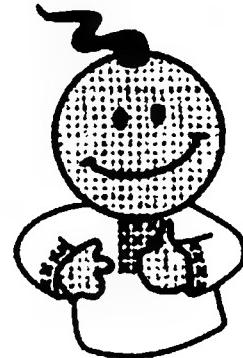
Неправильно	Правильно
1	2
1. В пасивному стані при об'єкті чи суб'єкті в орудному відмінку: <i>затверджується президентом, переглядається комісією</i> (треба: <i>затверджує президент, комісія переглядає</i>)	1. Власне зворотні — означають дію, спрямовану на самого її носія: <i>людина одягається</i>

СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM

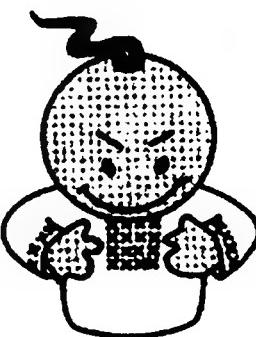
1	2
<p>2. Дієслівна зв'язка являтися: він являється директором (треба: він є директором, він — директор)</p> <p>Примітка Як уважає С. Караванський, вилучення з літературного вжитку слів вибачаюсь, пробачаюсь відбулося під впливом усунення з російської літературної мови слова извиняюсь як просторічного. Так начебто разом із російським вихлюпнуто з української повноправну форму, позаяк насправді слово має значення «просити вибачення для себе» (так само, як молитися — «молити Бога за себе») [23, с. 90; 44, с. 140—141]. На думку О. Курило, це слово «доконче треба викинути з української мови» [28, с. 213].</p>	<p>2. Непрямо зворотні — дія виконува-на в інтересах її носія: люди будуються</p> <p>3. Взаємно зворотні — дія двох і більше діячів, що назаєм спрямована: політики змагаються</p> <p>4. Загально зворотні — стан діяча: мати хвилюється</p> <p>5. Безоб'єктно зворотні — дія від її діяча: собака кусається</p> <p>6. Дієслова, що означають буття, міру, наявність (або відсутність): сталося, минулося</p> <p>7. Означення психічних станів людини при іменникові у давальному відмінку: мені не працюється</p> <p>8. Означення явищ природи: збирається на дощ, випогодилося</p> <p>9. Вживання в активному значенні (зам здійснює дію): переться білизна, гріється вода, печеться хліб</p> <p>10. Вітальна формула як ся маєш споріднена з польською, чеською, словацькою мовами</p>

4.7.3. Форми наказового способу дієслова

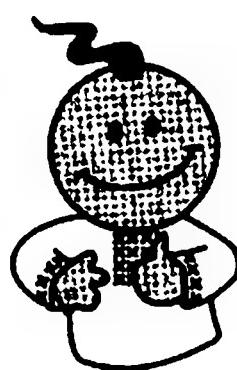
Просторічні форми спонукальної дії, на зразок **давайте по-державному працювати**, **давайте розберемося**, **давайте зробимо так**, **давайте виконувати**, **давайте спокійно проголосуємо**, **давайте долучимось до проблеми**, **давайте будемо коректними** заполонили офіційно-ділове спілкування. Хоч як часто кажуть **давайте**, але насправді ніхто нікому нічого не дає... Воно й зрозуміло, бо у цьому контексті це слово позбавлене будь-якого значення, а отже, використовувати його — неправильно і безрезультатно.

«Ходімо, кохана, у ліс» —
 Лишив Воронько нам
 дарунок.
 Лишив. Та підсунув нам
 біс «Пашлі». Є ж від
 нього рятунок!
 Поет залишив нам
 рядки:
 «Ходімо, кохана,
 в мій дім».
 Повторюймо
 їх залюбки:
 «Ходімо,
 назавжди ходім».
 В. Маснюк

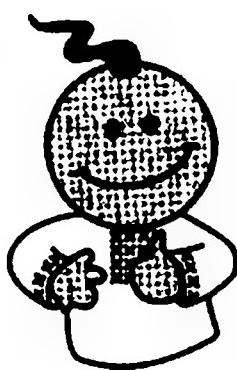

Знання і сила людські
 збігаються.
 Ф. Бекон

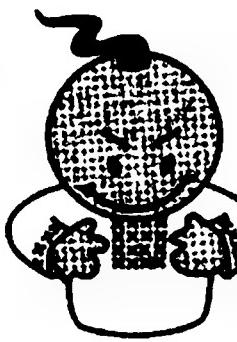
Учитель:

- Вовочко, який наказовий спосіб дієслова «мовчати»?
- Ша!

В автобусі:

- Ви виходите на наступній зупинці?
- Ні.
- Тоді давайте мінятися.
- Давайте, а що ви маєте?

*Не знаєш — мовчи!
Знаєш — помовчуй!*

В англійській мові, щоб передати спонукальну дію, вживають слово *let*: *let us read, let us go*, що українською правильно перекласти: *прочитаймо, ходімо* — форми наказового способу другої особи множини, що відповідає англійському займенникові *we* (ми) в об'єктному відмінку *us* (нас, нам). Натомість російською перекладемо: *давайте почитаем, давайте пойдем* або *пошли*. На жаль, під інтерферентним впливом чуємо суржикове *пішли* частіше, ніж своєрідне українське спонукальне *ходімо*. Хоч, на щастя, мова зберегла цю форму у відомих етикетних привітальних формулах: *Христос народився — Славімо його* або *Славіте його* (але не *Давайте будемо його славити...*). Жодного разу не натрапіте на суржикову форму в Т. Шевченка, а навпаки:

*Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.*

Своєрідність наказового способу і в тому, що поряд із літературними формами **-імо, -іть** паралельно як стилістично марковані вживають форм **-ім, -іте**: *живім дружно, несіте це*. Отже, форми наказового способу, на зразок *ходім, ходімте, давайте підемо* (замість *ходімо*), *ідіте* (замість *ідіть*) — не нормативні. Вони можливі лише в розмовному стилі [4, с. 260; 79, с. 394].

У першій особі однини і третій особі однини та множини наказовий спосіб утворюють описово (аналітично), додаючи частку *хай (нехай)*: *хай побачу, хай побачить, хай побачать*.

Таблиця простих (синтетичних) дієслівних форм наказового способу

Число	Особа	Під наголосом та після збігу приголосних	В інших випадках
Однина	2-га (ти)	-и: <i>зроби</i>	-(ъ): <i>сядь</i>
Множина	1-ша (я) 2-га (ви)	-імо: <i>зробімо</i> -іть: <i>зробіть</i>	-(ъ)мо: <i>сядьмо</i> -(ъ)те: <i>сядьте</i>

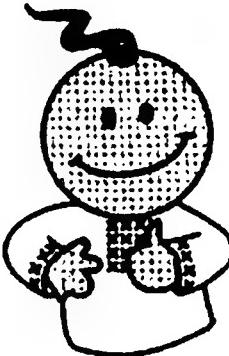
4.7.4. Складні випадки дієслівного керування

Слово до слова — зложиться мова. Це прислів'я стисло визначило основний закон мови — зв'язок між її складниками, названий синтаксисом, або складнею. Зв'язки між словами — як між людьми: то вони узгоджуються чи погоджуються між собою (синтаксичне узгодження: *економічний ярмарок-форум*, а не *економічна ярмарка-форум*), то вони керують один одним (синтаксичний зв'язок керування: *зрадити Батьківщину*, а не *Батьківщині*), то один із партнерів, не маючи власної ініціативи й снаги, покладається на долю сильнішого (синтаксичний зв'язок прилягання: *говорити по-українському*, а не *на українській мові*). Як зауважив П. Мовчан, у кожного слова своя орбіта і свої сусіди в системі того чи того сузір'я. Завдяки цьому й досягається гармонія мови, де закони, себто синтаксис і граматика, не нав'язані слову, а самим словом зумовлені. Якщо ж слово випадає зі своєї орбіти і переміщується з одного сузір'я в інше — виникає хаос. Хаос мислення та деформація психіки [35, с. 91].

Дієслово належить до тих частин мови, що найактивніше здійснює зв'язок керування іншими частинами мовами і надто важливо, щоб ті частини мови мали відповідну граматичну форму, наприклад: не *дякувати вас*, а *дякувати вам*; не *вибачте мене*, а *вибачте мені*. Пропоную найтиповіші приклади проблемних словосполучок із дієслівним керуванням у таблиці.

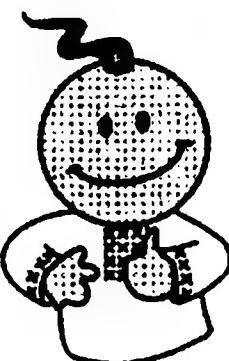
Таблиця типових проблемних прикладів дієслівного керування

Неправильно	Правильно
1	2
вжити (що) заходи	вжити (чого) заходів
глузувати (над ким) над опонентом	глузувати (з кого) з опонента
говорити (на чому) на англійській	говорити (як) англійською
дивуватися (чому) поведінці	дивуватися (з чого) з поведінки
доглядати (за ким) за хворим	доглядати (кого) хворого
дотримати (що) слово	дотримати (чого) слова
женитися (на кому) на багатій	одружитися, женитися (з ким) з багатою
завдати (що) біль	завдавати (чого) болю
запобігати ласки (перед ким) перед керівником	запобігати ласки (у кого) у керівника

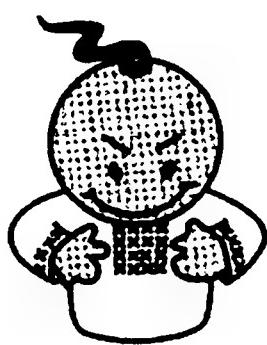

Зима. Син:

- Татку, я більше ніколи не буду возитися з тобою на санках.
- Мовчи, давай краще вези швидше!

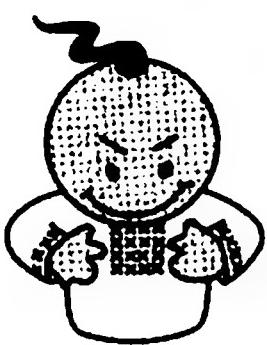

- Васильку, ти кого більше слухаєш — тата чи маму?
- Маму!
- А чому?
- Вона більше говорить.

Зв'язок між словами у словосполученні і простому реченні має не лише лексико-граматичну природу, але й онтологічну.

O. Федик

На синтаксичному рівні мови ми маємо повну й абсолютну реалізацію національної мовної системи як цілісної і внутрішньо згармонійованої.

O. Федик

1	2
запобігати (чого) руйнування	запобігати (чому) руйнуванню
знущатися (над ким) над людиною	знущатися (з кого) з людини
зрадити (кому) Батьківщині	зрадити (кого) Батьківщину
ігнорувати (чим) попередженням	ігнорувати (що) попередження
їхати, пливти (на чомусь) на машині, кораблі	їхати, пливти (чимось) машиною, кораблем
легковажити (чим) дорученням	легковажити (що) доручення
навчати (чому) мові	навчати (чого) мови
наслідувати (кому) прикладу	наслідувати (що) приклад
нехтувати (чим) порадами	нехтувати (що) поради
оволодіти (що) ситуацію	оволодіти (чим) ситуацією
опанувати (чим) фахом	опанувати (що) фах
піклуватися (за кого) за батьків	піклуватися (про кого, ким) про батьків, батьками
постачати (чим) товаром	постачати (що) товар
сміятися (над ким) над людиною	сміятися (з кого) з людини
спонукати (до чого) до дії	спонукати (на що) на дію
стосуватися (до кого, чого) до нас	стосуватися (кого, чого) нас
телефонувати (до кого) до нього	телефонувати (кому) йому
турбуватися (ким) мною	турбуватися (про кого) про мене
хворіти (чим) грипом	хворіти (на що) на грип
шкодувати (що) гроші	шкодувати (чого) грошей

Пам'ятаймо, що не завжди класики є еталоном норми. Зокрема, очевидним впливом російського синтаксису є дієслівне керування у двох словосполучках зі знаменитих Шевченкових рядків: **женитися на багатій** замість **женитися з багатою**; **чужому научайтесь** замість **чужого научайтесь**:

*Не женися на багатій,
Бо вижене з хати,
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.
* * **

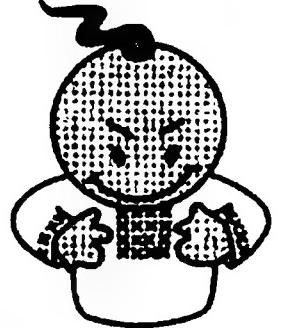
*Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте.
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь...*

Розділ 5

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ – ДЗЕРКАЛО МИСЛЕННЯ

Синтаксис — це елементарна гігієна думання.

О. Забужко

Мистецтво мови — це не знання слів, а вміння їх сполучати. Матриця сполучених слів — це тканина нашого мислення, де вишиваемо словами-нитками. Міцність тканини — запорука тривалого життя мови як неповторної картини світу. Якщо лексичний рівень — це відкритий, зовнішній бік мови, то синтаксис — її морське дно, що є глибинами нашого мислення. Тому зовсім не складно знайти і виправити лексичну помилку (наприклад, замість *міropриємство* — *захід*), набагато складніше, мислячи, одягнути думки в українські синтаксичні строї. Зв'язок між словами у словосполучці й реченні має не лише лексико-граматичну природу, але й онтологічну [69, с. 158—159]. Отож, синтаксичний рівень — це повна й абсолютна реалізація цілісної і внутрішньо згармонійованої національної мовної системи.

Чи можна вважати українським синтаксисом такі потоки думок:

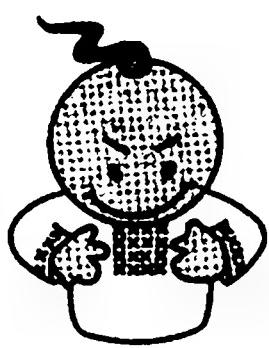
«При неспівпаданні прізвища або з виправленим прізвищем пасажир являється безквитковим зі всіма звідси витікаючими наслідками згідно правил перевозок» (оголошення на Львівському вокзалі);

«Всі, хто сьогодні переймається політикою і хоче гострих відчуттів, і не розуміє, як до цього ставиться український народ, напевно, повинні запастися памперсами і не займатися політикою... Представники «Нашої України», що йдуть в Донецьку область, повинні були поміряти там температуру, перш ніж щось робити» (слова В. Януковича);

«Виконання пріоритетних напрямків розвитку країни є пріоритетом», — глибокодумно заявив В. Янукович. Після павзи додав: *«Якщо комусь хочеться, як кажуть, гострих питань відчути, їх можна пошукувати в іншому місці, не тут — в уряді і владі»* (Україна молода. — 2007. — 25 жовтня. — С. 5);

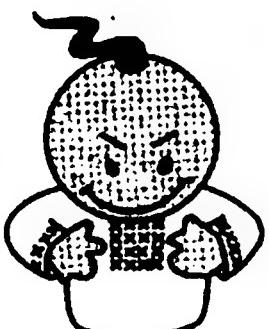
Говорити по-креольськи — значить і думати теж «по-креольськи»: носити в голові калічну, закаламучену і неминуче зашорену картину світу. Ну й життя своє будувати — теж відповідно до неї. А коли такі «креольськомовні» складають не просто охорону в магазині, а владний істеблішмент країни, то будують вони, самі розумієте, життя не лише своє [...]. Але й життя цілої країни також будується «по-креольськи»... [...]. [...] не вадить спочатку опанувати синтаксис, цю елементарну гігієну думання, перш ніж братися реформувати економіку...

О. Забужко

*Скільки в бою залізо
може, стільки по мі-
стах — законне слово,
добре написане.*

Солон («Бджола»)

*Слідом за єдністю
керівництва, збройних
сил і законів єдність
мови найбільшою мірою
сприяє тому, щоб зроби-
ти єдність нації від-
чутною, міцною і благо-
творною.*

A. Мадзоні

«...збереження природних ресурсів, довкілля, ґрунтів, вод, екосистем, лісів, з дотриманням всіма суб'єктами принципу, що забезпечення поточних потреб не повинно перешкоджати забезпеченню власних потреб наступним поколінням» (із «Концепції Програми розвитку села та формування самодостатніх територіальних громад на період до 2015 року»).

Щоб наше мовлення не було схоже на цю прострілену синтаксичну матрицю, варто передусім з'ясувати **принципи творення нормативних словосполучок**. На думку О. Синявського, «визначається хибність словосполучень тим, що їх уникають найкращі письменники, їх немає по гарних словниках української мови, нарешті їх не рекомендують у граматиках. Коли до всього цього ще можна додати, що їх немає у народній мові, то це буде зовсім достатня підстава вважати такі словосполучення хибними» [49, с. 195]. Крім таких зasadничих критеріїв, необхідно брати до уваги територіальний (діялектичний) і часовий (історичний) чинники. Зокрема, західноукраїнські письменники XIX ст. писали *будемо ходили* (замість *будемо ходити, ходитимемо*), *хату будеться* (замість *хата будеться*), натомість слобожанець Г. Квітка-Основ'яненко вживає словосполучку *ходити по дворам* (замість *ходити дворами, по дворах*), а полтавець І. Котляревський *ходити к кому* (замість *ходити до кого*, хоч збереглося досі *к лихій годині, к бісу*), черкасець Т. Шевченко *о смерти благати* (замість *про смерть благати*). Однак найнебезпечніша у руйнуванні українських словосполучок — інтерференція:

«...ждати на кого» з польсько-німецької (поруч своєї конструкції «ждати кого»);

«проситься не палити» з польської мови (краще б уживати «просять не палити», «просимо не палити»);

«у цім відношенні» за російсько-німецьким зразком (краще б «щодо цього», «з цього погляду»);

«згідно з чим» з російської (природніша конструкція «у згоді з чим»);

«місця для сидіння» з російської замість «місця сидіти»;

«о щоходить» з польської замість «про що йдеТЬся», «в чому річ» і т. ін.» [49, с. 197].

5.1. Складні випадки синтаксичного керування

Керування — це синтаксичний зв'язок, де залежне слово набуває такого відмінка, якого вимагає головне слово: *зрадити народ* (а не *зрадити народові*), *вибачити опонентові* (а не *вибачити опонента*). Про

своєрідність проблемного дієслівного керування йшлося вище. Поряд із обов'язковою формою керування низка дієслів має паралельні форми, а також наявне іменникове та прикметникове керування [13, с. 168—169, 177; 14, с. 40; 49, с. 195; 79, с. 471]:

а) паралельність дієслівного керування:

адресувати (*кому*) міністрові — адресувати (*до кого*) до міністра;

радіти (*чому*) перемозі — радіти (*з чого*) з перемоги;

казати (*про кого*) про проблеми — казати (*за кого*) за проблеми;

мені (*кому*) голова болить — у мене (*у кого*) голова болить;

обстоювати (*за чим*) за потерпілим — обстоювати ((*за*) *що*) потерпілого;

плакати (*за ким*) за померлим — плакати (*по кому (кім)*) по померлім;

повідомляти (*кому*) нам — повідомляти (*кого про що*) нас про премії;

потреба (*на що*) на підручники — потреба (*в чому*) в підручниках;

привітатися (*до кого*) до директора — привітатися (*з ким*) з директором;

розумітися (*на чому*) на політиці — розумітися (*в чому*) в політиці;

спокушатися (*на що*) на нагороди — спокушатися (*чим*) нагородами;

б) зміна дієслівного керування, зумовленого будовою дієслова:

дорівнятися (*чому*) Европі — рівнятися (*на що*) на сильних;

доторкатися (*до чого*) до квітів — торкатися (*чого*) проблеми;

оплачувати (*що*) проїзд — платити (*за що*) за проїзд;

припускатися (*чого*) помилки — допускати (*що*) помилку;

в) перехідні дієслова з префіксом не керують іменником здебільшого в родовому відмінку, зокрема у стійких словосполученнях, що мають у своєму складі абстрактні іменники:

не вживати *заходів*;

не брати *участи*;

не робити з цього *проблеми*;

не викликає *довіри*;

г) іменникове керування:

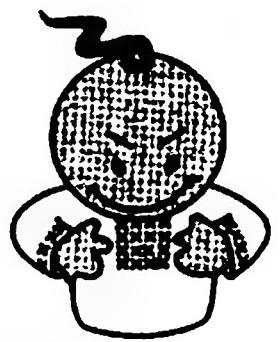
анотація (*чого, на що*) видання; анотація на книжку;

відгук (*про що*) про дисертацію, про роботу;

враження (*від чого — неістота*) від фільму;

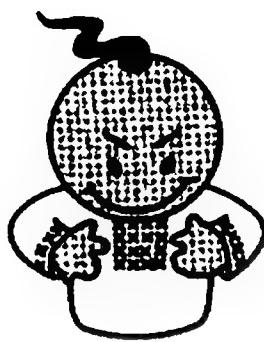
враження (*про кого — істота*) про депутата;

командувач (*чого*) військ;

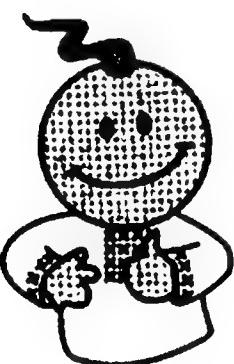
Якби я був такий красномовний, як Демосфен, то я б усе одно повторив би тричі не більше ніж одне слово: розум — це мова, логос. Цю кістку я гризу і гризтиму її до смерти. Ще темно мені над цією глибочінню; я ще чекаю на апокаліптичного янгола з ключем до цієї прірви.

С. Гаманн

Зв'язок між словами (йдеться про лексико-граматичний чи семантико-граматичний, чи синтаксичний) — це величина не лише лінгвістична, але й гносеологічна, тому що він лежить в основі формування лінгвонаціональної картини світу, він є першопочатком формування мови як сакрального явища.

О. Федик

— Дядьку, а із чим у вас пиріжки?

— Ти шо, паразите, читати не вмієш? Написано ж: «Пиріжок без ніхто».

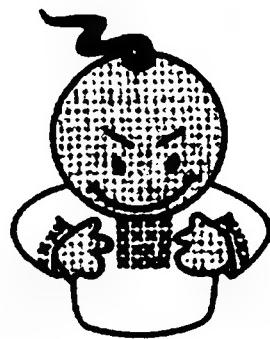
ліки (*проти чого*) проти грипу; пам'ятник (*кому*) Франкові; характеристика (*кого*) керівника;
г) прикметникове керування:
аналогічний (*чому, з чим, до чого*) зображеному, із зображенім, до зображеного; багатий (*на що, чим*) на корисні копалини, копалинами; властивий (*кому*) керівникові; дорогий (*кому, для кого*) родині, для родини; характерний (*для кого*) для влади; хворий (*на що*) на грип; подібний (*до кого*) до матері; схожий (*на кого*) на батька; складніший (*від, за, ніж, як кого/що*) від цього, за цей, ніж цей, як цей; сповнений (*чого, чим*) перемог, перемогами.

Найактивніше синтаксичне керування стало об'єктом уподібнення до відповідних російських моделей у 60—70 роках ХХ ст. і не лише через словникарські джерела — перекладні (РУС-1968) і тлумачні (СУМ 1970—1980), а через переклади масової суспільно-політичної літератури, обов'язкової для опрацювання у видах, і через теоретичне обґрунтування такої мовної асиміляції у працях пропагандистів «радянської» мови І. Білодіда, Й. Багмута, В. Русанівського та ін. Сліди цього русифіаторства у тлумачному і російсько-українських словниках показово віdstежив З. Терлак, подавши їх курсивом [59, с. 168—169]:

поехать в город — поїхати до міста (*в місто*);
ходить в школу — ходити до школи (*в школу*);
идти в театр — *йти в театр* (до театру);
в прошлом месяце — минулого місяця, *у минулому місяці*;
взяться за работу — узятися до роботи (*за роботу*);
ухаживать за больным — доглядати хворого (*за хворим*);
идти по берегу — *йти берегом* (*по берегу*);
раньше всех — *раніше всіх*, раніше від усіх; раніше, ніж усі;
при всякой погоде — за всякої погоди, *при всякій погоді*;
при одной мысли об этом — *при самій (одній) думці про це*, від самої думки про це;

ходить за грибами — ходити по гриби (*за грибами*);
 учиться чему — учитися чого — рідко *чому*;
 обучатися чему — навчатися чого — рідко *чому*.

Очевидно, що власне мовлення варто ретельно чистити від слідів російськомовного уподібнення.

5.2. Складні випадки синтаксичного узгодження

Узгодження — це синтаксичний зв'язок, коли залежне слово набуває тієї самої форми, що і головне: *канцелярське приладдя* (а не *канцелярські приладдя*). Серед проблемних моделей синтаксичного узгодження: узгодження підмета з присудком у числі та роді, узгодження означень та прикладок — власних назв [22, с. 161—165; 25, с. 194—196; 28, с. 105—106; 55, с. 250—252, 256; 79, с. 519].

5.2.1. Узгодження підмета з присудком при виборі числа іменника

Форму **однини** присудка вживають, якщо:

- а) присудок передує групі підмета: *На стінах висіло багато картин*;
- б) підметом є іменник з кількісним значенням без залежних слів:

Решта членів партії зрадила.

Форму **множини** присудка вживають, якщо:

а) друга частина підмета багатоелементна: *Більшість інженерів, викладачів, підприємців не схвалили цього рішення*;

б) присудок віддалений від підмета: *Більшість громадян, які прийшли на віче, отримали повну інформацію про земельні проблеми*;

в) підмет або присудок — однорідні члени: *Керівники адміністрацій та голови обласних рад зібралися на нараду*;

г) підмет виражений прийменниковим сполученням іменника у називному відмінку з іменником в орудному відмінку: *Президент з прем'єром відвідали виставку, присвячену Голодоморові*.

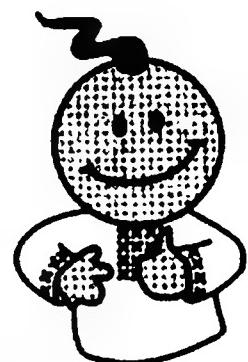
Однак, якщо форма в орудному відмінку є додатком, тоді присудок узгоджують лише з простим підметом в однині: *Він з товаришем вирішив цю справу*.

Паралельні форми однини і множини вживають, якщо:

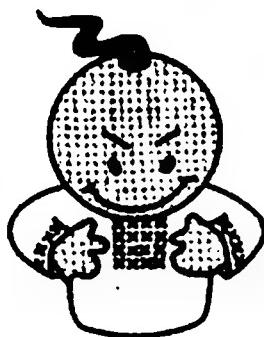
а) у підмети входять слова *більшість, меншість, ряд, частина, багато, кілька*: *Меншість депутатів проголосувала (проголосувало, проголосували) за цю зміну*.

Мову можна трактувати як широкий потік, що тече крізь час. Ті, хто пливе по ньому певний період, як і ті, хто населяє його береги, кидають до нього певні предмети. Більшість із них тоне або розчиняється, зникаючи без сліду. Деякі кристалізуються, тому потік несе їх певний час.

П. і Б. Бербер

Недотримання техніки безпеки спричинює загибеллю людських жертв.

Звісно, ї у найліпших письменників можуть бути язикові помилки, недогляди, але вони звичайно такі нешкідливі! Навіть їх язикові дивацтва щезають супроти багатства гарних та щасливих висловів. А добродіям критикам, заким візьмуться витикати такі язикові блуди, завше слід би приступати до діла, тямуючи гарні слова польського граматика: «Насправді ніхто не може похвалитися тим, щоб знат досконало свою мову».

I. Франко

Однина присудка наголошує на кількості предметів, а множина — на дії;

б) до складу підмета входять збірні числівники: *Шестеро осіб взяло (взяли) участь в обговоренні*;

в) якщо до складу підмета входять числівники до десяти, то присудок частіше має форму множини: *Чотири громадянина домагалися відшкодувати збитки*.

Натомість, коли використовують числівники на позначення великої кількості, а також *сто, тисяча, мільйон, мільярд*, переважає присудок у формі однини: *Чотириста п'ятдесят депутатів не розпочало своєї діяльності*.

5.2.2. Узгодження підмета з присудком при виборі роду іменника

Цей тип узгодження зумовлений низкою лексико-граматичних причин:

а) з підметами — іменниками чоловічого роду на позначення професій, посад жінок — присудок узгоджують і в чоловічому, і в жіночому роді: *прем'єр-міністр доповів і прем'єр-міністр доповіла*;

б) при підметах, виражених невідмінюваними іменниками або абревіятурами, присудок має таку форму, якої вимагає рід та число іменника:

УПА засвідчила приклад нескорености та свободи;

Чилі — непізнана для нас країна;

в) якщо при загальному іменникові є географічна чи інша назва, то присудок узгоджують з підметом — загальною назвою: *Газета «Поступ» опублікувала виступ міністра*.

5.2.3. Узгодження означенів та прикладок — власних назв

а) іменники особи — назви професій узгоджують за граматичним принципом: *наш прем'єр-міністр прийшла* (форма *наша прем'єр-міністр прийшла* — розмовна);

б) при одному іменникові може бути декілька означенів (на зразок *обласна і міська рада*):

одинину іменника вживають тоді, коли означення семантично близькі (*виконавча і законодавча влада*);

коли поєднані протиставними або розділовими сполучниками (*представницький або виконавчий орган*);

коли означення виражені займенниками або порядковими числівниками (*той і цей комп'ютер*);

множина натомість підкреслює наявність декількох предметів, істот і порядкових числівників: *перший і другий призи*; вона також обов'язкова при постпозитивних означеннях: *проєкти перший і другий*;

в) при числівниках *два, три, чотири* та іменниках жіночого роду прікметники зазвичай узгоджуємо у **називному** відмінку: *четири перспективні дослідиці*; натомість іменники **чоловічого** та **середнього** роду в такій позиції мають паралельні форми узгодження — у називному та родовому відмінках: *три місцеві (місцевих) депутати*;

г) у прикладках, на зразок *довідка-рахунок, виставка-продаж, школа-інтернат* рід визначає іменник ширшого, загальнішого значення: *Виставка-продаж виправдала очікування* загалу;

г) прикладки — назви міст, сіл узгоджують у всіх відмінках із родовою назвою: *місто Київ, до міста Києва: село Воля, до села Волі*;

д) назви зарубіжних республік, країн узгоджують, якщо вони мають форму жіночого роду: *до республіки Польщі;*

не узгоджують:

- складені назви населених пунктів: *до міста Старий Самбір* (але *у Старому Самборі*);

- уживані тільки у множині: *у місті Чернівці* (але *у Чернівцях*);

- маловідомі населені пункти (*до міста Аахен*);

- офіційні назви держав чоловічого роду (*до Республіки Парагвай*);

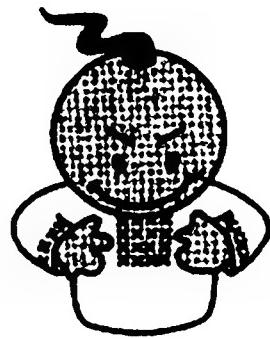
- назви гір, островів, мисів, озер та ін. (*до гори Говерла, на острові Куба*);

- астрономічні назви (*на планеті Земля*);

- назви газет, книг, підприємств, партій тощо (*до газети «Свобода», до об'єднання «Просвіта»*).

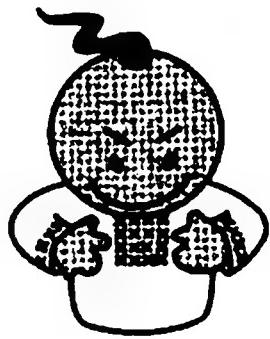
5.3. Зауваги до присудків, виражених називним, знахідним та орудним відмінками

Наша реклама цигарок із зображенням їх у тайстрі, а не в банальній торбі нещодавно промовляла цікавим гаслом: *Будь особливим!* У допитливої людини зринає запитання: чи можливо сказати *Будь особливий* або *Будь за особливого?* Варіантність граматичної форми — це не ознака хаосу чи небезпечної лібералізації норми. Зазвичай гадана варіантність — це передання окремих значень чи їхніх відтінків. На-

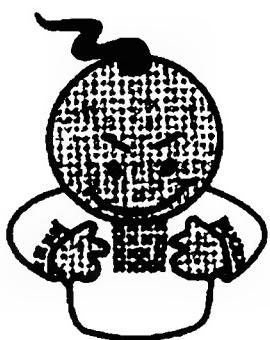
Якщо думки засвідчують культуру, тоді також найпростіша мова стає літературною.

А. Белич

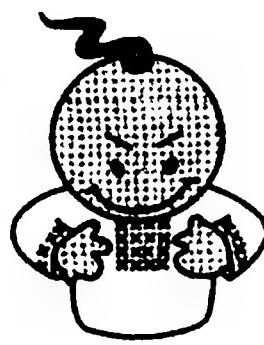
Лише слово надає речі буття.

М. Гайдеггер

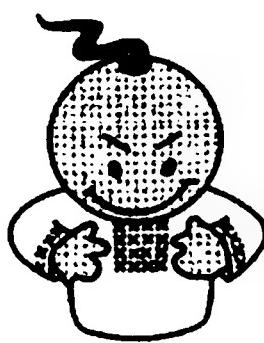
Усі головні європейські мови можна вивчити за шість років — свою треба вчити все життя.

Ф. Вольтер

... самі слова і більша частина синтаксичної будови конкретної мови є культурно детермінованими...

Ф. Фукуяма

Тільки у генія для вираження нової думки є нове слово.

Г. Гайне

томість теперішнє мовлення засвідчує неправомірну тенденцію творити звороти, заявлені у гаслі реклами. У 20-ті роки ХХ ст. ця проблема була в центрі мовознавчого обговорення, і несприйняття форм, на зразок *Будь особливий!*, новоспечені «радянські мовознавці» беззастережно трактували як «націоналістичну фальсифікацію» і прояв «націоналістично-буржуазного мовознавства» [47, с. 201–219]. Особливо дісталося С. Смеречинському за його працю *Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою* (1932), позаяк саме цей учений зазначив: *«Називний присудковий чи не найбільша особливість української мови»*, а орудний при іменниках — це або польські чи російські впливи, або українські архаїзми. Частково підтримували цей погляд видатні мовознавці В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, О. Курило, І. Огієнко, Є. Тимченко, М. Сулима.

Сьогодні усталено трактувати орудний відмінок присудковий як такий, що вказує на непостійну тимчасову ознаку: *Він був депутатом*. Форма з прийменником *за* передає ще коротшу і почасти нехарактерну тимчасовість: *Будете за старшого*. Найдавніша форма присудка — називний відмінок як вияв постійної ознаки: *Він був мудрий. Сніг був білий. Це не доказ*. Якщо йдеться про колишню властивість підмета, то такий присудок може мати варіанти у називному та орудному відмінках [49, с. 222–225]. Численні приклади класиків літератури промовисто це підтверджують:

*Вона була ще молодою
І прехорошая собою.*

Т. Шевченко

*А як стала стара баба,
Цілували б, була б рада.*

Т. Шевченко

Перевдягнусь я за москаля.

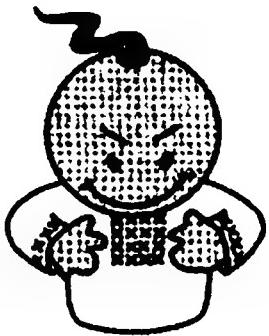
Народне оповідання

*Хочеш бути розумним —
навчися розумно ставити запитання,
уважно слухати, спокійно відповідати
і переставати говорити, коли нічого більше сказати.*

І. Лафатер

*Чесною людина ніколи не була з примусу.
 Чесність виростає тільки на ґрунті свободи.
 Морально високою може бути тільки людина
 вільна, коли в неї залишається бодай
 часточка індивідуальної волі.*

В. Стус

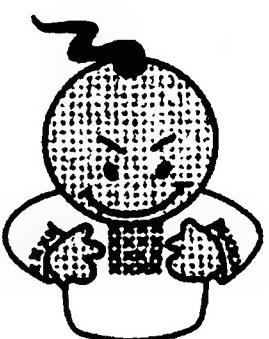
5.4. Культура вживання прийменників

Прийменники функціють у мові як звичайні повнозначні слова. Один з героїв художнього твору слушно бідкався над їхньою функцією: «Ось у якій біді треба розібратись!... I скільки всяких малюсіньких слів так і лізуть, так от і лізуть на тебе звідусіль, усякі там «у», «з», «до», «на», «під», «над», «при», «від»! Ху, чорт, хіба це справжні слова?... Вухом їх ловлю, чую, як товчутся вони коло необхідних слів: «сонце», «хліб», «будинок», «земля», «люди» і так далі, — а куди ці слівця з однієї-двох літер приладнати, не знаєш... От і пхаєш їх куди попало... [...]. А чому, дозвольте запитати, я ходив то туди, то сюди, по-різному речі пересовував і так далі? Чому я ні разу не помилився, га? Та тому, що ці ось маленькі слівця... [...], ось ці самі прийменники мені вказували: «від», «у», «за», «до», «над», «під» [...]. [...] він переконався, що ці слова, які йому так заважали, дуже точно означають рух, напрям, протиставлення одного іншому, початок чи припинення дії, позначення місця і ще численні відтінки...» [29, с. 411]. Ці мікрослови є також ланкою між іншими словами, щоб видобути з них найнесподіваніші смисли. Це нагадує стосунки між людьми — зі спільніх взаємин народжується зовсім окрема дорога життя. Часом саме прийменник є носієм концепційного, а не лише граматичного значення. Зокрема, про це свідчить історичний факт Люблінської унії, відповідно до якої Україна ввійшла до Речі Посполитої. Остерігаючись втрати руської державної самостійності, відомий громадський і релігійний діяч А. Кисіль на сеймі 1641 р. саме з допомогою прийменників доносив високу гідність і самочинність руського народу і наголошував на його рівноправних стосунках із поляками:

«Не до країни, але з країною, не до релігії, але з релігією, не до титулів і відзнак, але з титулами та відзнаками — так ми прийшли до нашої спільної Вітчизни».

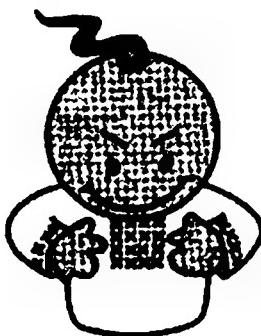
*Ради їх,
 Людей закованих моїх,
 Убогих, нищих...
 Возвеличу
 Малих отих рабів німих.
 Я на сторожі коло їх
 Поставлю слово.*

Т. Шевченко

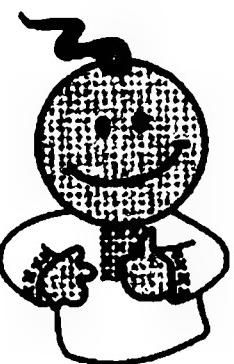
...якщо на початку минулого століття перед українським суспільством стояло завдання виплекати оранжерейну рослину, то тепер корінь мовних проблем полягає у потребі відродити стихійні форми існування мови.

Л. Масенко

Розділені кордоном смерти, але з'єднані зв'язком віри, ідеї і любові — живі та померлі можуть собі взаємно помагати перед Богом і через Бога.

*Із виступу
С. Бандери над могилою
Є. Коновалця*

Заходить до трамвая чоловік, сідає на крісло, дістає з кишені почату пляшку горілки і склянку. Налив повну, замислився... На зупинці заходить до трамвая контролер і каже:

— Так, громадяни, підготуйте за проїзд.

Чоловік (отямившись):

— О... точно, за проїзд...

Цікавий приклад наводить І. Каганець: укладачі Біблії короля Якова (початок XVII ст.), яка і досі є найавторитетнішим перекладом в англомовних країнах, так подають важливий для нас прийменниковий фрагмент: *«for salvation is (of) the Jews»*, що в перекладі означає: *євреї виступають тим, від чого відбувається спасіння*. Саме Христові належала фраза *«спасіння від юдеїв»*, себто від їхнього способу мислення. Натомість у сучасному англійському перекладі маємо: *«for salvation comes (from) the Jews»*, де прийменник *«from»* вже однозначно вказує на євреїв як джерело спасіння [21, с. 300].

Не менш значущим є прийменникове вживання у прислів'ї *говоримо на вовка — скажімо і про вовка*: критикуючи когось, не забуваймо, що він має і добрі сторони.

5.4.1. Уживання прийменників **В**, **НА** з назвою Україна

Як правильно казати: *«в Україну»* чи *«на Україну»*?

Абстрагуюмось від комплексу, що в нас — не як у людей, бо повсюди *в*, а в нас *на*. Зокрема, у Т. Шевченка у *«Кобзарі»* є обидва вживання: *«Як умру, то поховайте мене на Вкраїні»*; *«Ідіть, діти, в Україну...»*. Паралельне вживання прийменників *в* — *на* зумовлене двома чинниками: просторовим та етимологічним. Просторовий чинник полягає у тому, що, відповідно до горизонтального членування простору, рух до середини, до центру з окраїни чи пограниччя, передаємо через прийменник *в*: *іду в місто, іду в центр*, отже — *в Україну*. Натомість рух від середини, на край, пограниччя, передаємо через прийменник *на*: *їхати на село, на край землі*, отже — *«на Вкраїну далеку»*. Поряд із цим наші предки мислили ще й по вертикалі: будували на певних територіях *«кола»*, тобто поселення, посадки. Це те саме, що, здійснюючи посадку, приземлятися... *на територію*. Отже, вживання *в* — *на* засвідчує універсальність і виробленість прийменникової моделі, розвинутість і гнучкість мислення, синонімне багатство і різноваріантність вислову.

Етимологічний чинник синонімного вживання обох прийменників пов'язаний з походженням назви *Україна*. Твердження польського історика Грондського (XVII ст.) та його послідовників про те, що Україна є *«окраїною Польщі»*, чи російського історика Карамзина (XIX ст.) та його послідовників про *«окраїнне положення в Російській імперії»* є за-

старілими політичними випадами, що не відіграють жодної ролі ні тепер, ні на майбутнє [36, с. 233]. Найдавнішу згадку назви Україна подає Іпатіївський список «Повісти минулих літ» за 1187 р.: «І плакали по ньому всі переяславці... За ним же Україна багато потужила». За два роки, 1189 р., сказано, що князь Ростислав приїхав «до України Галицької» [41, с. 117].

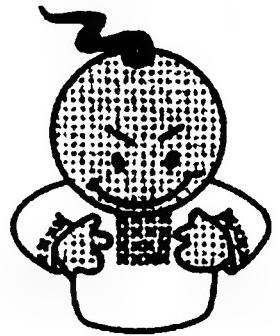
* * *

*Від синіх меж до сіверських україн
Широчина нестримано росте,
Мов на бандурі велетенській грас
Співучим вітром припонтійський степ.*

Е. Маланюк

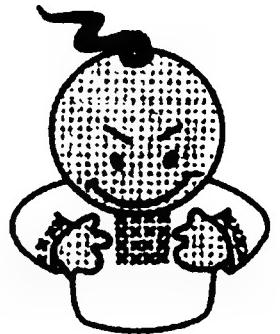
За будовою це слово префіксально-суфіксальне утворення **у-край-ін-а**. Прийменник **у** вживали в українській мові до XV ст., щоб виразити просторові відношення, синонімні тепер із прийменниками **біля**, **поряд**. Отож, первісно була словосполучка **у края** — **украй** із подальшою суфіксацією з допомогою характерного суфікса **-ин** (-їн) за аналогією до **долина**, **низина**, **височина**. Первісне значення цього слова **«крайня частина якої-небудь території»** [71, с. 665, 673], що, зрозуміло, зумовлює вживання прийменника **на**. Вирішальна роль у переході загальної назви **україна** у власну назву **Україна** належить козацтву, Запорозькій Січі. Там це слово утвердилося, наповнившись найвищим політичним смыслом: у козацькій **україні** визначали вектор розвитку країни; там народжували і втілювали повстання і походи на Крим, Туреччину, Польщу, Московію тощо; там гартували збройний захист народу від соціально-релігійних утисків; там сфокусовано національну самосвідомість та самовизначеність. Прискорив й утверджив цей процес злодійський учинок Петра I: 1725 р. з Московії до Данії надіслано таку директиву: **«Во всех курантах печатают государство наше Московским, а не Российским, и того ради извольте у себя сие престеречь, чтоб печатали Российским, о чем и к прочим ко всем Дворам писано»** [36, с. 206].

Як метафорично висловився І. Драч, «...сама назва Русь вирвана із серця Києва залізною рукою Петра...». Зауважимо, що назва **Росія** — це спотворена у константинопольських православних канцеляріях назва нашої країни **Русь**. Натомість це ще більшою мірою активізувало власну назву **Україна**, що стала не лише знаком політичного відмежування

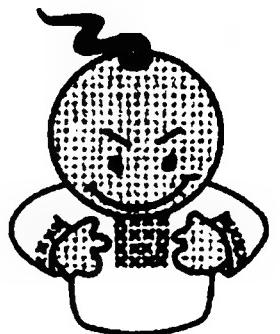
Циркулювання в середовищі країни мови іншої держави шкідливіше, ніж циркулювання її валюти.

I. Каганець

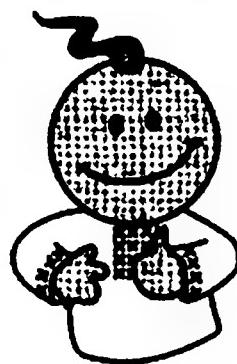
Походження — це завжди майбуття

M. Гайдеггер

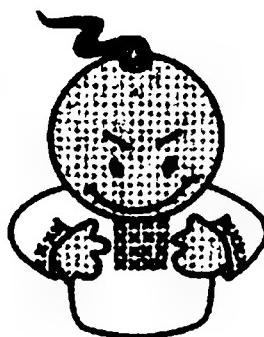
*I небо сходить
на країну
Крізь зойк заліз,
крізь звіря рик,
Крізь дим руїни —
Україну
Новий узріє чоловік.*

E. Маланюк

— Від чого помер цей чоловік?

— На вінках написано: «Від коханої дружини», «Від рідних та друзів», «Від люблячих дітей».

Нам треба усвідомити, що в нас украдено мову і підсунуто псевдомову, тобто суржик, який належить поборювати. Нам усім треба визнати — і академікам, і письменникам, і мовознавцям, — що ми поверхово знаємо українську мову. Наш правопис, наша лексика, наші словники — все спотворене. І відроджуючи інших, треба заразом і самим відроджуватися.

С. Караванський

від московитів, а й символом української самовизначеності. Очевидно, що з набутого характеру цієї назви випливало безсумнівне вживання прийменника *в*: *в Україні*. Давня апелятивна назва остаточно набула онімного (іменного) статусу, через те сьогодні немає жодних підстав з назвою нашої країни вживати прийменник *на*, як нема потреби і виправляти прийменник *на* у давніх фольклорних та літературних творах.

5.4.2. Уживання прийменника ПО

Прийменник *по* у літературній мові не належить до часто вживаних. Натомість його необґрунтована продуктивність у різних стилях зумовлена російськомовною інтерференцією — у цій мові прийменник *по* має дуже широкий спектр значень (понад 20). У нашій мові його вживають із конкретними значеннями у двох відмінках: знахідному і місцевому.

1. Зі знахідним відмінком прийменник *по* виражає:
 - а) мету дії: *пішов по довідку* (не *за довідкою*);
 - б) межу дії: *по цей місяць* (а також *до цього місяця*), *по саму шию*.
2. З місцевим відмінком прийменник *по* виражає:
 - а) місце дії: *ходити по полю* (краще *ходити полем*), *по округах* (а також *в округах*);
 - б) час дії: *довідатись по святах* (а також *після свят*);
 - в) протяжність дії: *не спить по ночах* (краще *не спить ночами*);
 - г) розподільність: *кожному по документові* (а також *кожному документ*), *панували по черзі* (а також *панували почергово*);
 - г) спосіб дії: *впізнавати по голосу* (а також *впізнавати з голосу*), *доповідь по суті*, *належить по праву*.

Вживання прийменника *по* в інших значеннях помилкове!

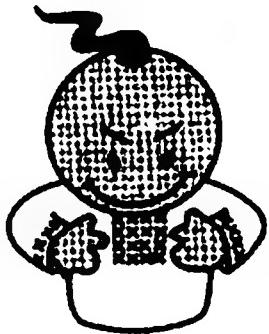
* * *

*А я у гай ходила
По квітку ось яку
А там дерева люлі
І все отак зозулі
Ку
Ку.*

П. Тичина

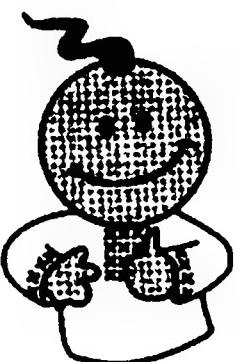
**Таблиця неправильного використання прийменника *по*
та правильні відповідники**

Неправильно	Правильно
По інженер по освіті по місцю проживання	За інженер за освітою за місцем проживання
по тій причині знати по назви концепція по приватизації по даному факту	З з тієї причини знати з назви концепція з приватизації з того факту
говорити по конкретних програмах	Про говорити про конкретні програми
по вимозі населення по заказу називати по фамілії	На на вимогу населення на замовлення називати на прізвище
прийшов по справі по святах зустрічаємось по депресивних зонах передбачено	У прийшов у справі у свята зустрічаємось у депресивних зонах передбачено
відпук по сімейним обставинам відпук по хворобі	Через відпустка через родинні обставини відпустка через хворобу
відпук по догляду за дитиною	Для відпустка для догляду дитини
цій партії це не по силам	Під цій партії це не під силу
по цілим дням голосуємо по двох зверненнях	Безприйменникова форма цілими днями голосуємо два звернення
по спостереженню депутатів	Як як спостерегли депутати
zmіни по заступниках звернення по іподрому рекомендації по покращанню умов	Щодо zmіни щодо заступників звернення щодо іподрому рекомендації щодо поліпшення умов
працювати по інших пропозиціях	Над працювати над іншими пропозиціями

У державотворчому процесі національний мові належить чільна роль. Об'єднати і відокремити — ось дві головні функції, які вона виконує. Об'єднати населення в середині країни, відокремити ззовні, від сусідів.

Л. Масенко

— Вийдеши за мене заміж?

— А може, мені ще що-небудь за тебе зробити?

5.4.3. Уживання прийменників В (У), ПРИ, ЗА, ІЗ-ЗА

Прийменник в (у) вживають з родовим відмінком, що виражає означенку належності: *був у брата*;

зі знахідним відмінком, що виражає значення:

а) часу дії: *посіяти у дощ*;

б) міри вияву ознаки: *завдовжки в три кілометри* (також *завдовжки три кілометри*, як наголошувала О. Курило, по-українськи не кажуть «Сукно в два аршини ширину», а *завшишки*, *заглишки*, *загрубшки*, *забільшки* [28, с. 198]);

в) часові відношення зі словами на означення відрізків або проміжків часу: *в епоху*, *в добу*, *у час*, *у період*;

та з місцевим відмінком, що виражає:

а) місце дії: *працювати в бібліотеці*;

б) час дії: *виконати у грудні*;

в) зовнішню ознаку людини, предмета: *генерал у формі*.

Поширення форм знахідного відмінка зі значенням руху до міста, села, селища, на зразок *їхати в Київ* (поряд із правильним *їхати до Києва*), а також руху до приміщень — наслідок російськомовного впливу з подальшим узаконенням цих форм у перекладних словниках (зокрема РУС-1968) в першій чи другій позиції: *поехать в город* — *поїхати до міста (в місто)*: *идти в театр* — *йти в театр (до театру)*.

Ненормативними є сполучки з у (в) у родовому відмінку зі значенням місця, на зразок *у його порога*, *у цього джерела зустрілися*, *у мікрофона* замість *біля його порогу*, *біля цього джерела зустрілися*, *перед мікрофоном*, а також неправильно вживати прийменник в у словосполучках [2, с. 164—165; 19, с. 50—53; 59, с. 168]:

в дитинстві — змалку, за малих літ;

в революцію — за революції;

в ті часи — за тих часів;

в 1990 році — 1990 року;

в минулому році — торік, минулого року;

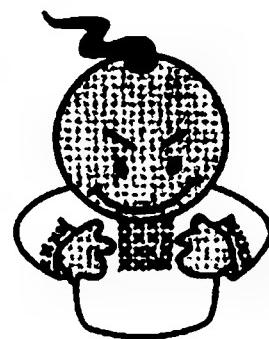
в двох словах — двома словами;

в залежності — залежно від;

в порядку речей — звичайна річ;

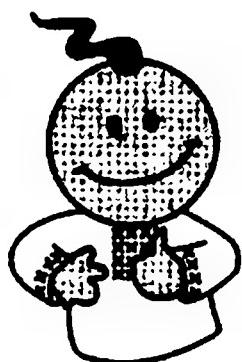
в останній час — останнім часом;

в повній мірі — цілком;

Слово — мов торба:
вони набирає форми то-
го, що в нього вкладуть.

А. Камю

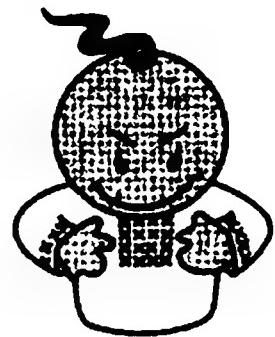

Напис на могильній
плиті: «Загинув під час
захисту дисертації».

в рівній мірі — однаково;
в розстрочку — на виплату;
вступити в силу — набрати чинності;
у нас свято — маємо свято;
у мене є — я маю;
у них більший досвід — вони мають більший досвід;
раз в рік — раз на рік;
14 гривень в день — 14 гривень на день;
сто чоловік в місяць — сто осіб на місяць;
включити в порядок денний — включити (вписати) до порядку денного;
звернувся в міську раду — звернувся до міської ради.

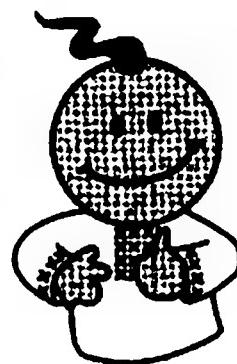
Прийменник при вживають з місцевим відмінком на означення становища чи дії поблизу кого, чого: *при мені дитина, рости при дорозі*, а також в абстрактних значеннях: *бути при здоров'ї*. Цю конструкцію не поширяють на часові значення (дoba, період), уживаючи натомість прийменник за: *за старих часів, за чинного президента* [49, с. 264, 273]. Неправильні прийменникові сполучки з при, на зразок *при відкритті сесії, при вашій участі* зумовлені не лише інтерферентним впливом російської мови, а й узаконенням ненормативних часових відношень у СУМІ [VII, с. 550]: *при Хмельницькому*. І це тоді, коли наша мова має як найширший спектр засобів для нехарактерного «прикання» [К РУССЛ, с. 359—360; 19, с. 354]:

при гроших — не без грошей;
при перших словах — після перших слів;
при читанні — читаючи, читавши;
при всій бідності — хоч який хто бідний;
при всьому цьому — попри все це;
премія, при тому немала — премія, та ще й немала;
при тому, що це факт — тоді, коли (як) це факт;
при всьому чесному народі — привслюдно, при всій чесній громаді;
при виявленні — у разі виявлення, коли виявлено;
при необхідності — у разі потреби;
при падінні — коли падає;
при переробці — коли переробляють;
при вльоті — на злеті;
при згадуванні — на згадку;
при місячному сяйві — на місячному сяйві;

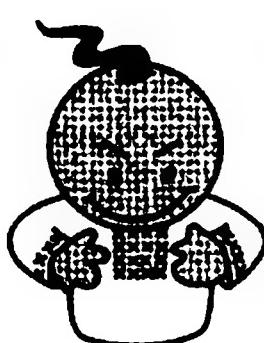
Адже щоб говорити про мову, її часові й місцеві переміни, про еволюцію її звуків, флексії та синтаксис, треба ж знати хоч елементи граматичної науки... Щоб судити про мову народу, розкиненого на такім просторі, як український, треба на самперед знати ту мову у всіх її відмінах і відтінках, знати її історичні переходи та їх сліди в сучасній мові, бо інакше всякий осуд буде балаканням сліпого про кольори.

I. Франко

«У прошому році»,
«в минулому році»...
Краса це дивна?
Ячмінь на оці!
«Торік» і «позаторік» —
коротко й гарно,
Не даймо ж словам цим
зів'януть марно.

B. Маснюк

Якщо ми хочемо володіти питомою українською мовою, а не розплівчастим гібридом, то нам треба закаравши рукава взятися до очищення нашої мови від «примусового асортименту».

C. Караванський

при думці — від думки, на саму думку;
при відкритті сесії — під час відкриття сесії, відкриваючи сесію;
при необхідності — за потреби, коли необхідно;
при вашій участі — з вашою участю;
при активній підтримці — за активної підтримки;
при розгляді питання — під час розгляду питання;
при всій повазі — попри всю повагу;
при всіх зв'язках — із цими зв'язками.

Прийменник *за*, крім багатьох, має такі своєрідні значення:

- з родовим відмінком вказує на час або умову: *за часів Мазепи, за такої умови* (а не *при Мазепі, при такій умові*);
- вказує на тимчасове призначення особи чи речі: *бути за керівника, правити за пензель чи за калькулятор;*
- позначає напрямок руху: *плисти за течією (але йти по воді).*

Поряд із цими значеннями прийменник *за* невмотивовано зазнав розширення палітри значень, а саме поголовного вживання прийменника *за* на місці російського *по*: *за погодженням з головою* (треба *погодивши з головою*), *нагадати за два моменти* (треба *нагадати про два моменти*), *за адресою* (треба *на адресу*).

C. Караванський слушно підкреслює, що ідеологам «злиття» двох мов в часи СРСР «треба, щоб переклад з мови на мову для високих достойників, які думають і спілкуються переважно по-російськи, не становив труднощів, а був би «простіше від пареної ріпи». Їм треба російське *по* перекладати «уніфіковано» одним прийменником» [23, с. 42]. Натомість українська багата на такі відповідники до російського *по* чи штучного *за*:

Російська форма	Штучна форма за	Правильна форма
по желанию	за бажанням	на бажання
по небрежности	за недбалістю	через недбалство
по направлению	за напрямком	у напрямку
по названию	за назвою	з назви
по одежде	за одягом	по одягу
по свидетельству	за свідченням	як свідчить (свідчать)
по телефону	за телефоном	телефоном, на телефон
по вкусу	за смаком	до смаку
расследование по факту	розслідування за фактом	розслідування факту

Інтерферентного впливу і кодифікації у РУС-1948, СУМі (III, с. 565), а також у найновішому ВТС СУМі (2007 р.) зазнав прийменник *із-за*, неправильно вживаний зі значенням причини: *із-за тебе* (треба *через тебе*), *не був із-за хвороби* (треба *не був через хворобу*), попри те, що його основна функція виражати просторові відношення, а саме передавати «спрямування руху або дії з протилежного чи зворотного боку, зміну розташування предметів, переміщення кого- і чого-небудь, а також вказівку на місцевість, звідки хтось родом»: *із-за лісу виглядає, встав із-за столу* [6, с. 129; 7, с. 210].

5.4.4. Проблема синонімного вживання прийменників

Прийменникові сполучки, на зразок *в полі — на полі*, *з того часу — від того часу, біля берега — коло берега, з радості — від радості* — синонімні. Однак існує низка прийменників, варіантне використання яких спотворює значення вислову, позаяк кожен із прийменників передає свої смислові відтінки. Пропоную кілька пар таких прийменниківих сполучок:

Біля — близько

Прийменник **біля** (поряд із синонімом **коло**) з родовим відмінком позначає місце: *біля трибуни, біля будинку*.

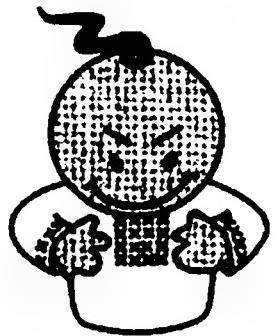
Прийменник **близько** (поряд із синонімом **коло**) з родовим відмінком позначає приблизну кількість: *близько десятої години, близько трьох кілограмів*.

Через — завдяки

Ці прийменники виражають причинові відношення: *через цю обставину, завдяки вдосконаленню*. Значення відтінок у тому, що *через* уживають, коли повідомляють про несприятливі обставини, *завдяки* — про сприятливі обставини. Неправильно використовувати дієприслівник *дякуючи* замість прийменника *завдяки*, що є невмотивованою калькою з російської *благодаря*: *благодаря вам — завдяки вам* (а не *дякуючи вам*).

Поруч з — поряд з

Ці прийменники вказують на просторову близькість, суміжність кого-, чого-небудь з кимсь, чимсь, а також одночасність дії: *сидів по-*

Не варто дякувать за хибні ці звороти...

Толокою бур'ян берімся полоти,

Від суржуку колись ми звільнемось-таки,

Лиш годі «дякувать» — кажімо «завдяки».

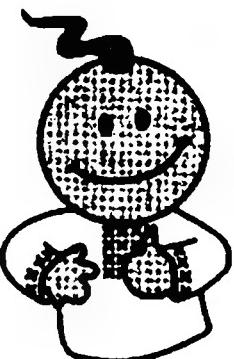
Завдяки ректорові, завдяки директорові.

Завдяки бізнесменові, завдяки джентльменові,

Завдяки депутатові, завдяки татові,

Завдяки учительці, завдяки цілительці.

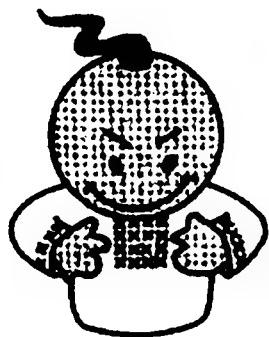
В. Маснюк

— Діду, у Вас такий великий живіт від пива?

— Ні, внучку, для пива.

руч із сином, був завжди поряд з нею, поряд з поліпшенням життя. Однак прийменник *поруч* переважно вживають із назвами осіб: *поруч з ним затишно*.

Русифікуючись, ми втрачаємо з поля зору і наш український світ — світ, окреслений власною мовою картиною, мовленнєвими моделями інтерпретацій.

P. Кісъ

Маленькі слова — найбільші патріоти свого речення.

Г. Малкін

На — для

Прийменник *для* виражає призначення чогось людині, тварині або коли йдеться про якусь широку потребу: *документи для тебе, для загального добра*. Якщо йдеться про призначення конкретних речей, то вживають прийменник *на*: *шafa на книжки, пакет на сміття, кошти на харчування*. Крім того, прийменник *для* при віддієслівних іменниках, на зразок *для поширення, для вирішення, для виконання* — треба заступити сполучником *щоб* з дієсловом: *щоб поширити, щоб вирішити, щоб виконати* [39, с. 325].

Часом складно розмежувати синонімне і різне значення прийменників: *прийду за кілька хвилин* чи *прийду через кілька хвилин, по сьогодні чи до сьогодні, з дня народження* чи *від дня народження, після обіду чи по обіді?* Почасті синонімість використання прийменників зумовлена діялектичними впливами. Зокрема, вживання сполучок з прийменником *за* зі знахідним відмінком іменника на означення проміжку часу — характерна західноукраїнська риса, що є теперішньою нормою: *буду за п'ять хвилин*, тоді як у східноукраїнських говорах переважає форма *через*: *буду через п'ять хвилин*. Натомість *через* у відповідних контекстах синонімний із прийменником *упродовж*: *Коли б то можна бути через зиму котом, через літо пастухом, а на Великдень попом* [26, с. 204]. Сполучка *по обіді* більшою мірою характерна для західноукраїнських говірок і меншою мірою — для східноукраїнських. Серед західноукраїнських впливів:

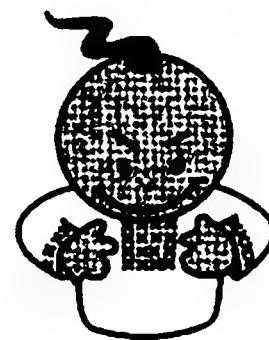
*о сьомій годині, а не в сім годин:
за його розрахунком, а не по його розрахунку;
на його прохання, а не по його проханні;
за гетьмана Мазепи, а не при гетьмані Мазепі*

[73, с. 137—140].

Синонімість може мати і стилістичне розмежування: сполучка *від дня народження* має урочистий відтінок — *з дня народження* — передає звичайне, буденне значення. Окремі сполучки мають марковання *переважає*, як, наприклад: *алергія до ліків* поряд із рідшим *алергія на ліки* та розмовним *алергія від ліків*. Натомість неприйнятним є інтерферен-

тний вплив, що начебто творить синонімні форми: *по його проханню* замість *на його прохання*, *за хлібом* замість *по хліб*, *на наступній сесії* замість *наступної сесії*, *живу по вулиці Т. Шевченка* замість *на вулиці Т. Шевченка*, *сидайте за стіл* замість *сидайте до столу*, *під редакцією* замість *за редакцією* — [2, с. 166; 10, с. 12; 27, с. 103; 72, с. 272—273; 79, с. 422—424].

Таблиця поширених синонімних прийменниківих сполучок

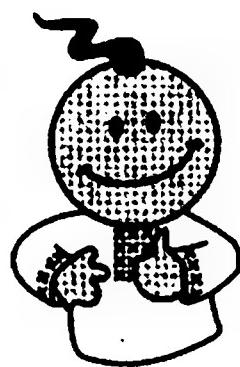

Часові відношення	Причинові відношення	Відношення мети	Інші відношення
<p>1. тривалість дії: <i>за Кучми</i> — <i>під час Кучми</i>;</p> <p>2. час початку дії: <i>з дня народження</i> — <i>від дня народження</i>;</p> <p>3. завершення дії: <i>по сьогодні</i> — <i>до сьогодні</i>;</p> <p>4. час дії: <i>по обіді</i> — <i>після обіду</i></p>	<p>1. заплакала <i>від горя</i> — запла- кала з горя;</p> <p>2. з ініціативи — <i>за ініціативою</i>;</p> <p>3. з допомогою — <i>за допомогою</i></p>	<p>1. заходи <i>щодо поліпшення</i> — заходи <i>для поліпшення</i> — заходи, щоб поліпшити;</p> <p>2. адресувати міністерству — <i>адресувати на міністерство</i>;</p> <p>3. берегти <i>на всякий випадок</i> — <i>про всякий випадок</i></p>	<p>1. стійкість <i>проти хвороб</i> — стійкість <i>до хвороб</i>;</p> <p>2. перекласти з російської <i>на українську</i> — перекласти з російської <i>українською</i>;</p> <p>3. <i>за законом</i> — <i>згідно з законом</i> — <i>відповідно до закону</i>;</p> <p>4. <i>всупереч рішенню</i> — <i>попри рішення, незважаючи на рішення</i>;</p> <p>5. <i>згідно з дорученням, відповідно до доручення, за дорученням</i></p>

Хтось сказав, що з великих націй англієць любить свій рідний край, мов жінку (за яку зобов'язаний dbati), француз — як коханку (для якої хоче посвятити все), а німець, як стару матір (яку повинен утримувати). Я б додав до цього, що українець любить рідний край, як стару няню, яка для нього (а не він для неї) має багато речей робити і на груди якої міг би він виплакати своє переповнене горем серце...

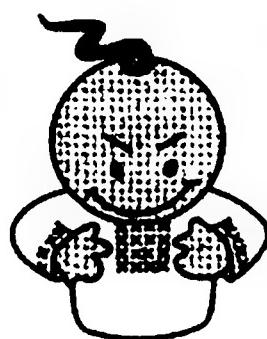
Д. Донцов

Окремого коментаря потребує визначення календарних меж. З допомогою прийменника з визначають початкову календарну дату чинності наказу, постанови, указу, розпорядження тощо. Наприклад, запис у наказі: *зарахувати з 15 квітня 2008 р.* Коли потрібно визначити початкову і кінцеву календарні дати, прийменник з вживають у парі з прийменником до (рідше по): *Встановити карантин з 1 березня до 1 квітня*, де перше квітня означатиме кінцеву календарну дату чинності чого-небудь. Додавати прислівник *включно* поряд з останньою датою не доречно [7, с. 220—221; 12, с. 53].

*Знай: радітимуть
безмежно всі,
Коли наш шановний гід
Не казатиме
«в залежності»,
А лише «залежно від».*

B. Маснюк

*Мова — це обличчя.
Але тільки рідна мова
має обличчя рідної ма-
тері.*

B. Задорожний

Уживаймо у правильному значенні прийменник **відтак**, що передає значення «потім, після того, далі», а не вставне слово *отже* [5, с. 122].

Значного російськомовного впливу зазнали похідні відприслівникові, відіменникові та віддієслівні прийменники, які подаємо у таблиці.

Таблиця похідних прийменників

Неправильно	Правильно
ввиду того, що	через те, що
в напрямі відродження	щоб відродити, для відродження
виходячи з рішення	з огляду на рішення
в силу можливого рішення	з огляду на (через) можливе рішення
в залежності від	залежно від
згідно закону	згідно з законом, за законом, законно
на протязі сесії	протягом, упродовж сесії
на рахунок проблеми	щодо проблеми
не дивлячись на закон	неважаючи на закон, всупереч закону, попри закон
під кінець сесії	наприкінці сесії
порядка 30 тисяч	блізько 30 тисяч
у відповідності з законом	відповідно до закону
у випадку аварії	коли аварія, у разі аварії
у порівнянні з тим	порівняно з тим

5.5. Культура вживання злучних зворотів (сполучників, часток, прислівників, вставних і модальних слів)

Злучні звороти (сполучники, частки, прислівники, вставні та модальні слова) або, як їх тепер називають, **дискурсивні слова**, виконують функцію зв'язности тексту. Вони не лише сполучають між собою складники речення, а є своєрідним засобом початку і переходу від однієї синтаксичної фрази до іншої. Так виникає зв'язний текст (з франц. *discours* — «мовлення») у сукупності з позамовними — **прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинника-**

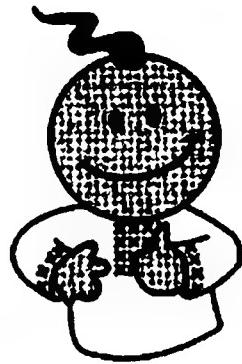
ми. Сутність дискурса в його зануренні в активний плин життя, у його спрямуванні у ментальні процеси учасників спілкування: етнографічні, психологічні й соціокультурні. З огляду на те, злучні звороти виконують особливу функцію: виражають національно-мовну своєрідність. Ю. Шевельов зауважує: «*Сполучники, прийменники, характеристичні частки, вставні слова — матеріал, при якому здебільшого вже треба говорити не про якесь свідоме, навмисне позицення-переймання, а про зв'язок, прямий і кровний, так би мовити, з тією мовою стихією, яка цих словечок уживає і якій саме вони переважно і надають часто специфічного мовного колориту*» [вид. — I. Ф.] [73, с. 88—89]. Очевидно, що цей «мовний колорит» найтяжче перекладати іншими мовами, і водночас він найбільше загрожений з боку мов-колонізаторок.

5.5.1. Уживання сполучників

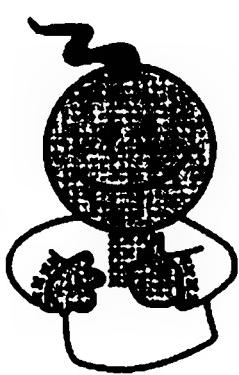
Непохідні сполучники аби — щоб — щоби

У літературній мові сполучник *аби* як синонім до *коли б лише, тільки б* розпочинає підрядні речення умови: *аби не гірше; хоч гірше, аби інше; стук-грюк, аби з рук*. У західноукраїнських говорках *аби* вживають у розумінні польського *aby* та наддніпрянського *щоб*. У 70-ті роки ХХ ст. *аби* у значенні сполучника мети потрапив до розряду «засуджених» та «ідеологічно» небажаних слів. Природно, що на початку 90-х років *аби* відновив, наче на знак протесту, цю функцію. І навіть Л. Кучма у промові з нагоди десятиліття Чорнобильської катастрофи 26 квітня 1996 р. сказав: «*Ми зрозуміли, що планета наша надто маленька, аби відгородитись від чужого горя*». Отож, цей сполучник як синонім до *щоб* розпочинає також підрядні речення причини: *Вони пішли на компроміс, аби владнати цю справу*.

На думку С. Караванського, «аби» у значенні «щоб» є діялектизмом, який не тільки нестандартно звучить, а подекуди й перекручує зміст сказаного. Наприклад, вираз «*для того, аби відбути*» можна зrozуміти двояко: «*для того, щоб відбути*» і «*для того, щоб тільки відбути*» (тобто для відчіпного)» [23, с. 59]. Побутує міркування, що сполучник *аби* має відтінок умовності, більшої м'якості, бажаности, тоді як сполучник *щоб* передає значення наміру [СУМ I, с. 3; 25, с. 220; 80, с. 175].

«Не дивлячись, що їй
вже сорок років...»
Це так ніби в очі
хто оцтом!
Навіщо дивитись, кому
скільки років?
Дивіться на гарне
жіноцтво.
Ліпше ось так: хоч їй
вже сорок років,
Вона принадна ніби
з квітів, соків.
Незважаючи на те,
що старий уже дуже,
А до жінок молодих
небайдужий.
В. Маснюк

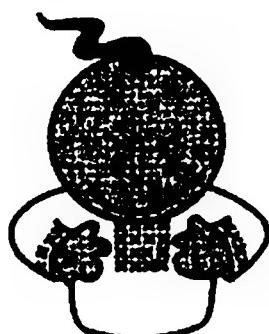

На ринку чоловік бачить живу жабу за 500 доларів.

— Чому так дорого?
— А вона може з тобою на будь-яку тему розмовляти.

Купив чоловік жабу, приніс додому, поклав на стіл і запитує:

— Ну?
— Ква, — відповідає жаба.
— Ну???
— Ква!!!
— Що «ква»? — сердито каже чоловік.
— А що «ну»? — каже жаба.

Не можна збагнути мови, не маючи уявлення про умови, в яких живе народ.

A. Мейє

Правильно є вживати сполучника *щоб*, а не *щоби*. Останню форму збережено в Західній Україні під впливом церковнослов'янського *чтобы*, тоді як для живого східноукраїнського мовлення і класичної літератури така форма не характерна.

Непохідні сполучники і — та

«Невинний» сполучник *та* потрапив під більшовицьку немилість. У «Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній» під 12 пунктом зазначено: «Надуживання сполучника «*та*» в невластивій йому функції: «туди *та* сюди», «виходити *та* входити забороняється», «день *та* ніч не був». Таку «сполучникову гріховність» трактовано як один із «націоналістичних рецептів» і «пovсякчасне відштовхування від спільноти українсько-російських» [60, с. 150]. Насправді сполучник *та* вживаємо здебільшого в межах речення: він з'єднує однорідні члени і дуже рідко — речення. Його основна властивість — тісно сполучати (зокрема, близькоспоріднені стани та явища): *батько та мати, громить та блискає*.

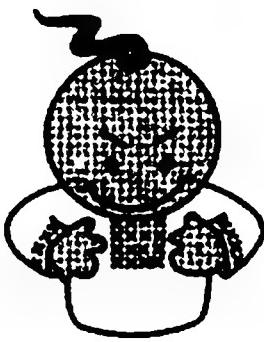
Сполучник *і* має ширший спектр використання: сполучає дальші та тісніші поняття. Він завжди заміняє *та*, натомість *та* не завжди заступає *і*. Характерна і стилістична вмотивованість вживання *та* — *і*: якщо в реченні вже є *і*, тоді, щоб стилістично врізноманітнити, вживають сполучник *та* [2, с. 170; 25, с. 206; 26, с. 184; 60, с. 150].

Правильне використання похідних сполучників

Низка похідних парних чи складених сполучників зазнала не лише інтерференції, але й репресивного втручання, зокрема у згаданій «Резолюції Комісії НКО...» зауважено на «нормальних в українській мові порівняльних конструкціях типу: *чим... тим, чим... то, (о) скільки... (о) стільки*» [60, с. 150]. Очевидно, що їхня «нормальність» — у спільноті з російською мовою, на що промовисто реагував В. Сімович: «Узагалі від усіх отих наших «остільки», «наскільки» дуже заносить чимось чужим» [51, с. 25]. На жаль, це чужинство радянським вітром занесено до академічного СУМу.

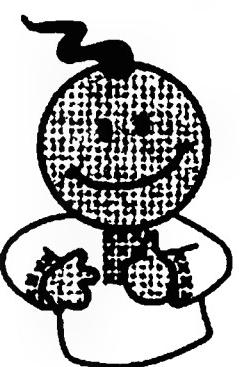
Таблиця вживання похідних складених сполучників

Неправильно		Правильно	
1	2	3	4
Не стільки ... , скільки	Страшні не стільки протести, скільки провокації	Не так..., як	Не так страшні протести, як провокації
Чим..., тим	Чим вищий сукупний дохід, тим вищий рівень життя народу	Що..., то	Що вищий сукупний дохід, то вищий рівень життя народу
З тим, щоб	Наполегливо працюють з тим, щоб досягнути результату	Щоб (для того щоб)	Наполегливо працюють, щоб досягнути результату
У силу того що	У силу того що мешканці заборгували, будинок від'єднали від електромережі	Через те що, з огляду на те що	Через те що мешканці заборгували, будинок від'єднали від електромережі
Так як	Вони не отримали кредиту, так як вчасно не оформили документів	Тому що, бо, позаяк	Вони не отримали кредиту, тому що вчасно не оформили документів
Не дивлячись на те що	Не дивлячись на те що їх попереджали, вони знову порушили закон	Попри те що, дарма що, всупереч тому що, хоч, незважаючи на те	Попри те що їх попереджали, вони знову порушили закон
Настільки, що	Доповідь була настільки цікава, що всі захоплено слухали	Така, що	Доповідь була така цікава, що всі захоплено слухали
По мірі того, як	Виплату будуть здійснювати по мірі того, як надходитимуть кошти	Відповідно до того, як	Виплату будуть здійснювати відповідно до того, як надходитимуть кошти

Дещо перефразовуючи міркування А. Мейє, можна було б сказати, що ми не тільки не здатні збагнути мову поза обставинами, у яких живе народ, але й що сама мова дає нам чудовий ключ до глибинного розуміння цих обставин.

P. Кісъ

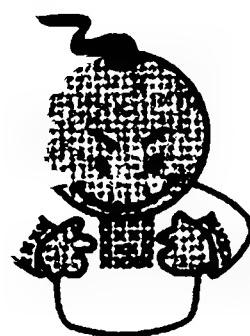

Дама в зоомагазині:

— Ви продали мені вчора папугу, але якби ви чули, що він говорить! Просто вуха в'януть!

— Так, пташка не дуже вихована, але ж вона не п'є й не курить!

Завершення табл.

У мові є щось, крім лів, і це «щось» має велике значення. Річ не ішле в тому, що говорить доповідач, а як він її говорить. Тому якщо слухачі підозрюватимуть, що доповідач назився опатопського митецтва, це не зробить йому чести. Слухачі хотіть, аби він говорив так природно, щоб і на думку не стало, що лектор мав тривалий викіл.

А. Зосимов, В. Голік

1	2	3	4
Як би не було (як би то не було)	Як би не було важко, ми обов'язково досягнемо потрібного результату	Хоч (хай) як буде	Хоч як буде важко, ми обов'язково досягнемо потрібного результату
Який би не був	Який би він не був фахівець, людські якості також важливі	Хоч (хай) який	Хоч який він фахівець, людські якості також важливі
Хто (що) б не	Хто б не казав, перевірити треба	Хоч (хай) хто	Хоч (хай) хто каже (казатиме), перевірити треба
Куди б не	Куди б не пішов, скрізь однаково	Хоч (хай) куди	Хоч (хай) куди піду, скрізь однаково
Де б не	Де б не був, працювати треба	Хоч (хай) де	Хоч де будеш, працювати треба
Не то не то	Він не то працював, не то робив вигляд, що працює	Чи то..., чи	Чи то він працював, чи удавав, що працює («Чи то так сонечко сіяло, чи так мені чого було» — Т. Шевченко)
До тих пір	Безлад у країні триватиме до тих пір, поки влада не вживатиме жорстких заходів	Доти, до того часу	Безлад у країні триватиме доти, поки влада не вживатиме жорстких заходів

5.5.2. Уживання інших злучних зворотів

Серед інших злучних зворотів — переважно частки, поєднані зі сполучниками, займенниками (див. с. 235) та прислівниками, а також модальні та вставні слова. Вони нагадують декоративний шов при поєданні речень у цілісний текст-тканину. І що тонший цей шов, то досконаліше створений текст. Чи можна говорити про витонченість швів такого тексту:

«З еліти, в тому числі (треба зокрема) політичної, потрібно зробити державних мужів. При всьому цьому («треба попри це все»), варто па-

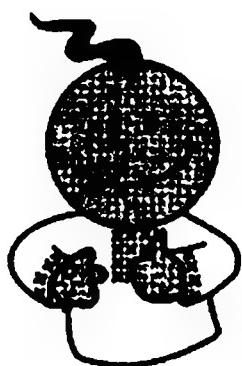
м'ятою: це справа не одного дня. По великому рахунку (треба певною мірою) це сповна залежить від уміння теперішнього покоління вимагати від влади. В результаті (треба звідси) — зміни не за горами. Таким чином (треба отже), маємо всі шанси створити вільну і сильну країну».

Таблиця вживання частотних злучних зворотів

Неправильно	Правильно
1	2
а між тим	а тим часом, проте, а втім, насправді
більше всього	понад усе, найбільше, більше за все
більше ніж досить	цілком (зовсім) достатньо (досить)
більше року	понад рік
в випадку чого	коли що, в разі чого
вірніше сказати	правду кажучи
в результаті — програш	звідси і програш
в кінці кінців	врешті, врешті-решт, зрештою, нарешті, кінець кінцем
в найближчий час	незабаром, невдовзі, найближчим часом
в порівнянні	порівняно з; проти кого, чого; супроти кого, чого
в принципі, мені все рівно	власне кажучи, фактично, насправді мені однаково (байдуже, все одно, мене це не обходить)
в силу можливості	по змозі, як вистачить сил, як буде змога
для початку	почнімо з того що; спочатку, передусім, насамперед
до останнього часу	донедавна
з цієї причини	через це
і все ж	і все-таки
і так	отже
коротко кажучи	(одним) словом
на даний час	сьогодні, на цю пору, у цей момент
наряду з тим	поряд (поруч) з тим
наскільки був сильний	який він був сильний

Різниця між правильним і майже правильним словом така сама, як між блискавкою і метеоритінням світлячка.

Марк Твен

«Не прийшов він, так як заболів!»

Ну і що це ти, хлопче, наплів?

Довго думав хлопчак, аж упрів,

Пояснити таки він зумів:

— Не прийшов через те, що хворів.

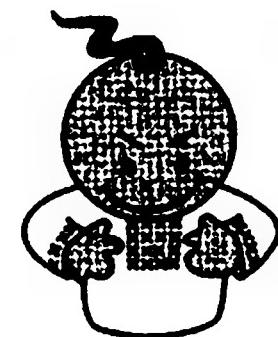
— Саме так!

Бо, на жаль, захворів.

В. Маснюк

Завершення табл.

1	2
настільки цікавий	такий цікавий
наступним чином	так, таким способом
не виключено	не без того
ніскільки	анітрохи, аж ніяк, зовсім ні, нічого
певним чином	якось
по крайній мірі	принаймні, щонайменше
при всьому цьому	попри все це
при цьому	до того ж, одночасно
при чому	і то
скоріше всього	найімовірніше, мабуть, радше
таким чином	отже, отож, значить, виходить
у більшості випадків	здебільшого
у кожному разі	як-не-як
у незначній мірі	незначною мірою
у першу чергу	насамперед, передусім
у свою чергу	зі свого боку, і собі, своєю чергою
у той же час	водночас, одночасно
у той час	тоді
у тому числі	серед них (і, ї), поміж ними і, зокрема й, навіть і, також і
якби ж то	якби-то
як би я дозволила	де б я дозволила
як раз до речі	саме до речі

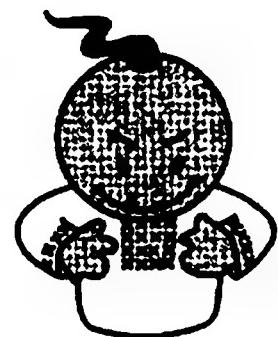

Моя державо, чи хохлові
Віддаш свій голос, зір
 і слух,
Чи ти постанеш
 в рідній мові,
Як в людській плоті
 Божий Дух?

Або — або — слова
 одверті —
Або замучить нас хахол,
Або ти станеш проти
 смерти,

Збереш водно третини
 й чверті
Душ українських,
 що роздерти

Ждуть на цілющий
 твій ГЛАГОЛ?
 Д. Павличко

Синтакса (склад-
ня) — дух мови.

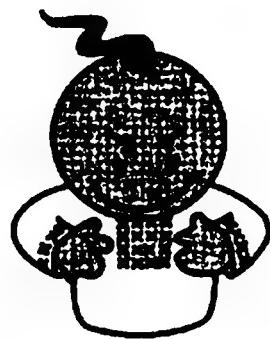
Е. Маланюк

О. Курило віднайшла визначення Духу Мови: «Це її складня та фразеологія. І цей дух у сучасній українській літературній мові підгanyaється під дух російської літературної мови». Це сказано 1920 року у знаменитих «Увагах до сучасної української літературної мови», головна мета яких: «...я б рада хоч почасти прислужитись сучасній літературній мові тим, щоб допомогти їй зійти з російської підстави, набігти живої народної тропи, тієї, що йшла нею літературна мова давніших українських письменників, а відбігла її сучасна літературна мова».

У третьому тисячолітті цей Дух Мови не лише спресований досі чинною радянською нормою — він загрожений згубною лібералізацією стандартів та примітивним інструментальним ставленням до Мови: вона найперше — засіб комунікації, так ніби людина — це лише задоволення матеріальних потреб. Якщо в пору 30—80-х років ХХ ст. мова, наче закута птаха, кидалася в сильцях радянських приписів, то тепер, нібито відпущенна на волю, опинилася в просторі лібералізованого й почасти узаконеного словесно-синтаксичного бруду. Стрілка мовного маятника з позиції максимально ліворуч гойднулася у максимальне — «яка різниця, аби зрозуміли». Але Дух Мови чекає на своє природне втілення. Він бо, як і Правда, незнищений. Маємо всі можливості матеріалізувати його неповторністю нашого словомислення.

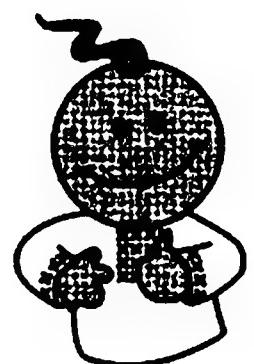
Література

1. *Антисуржик*. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. ред. О. Сербенської. — Л., 1994.
2. *Антоненко-Давидович Б*. Як ми говоримо. — К., 1991.
3. *Білоус М., Сербенська О*. Екологія українського слова. Практичний словничок — довідник. — Л., 2005.
4. *Вихованець І., Городенська К*. Теоретична морфологія української мови. — К., 2004.
5. *Вихованець І*. Мовна мозайка. *Відтак вживаємо не так* // Українська мова. — 2006. — № 3.
6. *Вихованець І*. Мовна мозайка. З-за гаю, гаю зеленого // Українська мова. — 2002. — № 1.
7. *Вихованець І*. Мовна мозайка. Як пишеться, так і читається // Українська мова. — 2002. — № 1.
8. *Вихованець І*. Прийменникова система української мови. — К., 1980.
9. *Вихованець І*. У світі граматики. — К., 1987.
10. *Волощак М*. Неправильно — правильно. Довідник з українського слововживання. — К., 2007.
11. *Гінзбург М*. Система правил українського ділового та наукового стилю // Українська мова. — 2006. — № 2.
12. *Городенська К*. Правильно визначайте календарні межі // Українська мова. — 2005. — № 3.
13. *Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О. та ін.* Словник-довідник з культури української мови. — Л., 1996.
14. *Дика Н.* Робота над граматичними (синтаксичними) помилками // Дивослово. — 2003. — № 1.

Існує ціла «плеяда» слів і мовних зворотів, без яких сьогодні не можуть висловлюватися *ти*, хто переконаний, що він володіє «чистою» українською мовою. [...]. Коли мода шкодить мові, треба щось робити, треба боронити нашу мовну спадщину від застічення.

С. Караванський

Добре тому жити,
хто вміє говорити.

Народна мудрість

15. Ентоні де Мелло. Молитва жаби. — Л., 1999. — Т. 1.
16. Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918—1941). — К., 1991.
17. Задорожний В. До проблеми наголошення слова «пані» // Дивослово. — 2002. — № 11.
18. Задорожний В. Кличний відмінок іменників на -ець у сучасній українській мові // Дивослово. — 2005. — № 3.
19. Зубков М. Сучасна ділова мова за професійним спрямуванням. — Х., 2006.
20. Кабанес О. та Нас Л. Фанатизм мови // Мова німої країни. Незалежний культурологічний часопис І. — 2004. — № 35.
21. Каганець І. Арійський стандарт. — К., 2004.
22. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови. — Л., 2001.
23. Караванський С. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я». — К., 2001.
24. Караванський С. Секрети української мови. — К., 1994.
25. Кочан І. М., Токарська А. С. Культура рідної мови. — Л., 1996.
26. Культура мови на щодень / За ред. С. Я. Єрмоленко. — К., 2002.
27. Культура української мови: Довідник / За ред. В. М. Русанівського. — К., 1990.
28. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. — К., 2004.
29. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. — Вінниця, 2003.
30. Лозова Н. Є., Фридрак В. Б. Дзвона чи дзвону? або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку: Словник-довідник. — К., 2007.
31. Масенко Л. Українські імена і прізвища. — К., 1990.
32. Маснюк В. Вузлики на пам'ять. — Черкаси, 2003.
33. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. — Ужгород, 1999.
34. Микитюк О. Р. Сучасна українська мова: морфологія (числівник, займенник): Конспект лекцій. — Л., 2007.
35. Мовчан П. Мова — явище космічне. — К., 1994.
36. Наконечний Є. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями. — Л., 2004.
37. Німчук В. А правильно як? // Урок української. — 2000. — № 11—12.
38. Огієнко І. Сполучення підрядного прикметникового речення з головним. Котрий — який — що // Рідна мова. — Рік II. — Число 8 (20). — Серпень 1934 року; Рідна мова. — Рік II. — Число 9 (21). — Вересень 1934 року; Рідна мова. — Рік II. — Число 10 (22). — Жовтень 1934 року.
39. Огієнко І. Як писати для широких мас // Рідна мова. — Число 8 (20). — Серпень 1934 року.
40. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. — К., 1976.

41. *Півторак Г.* Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. — К., 2001.
42. *Пономаренко В. П.* Еволюція системи іменних засобів звертання в сучасних слов'янських та інших іndoєвропейських мовах // Мовознавство. — 2006. — № 6.
43. *Пономарів О.* Культура слова. Мовностилістичні поради. — К., 1999.
44. *Радевич-Винницький Я.* Етикет і культура спілкування. — Л., 2001.
45. Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичної // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. — К., 2005.
46. *Рибалко О.* Даймо шанс двоїні // Урок української. — 2002. — № 3. — С. 17.
47. *Сабадир Г.* Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. — К., 2005.
48. *Сербенська О., Волощак М.* Актуальне інтерв'ю з мовознавцем. — К., 2001.
49. *Синявський О.* Норми української літературної мови. — Л., 1941.
50. *Ситник А.* Сліди кирзаків і лаптів на мапі України // Урок української. — 2002. — № 4.
51. *Сімович В.* Про «московофільство» в українській мові // Урок української. — 2001. — № 8.
52. *Скрипник М.* Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва) // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. — К., 2005.
53. *Скуратівський В.* Укази заборон української мови // Слово Просвіти. — 2005. — Ч. 40 (313). — 6–12 жовтня.
54. *Стефан С.* Масмедійне мовознавство для себе і мас // Урок української. — 2007. — № 11–12.
55. Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева. — К., 1997.
56. *Тараненко О. О.* Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних зasad української літературної мови // Мовознавство. — 2006. — № 2–3.
57. *Тараненко О. О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних зasad української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника) // Мовознавство. — 2005. — № 3–4.
58. *Тараненко О. О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних зasad української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій) // Мовознавство. — 2006. — № 1.
59. *Терлак З.* Проблема кодифікації синтаксичних норм // Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика. — Л., 2003.

60. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. — К., 2005.
61. Український правопис. — К., 1930.
62. Український правопис. — К., 1936.
63. Український правопис. — К., 1946.
64. Український правопис. — К., 1960.
65. Український правопис. — К., 1990.
66. Український правопис. — К., 2007.
67. Фаріон І. Лінгвістичні наслідки Переяславської (з) Ради 1654 року (або міркування з приводу указу президента) // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. — Л., 2003. — Вип. 23.
68. Фаріон І. Правопис — корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. — Л., 2006.
69. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). — Л., 2000.
70. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. — К., 1977.
71. Худаш М. Як, чому і відколи Русь стала Україною, а русини українцями? (до питання генезису хороніма Україна та етноніма українці) // Народознавчі зошити. — 2005. — № 5—6.
72. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. — Дніпропетровськ, 1998.
73. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. — Л.; Нью-Йорк, 1996.
74. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. — Х., 2002.
75. Шерех Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус // Пороги і Запоріжжя. — К., 1998. — Т. III.
76. Юносова В. Кличний відмінок іменників чоловічого роду відміни в сучасній українській мові // Дивослово. — 2006. — № 4.
77. Юносова В. Кличний відмінок іменників чоловічого роду відміни в сучасній українській мові // Дивослово. — 2006. — № 5.
78. Юносова В. Родовий відмінок однини іменників чоловічого роду II відміни // Дивослово. — 2002. — № 4.
79. Ющук І. Українська мова. — К., 2003.
80. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада. — К., 2000.
81. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVIII ст. — К., 2002.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

ВТС СУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2007.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. — К., 2004. — Т. 4.

КРУССЛ — Караванський Святослав. Російсько-український словник складної лексики. — 2-ге вид., доп. і вип. — Л., 2006.

РУС-1948 — Російсько-український словник / Гол. ред. Калинович М. Я. — М., 1948.

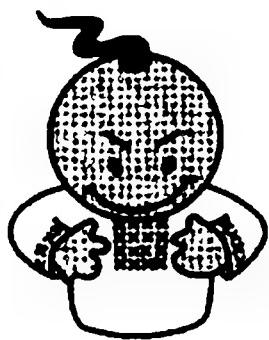
РУС-2003 — Російсько-український словник / За ред. Жайворонка В. В. — К., 2003.

ГРУССС — Головащук С. І. Російсько-український словник стаїх словосполучень. — К., 2001.

СД ВІЛ — Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. — К., 1996.

СУМ — Словник української мови: В 11 т. — К., 1970—1980.

ПІСЛЯМОВА

*Не той пише добре,
хто пише красно, —
честь і хвала тому, хто
пише ясно.*

I. Огієнко

*Велика мовна культура конче веде
й до великої сили політичної.*

I. Огієнко

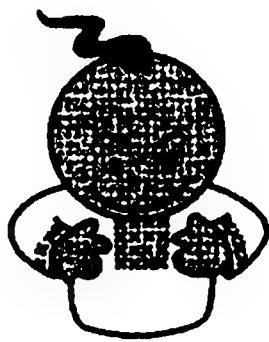
Що краще: все життя шукати — і не знайти чи знайти — і втратити?

Очевидно, що це проблемне запитання поділить авдиторію. Але одностайність гарантована у потребі самого пошуку. Пошук мовної норми — невід'ємна умова її аналізу, розвитку та взаконення. У постколоніальному суспільстві характер мовної норми — один з найпереконливіших аргументів самостійного чи підневільного розвитку і мови, і держави. У спадщину від колоніальних часів нам зсталася колоніальна зросійщена норма, що пронизує всі мовні рівні — від фонетичного до граматичного і правописного. Неможливо остаточно звільнитися від неї механічним способом, позаяк зміна мовної норми передбачає тривалу ментально-суспільну мотивацію. Поневоленим є тільки те суспільство, громадяни якого не володіють національним самоусвідомленням. Звідси — цілковита байдужість і нерозуміння внутрішньої духово-психічної мотивації мовної норми, а також аргументування функційно-прагматичного характеру і ніглістичне трактування культури мовлення.

На цьому тлі рішення Львівської обласної ради про десятихвилинки культури мовлення на початку кожного сесійного засідання — унікальний крок політиків до утвердження своєї самостійності. Мова публічних людей — не лише основний інструмент взаємодії з суспільством, але засіб зміни цього суспільства. Політична культура без мовної культури так само неможлива, як вільне суспільство без вільних людей. Логічно, що мовна трагедія, себто знищення автентичної норми, відбулося саме через втручання у неї політиків... Прийшов час відродити знищенну мовну норму.

Пропонована дорога знищення, пошуку і віднови норми — це не просто її аналіз крізь внутрішні мовні закони і політичні репресії,

а пошук вільних і сильних українців. Норма — це добре вмотивований примус. У самодостатніх і здорових суспільствах цей примус не потребує жодного аргументування, а лише суворого виконання. «Граматиці підкоряються навіть імператори», — каже латинське прислів'я. Підкорімось їй — і нам підкоряться висоти державотворення. Одне з завдань нового часу усвідомлювати: мова творить нації і держави, позаяк є духовим об'єднавчим чинником. Чи може спотворена радянська мова творити вільних українців?

Красне слово — золотий ключ.

Народна мудрість

еко оцінив роботу при-
медиків та обладнан-
ня боротьбі з грипом та
спіраторними захворю-

Н. НА ДОРОГУ НО-ФРАНКІВСЬК

Львові відбудуться мат-
12», резервними будуть
івано-франківський аеро-
струкцію якого вже роз-
автодорога Стрий—Іва-
ськ. За попередніми під-
її вартість — не менше
ж. Втім, виділення кош-
бюджету можливе лише
Львів остаточно визна-
ком «Євро-2012». Тобто
ніж наприкінці листопа-
дку.

АНКІВСЬКІ ЛІКАРІ ЮІ МЕТОДИ

в медичних закладах об-
сували німецький апарат
т. Він передбачає ліку-
кохворих, у яких ураже-
не за допомогою дихаль-
ця, а насичуючи організм
иснем. Цю методику ви-
ють у тому випадку, коли
зентиляції легень недос-
татні, за інформацією голов-
звіння охорони здоров'я
особливим наглядом лі-
чувають 63 прикарпатців,
х 12 — у важкому стані.

АРПАТІ ПОРАХУЮТЬ

ІТНІ СІМ'Ї
вючи з 12 листопада ц. р.,
злечення внесення відпо-
відомості до Єдиного дер-
автоматизованого реєстру
мають право на пільги,
на справах сім'ї та молоді.
А виконавчі комітети місь-
міст обласного значення
тут списки багатодітних сі-

іформацією управління у
сім'ї та молоді ОДА, в Іва-
ківській області врахову-
ють 30 тисяч багатодітних
и рекомендують звертати-
внесення до списку пільго-
відділів (управління) у спра-
гі, молоді та спорту за міс-
живання, в яких створено
зні робочі групи для фор-
і списків багатодітних сімей.

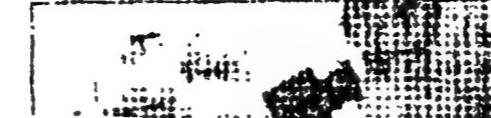
НІК КРИМІНАЛІЗОВАНИЙ УКРАЇНИ

засіданні колегії УМВС Ук-
раїною-Франківській області
заявлено оперативно-службову
стій міліції краю за десять
цього року. Як засвідчують
гати роботи правоохоронців,
шість залишається одним із
шість криміналізованих регіонів
зи. Якщо в середньому на 10
населення в державі заре-
єстровано 77 злочинів, то на Іва-

ківську — п'ять разів менше.

звернені припинені, — може втішити: тепер не було потреби жодного з-поміж госпіталізованих **зміслимъ, где и кемъ много потокъ** підключати до апарату штучної вентиляції легень. На сьогодні в реаніма-
славное звѣтица ційних відділеннях лікарень залишаються підключеніми до таких апара-**затъ его же кѣни пригорѣками, которыи** тів семеро пацієнтів. А всього в цих відділеннях ще перебувають 46 до-**скланъ до поѣтическимъ** рослих, у тому числі чотири вагітні жінки, троє медпрацівників і 14 дітей. **прославъ ѿдержавши славное звѣтица**

Щодо самих апаратів штучної венти-
ляції легень, то, за словами З. Ціхонь, я
у лікарнях краю ніби й вистачає. Якщо
вести мов-
них найд-
ми можут
перината
дики з не-
високіс-
надйти в
Диплі
начальні
журналі
ускладн-
нях, а ти-
лених, т-
тягар ви-
їхні спод
карпат-
каменти
платно.
лише пр
ні й інш
сказала:

у склонѣ

у склонѣ

Михай-
ВЕРЕС

Баг-

вимушенні канікули. За відповідю на це звернення
ка управління освіти і науки міськвижоному Михайлі ВЕРЕСА:

— Зарплата буде зберігатися в повному обсязі. Школи відпрацьовуватимуть пропущені заняття, а ми будемо стовідсотково здійснювати оплату праці працівникам шкіл і дитсадків. А яким чином це відпрацьовувати, думаємо разом з директорами шкіл, бо в кожній школі — різна ситуація, свій розклад занять. Шукаємо варіанти, можливо, це буде шляхом об'єднання дисциплін чи відпрацьовування на додаткових уроках, частково — за рахунок канікул. Кожна школа матиме свій чіткий план відпрацювань.

Ще не відомо, коли саме в навчальних закладах Івано-Франківська закінчиться карантин, повідомив Михайло Верес. «Про це сьогодні вам не скаже ніхто. Це стане відомо аж у четвер-п'ятницю залежно від тієї ситуації, яка буде в кожному регіоні. Якщо епідемія йде на спад і діти перестають хворіти, то і заклади відповідно відновлють свою роботу».

Ольга МОНЧУК.

▼ тема дня

Штраф за невибраний газ перетворюється і в політичний шантаж

(ЗАКІНЧЕННЯ) Починаючи з 1-ї сторінки

«На жаль, наш уряд досить непро-
фесійно або згідно з якими-нісь іншими
умовами, про які сьогодні не говорить-
ся, підписав досить невигідний для нас
контракт, що є гордістю «Газпрому», —
сказав він. Цей контракт просто чечес-
ний, якщо говорити одним словом. І зав-
дяки цьому у росіян з'явився потужний
важиль впливу на нашу політику. Це те,

сіячам, які включають інший загрозли-
вий для нас інструмент — штраф за не-
вибрані обсяги газу. А це надзвичайно
великі гроші — близько восьми мілья-
рів», — зауважив експерт.

Знаючи методи нашого північного
суда, не доводиться сумніватись, що
це може так і статися. Тож немає чому
дивуватись, що Інтернетом історичками
видані уже «гуляє» проект нового
закону між «Газпромом» та «Нафто-

си зъ войскою великимъ руси и врагокъ,
тѣ сокрашши силы и войско великое руси
утвірю прослава. зъ которыи съ вѣкалѣ да-
городъ прославъ стокъ ѿкою праце
и кратъ его незвожши святопокъ земли
зки до нїа зъ плачомъ мокеун: што кроцъ
шой яко звѣлъ певшого: которому ты сан
їди рекши ударилъ на войко святопокъ
кокши дѣй, праце гди (?) слойце входил
въ покытихъ. абы сѧ за пынъ гда вѣ-
ла кровавамъ съла битва и поража вѣліка
три кротъ конска а беручися за руки
помогъ прославови которыи гривловис
говъ поражъ и ногволил

Словниця 1

ПРАВИЛЬНЕ НАГОЛОШЕННЯ

áдресний (від *áдрес*: вітальний *áдрес*)

адréсний (від *адréса*: нова *адréса*)

аристокráтія

багаторазóвий

бáйдúже

барóметр

бáтькíвщина (рідне село, місто; спадщина після батька: щедра *бáтькíвщина*)

бáтькíвщина і бáтькíвщина (вітчизна: рідна *бáтькíвщина*)

бéзвíхідь

безгрошéвий

беззáхíсний

безгрошовий

бéсіда

безстрокóвий

бéсідувати, бéсідую, бéсідуєш, бéсідує, бéсідуємо, бéсідуете, бéсідують; н. сп. *бéсідуйте*

бóчки — називний відмінок множини і родовий відмінок одинини

бóчкí — називний відмінок множини

брестí

брóня (закріплення на квиток: *брóня* на квиток)

бронá і бронá (захисна обшивка: *бронá* танка)

бúдь-de

булá

бюлетéнь, бюлетéні

бюрокráтія

валовýй

варéний — дієприкметник

варéний — прикметник

варю, вáриш, вárить, вáрять вдовýн, вдовинá, вдовинé, вдовинí — присвійні прикметники

величинá

веснáний

вестí

відчáй

взялá

вигнáння

вигóда (зручність: квартира з усіма *вигóдами*)

вýгода (користь: спільна *вýгода*, економічна *вýгода*)

видáння

визвóльний

вýпадок

вирázний

вýсипати — доконаний вид дієслова

висипáти — недоконаний вид дієслова

вýсíти, вýшу, вýсиш, вýсимо, вýсите, вýсять; мин. *вýсíв*

вýслуга

вýсоко

височинá

вýтрата

відбýток

відзначáти, -чу, -чиш, -чить, -чатъ; нак. -áч

відзначýти, -ачу, -áчиш, -áчить, -áчать; нак. -чý

відклíкати (доконаний вид дієслова)

відклíкáти (недоконаний вид дієслова)

відмíряти (доконаний вид дієслова)

відмíряти (недоконаний вид дієслова)

відповíстí

відстóяти, -бю, -бїш, бїть, бять; нак. -стíй

відтобі	дёшево
вітчим	диспансер (диспансерний)
вогняний	діялого
воднобраз	до несочу
водносталь	догмат
водночас	договір
возіти, вожу, возиш, возить, возять	договірний
вразити, вражу, вразиш, вразите, вразяте; нак.	дозвільний (який дозволяє)
вразь	доларовий
вразити, -жу, -иш, -ять, -ите, -ять; нак. вразь	домова (книга)
вроздріз	допізна
вроздтіч	доповідач
вслухатися — доконаний вид дієслова	доповісті
вслушатися — недоконаний вид дієслова	допоміжний
всього, до всього	доччин, доччина, доччине, доччині — присвійні
глубоко	прикметники
гойти, гою, гоїш, гоїть, гоїмо, гоять; нак. гой	дрόва
голи два, три, чотири	експерт
голяка	жаданий
городина	жалюзі
господарський (від господар: господарський син, себто власницький)	жевріти, -іє, -іють
господарський (від господарство: господарський розрахунок, себто виробничий)	живемо, -етé
гостями, гістами — орудний відмінок множини	живопис
грішми, грошіма — орудний відмінок множини	житловий
громадянин	забільшки
гуртовий	заввішки
гуртом	завдання
далі	завдовжки
дахи два, три, чотири	завідна
двермі, дверима — орудний відмінок однини	заяжді
двоколірний	заторот
двоколісний	зачасу
дворазовий	загадка
двору, дворá — родовий відмінок однини	закінчти, -чу, -чіши, -чить, -чимо, -читé, -чать;
держати, -жу, -жіши, -жить, -жимо, -житé,	нак. -чí, -чім(о), -чіть
-жать і -жу, держиш, держить, держать;	запитання
-жі	заплачу (від платити)
	заплаку (від плакати)
	заразом

заробіток	кредитóвий
засідання (зібрання людей: засідання сесії)	кредитóрський
засідáння (чатування, підстерігання когось: засі- дання на злодія)	крицéвий
затýшний	кроїти, крою, кроїш, кроїть, кроять; нак. крій
затýшно	кулькý — називний відмінок множини
зáтрýмка	кульки — родовий відмінок однини
зáчýн	кумýн, куминá, куминé, куминí — присвійні при- кметники
звýсока	легкий
звýчай	леžачý — дієприслівник
зимóвий	лéжачи — прислівник
злéгка	лікарський (від лікар: лікарська діяльність)
знаскоку	лікарський і ліка́рський (від ліки: ліка́рські росли- ни, препарати)
зобов'язання	літóпис
зóзла (зізла)	люðський (від люди, людяний: люðське ставлен- ня)
зrúчний	люðський і люðський (властивий людині або по- в'язаний з людиною: люðський слід)
зсерéдини	льодяний
зустрічний	магістéрський
i'мá	манóметр
індúстрія	мárкетинг
їстівный	мармурóвий
кáвовий	маршовý
кажú	мéблевий
кáзна-як	медикамéнт
камінний	менíкс
канáрки	мілімéтр
капúстяний	мімíкрія
картоpláний	мовчазný
католíцький	монолóг
квартál	мóсту, мостá — родовий відмінок однини
книжкí — називний відмінок множини	на гóстях — місцевий відмінок однини
книжки — родовий відмінок однини	на дахú, на дáсі — місцевий відмінок однини
кóлесо	нáвзнак
компромíс	нáвіч
контрактóвий	нáвліл
копíйкí — називний відмінок множини	нáвскíс
копíйки — родовий відмінок однини	
корýсний	
кóрýсть	

навчання	оздоровити, -овлю, овиш, овить, -овлять
наглухо	олень
надвое	ортопедія
наклейка	отаман
наличка	партер
наліпка	пекарський
намертво	перевірка
напасть	переводити, -оджу, -диши, -дить, -дять; нак.
напилися, -півся, -пилася; нак. -пийся, -пиймося, -пійтесь	-одь, -одьте
напій	передом
напоказ	передусім
напохваті	перейдемо, -ейдү, -еїдеш, -емо, -етé; перейдете
наприкінці	пережиток
нарізати — доконаний вид дієслова	перекис
нарізати — недоконаний вид дієслова	перекупка
насамкінець	переляк
наскрізь	перепад
натроє	перепис
начисто	перепустка
недобиток	пересидити, -джу, -диши, -дить, -дять; нак. -идь,
недогарок	-идьте
недогризок	пересічний
недоторканний	переспів
некролог	перестрах
ненавидити, -джу, -диши, -дить, -дять; нак. -видь, -видьте	перестрілка
ненависний	петля
ненависть	печений — дієприкметник
несті	печений — прикметник
низина	пишү
низкий	підлітковий
нівечити, -чу, -чиши, -читъ, -чать; нак. -еч	підтверджити, -джу, -диши, -дить, дять; нак. -рдь,
новий	-рдьте
новиня	плáвом
ношү	плести
обтічний	площина
оглядач	поблизу
одинадцять	податковий
	подушка
	позначка

полéжати, -жу, -жиш, -житъ, -жать; нак. еж	садовинá
поліграфія	світóглядний
пологóвий	свогó, до своого
помýлка	свáтá
помíщицький	сýвiti
помóвчати, -чу, -чиш, -чить, -чать; нак. óвч	серéдина
по-мóєму	сестрýн
по-свóєму	сидячý — дієприслівник
по-старóму	сидячи — прислівник
постóяти, -óю, -óїш, -óїть, -óять; нак. -стíй	склáди два, три, чотири
похíд	слина
при́зов	слíзьмí, слíзы, сльозáми (орудний відмінок мно- жини)
при́писка	смíємóся, смíєтéся, смíються
при́ріст	снідати, -аю, -аєш, -ає, -ай
прихíд	спýна
прóсвіт	спíдóметр
профспíлкóвий	старýй
прохíд	стéрпíти, -плю, -пиш, -пить, -плять; нак. стéрп
прóшарок	стовідсóтковий
прóшу (закликáти, запрошувати, формула ввічли- вости: прóшу сісти)	стóлу — столá — родовий відмінок однини
прошу (звертатися з проханням, клопотати: про- шу допомоги)	стоячý — дієприслівник
псевдонíм	стóячи — прислівник
п'янíця	судовíй
ráзом	текстовíй
réгент	тиранія
речовинá	тóвпитися, -питься, -пляться
рýнковий	тогó, до тóго
роблю	тонкýй
róзбíг	торжествúєш (торжествувáла)
róзвíй	торф'янíй
розносíти — доконаний вид до розношувати	тришарóвий
розносити — недоконаний вид дієслова до роз- нести	у чóботах, у чобóтях — місцевий відмінок мно- жини
róзпíрка	урочíсто
розповістíй	ýряд
руслó	факсíмíле
сантимéтр	фанатíчка
	фармація

<i>фарфóр</i> (<i>фарфóровий</i>)	<i>чарівний</i>
<i>фаховíй</i>	<i>чáсом</i>
<i>фенóмен</i>	<i>черстvíй</i>
<i>філістéр</i> (<i>філістéрство</i>)	<i>чимáлýй</i>
<i>фíрмовíй</i>	<i>читáння</i>
<i>фóльга</i>	<i>чобítъmí, чоботами,</i>
<i>фóрзац</i>	<i>чобóтъmí — орудний відмінок множини</i>
<i>хáти</i> — називний відмінок множини	<i>чотирнáдцять</i>
<i>хáти</i> — родовий відмінок одинини	<i>чужинá</i>
<i>ходжú</i>	<i>широко</i>
<i>Хомýн, Хоминá, Хоминé, Хоминí</i> — присвійні при- кметники	<i>шкодá</i> — марно, даремно: <i>шкодá</i> мене вмов- ляти
<i>хутровíй</i>	<i>шкóда і шкодá</i> — жаль: <i>шкодá</i> праці
<i>цеглянíй</i>	<i>шляхи два, три, чотири</i>
<i>цéнтнер</i>	<i>шовкóвий</i>
<i>центровíй</i>	<i>шофér</i>
<i>цеховíй</i>	<i>якийсь</i> (прислівник; одного разу, колись: <i>якóсь</i> я поїхав)
<i>цифровíй</i>	<i>якóсь</i> (прислівник; якимсь чином, як-небудь, одного разу, колись: треба <i>якóсь</i> допомогти)
<i>цíлий</i>	<i>ярмаркóвий</i>
<i>цíлком</i>	<i>я́сний</i>
<i>цілодобовíй</i>	<i>я́трати, -рю, -риш, -ритъ, -рять і рідше ят्रíти,</i> <i>-рю, -риш, -ритъ, -римí, -ритé, -рять</i>
<i>цíльовíй</i>	
<i>цукробvий</i>	
<i>цьогó, до цього</i>	

Наголошення деяких власних імен та імен по батькові

Богдáн
Богдáнович
Борýс
Борýсович
Васíлько
Веронíка
Гарасýм (*Герасýм*)
Гe(a)расýмович
Данýлко
Євпráксія
Iвáнко
Кóнон
Кóнонович

Лéвко
Мárкó
Мирón
Мирóнович
Мóкій
Мóкійович
Ничýпíр
Ничýпорович
Оléг
Оléгович
Оléсь
Oréст
Oréстович

*Óсип (Йóсип)
Óсипович
Прóкіп, але (Прокóпій)
Прóкопович
Ромáн
Ромáнович*

*Слáвко
Станіслáв
Станіслáлович
Тарáс (Тарáса, Тарáсом)
Тарáсович
Юркó*

Наголошення деяких прізвищ

*Адáменко
Андрúнь
Андрúсь
Андрúшко
Андрúщенко
Антонéнко
Бабичéнко
Бáбченко
Бакúн
Барáн
Бедрýло
Бéкало
Бéra
Берýнда
Бíлáш
Бíлéнко
Бондарéнко
Бородéй
Бризéйда
Бýхало
Васíльченко
Вахúта
Вéлем
Вéрбин
Волáн
Гайдучéня
Галáндель
Гальо
Гáмлет
Гаркáвенко
Гнатéнко*

*Гонтár
Гордіéнко
Гончарéнко
Григорáш
Григорóвич
Грýнда
Гриню́к
Грýцькíв
Гуляйвíтер
Гýпало
Денýсéнко
Дерида
Дмитráш
Дроботíй
Дуньó
Дюмá
Зайченко
Захáрьо
Зéнюх
Зубéня
Іванýна
Іванóвич
Кагула
Каленичéнко
Катеринчук
Керéш
Кийкó
Кýрчíв
Кíнах
Кíнаш
Кlýmas*

Ковáль	Сáбáдош
Колядéнко	Сабрыга
Комáр	Савчák
Костýра	Свербýгуз
Лáдуш	Семинюченко
Лазárко	Сергiéнко
Лéвус	Скляренко
Лéсин	Смóлин
Лéсів	Сníжскó
Лукáш	Спíвáк
Любáк	Степáнів
Мáкбет	Стециóра
Мáлáш	Стояк
Малю́га	Стрóма
Малю́да	Терéсьо
Малю́та	Тúвім
Мáрченко	Тягнýбíк
Мáтись (але зрідка Курилáс, Матвíйс, Юрáс, Хáнаc)	Тягнýрядно
Матíйш	Федáш
Мацьóха	Федíрко
Мишúга	Федорáченко
Мірошиничéнко	Федъó
Непíйвода	Фісúля
Нетréба	Фóрись
Ничáй	Хитрénко
Ньютон	Хóмин
Онýщенко	Христопóха
Óстáш	Хýдáш
Павléнко	Цíпкó
Пазьóх	Черевáтенко
Пáкіш	Чорновíл
Петráх	Шекспíр
Прýбіш	Шульжéнко
Процев'я́т	Ющенко
Рябоштáн	Яремчúк
	Ярош
	Яцúра

Наголошення назв територій

Бóйківщина (бóйки)

Васильківщина (Васильків)

Коростішівщина (Коростішів)

Лéмківщина (лéмки)

Полтáвщина (Полтáва)

Пустомýтівщина (Пустомýти)

Сúмищина (Сúми)

Україна

Яворівщина (Яворів)

СКАНУВАННЯ
Andriy DM

Словниця 2**ПРАВИЛЬНІ ВІДПОВІДНИКИ
ДО СЛІВ ІНТЕРФЕРЕНТНОЇ БУДОВИ****Неправильно**

азі-ат
азі-ат-ськ-ий
англі-чан-ин
ар-очн-ий
асигнов-к-а (неправильно як дія)

багато-людний
багатообіця-юч-і слова

багатом-н-ий
багат-о-численний
бажа-юч-і їхати
бакен-щик
бал-очн-ий
бан-щик
бар-очн-ий
без змалюва-нн-я
бібл-ейськ-ий
біж-уч-ий рік
біж-уч-ий рядок
бомбард-ирува-ти
бу-ви-й у користуванні (беушний)
букс-ирува-ти
булав-очн-ий
бунтов-щик
буряк-о-вод
валют-чик
вед-уч-і університети
велік-ан
велогон-щик

Правильно

азі-єць
азій-ськ-ий
англі-єць
арк-ов-ий
асигн-ува-нн-я (незаверш. дія)
з-асигн-ува-нн-я (заверш. дія)
асигн-óва-нн-я, асигнов-к-а (насл. дії)
веле-людний
обнадійливі слова, багатонадійні слова; слова, повні надії

багатом-н-ий, багатом-ов-ий
численний
охочі їхати
бакен-ник
балк-ов-ий
лазеб-ник
барок-ов-ий
не змалюва-виши
біблій-н-ий
поточний рік
плинний, рухомий рядок
бомб-ува-ти
ужива-н-ий
букс-ува-ти
як макове зерня
бунт-івник
буряк-івник
валют-ник, міняй-ло
провідні університети
вел-етень
велогон-єць

взаємовиключа-юч-ий приклад
вою-юч-а сторона
викону-юч-ий обов'язки
викрут-к-а (неправильно як дія)

вил-очн-ий
вимірю-юч-ий прилад
випа-вш-ий сніг
випереджа-юч-і темпи
ви-переджувати хворобу
випи-вш-ий
виснажу-юч-і сесії
вистав-очн-ий
виступа-юч-ий
виступа-юч-і депутати зазначили
вичіку-юч-а тактика
вібру-юч-ий пристрій
відгад-чик
віddіл-енн-я
відпочива-юч-і присутні
відправ-к-а (неправильно як дія)

від-регулювати пульт
від-редагувати текст
від-рікся від неї
відста-юч-а країна
від-стоювати думку
від-шлифувати поверхню
віру-юч-і люди
вклад-иш
вража-юч-ий ефект
ґрунтов-к-а (неправильно як дія)

газет-чик
гальму-юч-ий прилад
говор-ящ-а людина
голову-юч-ий сесії
гон-очн-ий
гон-щик

взаємозапереч-н-ий приклад
протибор-ч-а сторона
виконув-ач, виконав-ець обов'язків
викруч-ува-нн-я (незаверш. дія)
викруч-енн-я (заверш. дія)
викрут-к-а (насл. дії)
вилк-ов-ий
вимір-юва-льн-ий прилад
сніг, що випав
випереджа-льн-і темпи
по-переджувати хворобу
напід-піт-ку, підпи-л-ий
виснаж-лив-і сесії
виставк-ов-ий
виступа-льник, доповід-ач
виступа-ючи, депутати зазначили
вичік-ува-льн-а тактика
вібратор-н-ий пристрій
відгад-ник, відгадув-ач, відгадь-ко
віddіл
присутні відпочива-льник-и
відправл-я-нн-я (незаверш. дія)
відправл-енн-я (заверш. дія)
відправ-к-а (насл. дії)
з-регулювати пульт
з-редагувати текст
з-рікся її
відста-л-а країна
об-стоювати думку
по-шлифувати поверхню
вір-я-ни, вірн-ик-и, вірні
вклад-к-а
приголомшиливий, могутній ефект
ґрунт-ува-нн-я (незаверш. дія)
ґрунт-óва-нн-я, ґрунтов-к-а (насл. дії)
газет-яр
гальм-івн-ий прилад
говор-юч-а, балак-уч-а, говор-ющ-а
голова сесії
перегін-н-ий
перегон-ець, гонч-ак, скорогон

грозовідміт-чик	грозовідміт-ник
дан-ськ-ий	дан-ськ-ий, даній-ськ-ий
дан-чан-ин	дан-ець, дані-ець
дан-чик	видав-ець (даних), банк даних, дав-ач
дезерт-ирува-ти	дезерт-ува-ти
ден-щик	джура
ді-юч-ий регламент	чинний регламент
для дослідж-енн-я	щоб дослід-и-ти
для поширення досвіду	щоб пошир-юва-ти досвід
для студіювання музики	щоб студі-юва-ти музику
довжин-ою (присл.)	зав-довж-ки
домен-щик	домен-ник
доно-щик	стук-ач, клявза
доповіда-юч-ий	доповід-ач
достав-к-а (неправильно як дія)	доставл-я-нн-я (незаверш. дія)
достав-щик	доставл-енн-я (заверш. дія)
драп-ирува-ти	достав-к-а (насл. дії)
дрес-ирува-ти	достав-ник, постачаль-ник
енергозберіга-юч-і технології	драп-ува-ти
забастов-щик	муштр-ува-ти, школ-и-ти, вишкол-юва-ти, дре-
завдання вивчення	с-ува-ти
завдання дослідження	енергоощадні технології
завдання у складанні	страйк-ар
проспекту	завдання вивчати
завіду-юч-ий відділом	завдання дослідити
загальн-о-громадянський	завдання складати
заготов-очн-ий	проспект
заготов-щик	завідув-ач відділу
загруж-чик	все-громадянський
загруж-чик	заготів-ельн-ий
займатися досліджуванням	заготівель-ник, заготів-ник
закуп-очн-ий	завантаж-ник, завантажув-ач
закус-очн-ий	вантаж-ник
замерз-ш-ий	досліджувати
запам'ятову-юч-ий пристрій	закуп-н-ий, закупів-ельн-ий
засліплю-юч-е проміння	закуск-ов-ий
	замерз-л-ий
	пристрій пам'яти
	сліп-уч-е проміння

захоплю-юч-і враження	захоп-лив-і враження
здир-щик	здир-ник
здійснювати вимірювання	вимірювати
здійснювати гармонізацію	гармонізувати
здійснювати контроль	контролювати
зів'я-вш-ий	зів'я-л-ий
злом-щик	злом-ник
зна-юч-ий керівник	тіямущий, обізнаний, компетентний керівник
знеболю-юч-ий засіб	засіб знебол-енн-я, знечул-енн-я
зроста-юч-ий тиск	щораз більший тиск
зроста-юч-і ціни	щораз більші ціни
інтегру-юч-ий чинник	об'єднавчий, інтеграцій-н-ий чинник
інформу-юч-і показники	інформацій-н-і показники
існу-юч-а редакція	ця, така редакція
існу-юч-а система	чинна, теперішня, сучасна, наявна система
канат-чик	линв-ар, коділь-ник, канат-ник
керу-юч-ий справами	кер-івник справ
ки-євл-ян-и	ки-ян-и
клин-о-подібний	клин-уват-ий
командиров-очн-ий	відряд-н-ий
команд-ирува-ти	виряджати, висилати
комп'ютер-щик	комп'ютер-ник
компост-ирува-ти	компост-ува-ти
конго-лезь-к-ий	конг-ійськ-ий
консолід-ую-ч-а	гурт-івн-а, об'єдна-вч-а,
практика	консолідаційна практика
контролю-юч-і органи	органи контролю
конфронту-юч-і табори	протиборчі, конфронтаций-н-і табори
координу-юч-а група	узгоджува-льн-а, координацій-н-а група
кот-ирува-ти	кот-ува-ти; мати цінність, вартість
кранов-щик	кран-івник, крановий
крас-ав-иц-я	крас-ун-я
крас-от-а	крас-а
кревет-очн-ий	креветк-ов-ий
куле-подібний	кул-яст-ий
кур-ин-ий	кур-яч-ий
лазут-чик	пласт-ун
лапо-видний	лап-ат-ий
лід-ирува-ти	вести перед, лідерувати

лідиру-юч-а партія	перша, переможна, провідна партія
лік-ар-стев-о	ліки
ліміт-чик	ліміт-ник
луб-очн-ий	дешевий
льот-чик	літ-ун
манікюр-ш-а	манікюр-н-иц-я
марш-ирува-ти	марш-ува-ти
мат-очн-ий	матк-ов-ий
ми-юч-і засоби	засоби для миття
міліц-еїськ-ий	міліці-й-ний
мільйон-н-ий	мільйон-н-ий, мільйон-ов-ий
місця для сидіння	місця сидіти
мітингу-юч-их багато	мітингува-льник-ів багато
морож-ен-е	мороз-ив-о
набор-щик	набир-ач
надбав-очн-ий	надбавк-ов-ий, надвишк-ов-ий, надвиши-н-ий
на-значений на посаду	при-значений на посаду
наклад-чик	наклад-ець
налад-чик	ладн-ач, налад-овець, припас-овець
нальот-чик	напас-ник
напиль-ник	напи-лок
напит-ок	напій
нар-очн-ий	як на зло, як на те
наступа-юч-ий новий рік	прийдешній новий рік
натур-щик	натур-ник
не-о-правданість	не-ви-правданість
нес-уч-е крило	крило-носій
ностальгі-чн-ий	ностальгій-н-ий
обез-болити	зне-чулити, зне-болити
обез-вітрити	зне-вітрити
обез-воднити	зне-воднити
обез-долений	зне-долений
обез-долити	зне-долити
обез-збройти	роз-зброювати
обез-люднити	ви-люднити, спустошити
об-звестися	звести
обкат-чик	об їз-ник
обман-щик	обман-ник, брех-ун, махл-яр, дуристіт
обмежу-юч-ий кредит	обмежува-льн-ий кредит

<i>обріз-очн-ий</i>	<i>обріз-н-ий, обрізува-льн-ий</i>
<i>оброб-к-а</i> (неправильно як дія)	<i>обробля-нн-я</i> (незаверш. дія)
<i>обслугову-юч-ий персонал</i>	<i>обробл-енн-я</i> (заверш. дія)
<i>обтяжу-юч-і обставини</i>	<i>оброб-к-а, обріб</i> (насл. дії)
<i>огір-очн-ий</i>	<i>обслуг-а</i>
<i>огур-чик</i>	<i>обтяж-лив-і обставини</i>
<i>один-очн-ий</i>	<i>огірк-ов-ий</i>
<i>озвуч-к-а</i> (неправильно як дія)	<i>огір-оч-ок</i>
<i>о-правдати людину</i>	<i>один-арн-ий, по-один-ч-ий</i>
<i>освіжу-юч-ий напій</i>	<i>озву́ч-ува-нн-я</i> (незаверш. дія)
<i>оскол-очн-ий</i>	<i>озву́ч-енн-я</i> (заверш. дія)
<i>о-смілитися казати</i>	<i>озву́ч-к-а</i> (насл. дії)
<i>о-судили злочинця</i>	<i>ви-правдати людину</i>
<i>оточу-юч-е середовище</i>	<i>освіжува-льн-ий напій</i>
<i>оцін-к-а</i> (неправильно як дія)	<i>шрапнель-н-ий, скалч-аст-ий</i>
<i>оцін-очн-ий</i>	<i>на-смілитися казати</i>
<i>пай-щик</i>	<i>за-судили злочинця</i>
<i>пал-к-а</i>	<i>довкілля, навколошнє середовище</i>
<i>пану-юч-а верства</i>	<i>оцін-юва-нн-я</i> (незаверш. дія)
<i>пар-ирува-ти</i>	<i>оцін-енн-я</i> (заверш. дія)
<i>парков-к-а</i> (неправильно як дія)	<i>оцін-к-а</i> (насл. дії)
<i>паром-щик</i>	<i>оцін-н-ий, цінува-льн-ий</i>
<i>партійні агіту-юч-і</i>	<i>спіль-ник</i> (у ділі), <i>пайов-ик</i> (на паях)
<i>паяль-щик</i>	<i>пал-иц-я</i>
<i>перебіж-чик</i>	<i>пан-івн-а верства</i>
<i>перев’яз-очн-ий</i>	<i>відбити</i> (дати здачі)
<i>перевал-очн-ий</i>	<i>парк-ува-нн-я</i> (незаверш. дія)
<i>перевір-очн-ий</i>	<i>при-парк-ува-нн-я</i> (заверш. дія)
<i>перевіря-юч-і прийшли</i>	<i>парк-óва-нн-я, парков-к-а</i> (насл. дії)
<i>перевоз-к-а</i> (неправильно як дія)	<i>паром-ник</i>
	<i>партійні агітат-ор-и</i>
	<i>лютів-ник</i>
	<i>перебіж-ець, перекин-чик, перекидь-к-о</i>
	<i>перев’яз-н-ий, бинтувальний, бинтовий</i>
	<i>переваль-н-ий, перевантажний</i>
	<i>перевірк-ов-ий</i>
	<i>перевіря-льн-ик-и, перевір-ник-и, контролери</i>
	<i>перевоз-інн-я</i> (незаверш. дія)
	<i>перевез-енн-я</i> (заверш. дія)
	<i>перевіз</i> (насл. дії)

<i>передат-очн-ий</i>	<i>переда-вч-ий, передав-н-ий</i>
<i>пережит-очн-ий</i>	<i>перебутий</i>
<i>пере-о-дягатися</i>	<i>пере-в-дягатися</i>
<i>перехрест-ок</i>	<i>перехрест-я</i>
<i>печ-ен-я</i>	<i>печ-ив-о</i>
<i>пиль-щик</i>	<i>пил-яр, тр-ач</i>
<i>підбадьорю-юч-ий настрій</i>	<i>бадьор-ист-ий настрій</i>
<i>підготов-к-а (неправильно як дія)</i>	<i>гот-увá-нн-я (незаверш. дія)</i>
<i>під-забуті черги</i>	<i>підгот-ува-нн-я (заверш. дія)</i>
<i>підтверджу-юч-і документи</i>	<i>підготов-к-а (насл. дії)</i>
<i>піш-о-хідний</i>	<i>при-забуті черги</i>
<i>піяр-щик</i>	<i>документи підтвердж-енн-я</i>
<i>плава-юч-ий бак</i>	<i>піший</i>
<i>подар-ок</i>	<i>піяр-ник</i>
<i>по-зволити сказати</i>	<i>плав-уч-ий бак</i>
<i>показ-чик</i>	<i>подар-унок</i>
<i>поклада-юч-ий надії</i>	<i>до-зволити сказати</i>
<i>пол-к-а</i>	<i>показ-ник</i>
<i>по-правити текст</i>	<i>з надіями на</i>
<i>попут-чик</i>	<i>пол-иц-я</i>
<i>пороч-н-ий</i>	<i>ви-правити текст</i>
<i>посад-очн-а смуга</i>	<i>попут-ник</i>
<i>посад-очн-а ділянка</i>	<i>гріховний, хибний, многогрішний</i>
<i>посил-очн-ий</i>	<i>посадк-ов-а смуга</i>
<i>по-слати за тобою</i>	<i>посад-óв-а, приземна, саджальна ділянка</i>
<i>постав-очн-ий</i>	<i>ви-сilk-ов-ий</i>
<i>постав-щик</i>	<i>ви-слати по тебе</i>
<i>по-стригся вчора</i>	<i>до-став-н-ий</i>
<i>початку-юч-ий будівельник</i>	<i>до-став-ець, до-став-ник</i>
<i>поясню-юч-а записка</i>	<i>під-стригся вчора</i>
<i>правл-яч-а еліта</i>	<i>будівельник-початк-івець</i>
<i>правовстановлю-юч-і документи</i>	<i>пояснюва-льн-а записка</i>
<i>правом-очн-ий</i>	<i>керівна еліта</i>
<i>пропор-щик</i>	<i>правовстанов-ч-і документи</i>
<i>працю-юч-их досить</i>	<i>правочин-н-ий, правомож-н-ий, правосиль-н-ий</i>
<i>працю-юч-і</i>	<i>підхорунжий</i>
<i>предмет-н-ий</i>	<i>прац-івник-ів досить</i>
	<i>робітники, прац-івник-и</i>
	<i>предмет-н-ий, предмет-ов-ий</i>

при дослідже-нн-і	досліджу-ючи
при-водити приклад	на-водити приклад
при-знався у гріхові	зі-знався у гріхові
при-класти зусиль	до-класти зусиль
приляга-юч-а споруда	прилег-л-а споруда
при-мирився з владою	з-мирився з владою
при-мудрився прийти	у-мудрився прийти
при-належність до партії	на-лежність до партії
припад-очн-ий	припадк-ов-ий
при-тримуватися думки	до-тримуватися думки
про-вірити показники	пере-вірити показники
провоку-юч-ий приклад	провокацій-н-ий приклад
про-голодався дуже	з-голоднів дуже
продав-щ-иц-я	продав-ч-ин-я
про-йшовся зі мною	пере-йшовся зі мною
промок-ш-ий	з-мок-л-ий, мокрий як хлющ
прославля-юч-а промова	славл-яч-а, величальна промова
протесту-юч-і вимагали	протест-ант-и, протестува-льн-ик-и вимагали
протиборству-юч-і табори	протибор-ч-і, супротивні, ворожі табори
протизачат-очн-ий	протизаплід-н-ий
проти-по-ставити факти	проти-ставити факти
про-хожі	пере-хожі
процвіта-юч-а країна	успішна, квіт-уч-а країна
псалом-щик	дяк, причет-ник
рам-очн-ий	рамк-ов-ий
регулю-юч-а система	регуляцій-н-а система
репет-ирува-ти	проводити репетицію, робити пробу
рибо-вод	рибал-к-а, риб-ак, риболов
ровен-ськ-ий	рівнен-ськ-ий, рівен-ськ-ий, рівн-янськ-ий
Ровенщина	Рівенщина
роздруковка (неправильно як дія)	видрукóв-ува-нн-я (незаверш. дія)
	видрук-ува-нн-я (заверш. дія)
	видрук (насл. дії)
роз-друкувати текст	ви-друкувати текст
розлив-очн-ий	розлив-н-ий
розміт-чик	розміт-ник
розно-щик	рознос-ець, розноси-тель
розпив-очн-ий	розпив-н-ий
роз-при-діляють кошти	роз-по-діляють кошти

<i>роз-пружити м'язи</i>	<i>від-пружити м'язи</i>
<i>розроб-к-а</i> (неправильно як дія)	<i>розробл-я-нн-я</i> (незаверш. дія)
<i>розсили-к-а</i> (неправильно як дія)	<i>розрóбл-енн-я</i> (заверш. дія)
<i>розуміємо сліду-юч-е</i>	<i>розроб-к-а</i> (насл. дії)
<i>розшифров-к-а</i> (неправильно як дія)	<i>розсил-а-нн-я</i> (незаверш. дія)
<i>ряту-юч-ий</i>	<i>роз-і-слá-нн-я</i> (заверш. дія)
<i>сад-о-вод</i>	<i>розсил-к-а</i> (насл. дії)
<i>серв-ірува-ти</i>	<i>розуміємо таке</i>
<i>си-щик</i>	<i>розшифро-ува-нн-я</i> (незаверш. дія)
<i>сія-юч-і очі</i>	<i>розшифр-увá-нн-я</i> (заверш. дія)
<i>скиса-юч-ий сир</i>	<i>розшифро-ва-нн-я, розшифров-к-а</i> (насл. дії)
<i>слабн-уч-і пацієнти</i>	<i>рятува-льн-ий</i>
<i>слаб-о-характерний</i>	<i>сад-івник</i>
<i>сліду-юч-ий раз</i>	<i>серв-ува-ти</i>
<i>спів-падали думки</i>	<i>слід-ець, шпиг</i>
<i>спів-ставити факти</i>	<i>ся-юч-і очі</i>
<i>сплав-щик</i>	<i>недо-кис-л-ий сир</i>
<i>с-повнюється 36 років</i>	<i>дедалі слаб-ш-і пацієнти</i>
<i>спортив-н-ий</i>	<i>без-характерний</i>
<i>стимулю-юч-ий фактор</i>	<i>наступного разу</i>
<i>страйку-юч-і робітники</i>	<i>збігалися думки</i>
<i>стріл-очн-ий</i>	<i>зі-ставити факти</i>
<i>судд-ейськ-ий</i>	<i>сплав-ник</i>
<i>супроводжу-юч-і документи</i>	<i>ви-повнюється 36 років</i>
<i>татуїров-ка</i> (неправильно як дія)	<i>спортив-н-ий, спорт-ов-ий</i>
<i>тиши-ин-а</i>	<i>чинник, фактор заохочення</i>
<i>траль-щик</i>	<i>робітники-страйк-ар-і</i>
<i>трісну-вш-ий</i>	<i>стріль-н-ий, стріл-к-ов-ий</i>
<i> труб-очн-ий</i>	<i>судд-івськ-ий</i>
<i>упаков-к-а</i> (неправильно як дія)	<i>супровід-н-і документи</i>
	<i>тату-юва-нн-я</i> (незаверш. дія)
	<i>татуй-óва-нн-я</i> (насл. дії)
	<i>тиша</i>
	<i>трал-ер</i>
	<i>трісну-т-ий</i>
	<i> трубк-ов-ий</i>
	<i>пак-ува-нн-я</i> (незаверш. дія)
	<i>за-пак-ува-нн-я</i> (заверш. дія)
	<i>пак-óва-нн-я, упаков-к-а</i> (насл. дії)

управл-інн-я	управ-а
утопі-чн-ий	утопій-н-ий
утр-ирува-ти	переборщ-ува-ти, пересол-юва-ти, переперч-ува-ти, перебільш-ува-ти
фільтру-юч-ий	фільтрува-льн-ий
форм-ирува-ти	форм-ува-ти
хмел-е-вод	хмел-яр
хрест-о-подібний	хрест-ат-ий, хрещ-ат-ий
худос-очн-ий	сухорл-яв-ий, сухоребрий
шарман-щик чи катерин-щик	катерин-ник
шифров-к-а (неправильно як дія)	шифр-ува-нн-я (незаверш. дія) за-шифр-ува-нн-я (заверш. дія) шифр-óва-нн-я, шифров-к-а (насл. дії) по-шеп-ки
шопот-ом	штрих-ува-нн-я (незаверш. дія) за-штрих-ува-нн-я (заверш. дія)
штрихов-к-а (неправильно як дія)	штрих-óва-нн-я, штриховк-а (насл. дії) як доконаний факт, без дозволу, на власну руку кучер, візник
яв-очн-ий	випал-юва-нн-я (незаверш. дія) випал-енн-я (заверш. дія) випал (насл. дії)
ям-щик	випар-юва-ння (незаверш. дія) випар-енн-я (заверш. дія) випар (насл. дії)
	відклад-а-нн-я (незаверш. дія) відклад-енн-я (заверш. дія) відклад (насл. дії)
	згин-а-нн-я (незаверш. дія) з-i-гн-енн-я (заверш. дія) згин (насл. дії)
	змін-юва-нн-я (незаверш. дія) змін-енн-я (заверш. дія) змін-а (насл. дії)

наріз-ува-нн-я (незаверш. дія)
наріз-а-нн-я (заверш. дія)
нарізь (насл. дії)

поворт-анн-я (незаверш. дія)
поворн-енн-я (заверш. дія)
поворот (насл. дії)

розв'яз-ува-нн-я (незаверш. дія)
розв'яз-а-нн-я (заверш. дія)
розв'яз-ок (насл. дії)

розгляд-ува-ння (незаверш. дія)
розгляд-а-нн-я (заверш. дія)
розгляд (насл. дії)

розтяг-ува-нн-я (незаверш. дія)
розтягн-енн-я (заверш. дія)
розтяг (насл. дії)

слововжива-нн-я (незаверш. дія)
слововжи-т-ок (насл. дії)

словосполуч-енн-я (незаверш. дія)
словосполуч-ок (насл. дії)

Деякі назви мешканців населених пунктів та етноніми (назви народів)

<i>Азія</i>	<i>азі-єць</i> (не <i>азіат</i>), <i>азій-к-а</i> , <i>азій-ц-і</i>
<i>Алушта</i>	<i>алушт-инець</i> , <i>алушт-інк-а</i> , <i>алушт-инц-і</i>
<i>Англія</i>	<i>англі-єць</i> (не <i>англічанин</i>), <i>англій-к-а</i> , <i>англій-ц-і</i>
<i>Бердичів</i>	<i>бердичів-єць</i> , <i>бердичів-к-а</i> , <i>бердичів-ц-і</i>
<i>Бердянськ</i>	<i>бердян-єць</i> , <i>бердян-к-а</i> , <i>бердян-ц-і</i>
<i>Бережани</i>	<i>бережан-єць</i> , <i>бережан-к-а</i> , <i>бережан-ц-і</i>
<i>Біла Церква</i>	<i>білоцерк-івець</i> , <i>білоцерк-івк-а</i> , <i>білоцерк-івц-і</i>
<i>Білопілля</i>	<i>білопол-єць</i> , <i>білопіль-к-а</i> , <i>білопіль-ц-і</i>
<i>Бориспіль</i>	<i>бориспол-єць</i> , <i>бориспіль-к-а</i> , <i>бориспіль-ц-і</i>
<i>Броди</i>	<i>брод-івець</i> , <i>брод-івк-а</i> , <i>брод-івц-і</i>
<i>Вижніця</i>	<i>вижнич-ан-ин</i> , <i>вижнич-ан-к-а</i> , <i>вижнич-ан-и</i>
<i>Вишгород</i>	<i>вишгород-єць</i> , <i>вишгород-к-а</i> , <i>вишгород-ц-і</i>
<i>Вінниця</i>	<i>віннич-ан-ин</i> , <i>віннич-ан-к-а</i> , <i>віннич-ан-и</i>
<i>Галич</i>	<i>галич-ан-ин</i> , <i>галич-ан-к-а</i> , <i>галич-ан-и</i>
<i>Горлівка</i>	<i>горлів-єць</i> , <i>горлів-к-а</i> , <i>горлів-ц-і</i>
<i>Гусятин</i>	<i>гусятин-єць</i> , <i>гусятин-к-а</i> , <i>гусятин-ц-і</i>
<i>Данія</i>	<i>дан-єць</i> , <i>дані-єць</i> (не <i>датчанин</i>), <i>дан-к-а</i> , <i>даній-к-а</i> , <i>дан-ц-і</i> , <i>даній-ц-і</i>
<i>Долина</i>	<i>долин-єць</i> , <i>долин-к-а</i> , <i>долин-ц-і</i>
<i>Донецьк</i>	<i>донеч-чан-ин</i> , <i>донеч-чан-к-а</i> , <i>донеч-чан-и</i>
<i>Дрогобич</i>	<i>дрогобич-чан-ин</i> , <i>дрогобич-чан-к-а</i> , <i>дрогобич-чан-и</i>
<i>Дубно</i>	<i>дубн-івець</i> , <i>дубн-івк-а</i> , <i>дубн-івц-і</i>
<i>Єнакієве</i>	<i>єнакієв-єць</i> , <i>єнакіїв-к-а</i> , <i>єнакіїв-ц-і</i>
<i>Жашків</i>	<i>жашків-єць</i> , <i>жашків-к-а</i> , <i>жашків-ц-і</i>
<i>Запоріжжя</i>	<i>запоріж-єць</i> , <i>запоріж-к-а</i> , <i>запоріж-ц-і</i>
<i>Золотоноша</i>	<i>золотонош-єць</i> , <i>золотоніш-к-а</i> , <i>золотоніс-ц-і</i>
<i>Ічня</i>	<i>ічн-івець</i> , <i>ічн-івк-а</i> , <i>ічн-івц-і</i>
<i>Кам'янець-Подільський</i>	<i>кам'янець-подол-єць</i> , <i>кам'янець-поділь-к-а</i> , <i>кам'янець-поділь-ц-і</i>
<i>Канада</i>	<i>канад-єць</i> , <i>канад-ієць</i> , <i>канад-к-а</i> , <i>канад-ійк-а</i> , <i>канад-ц-і</i> , <i>канад-ійц-і</i>

Каховка	<i>кахов-е́ць, ка́хов-к-а, ка́хов-ц-и</i>
Київ	<i>ки-ян-ин (не києвлянин), ки-ян-к-а, ки-ян-и</i>
Кіровоград	<i>кіровоград-е́ць, кіровоград-к-а, кіровоград-ц-и</i>
Коломия	<i>коломи-е́ць, коломи́й-к-а, коломи́й-ц-и</i>
Кременець	<i>кременч-ан-ин, кременч-ан-к-а, кременч-ан-и</i>
Кривий Ріг	<i>криворіж-е́ць, криворіж-к-а, криворіж-ц-и</i>
Крим	<i>крим-е́ць, крим-к-а, крим-ц-и</i>
Кролевець	<i>кролевч-ан-ин, кролевч-ан-к-а, кролевч-ан-и</i>
Лубни	<i>лубен-е́ць, лубен-к-а, лубен-ц-и</i>
Луганськ	<i>луган-е́ць, луган-к-а, луган-ц-и</i>
Луцьк	<i>луч-ан-ин, луч-ан-к-а, луч-ан-и</i>
Острог	<i>остро́ж-е́ць, остро́ж-анк-а, остро́ж-ц-и</i>
Полтава	<i>полтав-е́ць, полтав-к-а, полтав-ц-и</i>
Прилуки	<i>прилуч-ан-ин, прилуч-ан-к-а, прилуч-ан-и</i>
Рівне	<i>рівен-е́ць, рівен-к-а, рівен-ц-и</i>
Рокитне	<i>рокитн-іве́ць, рокитн-івк-а, рокитн-івц-и</i>
Ромни	<i>ромен-е́ць, ромен-к-а, ромен-ц-и</i>
Судак	<i>судач-ан-ин, судач-ан-к-а, судач-ан-и</i>
Суми	<i>сум-е́ць, сум'-ян-ин, сум'-ян-к-а, сум-ц-и, сум'-ян-и</i>
Тараща	<i>таращ-ане́ць, таращ-анк-а, таращ-анц-и</i>
Токмак	<i>токмач-ан-ин, токмач-ан-к-а, токмач-ан-и</i>
Тернопіль	<i>тернопіл-е́ць, тернопіль-к-а, тернопіль-ц-и</i>
Харків	<i>харків-е́ць, харків-’ян-ин, харків-к-а, харків-’ян-к-а, харків-ц-и, харків-’ян-и</i>
Харцизьк	<i>харциз-е́ць, харциз-к-а, харциз-ц-и</i>
Черкаси	<i>черкас-е́ць, черкас-к-а, черкас-ц-и</i>
Чернівці	<i>чернівч-ан-ин, чернівч-ан-к-а, чернівч-ан-и</i>
Шостка	<i>шостк-ине́ць, шостк-инк-а, шостк-инц-и</i>
Ярмолинці	<i>ярмолинч-ан-ин, ярмолинч-ан-к-а, ярмолинч-ан-и</i>

Словниця 3**ТИПОВІ ЛЕКСИЧНІ
І ГРАМАТИЧНІ ПОМИЛКИ
ТА ЇХНІ ПРАВИЛЬНІ ВІДПОВІДНИКИ****Неправильно**

а між тим
банкет
башмак
без всякого сумніву
без малого сотня
без малого чверть століття
без толку
без усяких засобів до життя
беушне обладнання
біля двісті
більша половина
більше 3-х років
більше всього
більше ніж досить
більше року
більше того (мало того)
більше чим досить
благополуччя
Болгарія одна з перших визнала
брати взятки
бувший у використанні
бути на виду
в 1990 році
в випадку чого
в даному селі
в двох словах
в дитинстві
в залежності
в інший час

Правильно

а тим часом, проте, а втім, насправді
бенкет
техн. пристрій черевик
без ніякого сумніву, нічого й казати
менше, ніж сто; мало не сто
майже чверть століття
без пуття
без ніяких, жодних засобів
уживане обладнання
близько двохсот (але біля хати)
більша частина
більш як три роки, понад три роки
понад усе, найбільше, більше за все
цілком (зовсім) достатньо (досить)
понад рік
навіть більше, ба більше, ще більше
(аж) задосить
добра воля, щастя, добробут, гаразд
Болгарія однією з (або серед) перших визнала
хабарювати, брати хабарі
уживаний, використаний
бути перед очима
1990 року
коли що, в разі чого
у цьому селі
двома словами
змалку, за малих літ
залежно від
іншим часом

в кінці кінців	врешті-решт, зрештою, нарешті, кінець кінцем
в кожному разі	як-не-як
власивий (для кого) для влади	власивий (кому) владі
в лютому місяці	у лютому
в минулому році	торік, минулого року
в найближчий час	незабаром, невдовзі, найближчим часом
в недалекому майбутньому	незабаром, невдовзі
в один і той же час	одночасно, водночас, саме тоді, рівночасно
в останній час	останнім часом
в повній мірі	цілком
в подальшому	надалі
в порівнянні	порівняно з; проти кого, чого; супроти кого, чого
в порядку речей	звичайна річ
в послідовочному породили ряд порушень	надалі зумовили (спричинили) ряд (низку) порушень
в принципі, мені все рівно	власне кажучи, фактично, насправді мені однаково (байдуже), все одно, мене це не обходить
в революцію	за революції
в результаті — програш	звідси і програш
в рівній мірі	однаково
в розстрочку	на виплату
в самий раз	якраз
в самому соку	у розквіті сил
в силу можливости	по змозі, як вистачить сил, як буде змога
в сім годин	о сьомій годині
в скорому майбутньому	згодом, незабаром, на майбутнє
в ті часи	за тих часів
в той день	того дня, тоді
в той час	тоді, на ту пору
в той час як	тоді як
в тому числі	серед них, поміж них
в цей день	цього дня
в цьому відношенні	із цього боку, з цього погляду
в цьому році	цього року
в частності хвилює оце	зокрема, хвилює це
в 'язучий	в'язкий
ведучий	провідний
верховний	найвищий
вести свою політику	вести власну політику
вжити (що) заходи	вжити (чого) заходів

взамін	натомість
взяти в толк	добрati розуму
виборна кампанія	виборча кампанія
вийшла економія по цьому	зекономили на цьому
виключно	винятково, лише, тільки
виключно одне порівняння	єдине порівняння
вираз (про слова)	вислів
виручка	виторг
висказани депутатами зауваження	депутатські зауваження
висказати думку	висловити думку
високе положення займати	перебувати на становищі
високе положення в суспільстві	високо стояти у суспільстві
високопоставлений чиновник	достойник
вичікуване положення	вичікувати
вища міра покарання	найвища міра покарання
вияснити	з'ясувати, вияснити
відгук (на що) на дисертацію	відгук (про що) про дисертацію
відзначати (у знач. «святкувати»)	святкувати
відказати у послузі	відмовити у послузі
відкрити збори	розпочати (відкрити) збори
відкритка	листівка, поштівка
відноситися вороже	ворогувати, вороже ставитися
відноситися добре	ставитися добре
відноситися легковажно	легковажити
відноситися як до людей	vas за людей мають
відноситься в розряд національної безпеки	належить до національної безпеки
відносно приміщень	щодо (про) помешкань (-ння), приміщенъ (-ння)
відношення взаємне	відносини, стосунки, взаємини
відношення вороже	ворожнеча
відношення мати до чогось	стосуватися до чого
відношення	стосунки, причетність до
відношення добре	добре ставлення
відношення процентне	відсоткове відношення
відпустк по догляду за дитиною	відпустка для догляду дитини
відпустк по хворобі	відпустка через хворобу
вільна вакансія	вільне місце або вакансія
вірна копія	правильна копія
вірна смерть	неминуча (видима) смерть
вірний переклад	правильний переклад

вірний програм	неминучий програм
вірний спосіб	надійний спосіб
вірний друг	вірний, відданий, щирий друг
вірніше сказати	правду кажучи
включити в порядок денний	включити (вписати) до порядку денного
включити режим голосування	увімкнути режим голосування
влізати в долги	заборгувати
воспрянути духом	згадорішати
все інше складалося	решта складалася
все навколо його не обходить	нічого навколо його не обходить
вступити в силу	набрати чинності
вступити в боротьбу	стати до боротьби
всякі наради	всілякі наради
глиба	брила
гонка	гонитва
глузувати (над ким) над опонентом	глузувати (з кого) з опонента
говорити (на чому) на англійській	говорити (як) англійською
говорити по конкретних програмах	говорити про конкретні програми
голосуємо по двох зверненнях	голосуємо два звернення
давайте задавати питання по суті	запитуймо по суті
дати їм то одне, то друге	дати їм то те, то те
де б не був	хоч (хай) де будеш
депутат настоює	депутат наполягає
десяток кращих районів	десяток найкращих районів
дивуватися (чому) поведінці	дивуватися (з чого) з поведінки
дилер	торговець
дистриб'ютор	розподілювач
для видимості	про людське око
для запобігання огласки	щоб не було розголосу
для початку	починмо з того що; спочатку, передусім
для цього, щоб мати докази	для того, щоб мати докази
до останнього часу	донедавна
до сих пір	досі, до цього часу
до слідуючого голосування	до наступного голосування
до тих пір	доти, до того часу
добавити до сказаного	додати до сказаного
добитися результатів	домогтися (досягти) результатів
доглядати (за ким) за хворим	доглядати (кого) хворого
доказати свою правоту	довести свою правоту (рацію)

доповідати дальше	доповідати далі
дохідна і розхідна частина бюджету	дохідна і видаткова частина бюджету
друг з другом	один з одним
друг проти друга	один проти одного
друг у друга	один в одного
друге (інше) діло	інша справа (річ)
другим (іншим) разом	інколи, іноді, часом, іншим разом, інший раз, іншого разу, вдруге
другими (іншими) словами	інакше кажучи
дурно себе почувати	погано себе почувати
духовенство	духівництво
їхати по залізній дорозі	їхати залізницею
є присутній, був присутній	присутній або є (був)
жертвений	жертвовний
жилий фонд	житловий фонд
жити на чужий рахунок	жити чужим коштом
женитися (на кому) на багатій	одружитися, женитися (з ким) з багатою
з довідки слідує	з довідки випливає
з тим, щоб	щоб (для того щоб)
з тих пір	відтепер, відтоді
з точки зору	з погляду (на погляд)
завершитись до кінця	завершитися або закінчитися
з цієї причини	через це
за бажанням	на бажання
за назвою	з назви
за напрямком	у напрямку
за недбалістю	через недбалство
за одягом	по одягу
за свідченням	як свідчить (свідчать)
за смаком	до смаку
за телефоном	телефоном, на телефон
завдати (що) біль	завдавати (чого) болю
звідома ухвалюється	наперед ухвалено
звірити вас	запевнити вас
звірити документ	засвідчити документ
загруженість кадрів	завантаженість кадрів
займати посаду	посідати, обіймати посаду
займати увагу	бути в центрі уваги

займатися в інституті	навчатися в інституті
займатися любов'ю	кохатися
займатися спортом	спортувати, займатися спортом
займатися торгівлею	торгувати
займатися чимось	робити щось, жити з чогось
займатися політикою	бути в політиці
займатися самим собою	заходітись коло самого себе, взятися за самого себе
займатися танцями	вчитися танцовати
займатися усередо	заглиблюватися в що
заказати номери у готелі	замовити номери (помешкання) у готелі
заключається в тому	полягає у тому
заключати в собі	містити в собі
заключення зробити	зробити висновок, висновувати
заключення комісії	висновок комісії
заключити договір	укладати угоду, договір
заключити в тюрму	ув'язнити
заключити мир	укласти мир, замиритися
заключний	останній, завершальний, фінальний
замісник директора	заступник директора
запобігати (чого) руйнування	запобігти (чому) руйнуванню
заставити це зробити	змусити (примусити) це зробити
застопорилося питання	загальмовано питання
захисний імунітет	захист або імунітет
зачим три заступника	для чого три заступники
заявили на весь голос	заявили на повний голос
звернення по іподрому	звернення щодо іподрому
звернувся в міську раду	звернувся до міської ради
злонравний	непутячий
зміни по заступниках	зміни щодо заступників
знати по назві	знати з назви
знаходиться під юрисдикцією	перебувати під юрисдикцією
знаходиться на території	розміщуватися, розташовуватися на території
знаходиться в користуванні	бути у користуванні
знаходиться в кризисі	опинитись, перебувати у кризі
знаходиться в убитку	зазнавати збитків, втрат
знаходиться при владі	бути при владі
знаходиться	бути, перебувати, розміщуватися, розташовува- тися

знаходиться на військовій службі	служити у війську
значимість	значущість
знуши́тися (над ким) над людиною	знуши́тися (з кого) з людини
зрадити (кому) Батьківщині	зрадити (кого) Батьківщину
зросли вимоги у справі	зросли вимоги до
навчання та виховання	навчання та виховання
зустрілися з наступним	натрапили на таке
зустрілися з пропозицією міністерства	ознайомилися, натрапили на пропозицію міністерства
<i>іти напрямік</i>	<i>простувати</i>
<i>ідуть толки</i>	<i>іде поголос, поговір, поговори</i>
<i>ігровий автомат</i>	<i>гральний автомат</i>
<i>із політичної точки зору</i>	<i>із політичного погляду</i>
<i>іменно з цього запитання</i>	<i>саме з цього запитання</i>
<i>ініціативи направлені</i>	<i>ініціативи скеровано</i>
<i>інтерес до книжки</i>	<i>цікавість до книжки</i>
<i>інша альтернатива</i>	<i>інший спосіб або альтернатива</i>
<i>і все ж</i>	<i>і все-таки</i>
<i>і так</i>	<i>отже</i>
<i>і тому подібне</i>	<i>і таке інше</i>
<i>ігнорувати (чим) попере́дженням</i>	<i>ігнорувати (що) попере́дження</i>
<i>інженер по освіті</i>	<i>інженер за освітою</i>
<i>їсти обід з трьох блюд</i>	<i>їсти обід з трьох страв</i>
<i>їх план</i>	<i>їхній план</i>
<i>їхати, пливти (на чомусь)</i>	<i>їхати, пливти (чимось) машиною, кораблем;</i> <i>на машині, кораблі</i>
<i>його лишили прав</i>	<i>його позбавили прав</i>
<i>каждий депутат</i>	<i>ко́жен депутат</i>
<i>казна</i>	<i>скарбниця</i>
<i>казначей</i>	<i>скарбник, скарбівничий</i>
<i>казначея</i>	<i>скарбівниця, скарбівница</i>
<i>казнохранилище</i>	<i>скарбниця, скарбівня</i>
<i>казнохранитель</i>	<i>скарбівничий</i>
<i>кінець кінців</i>	<i>врешті-решт, зрештою, кінець кінцем</i>
<i>книжний магазин</i>	<i>книгарня</i>
<i>колеги по роботі</i>	<i>колеги</i>
<i>командувач (чим) військами</i>	<i>командувач (чого) військ</i>
<i>комісіонер</i>	<i>представник</i>
<i>комісія порахувала за необхідне</i>	<i>комісія вважала, мала за необхідне</i>

конкретний адресат	одержувач, адресат
конкретніше конкретизовувати	переконливо конкретизовувати
круглодобово	цілодобово
лишній	зайвий
ліки (від чого) від грипу	ліки (проти чого) проти грипу
лікування за рубежем	лікування за кордоном
лом	брухт
любій	будь-який
легковажити (чим) дорученням	легковажити (що) доручення
ледь не тисяча	приблизно тисяча, мало не тисяча
має місце проблема	є проблема
має подопльоку	щось закулісне, приховане, таємне
малоімущи	незабезпечені, зuboжілі
мене було завірено в цьому	мене запевнили у тому
місце для лежання	місце лежати
місце для сидіння	місце сидіти
місцезнаходження	розміщення, розташування, (місце) перебування
мати свою позицію	мати власну позицію
мені сфабрикували справу	на мене сфабрикували справу
музика не та, друга	музика не та, інша
на даний час	сьогодні, на цю пору, у цей момент
на заключення сказати	завершуочи (закінчуочи), скажу
на порядок дешевше	значно дешевше
на послідньому місці	на останньому місці
на сьогоднішній день	сьогодні, зараз, на цей час
на цих днях	цими днями
наблюdatи	спостерігати
навчати (чому) мові	навчати (чого) мови
називати по фамілії	називати на прізвище
найбільш оптимальний	найкращий, найліпший чи оптимальний
наоборот	навпаки
напрям руху	напрямок руху
народно-демократичний	народний або демократичний
наряду з тим	поряд (поруч) з тим
наскільки був сильний	який він був сильний
наслідувати (кому) прикладу	наслідувати (що) приклад
настільки цікавий	такий цікавий
настільки що	така (-ий, -е) що

наступним чином
 находитися де
 не брати участь
 не вживати заходи
 не викликає довіру
 не виключено
 не даю дозвіл
 не дивлячись на те що
 хоч настільки, що
 не є упрьоком
 не звернув на це увагу
 не купив книгу
 не несе собою інформаційної нагрузки
 не порушує Закон про мови
 не робити з цього проблему
 не соізволили приїхати
 не спинити свободу
 не стільки..., скільки
 не то..., не то
 нема всього того
 нехтувати (чим) порадами
 ні одного разу
 ні під яким виглядом
 ніскільки
 нормалізувати цю норму
 носять рекомендаційний характер
 об'єкт зацікавлення одних і других
 обмінний бартер
 оволодіти (що) ситуацію
 один замок чого вартий
 один і той же
 один сум, зневіра
 одна й та сама вартість
 одна третина випускників
 одне недорозуміння
 однією і тією ж мовою
 опанувати (чим) фахом
 опинитись у критичному стані

так, таким способом
 бути де, перебувати де
 не брати участі
 не вживати заходів
 не викликає довіри
 не без того
 не даю дозволу
 попри те що, дарма що, всупереч тому що, хоч
 (хай) як буде
 така, що
 не докір
 не звернув на це уваги
 не купив книги
 не подає інформації
 не порушує Закону про мови
 не робити з цього проблеми
 не забажали приїхати
 свободи не спинити
 не так..., як
 чи то..., чи то
 нічого немає
 нехтувати (що) поради
 жодного разу
 у жодному разі
 анітрохи, аж ніяк, зовсім ні, нічого
 це нормалізувати
 мають рекомендаційний характер
 об'єкт зацікавлення тих і тих
 обмін або бартер
 оволодіти (чим) ситуацією
 сам(ий) (лише) замок чого вартий
 той самий
 тільки сум, зневіра
 та сама вартість
 третина випускників
 цілковите непорозуміння
 тією самою мовою
 опанувати (що) фах
 опинитись у критичному становищі

<i>оптовий</i>	<i>гуртовий</i>
<i>оснащені краще всіх</i>	<i>обладнані ліпше (краще) від усіх</i>
<i>основний лейтмотив</i>	<i>головна думка чи лейтмотив</i>
<i>основоположна тема</i>	<i>засаднича, основна, головна тема</i>
<i>остатися в дураках</i>	<i>пошитися в дурні</i>
<i>остаток іди</i>	<i>недоїдки</i>
<i>пам'ятний сувенір</i>	<i>пам'ятка або сувенір</i>
<i>пам'ятник (кого) Франка</i>	<i>пам'ятник (кому) Франкові</i>
<i>певним чином</i>	<i>якось</i>
<i>пережити біду</i>	<i>перебідувати</i>
<i>перелиставши доповідь</i>	<i>погортавши доповідь</i>
<i>переписка</i>	<i>листування</i>
<i>питання в слідуючому</i>	<i>питання (проблема) у такому</i>
<i>питання наступного роду</i>	<i>таке питання</i>
<i>питання у доповіді не відбито</i>	<i>питання у доповіді не відображене</i>
<i>підключати</i>	<i>під'єднати (до джерела живлення)</i>
<i>підняти питання</i>	<i>порушити питання</i>
<i>підписка</i>	<i>передплата</i>
<i>підтримати наступний запит</i>	<i>підтримати такий запит</i>
<i>піклуватися (за кого) за батьків</i>	<i>піклуватися (про кого, ким) про батьків, батьками</i>
<i>по вимозі населення</i>	<i>на вимогу населення</i>
<i>по всіх областях не проводять</i>	<i>ніде в областях не проводять</i>
<i>по даному факту</i>	<i>з цього факту</i>
<i>по депресивних зонах передбачено</i>	<i>у депресивних зонах передбачено</i>
<i>по заказу</i>	<i>на замовлення</i>
<i>по його проханні</i>	<i>на його прохання</i>
<i>по його розрахунку</i>	<i>за його розрахунком</i>
<i>по крайній мірі</i>	<i>принаймні, щонайменше</i>
<i>по мірі того, як</i>	<i>відповідно до того, як</i>
<i>по місцю проживання</i>	<i>за місцем проживання</i>
<i>по святах зустрічаємось</i>	<i>у свята зустрічаємось</i>
<i>по сімейним обставинам</i>	<i>через родинні обставини</i>
<i>по спостереженню депутатів</i>	<i>як спостерегли депутати</i>
<i>по тій причині</i>	<i>з тієї причини</i>
<i>по цілим дням</i>	<i>цілими днями</i>
<i>повищена зарплата</i>	<i>збільшена зарплата</i>
<i>погасити відсотки</i>	<i>сплатити (виплатити) відсотки</i>
<i>подібний (на кого) на батька</i>	<i>подібний (до кого) до батька</i>

<i>податок на добавлену вартість</i>	<i>податок на додану вартість</i>
<i>пожити в багатстві</i>	<i>розкошів зазнати</i>
<i>показники заложено</i>	<i>показники закладено</i>
<i>получається пропозиція</i>	<i>виходить пропозиція</i>
<i>получити гроши</i>	<i>отримати, одержати гроши</i>
<i>порядка трьох кілометрів</i>	<i>приблизно три кілометри (але порядок при лічбі)</i>
<i>поставити питання</i>	<i>порушити питання</i>
<i>постачати (чим) товаром</i>	<i>постачати (що) товар</i>
<i>поступати достойно</i>	<i>поводитися гідно</i>
<i>поступила заява</i>	<i>надійшла заява</i>
<i>поступити в підпорядкування</i>	<i>перейти у (до) підпорядкування</i>
<i>поступити в власність</i>	<i>перейти у власність</i>
<i>поступити в інститут</i>	<i>вступити до інституту</i>
<i>поступити в продажу</i>	<i>надійти у продаж</i>
<i>поступити в лікарню</i>	<i>доправити до лікарні</i>
<i>поступити на роботу</i>	<i>стати до роботи, улаштуватися на роботу</i>
<i>поступити по закону</i>	<i>чинити, зробити законно, за законом</i>
<i>потенційна можливість</i>	<i>можливість</i>
<i>правомочний</i>	<i>правочинний, правосильний, судоправний</i>
<i>працювати по інших пропозиціях</i>	<i>працювати над іншими пропозиціями</i>
<i>перед'явити докази</i>	<i>подати докази</i>
<i>перед'явити звинувачення</i>	<i>з(об)винувачувати, висувати звинувачення</i>
<i>перед'явити позов</i>	<i>справляти, подавати позов</i>
<i>перед'явити претензію</i>	<i>заявляти претензію</i>
<i>перед'явити рахунок</i>	<i>подавати рахунок</i>
<i>перед'явити вимогу</i>	<i>ставити вимогу</i>
<i>перед'явити для опізнання</i>	<i>показувати для пізнання</i>
<i>перед'явити документ</i>	<i>показати, подати</i>
<i>президент був зі своєю свитою</i>	<i>президент був зі своїм почтом</i>
<i>прейскурант цін</i>	<i>цінник або прейскурант</i>
<i>премія, при тому немала</i>	<i>премія, та ще й немала</i>
<i>при активній підтримці</i>	<i>за активної підтримки</i>
<i>при вашій участі</i>	<i>з вашою участю</i>
<i>при взльоті</i>	<i>на злеті</i>
<i>при виявленні</i>	<i>у разі виявлення, коли виявлено</i>
<i>при відкритті сесії</i>	<i>під час відкриття сесії, відкриваючи сесію</i>
<i>при всій бідності</i>	<i>хоч який хто бідний</i>
<i>при всій повазі</i>	<i>попри всю повагу</i>
<i>при всіх зв'язках</i>	<i>із цими зв'язками</i>

при всьому цьому	попри все це
при всьому чесному народі	привсюдно, при всій чесній громаді
при гетьмані Мазепі	за гетьмана Мазепи
при грошах	не без грошей
при думці	від думки, на саму думку
при згадуванні	на згадку
при місячному сяйві	на місячному сяйві
при необхідності	за потреби, коли необхідно, у разі потреби
при падінні	коли падає
при переробці	коли переробляють
при перших словах	після перших слів
при розгляді питання	під час розгляду питання
при тому, що це факт	тоді, коли (як) це факт
при цьому	до того ж, одночасно
при читанні	читаючи, читавши
при чому	i то
привернути увагу до наступного	привернути увагу до такого
привести у відповідність	зробити відповідним, узгодити, увідповіднити
приділити увагу	надати увагу
прийняти вид	набрати (прибрати) вигляду
прийняти міри	вжити заходів
прийняти до відома	взяти (брати) до відома
прийняти до серця	брати до серця, перейматися
прийняти силу закона	набрати сили закону
прийняти вогонь на себе	викликати (прийняти) вогонь на себе
прийняти за основу	взяти (брати) за основу
прийняти рішення	вирішити, ухвалити, винести ухвалу
прийняти участь	взяти (брати) участь
прийняти чергування	заступити (стати) на чергування
прийняти чиось сторону	стати на чийсь бік
прийняти в шутку	вважати (сприйняти) за (як) жарт
прийняти за другого	вважати, мати за іншого
прийняти резолюцію	ухвалити резолюцію
прийшов по справі	прийшов у справі
приступити до порядку денного	розпочати порядок денний
проблема надоїла	проблема набридла, остогидла, осточортіла
пройшло більше місяця	минуло понад місяць
промислова індустрія	індустрія або промисловість
протиріччя	суперечність

проходило засідання	відбувалося засідання
процедура слідуюча	процедура така
п'ять гривень в день	п'ять гривень на день
раз в рік	раз на рік
рекомендації по покращенню умов	рекомендації щодо (для) поліпшення умов, щоб по-ліпшити умови
рід занять	праця, професія
ріелтер	торговець нерухомого майна
рік тому назад	рік тόму
розкріпостити	розкріпачити
розмову почали говорити	почали розмову
розслідування за фактом	розслідування факту
роковий	фатальний
саме головне	найголовніше, найосновніше
самий факт дії	сам факт дії
свій власний внесок	свій або власний внесок
своїми очима бачив	бачив на власні очі
своїми силами	самотужки, сама, сам
своя особиста думка	моя думка або особиста думка
складати більшість	становити більшість
сімсот з лишком	більше, ніж (як) сімсот; понад сімсот
скомкано прийняли	ухвалили зібгано (жуужмом)
скоріше всього	найімовірніше, мабуть, радше
сміялися (над ким) над людиною	сміялися (з кого) з людини
смутно згадувати	нечітко, слабо, туманно, ледь-ледь згадувати
співали думки	збіглися думки
спірне питання	суперечне, дискусійне, контроверсійне
спонукати (до чого) до дії	спонукати (на що) на дію
справа в тому	річ у тому (тім)
справжні факти	правда, дійсність, правдиві дані або факти
срок для здачі	термін здавати
стакан	склянка
станція спасіння	станція порятунку
старійшина	найстаріший
сто чоловік в місяць	сто осіб на місяць
стосуватися до нас	стосуватися нас
стягнення, які понесли керівники	стягнення, яких зазнали керівники
так як	тому що, бо, позаяк
таким чином	отже, отож, значить, виходить

телефонувати (до кого) до нього
 терпіти лиху на воді
 тим більше
 тим не менше
 толковий
 толком
 торгаш
 трапитися (про подію)
 трейдер
 тривалий період часу
 трошки зачепити тему
 турбуватися (ким) мною
 у своїх намірах ми відступили назад
 у більшості випадків
 у кожному разі
 у мене є
 у нас свято
 у незначній мірі
 у них більший досвід
 у першу чергу
 у противному випадку
 у своїх інтересах
 у свою чергу
 у силу того що
 у совокупності вирішує
 у той же рік
 у той же час
 у той час
 у тому числі

 увіковічення
 управляти
 учебово-спортивний корпус
 ущемлювати в правах
 характеристика (на кого) керівника
 хворіти (чим) грипом
 хотів би провести уточнення
 хочу відмітити

телефонувати (кому) йому
 зазнати лиха на воді
 надто, навіть більше, і поготів
 а втім, однак, проте, попри це
 тямущий
 до пуття
 крамар
 статися
 гуртовий торгівець, гуртовик, спекулянт
 тривалий час
 торкнутися теми
 турбуватися (про кого) про мене
 ми відступили у своїх намірах
 здебільшого
 як-не-як
 я маю
 маємо свято
 незначною мірою
 вони мають більший досвід
 насамперед, передусім
 в іншому разі
 у власних інтересах
 зі свого боку, і собі, своєю чергою
 через те що, з огляду на те що
 разом (сукупно) вирішує
 того (ж) року
 водночас, одночасно
 тоді
 серед них (і, й), поміж ними і, зокрема й, навіть і,
 також і
 увічнення
 керувати
 навчально-спортивний корпус
 утискати права, пригнічувати
 характеристика (кого) керівника
 хворіти (на що) на грип
 хотів би уточнити
 хочу зауважити (відзначити)

хто (що) б не

це нанесло удару
це ж можна сказати
цій партії це не по силам
чим..., тим
чуть-чуть пізніше
шістсот з лишнім тисяч
шість років назад
що поставляється їм
що-небудь конкретно зробити
я виконав мое завдання
я відказався
я зайнятий
явка
являтися
являтися причиною чого
язичество
язичеський
як би не було (як би то не було)
як би я дозволила
як можна швидше
як ні в чому не бувало
як раз до речі
якби ж то
якищо не змінює пам'ять
якищо получать

хоч (хай) хто + форма теперішнього або майбутнього часу
це завдало удару
те саме можна сказати
цій партії це не під силу
що..., то
дещо, трохи пізніше
понад шістсот тисяч
шість років тому
що постачають їм
щось зробити
я виконав своє завдання
я відмовився
я працюю, нема коли, мені ніколи
прихід, присутність
становити, правити за, бути (ε)
спричинятися до чого
язичництво
язичницький
хоч (хай) який
де б я дозволила
якнайшвидше
наче й не було нічого
саме до речі
якби-то
якищо не зраджує пам'ять
якищо отримають

Правильні варіантні форми

адресувати (*кому, до кого*) міністрові, до міністра
 адресувати (*кому, на кого*) міністерству, на міністерство
 аналогічний (*чому, з чим, до чого*) зображеному, із зображенним, до зображеного
 анотація (*чого, на що*) видання; анотація на книжку
 багатий (*на що, чим*) на корисні копалини, копалинами
 берегти (*про, на*) на всякий випадок, про всякий випадок
 брати (*до чого, на що*) до уваги, на увагу
 враження (*від чого — неістота*) від фільму
 враження (*про кого — істота*) про депутата
 всупереч рішенню, *попри* рішення, *незважаючи на* рішення
 дорогий (*кому, для кого*) родині, для родини
 з дня народження, *від* дня народження
 з допомогою, *за* допомогою
 з ініціативи, *за* ініціативою
 за законом, згідно з законом, *відповідно до* закону
 за Кучми, *під час* Кучми
 заплакала *від* горя, заплакала *з* горя
 заходи *щодо* поліпшення; заходи, щоб поліпшити; заходи *для* поліпшення
 згідно з дорученням, *відповідно до* доручення, за дорученням
 казати (*про кого, за кого*) про проблеми, за проблеми
 мені (*кому (у) кого*) голова болить, (у) мене голова болить
 обстоювати (*за чим, (за) що*) за потерпілим, потерпілого
 перекласти з російської *на* українську, перекласти з російської *українською*
 плакати (*за ким, по кому (кім)*) за померлим, по померлім
по обіді, після обіду
по сьогодні, до сьогодні
 повідомляти (*кому, кого про що*) нам, повідомляти нас про премії
 потреба (*на що, в чому*) на підручники, в підручниках
 привітатися (*до кого, з ким*) до директора, з директором
 радіти (*чому, з чого*) перемозі, з перемоги
 розумітися (*на чому, в чому*) на політиці, в політиці
 складніший (*від, за, ніж, як кого/ що*) від цього, за цей, ніж цей, як цей
 сповнений (*чого, чим*) перемог, перемогами
 спокушатися (*на що, чим*) на нагороди, нагородами
 стійкість *проти* хвороб, стійкість *до* хвороб
 шкодувати (*що, чого*) гроші, грошей

ЗРАЗКИ ПОМИЛОК*

УВАГА!

Вельмишановні депутати!

Порадник з культури мовлення!

Граматиці підкоряються навіть імператори!!!

Норми	Неправильно	Правильно
Фонетичні (вимова звуків та наголошення слів)	проводемо Сéверодонецьк цíлком людиноненавýсницький збíрної команди крíсла в електромережí випáдок Кóваль Олесько	проведемó Сіверськодонецьк цíлком людиноненáвисницький збíрної команди крíсла в електромерéжí вýпадок Ковáль Олéсько
Лексико- семантичні (вживання слів у властивому значенні, відсутність тавтології та плеоназму; вмотивованість запозичень)	a) неправильність значення: <i>не явиться, поки не заставимо його;</i> <i>поступила пропозиція;</i> <i>щоб ми в дíйсності це робили;</i> <i>обережно відноситися;</i> <i>байдуже відношення;</i> <i>я рахую, що;</i> <i>акцентуємо увагу невíрно;</i> <i>знаходиться на колегї;</i> <i>прийняти за основу;</i> <i>прийняти участь;</i> <i>п'яти человíк;</i> <i>для покращання умов;</i> <i>дане питання</i>	<i>не з'явиться, поки не змусимо його;</i> <i>надíйшла пропозиція;</i> <i>щоб ми насправді це робили;</i> <i>обережно ставитися;</i> <i>байдуже ставлення;</i> <i>вважаю, що;</i> <i>наголошуємо неправильно;</i> <i>перебувати на колегї;</i> <i>взяти за основу;</i> <i>взяти участь;</i> <i>п'ятьох (п'яти) осіб;</i> <i>щоб поліпшити умови;</i> <i>це (таке) питання</i>

* Такого типу видруки власних помилок отримували депутати Львівської обласної ради під час сесійних засідань впродовж 2006–2010 років.

Норми	Неправильно	Правильно
	<p>б) невмотивовані запозичення (кальки):</p> <p><i>не хватает нам грошей;</i> <i>знаходження у водному середовищі;</i> <i>бувшого простору;</i> <i>заключити угоду;</i> <i>не попав на засідання;</i> <i>виключно за кошти;</i> <i>люба зміна;</i> <i>кусками витягували інформацію;</i> <i>роздор;</i> <i>девелопер;</i> <i>затори</i></p>	<p>не вистачає нам грошей; перебування у водному середовищі; колишнього простору; укласти угоду; не потрапив на засідання; тільки (лише) за кошти; будь-яка зміна; шматками витягували інформацію; розврат, чвари, незгода; забудовник, розробник; корки</p>
	<p>в) тавтологія і плеоназм</p> <p><i>в грудні місяці</i></p>	<p>у грудні</p>
Словотвірні (побудова слова за правильними словотвірними моделями)	<p>виконуючий обов'язки; поступаючі; <i>діючі</i> стадіони; відповідаючий на запитання; оточуюче середовище; середньоазіатські країни; <i>вищестоящи</i></p>	<p>виконавець обов'язків; вступники; чинні стадіони; відповідач на запитання; навколошнє середовище; середньоазійські країни; вищі, найвищі</p>
Морфологічні (словозміна частин мови)	<p>а) прикметник: <i>жорстчі</i> вимоги; <i>саме</i> головне</p> <p>б) числівник: <i>обі</i> групи; <i>семидесятиріччя;</i> <i>більш</i> двох з половиною тисячі людей; сто тисяч гривен</p>	<p>жорсткіші вимоги; найголовніше</p> <p>обидві групи; сімдесятіріччя; понад дві з половиною тисячі людей; сто тисяч гривень</p>
Синтаксичні (побудова словосполучок та речень)	<p>а) вживання дієслів з часткою -ся у па- сивному значенні:</p> <p>коли <i>приймався</i> бюджет; про це неодноразово <i>говорилось</i> на фракції</p>	<p>коли ухваливали бюджет; про це неодноразово говорили на фракції</p>

Норми	Неправильно	Правильно
	<p>б) використання прийменника <i>по</i>: більше <i>по</i> часу в Києві; <i>по</i> проведенню; ситуація <i>по</i> Дрогобичу; <i>по</i> трудовим резервам</p> <p>в) інші прийменники: <i>згідно домовленостей</i></p> <p>г) використання сполучників та часток: <i>так як</i> пан розказав про; <i>хотя би</i>; <i>най</i> ті гроші шукають</p>	<p>більше часу в Києві; після проведення; ситуація про (щодо) Дрогобич; щодо (про) трудових резервів</p> <p>згідно з домовленостями, відповідно до домовленостей, як домовилися</p> <p>оскільки (позаяк) пан розповів; хоч би; nehaj tі гроші шукають</p>

Уклала Ірина Фаріон

Науково-навчальне видання

ФАРІОН Ірина Дмитрівна

**МОВНА НОРМА:
ЗНИЩЕННЯ, ПОШУК, ВІДНОВА
(КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ЛЮДЕЙ)**

Монографія

Авторська редакція
Обкладинка *Олени Рубановської*
Верстка *Ярослави Король*
Коректор *Ірина Гринів*

Підписано до друку 15.01.2013. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «Таймс». Умовн. друк. арк. 28,70.
Тираж 3000 прим. Зам. 5142.

Видавництво «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53,
тел.: (0342) 55-94-93.

Свідоцтво ІФ № 9 від 02.02.2001.

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53.

